

A. Muhanow, A. Myradow, P. Begenjow

ÄTIÝAÇLANDYRYŞ IŞI

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Türkmen döwlet neşirýat gullugy
Aşgabat – 2012

UOK 368 : 378

M 82

Muhanow A. we başg.

M 82 **Ätiýaçlandyryş işi.** Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2012.

«Ätiýaçlandyryş işi» okuw kitaby üç bölümden ybarat bolup, birinji bölümde, ätiýaçlandyryş işiniň nazaryýeti, ýagny ätiýaçlandyryşyň ykdysady mazmuny, döwletimizde hereket edýän hukuk binýady, ätiýaçlandyryş gaznasy, ätiýaçlandyryşyň ykdysady tebigaty, wezipeleri, esasy düşüňjeler, ikinji bölümde, ätiýaçlandyryşyň görnüşleriniň ykdysady mazmuny we guramaçylyk hukuk esaslary, üçünji bölümde, ätiýaçlandyryş işiniň daşary ýurt tejribesi beýan edilýär.

«Ätiýaçlandyryş işi» okuw kitaby, ilkinji nobatda talyplara, ykdysatçylary taýýarlaýan ýokary okuw mekdepleriniň mugallymlaryna hem-de maliýe, ätiýaçlandyryş ulgamynda işleýän hünärmenlere niýetlenendir.

TDKP № 287, 2012

KBK 65.9 (2) 27 ýa 73

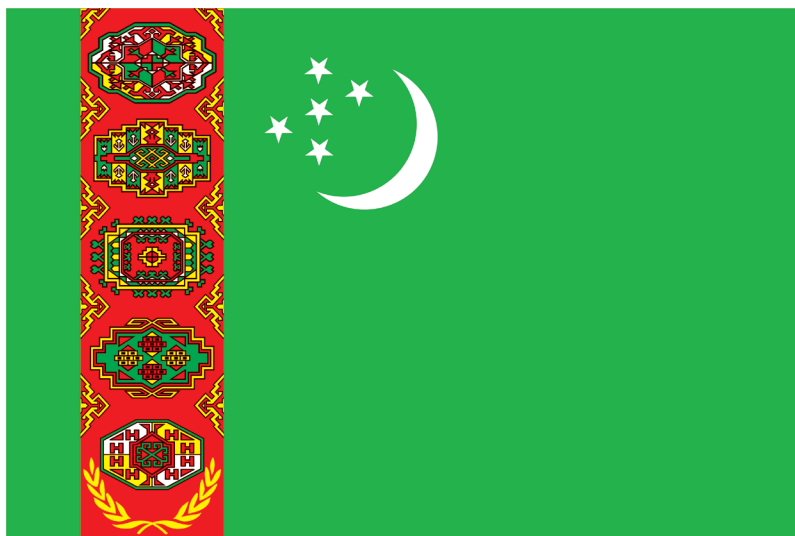
© Muhanow A., Myradow A., Begenjow P., 2012.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

**Türkmenistanyň Prezidenti
Gurbanguly Berdimuhamedow:**

– Eger öz öňünde dogry maksady goýup, şol maksada ýetmek üçin bellenen ugur boýunça gysar-nyksyz öňe gitseň, onda işiň üstünliginiň üpjün edilyändigini soňky ýyllarda özüniň ösüşiniň ähli tejribesi bilen hil taýdan täze depginlere eýe bolan Garaşsyz, Bitarap Türkmenistan tassyklaýar.

GIRIŞ

Ykdysadyýetiň maliýe pudagyny hem-de şonuň bilen aýrylmaz baglanyşykly bolan ätiýaçlandyryş hyzmatlaryna söwda bazarynda özgertme geçirmek milli Liderimiziň aýratyn üns berýän meselesine öwrüldi. Ykdysady ýagdaýyň hemişe üýtgäp durmagy, ýurduň maliýe syýasatyndaky täze ülnüler bazar ykdysadyýetiniň esasy maliýe guramalarynyň biri bolup durýan ätiýaçlandyryş bazarynyň ornuna täzeçe düşünilmegine güýçli itergi berdi.

Bazar ykdysadyýetine tapgyrlygyny geçilmegi bilen ätiýaçlandyryş özbaşdak pudaga öwrüldi. Ätiýaçlandyryşyň hut özi ätiýaçlandyrylýanlary maliýe we durmuş babatynda düýpli özgermelerden, dürli tebigy hadysalardan we betbagtçylyklardan, ekologiki taýdan zyýanly önümçiliklerden goramaga ukyply serişdeleriň birine öwürülýär.

Ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaklygyň, girdejileriň durnuklylygyny üpjün etmekligiň netijeli guraly hökmünde, ätiýaçlandyryşa bolan isleg gün-günden artýar. Bazar gatnaşyklarynyň töwegelçilikli häsiýeti, kuwwatly ätiýaçlandyryjyny, şol bir sanda, döwlet hem gyzyklandyryýan, ätiýaçlandyryş işiniň özleşdirilmegine we ösmegine ýardam berýär, täze ätiýaçlandyryş şertleriniň we önümleriniň emele getirilmegine höwes döredýär.

Ykdysady ýagdaýyň özgerendigini göz öňünde tutmak we ätiýaçlandyryş işine täzeçe çemeleşmeleri kesgitlemek maksady bilen,

Türkmenistanyň Prezidenti 1995-nji ýylyň noýabr aýynda Mejlise tassyklatmak üçin Türkmenistanyň «Ätiýaçlandyryş hakyndaky» Kanunynyň düýpli täzelenen görnüşini girizdi. Bu Kanun häzirki wagtda ýurtda ätiýaçlandyryş işini düzgünleşdirýär. «Ätiýaçlandyryş hakyndaky» Kanunyň täzelenen görnüşinde Türkmenistanda ätiýaçlandyryş ugrundan toplanan tejribeler, ätiýaçlandyryş işini kanunçylyk esasynda düzgünleşdirmek boýunça daşary ýurtlaryň iş tejribeleri göz önünde tutuldy.

Türkmenistanyň «Ätiýaçlandyryş hakyndaky» Kanuny ätiýaçlandyryş guramalarynyň işi üçin hukuk esaslaryny berkitmek bilen çäklenmän, umuman, ätiýaçlandyryş babatda dünýä iş tejribesine laýyk gelýän ygtyýarlyklara-da ýol açdy.

Şeýle hem Bitewi raýat kanuny 1998-nji ýylyň 17-nji iýulynda kabul edilip, 1999-njy ýylyň 1-nji martyndan güýje girizildi. Bu kanunyň 22-nji baby ätiýaçlandyryş işiniň hukuk esaslaryny has hem berkitmek bilen taraplaryň gatnaşyklaryny düzgünleşdirýär.

Ýurdumyzda halk hojalygynyň ähli pudaklarynda geçirilýän özgertmeler bazar ykdysady gatnaşyklarynyň netijesinde we netijeli halkara hyzmatdaşlyklaryň esasynda ilatyň durmuş üpjünçilik derejesi ýokary bolan, ykdysady taýdan ösen döwletiň gurulmagyna gönükdirilendir.

Bazar ykdysadyýeti ykdysady gatnaşyklaryň erkinligini aňladýar, bu gatnaşyklarda bolsa belli bir derejede töwekgelçilik ýüze çykýar. Bazar şertlerinde şol töwekgelçiliklerden goraglylygyna her kimiň özi jogap berýär, şonda kuwwatly ätiýaçlandyryş guramasy esasy hyzmatdaş bolup durýar.

Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramasy 1992-nji ýylyň 18-nji awgustynda döredildi we häzirki wagtda Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan berlen 13-nji ygtyýarnama esasynda hereket edýär. Bu gurama şu günki gün Türkmenistanyň ygtyýarnamaly ýeke-täk ätiýaçlandyryş guramasy bolup durýar.

«Türkmen döwlet ätiýaçlandyryş» guramasy ätiýaçlandyryş bazarında belli bolan emläk, şahsy, jogapkärçilik diýen ýaly töwekgelçilikleriň ählisinden ätiýaçlandyrmak işlerini amala aşyrýar we şu gün öz müşderilerine 40 görnüşden gowrak ätiýaçlandyryşy, şol sanda hökmany ätiýaçlandyryşyň 4 görnüşini tekliplap edip bilýär.

«Türkmen döwlet ätiýaçlandyryş» guramasy Türkmenistanda ätiýaçlandyryşyň kämilleşdirilmegine, özüniň töleýiş ukybynyň artdyrylmagyna we maliýe taýdan durnuklylygynyň ösdürilmegine gönükdirilen syýasaty yzygiderli alyp barýar. Gazanylan ätiýaçlandyryş baýraklarynyň 60 göteriminden gowragy ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemekligi amala aşyrmaklyga we ätiýaçlandyryş öwezini dolmaklyga gönükdirilen ätiýaçlandyryş gorlaryna geçirilýär.

Ätiýaçlandyryşyň hereket edýän düzgünleri yzygider kämilleşdirilýär we ätiýaçlandyryşyň täze önümleri işlenip düzülýär, ätiýaçlandyryş önümleriniň gymmatynyň elýeterli bolmagy üçin çäreler amala aşyrylýar.

ÄTIÝAÇLANDYRYŞ IŞINIŇ NAZARYÝETI

I.I bap. Ätiýaçlandyryşyň ykdysady mazmuny

§ 1.1.1. Ykdysady kategoriýa hökmünde ätiýaçlandyryşyň ykdysady mazmuny

Ätiýaçlandyryş – şahsy we edara görnüşli taraplaryň ätiýaçlandyryş guramalaryna töleýän ätiýaçlandyryş tölegleriniň hasabyna döredilýän we belli bir wakalar (ätiýaçlandyryş ýagdaýlar) ýüze çykan ýagdaýynda ätiýaçlandyryş töleglerini amala aşyrmaklyga niýetlenen pul serişdeleriniň we beýleki gorlary emele getirýän, şahsy we edara görnüşli taraplaryň emläk we gaýry bähbitlerini goramaklyga gönükdirilen yzygiderli gatnaşygydyr.

Ätiýaçlandyryşyň ykdysady mazmunyny kesgitlemek üçin, onuň üstünlüklerini üpjün edýän esasy maksatlaryna we wezipelerine ýüzlenmek ýeterlidir.

Ätiýaçlandyryşyň esasy maksady ätiýaçlandyryş ýagdaýlary diýip atlandyrylýan netijeleri oňaýsyz ýa-da oňaly wakalaryň netijesinde ýüze çykýan hadysalardan önümçiligiň, jemgyýete bähbitli beýleki işleriň bökdençsizligini, gazanylan sepgitde ýa-da belli bir derejede saklanylmagyny hem-de kadaly girdejiligi, adam ömrüniň ösüş derejesini we durmuşyň durnuklylygyny üpjün etmekden ybaratdyr. Ätiýaçlandyryşyň bu maksadyna hojalyk gatnaşyklarynyň subýektleriniň, raýatlaryň nukdaýnazary bilen garanyňda ätiýaçlandyryş olaryň emläk bähbitlerini haýsy hem bolsa bir garaşylma-

dyk, howply ýa-da durmuş derejesini peseltmäge ukyply tötänleýin hadysalardan (töwekgelçiliklerden) gorap biljek gural hökmünde göz önüne getirmek bolar.

Edara görnüşli we şahsy taraplaryň emläk bähbitlerini goramaklyk (ätiyaçlandyryş şertnamasy esasynda) tötänden ýüze çykan oňaýsyz hadysa netijesinde ykdysady taýdan ýetirilen zyýanyň, emläk ýitgisiniň ýa-da ýok edilmeginiň, saglyga, zähmet ukyplylygyna ýetirilen zyýanyň, adamyň heläk bolmagy bilen, üçünji tarapa ýetirilen zyýanyň öwezini dolmakdan ybaratdyr. Ondan başga-da, şahsy taraplaryň bähbitlerini goramaklyk ätiyaçlandyryş guramasy tarapyndan ätiyaçlandyryş şertnamasy esasynda olara belli bir ýaşa ýetenligi ýa-da şertnamada göz önünde tutulan wakanyň (ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň) ýüze çykmagy, möhletini dolmagy bilen baglylykda ätiyaçlandyryş pul möçberini amala aşyrmakdan ybaratdyr.

Edara görnüşli we şahsy taraplaryň emläk bähbitleriniň ätiyaçlandyryş goraglylygyny üpjün etmeklikde hakyky mümkinçiligi gazanmak, ýagny ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan mahalynda ätiyaçlandyryş töleglerini ätiyaçlandyryş şertnamalaryna laýyklykda amala aşyrmak üçin ätiyaçlandyryş guramasynyň (ätiyaçlandyryjynyň) pul serişdeleriniň maksatlaýyn gurlaryny (ätiyaçlandyryjynyň umumy goruny düzýän ätiyaçlandyryşyň görnüşleri boýunça ätiyaç gurlaryny) döretmegi zerurdyr.

Ätiyaçlandyryş goragynyň üpjün edilmeginiň usuly bir we birnäçe hojalyk gatnaşyklarynyň subýektlerine, şahslara mälim bolmadyk oňaýsyz hadysanyň netijesinde ýetirilen umumy zyýanyň ätiyaçlandyryşyň bu görnüşiniň gatnaşyjylarynyň ählisiniň arasynda raýdaşlyk tertipde bölünmegine esaslanandyr. Şonda, oňaýsyz ýagdaýlaryň tötänleýin, bir wagtda we giňişlikde deň derejede ýüze çykmaýanlygyndan, ätiyaçlandyryşyň bu görnüşine gatnaşyjylaryň içinden az mukdardakylarynyň şol hadysalaryň täsirleri netijesinde zyýan çekýänliginden ugur alynýar.

Şeýle hadysalaryň (töwekgelçilikleriň) ýüze çykmak mümkinçiliginiň häsiýeti we aýratynlyklary olaryň ýaramaz netijelerinden heniz şol hadysalar ýüze çykmaýandan ozal goraglylygy üpjün et-

mekligi talap edýär. Şol maksada laýyklykda ätiýaçlandyryş guramalary şeýle hadysalaryň ýygylgy baradaky çaklaýyş maglumatlaryny, olaryň ätiýaçlandyryşyň anyk meselelerine täsir ediş derejesi we olaryň ýetirýän zyýanynyň möçberini baradaky maglumatlary ulanmak bilen öz emläk bähbitlerini ätiýaçlandyrmak isleýänlere ätiýaçlandyryş baýragynyň möçberini kesgitleýär. Şeýle baýragyň möçberini ätiýaçlandyryş ýagdaýy netijesinde ýetirilmegi mümkin bolan zyýanyň ätiýaçlandyryşyň şol görnüşine gatnaşyjylaryna (ätiýaçlandyryjylara) ýetýän ortaça ähtimal paýydyr. Bu ätiýaçlandyryş goragy üçin tölegdir. Edara görnüşli we şahsy taraplardan ätiýaçlandyryşyň şu görnüşine gatnaşyjylar näçe köp bolsa, her bir gatnaşyjy tarapyndan tölenjek ätiýaçlandyryş tölegleriniň möçberiniň şonça-da az bolar.

Zyýanyň möçberiniň ýapyk ýerleşdirilmegi we ätiýaçlandyryş goruny döretmekligiň esasy görkezijisiniň, ýagny ätiýaçlandyryş nyrhynyň, ylmy esasda-ähtimallyk nazaryýetiniň, matematiki we demografik çaklaýyşlarynyň, uzak möhletleýin maliýe hasaplaşygyň usullarynyň we beýleki ylmlaryň esasynda döredilmegi şonuň esasynda ýüze çykýar. Şunlukda, görkezilen ätiýaçlandyryş ýagdaýlarynyň (wakalaryň) aýratynlyklaryna baglylykda, ähtimal zyýanyň emele gelyän möçberiniň, ätiýaçlandyrylýanlaryň ýerleşen ýerleriniň we ýyllaryň göz önünde tutulmagy bilen ýerleşdirilmegi amala aşyrylýar.

Adatdan daşary howply hadysanyň ýüze çykmagynyň kesgitsizligini göz önünde tutmak bilen ätiýaçlandyryş guramasy özüne gelip gowuşýan ätiýaçlandyryş baýraklaryndan gündelik ätiýaçlandyryş baýraklaryny amala aşyrmaga we ätiýaçlandyryş goruny emele getirmäge harçlanylýan goruny döredýär. Bular, esasan hem, ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykmazdan ozal ätiýaçlandyryş guramasynyň ätiýaçlandyryş haklaryny amala aşyrmak boýunça ýerine ýetirilmedik borçlarynyň bir bölegini göz önünde tutýar. Ätiýaçlandyryş goralaryny uzak wagtlaýyn ýüze çykmadyk ätiýaçlandyryş ýagdaýlary boýunça ätiýaçlandyryş haklaryny amala aşyrmak, şeýle hem aýratyn ýagdaýlarda (mysal üçin, tebigy betbagtçylyklar, uly heläkçilikler we

ş.m. netijesinde) tölemäge degişli zyýanyň möçberiniň barha artmagy bilen baglylykdaky tölegleri amala aşyrmak üçin ulanylýar.

Ätiyaçlandyryş guramasy tarapyndan ätiyaçlandyryş gaznasy ätiyaçlandyryşyň şol görnüşine gatnaşyjylara ätiyaçlandyryş ýagdaýy netijesinde ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak ýa-da toplanma häsiýetli ätiyaçlandyryş şertnamalary toplanan görnüşinde (girdejileriň ätiyaçlandyrylmagy) amala aşyrmak üçin döredilýär. Şonuň üçin hem ätiyaçlandyryş gory ätiyaçlandyryş gözegçilik edýän döwlet guramasynyň tassyklamagyna we gözegçilik etmegine laýyklykda ätiyaçlandyryşyň nyrhynyň möçberinde we düzüminde onuň esasy möçberinde görkezilen ätiyaçlandyryş töleglerini amala aşyrylmagyna gönükdirilýär. Ätiyaçlandyryş baýraklarynyň belli bir bölegi ätiyaçlandyryş guramasynyň iş ýöretmek üçin eden çykdajylaryny ýapmaklyga, ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmak töwekgelçiliginiň önüni almak üçin, duýduryş çärelerini geçirmeklige we girdejiniň belli bir böleginiň döredilmegine gönükdirilendir. Ätiyaçlandyryşyň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

- ätiyaçlandyryş guramalary tarapyndan belli bir maksatlara niýetlenen ätiyaçlandyryş gurlarynyň, ýagny olar tarapyndan amala aşyrylyan ätiyaçlandyryşyň görnüşü boýunça we ätiyaçlandyryjylaryň umumy möçberde ätiyaçlandyryş gaznasynyň döredilmeginden;
- ätiyaçlandyryş guramalary tarapyndan ätiyaçlandyryşa gatnaşyjylara ätiyaçlandyryş ýagdaýy netijesinde ýetirilen zyýanyň öwezini dolmakdan we ätiyaçlandyryş şertnamalary boýunça ätiyaçlandyryş üpjünçiligini (ätiyaçlandyryş öwezini dolmagyny) amala aşyrmakdan;
- ätiyaçlandyryş ýagdaýlarynyň önüni almaklyga, olaryň ýüze çykmak töwekgelçiliginiň peseldilmegine we olaryň ýüze çykmagy netijesinde emele gelýän zyýanyň möçberiniň kemeldilmegine gönükdirilen duýduryş (önüni alyş) çäreleri amala aşyrmakdan;
- ätiyaçlandyryjy tarapyndan goşmaça girdeji almak maksady bilen ätiyaçlandyryşa gatnaşyjylaryň (ätiyaçlandyrylýanlaryň)

bähibitleri üçin wagtlaýynça erkin pul serişdelerini, ätiýaçlandyryş gorlaryny maýa goýmaklykdan.

Tebigatyň we jemgyýetiň güýçleriniň arasyndaky weýran ediji gapma-garşylyklaryň döremegi ýitgileriň öweziniň doldurylmagyny talap edýär we şeýlelikde, tebigy betbagtçylyklaryň weýran ediji netijelerini duýdurmak, ýeňip geçmek we çäklendirmek boýunça adamlaryň arasynda degişli aragatnaşyklary ýola goýmak zerurlygy ýüze çykýar.

Önümçilik prosesiniň üznüksizligini we bökdençsizligini üpjün etmek, ýaşayşyň ýetilen derejesini durnukly we mäkäm saklamak üçin adamlaryň arasyndaky bu obýektiw gatnaşyklar *ätiýaçlandyryş goraglylygyň* ykdysady kategoriýasyny ýüze çykarýar.

Bu ykdysady kategoriýanyň aýratynlygy aşakdaky alamatlar bilen kesgitlenilýär:

- tebigy betbagtçylygyň ýa-da tebigatyň başga weýran ediji güýçleriniň ýüze çykmagynyň tötänleýin (duýdansyz) häsiýetli bolmaklygy;
- ýitgini natural ýa-da pul görnüşde aňlatmak;
- ýitginiň öwezini dolmaklyga zerurlyk (isleg);
- dörän anyk ýagdaýyň önüni almak we ony ýeňip geçmek boýunça çäreleri geçirmek.

§ 1.1.2. Ätiýaçlandyryş goraglylygynyň meseleleri boýunça onuň toparlara bölünişi

Ätiýaçlandyryş töwekgelçiliginde we goraglylyk çärelerinde ätiýaçlandyryş goraglylygyň ykdysady kategoriýasy öz ornuny tapýar. Ätiýaçlandyryş goraglylygynyň ykdysady kategoriýasyny maddy taýdan amala aşyrmak üçin *ätiýaçlandyryş gaznasy* çykyş edýär, ýagny ol maddy gymmatlyklardan natural görnüşde bölünip aýrylan ätiýaçlyklaryň jemidir.

Ätiýaçlandyryş goraglylygy maddy görnüşde durmuşa geçirmekligiň ilkinji taryhy görnüşi hökmünde natural ätiýaçlandyryş gaznasy döredilipdir.

Puluň döremegi bilen ätiyaçlandyryş gaznasy birnäçe tehnik amatsyzlyklardan azat bolýar, ýagny natural-zat bilen bagly gatnaşyklar aradan aýrylýar we ätiyaçlandyryş gaznasynyň önünde täze mümkinçilikler açylýar.

Ozaly bilen ätiyaçlandyryş gaznalary pul görnüşinde toplanýar we onuň serişdelerini ýitginiň öwezini dolmak üçin zerur bolan ýagdaýynda çalt ulanyp bolýar. Ätiyaçlandyryş gaznasynyň pul görnüşinde bolmaklygy diňe bir ätiyaçlandyryş pudagynda hyzmat edýän gural bolmagyndan başga hem, ol pudagara hojalygy ösdürmekde serişde bolup çykyş etmektige ýol açdy.

Adamlar we jemgyýet tarapyndan ätiyaçlandyryş goraglylygynyň zerurlygyna doly akyl ýetirilenden soňra ätiyaçlandyryş bähbitler emele geldi we olar arkaly kesgitli ätiyaçlandyryş gatnaşyklary dörap başlady.

Ätiyaçlandyryş gatnaşyklary ätiyaçlandyryş gaznasyny döretmeklikden we onuň serişdelerini ulanmaklykdan ybaratdyr.

Zähmetiň jemgyýetçilik bölünmesi, senetçilik önümçiliginiň ösmegi we söwdanyň aýratyn pudak bolmaklygy ätiyaçlandyryş goraglylygyny gurnamaklyga güýçli itergi berdi. Ýokary töwekgelçilik we karz pullary ulanmak arkaly şäherleriň ösmegi, senetçilik önümçiliginiň, söwdanyň, aýratynam halkara söwdasynyň ösmegi degişli ätiyaçlandyryş üpjünçiligini talap edýär.

Şeýlelikde, karz we ätiyaçlandyryş bir-biri bilen ýakyndan berk bagly bolýar.

Karz berijä (kreditora) karzyň üpjünçiligi hökmünde karz alyjynyň girewe berýän emlägini ätiyaçlandyrmak, karz berijileriň arasyndan ätiyaçlandyryş gaznasynyň serişdeleri jemlenen professiionallary – ätiyaçlandyryjylary ýa-da anderraýterleri bölüp çykarýar. Ätiyaçlandyryş gaznasynyň serişdelerini dolandyrmaklyk ätiyaçlandyryjylar tarapyndan faktlary we ýagdaýlary seljermektige, olaryň toplanmagyna, jemlenmegine we sistematizasiýalaşmagyna esaslanýan ätiyaçlandyryş töwekgelçiligini bahalandyrmaklygy talap edýär.

Netijede, tebigatyň we jemgyýetiň kanunlaryna akyl ýetirmeklige daýanýan, ätiyaçlandyryş töwekgelçiligi we ony bahalandyrmak barada ylym döreýär.

Şeýlelikde, ätiýaçlandyryş goraglylygynyň ykdysady kategoriýasy ylmy esasda delillendirilýär. Tebigy betbagtçylygynyň ýa-da başga weýran ediji ýagdaýlaryň tötänleýin (duýdansyz) häsiýetlidigine garamazdan, olary ylmy taýdan öňünde görmek mümkinçiligi döredi.

Mümkin boljak ýitginiň natural we pul görnüşündäki ululygynyň ýokary dogrulyk (takyklyk) derejede öňünden görmek mümkin boldy.

Ylmy taýdan öňünden görmek arkaly ätiýaçlandyryjy eýýäm düşünişip, ätiýaçlandyryş töwekgelçiliginiň dörändäki ýaramaz netijeleriniň öňüni almak boýunça çäreleri amala aşyryp başlaýar.

Ätiýaçlandyryjy tarapyndan amala aşyrylýan öňüni alyş çäreleri, oňa ätiýaçlandyryş gaznasynyň serişdelerini amatly ulanmaklyga we köplenç, ol serişdeleri düýpli maýa goýumlaryň çeşmesi hökmünde peýdalanmaklyga mümkinçilik berýär.

Ätiýaçlandyryş, jemgyýetçilik önümçiliginiň ätiýaçlandyryş goraglylygynyň we ätiýaçlandyryş gaznasyny döretmekligiň anyk bir görnüşine öwrüldi.

Ätiýaçlandyryşyň ähli meseleleriniň maddy we maddy däl gymmatlyklara (eşretlere) bölünmegi ätiýaçlandyryşy iki pudaga – emläk we şahsy ätiýaçlandyryşa bölmeklige esas bolýar.

Emläk ätiýaçlandyryşyna şahsy we hukuk taraplaryň, maddy gymmatlyklar (eşretler) bilen bagly emläk bähbitleriniň (ätiýaçlandyryşyň meselesi ýaly) ätiýaçlandyrylmagy degişlidir.

Şahsy ätiýaçlandyrylyşda şahsy taraplaryň, maddy däl gymmatlyklar we olaryň adam ömri, saglygy, zähmete ukyplylygy (adamlaryň saglygy, durmuşy we işe ukyplylygy) ýaly durmuş derejeleri bilen bagly bolan emläk bähbitleriniň ätiýaçlandyrylmagy göz öňünde tutulýar.

Şeýlelikde, şol zatlar üçin ätiýaçlandyryş goragyny üpjün etmekde, ätiýaçlandyryş goruny döretmekde we ulanmakda (ýerleşdirmekde) aýratyn ýörelgeleri we usullary bar bolan ätiýaçlandyryş pudagy ätiýaçlandyryş ýagdaýyň netijelerinden hukuk we şahsy taraplaryň birmeňzeş ýa-da meňzeş zatlaryň, emläk bähbitleriniň ätiýaçlandyryşy çäklerine, degişlilikde ätiýaçlandyryşyň özbaşdak ugruny ýüze çykarýar.

Ätiyaçlandyrylýanlary (ätiyaçlandyrylan şahslary, peýda görüjileri) we ätiyaçlandyryjylary ätiyaçlandyryş gatnaşyklaryna çekmekligiň usuly hökmünde ätiyaçlandyryş özüniň hökmäny we meýletin görnüşleri bilen tapawutlanýar.

§ 1.1.3. Ätiyaçlandyryş gaznasy barada düşünje. Ätiyaçlandyryşyň ykdysady tebigaty

Ätiyaçlandyryş gaznasy jemgyýetçilik üznüksiz önümçiliginde hökmäny element bolup çykyş edýär.

Ätiyaçlandyryş gaznasy – jemgyýetçilige tebigy betbagtçylygyň, tehnogen faktorlaryň we beýleki görnüşdäki tötänlikleriň netijesinde ýetirilen adatdan daşary zyýanlaryň öwezini dolmak üçin, maddy we pul serişdeleri görnüşinde döredilýär.

Ätiyaçlandyryş gaznasy jemgyýetiň ykdysady ösüşine ýardam edýär. Ätiyaçlandyryş gaznasynda toplanan uly möçberdäki maddy we maliýe serişdeler ýitgileriň öwezini dolmak maksadyna gulluk etmek bilen birlikde, ol serişdeler ykdysadyýete düýpli maýa goýum goýmaklyk üçin çeşme bolup hem çykyş edýär. Bazar gatnaşyklarynyň mehanizmi ähli görnüşdäki jemgyýetçilik toplanmalaryň, şol sanda ätiyaçlandyryş gaznasynyň netijeliligini çaltlandyryýar we ýokarlandyryýar. Ätiyaçlandyryş gaznasy hojalyk işjeňligi we telekeçilik üçin netijeli bazar ykdysadyýetiniň zerur şertlerini döredýär.

Jemgyýetçilik tejribesiniň esasynda ätiyaçlandyryş gaznasynyň aşakdaky görnüşlerini tapawutlandyrmak bolýar:

- merkezleşdirilen ätiyaçlandyryş (ätiyaçlyk) gaznasy;
- öz-özüni ätiyaçlandyryş gaznasy;
- ätiyaçlandyryjynyň (anderrayteriň) ätiyaçlandyryş gaznasy.

Merkezleşdirilen ätiyaçlandyryş (ätiyaçlyk) gaznasy umumy-döwlet serişdeleriniň hasabyna döredilýär. Bu gaznanyň maksady uly weýrançylyga we adam pidalaryna getiren, tebigy betbagtçylyklaryň we iri heläkçilikleriň netijesindeki zyýanlaryň öwezini dolmaktır. Bu

gazna natural we pul görnüşinde toplanýar. Natural görnüşinde toplananda, ol ýörite ammarlarda saklanýlýan we kesgitli nomenklatura boýunça jemlenýän azyk harytlarynyň, önümleriň, materiallaryň, çig mallaryň we ýangyçlaryň ätiýaçlyklaryndan jemlenýär. Pul görnüşinde toplanan merkezleşdirilen ätiýaçlandyryş gaznasy döwletiň emlägi bolan merkezleşdirilen maliýe ätiýaçlyklarydyr. Ol gaznalary dolandyrmaklyk hökümetiň ygtyýaryndadyr.

Öz-özüni ätiýaçlandyryş gaznasy – hojalyk subýektiniň, esasan, natural görnüşde döredýän aýratyn gaznasydyr. Şeýle-de, bu gazna pul görnüşinde hem döredilip bilinýär. Öz-özüni ätiýaçlandyryş gaznasy önümçilikde döreyän wagtlaýyn kynçylyklary ýeňip geçmeklige mümkinçilik döredýär. Şeýlelikde, bu gaznanyň kömegi bilen kärhanalar we beýleki hojalyk subýektleri, maliýe we önümçilik bökdençliksiz, durnukly ösüşi saklamaklyga çalyşýarlar.

Ätiýaçlandyryjynyň (anderrayıteriň) ätiýaçlandyryş gaznasy – oňa gatnaşygy kärhanalaryň, edaralaryň, guramalaryň we aýratyn raýatlaryň hasabyna döredilýär. Bu gaznany döredijiler (paýdarlar we ulanyjylar) *ätiýaçlandyryşanlar* hökmünde çykyş edýärler.

Häzirki zaman şertlerinde ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş gaznasy diňe pul görnüşinde toplanýar. Bu gaznanyň serişdeleri diňe anyk maksada – ätiýaçlandyryşyň düzgünlerine laýyklykda öwezini doluş töleglerini tölemeklige gönükdirilýär. Ätiýaçlandyryş öwezini doluş pul töleglerini tölemek üçin zerur bolan Gaznanyň pul serişdeleriniň göwrümi statistikanyň, empiriki çaklamalaryň we ähtimallyk teoriýasynyň esasynda kesgitlenilýär.

Bazar ykdysadyýetine geçmeklik jemgyýetçilik önümçiliginde ätiýaçlandyryşyň wezipesiniň artmaklygyny üpjün edýär, ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň geriminiň giňemegine getirýär.

Bazar ykdysadyýetinde ätiýaçlandyryş bir tarapdan biznesi (işewürligi) we adamlaryň maddy hal-ýagdaýlarynyň goraglylygynyň serişdesi, ikinji tarapdan – girdeji getirýän işjeňligiň bir görnüşi hökmünde çykyş edýär.

Ätiýaçlandyryş guramasynyň gazanýan peýdasynyň çeşmesi bolup, ätiýaçlandyryş işinden alynýan girdejiler, wagtlaýyn boş duran

maliýe serişdelerini önümçilik we önümçilik däl ulgamlara maýa goýmakdan, kärhanalaryň paýnamalaryndan, bank depozitlerinden, gymmatly kagyzlardan we ş.m. alynýan girdejiler gulluk edýär.

§ 1.1.4. Ätiyaçlandyryşyň wezipeleri

Döwlet býujetu edara görnüşli we şahsy taraplaryň tölegleriniň (salgyt, paç, we beýleki ýygymlar) hasabyna toplanlyandygyna garamazdan, ol gaznadaky serişdeler ulanylanda gönüden-göni töleýjiler üçin ulanylmaýar.

Ätiyaçlandyryşda hem ätiyaçlandyryş gazna töleýjileriň-ätiyaçlandyranlaryň hasabyna toplanlyar we ulanylýar, bu bolsa «ätiyaçlandyryş» düşüňjesini «maliýe» düşüňjesine ýakynlaşdyrýar (golaýlaşdyrýar), ýöne olar öz aýratynlyklary bilen tapawutlanýarlar.

«Ätiyaçlandyryş» düşüňjesini «karz» düşüňjesine golaýladýan ýene-de bir aýratynlyk bar, ol hem, ätiyaçlandyryş gaznanyň serişdelerini yzyna gaýtaryp bermeklikdir. Emma, ätiyaçlandyryş tölegleri yzyna gaýtaryp bermeklik ilkinji nobatda adamyň ömür (şahsy) ätiyaçlandyryşyna degişlidir. Bu ätiyaçlandyryş töleglerini yzyna gaýtaryp bermeklik hökmany häsiýete eýedir. Emläk ätiyaçlandyryşynda bolsa, ätiyaçlandyryş wakasynyň netijesinde öwezini doluş tölegleri geçirilende ýüze çykýar.

Şeýlelikde, «ätiyaçlandyryş» düşüňjesi «maliýe» we «karz» kategoriýalaryna ýakynlaşdyrýan elementleri özünde jemleýär, emma şol bir wagtda hem ätiyaçlandyryş diňe özüne mahsus bolan wezipelere eýedir.

Ätiyaçlandyryşyň wezipeleri hökmünde aşakdakylary bellemek bolar:

- Pul serişdeleri görnüşindäki ýöriteleşdirilen ätiyaçlandyryş gaznasynyň döredilmegi;
- Ýitginiň öwezini dolmak we raýatlaryň maddy üpjünçiligi;
- Ätiyaçlandyryş wakasynyň (ýagdaýlaryň, halatlaryň) önüni almak we ýitginiň az (minimuma) derejä getirmek.

Birinji wezipesi – ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň öz üstüne alýan töwekgelçilikleri üçin tölejek pul serişdeleri görnüşindäki ýöriteleşdirilen ätiýaçlandyryş gaznasynyň döredilmegidir. Bu gazna hökmany görnüşde, şeýle hem meýletin görnüşde döredilip bilner. Döwlet, durmuş-ykdysady ýagdaýlardan ugur alyp, ýurtdaky ätiýaçlandyryş işiniň ösüşini kadalaşdyrýar.

Ätiýaçlandyryşyň ikinji wezipesi – diňe ätiýaçlandyryş gaznasyny döredijiler bolan edara görnüşli we şahsy taraplaryň ýitgileriniň öwezini dolmaklyga hukuk berýär. Şu wezipenyň esasynda edara görnüşli we şahsy taraplaryň ýitgileriniň öwezini dolmaklyk, ätiýaçlandyryş şertnamasynyň çäklerinde amala aşyrylýar.

Ätiýaçlandyryşyň üçünji wezipesi – ätiýaçlandyryş wakalarynyň önüni alyş çäreleriniň köp görnüşini öz içine alýar, şol sanda heläkçilikli wakalaryň, tebigy betbagtçylyklaryň ýaramaz netijeleriniň önüni almaklyk üçin geçirilýän çäreler hem maliýeleşdirilýär. Muňa ätiýaçlandyryş şertnamasy esasynda bellenen, ýagny ätiýaçlandyrylan emläge seresap çemeleşmeklik babatda ätiýaçlandyryşana bildirilýän hukuk talaplar hem goşulýar. Bu wezipeny ýerine ýetirmek maksady bilen, ätiýaçlandyryjy «Önüni alyş çäreleriniň aýratyn pul gaznasyny» döredýär. Bu gaznany döretmek üçin çeşme bolup, ätiýaçlandyryş töleglerinden geçirilýän geçirimler çykyş edýär.

I.II bap. Ätiýaçlandyryş işindäki esasy düşüňjeler

§ 1.2.1. Ätiýaçlandyryş işinde ulanylýan adalgalar

Ätiýaçlandyryşda ulanylýan düşüňjeleriň we adalgalaryň jemi, professional ätiýaçlandyryş terminologiýasyny düzýär. Ätiýaçlandyryş işinde ulanylýan düşüňjani aňladýan söze ýa-da sözleriň baglanyşygyna *ätiýaçlandyryş adalgasy (termini)* diýilýär. Her bir ätiýaçlandyryş adalgasy, ätiýaçlandyryş gatnaşyklarynyň häsiýetli aýratynlygyny we mazmunyny kesgitleýär. Ätiýaçlandyryş gatna-

şyklarynyň umumylykda dört toparyny tapawutlandyrmak bolýar. Olaryň birinji üçüsi milli ätiyaçlandyryş bazaryna degişlidir.

Birinji topara ýöriteleşen ätiyaçlandyryş bähbitleriniň döremegi bilen bagly gatnaşyklar degişli. Ätiyaçlandyryşa gatnaşýan taraplaryň ählisi belli bir ätiyaçlandyryş bähbitlere eýedirler.

Ikinji topara ätiyaçlandyryş gaznasynyň toplanmagy bilen baglylykda döreyän gatnaşyklar degişli.

Üçünji topara ätiyaçlandyryş gaznasynyň serişdelerini ulanmak bilen bagly ätiyaçlandyryş gatnaşyklar degişli.

Dördünji topara halkara ätiyaçlandyryş bazarynyň hereket etmegi bilen bagly döreyän ätiyaçlandyryş gatnaşyklar degişli. Ol gatnaşyklaryň mazmuny halkara hukugynyň kadalarynda we birnäçe halkara şertnamalarynda berkidilen. Bu topar ýokarda bellenen üç topar hem ätiyaçlandyryşyň halkara tejribesinde ulanylýan şertlerinde öz içine alýar.

Daşary ykdysady gatnaşyklardaky ätiyaçlandyryş adalgalarynyň ülhülerini (standartlaryny), esasan halkara ätiyaçlandyryş guramalar kesgitleýär.

Ätiyaçlandyryş adalgasyny bilmek we ony iş tejribesinde ulanmaklygy başarmaklyk ätiyaçlandyryş ulgamynda işleýän hünärmeniň ýokary hünär derejesini kesgitleýän alamat bolup durýar.

Ätiyaçlandyryýan – bu pul (ätiyaçlandyryş) töleglerini töleýän we ätiyaçlandyryş şertnamasynyň esasynda ätiyaçlandyryş ýagdaý ýüze çykanda öwezini doluş töleglerini almaklyga hukugy bolan şahsy we edara görnüşli tarapdyr. Halkara ätiyaçlandyryş bazarynda ätiyaçlandyryýana *polis saklaýjy* hem diýilýär.

Ätiyaçlandyryjy – bu ätiyaçlandyryşy amala aşyýan, ýitginiň öwezini dolmak we ätiyaçlandyryş tölegini geçirmek borjuny öz üstüne alýan, şeýle hem ätiyaçlandyryş gaznasyny toplamak we onuň serişdelerini ulanmak meselelerini dolandyryýan guramadyr (edara görnüşli tarap). Halkara ätiyaçlandyryş tejribesinde ätiyaçlandyryjyny aňlatmak üçin *anderrayter* adalgasy hem ulanylýar.

Ätiyaçlandyryş bähbidi – bu, şahsy we edara görnüşli taraplaryň ätiyaçlandyryşa maddy taýdan gyzyklanmasydyr.

Ätiyaçlandyryş möçber (summa) – emläk ätiyaçlandyryşynda maddy gymmatlyklaryň we şahsy ätiyaçlandyryşda ömrüň, saglygyň, zähmete ukyplylygyň ätiyaçlandyrylan pul möçberi.

Ätiyaçlandyryşyň obýekti – ömür, saglyk, zähmete ukyplylyk (şahsy ätiyaçlandyryşda), binalar, desgalar, ulag serişdeleri, oý emläkleri we beýleki maddy gymmatlyklar (emläk ätiyaçlandyryşynda).

Ätiyaçlandyryş jogapkärçiligi – ätiyaçlandyryş öwezini doluş puluny tölemek boýunça ätiyaçlandyryjynyň borçnamasy.

Peýda alyjy – wesýet ediji ýogalan soň ätiyaçlandyryş tölegini alýan, wesýet edilen adam (edara).

Ätiyaçlandyryş polisi – ätiyaçlandyryjy tarapyndan berilýän kesgitlenen görnüşdäki resminama ýa-da özünde ätiyaçlandyryşyň şertlerini jemleýän ätiyaçlandyryş şertnamasy.

Ätiyaçlandyryş bahalandyrmasy – ätiyaçlandyryş töwekgelçiligini bahalandyrmaklygyň ölçegi.

Ätiyaçlandyryş tarifi (nyrhy) – ätiyaçlandyryş möçbere gatnaşykda kada salnan ätiyaçlandyryş töleg ýa-da ätiyaçlandyryş töwekgelçiliginiň bahasy.

Ätiyaçlandyryş baýragy – ätiyaçlandyryýan tarapyndan tölenilen ätiyaçlandyryş töwekgelçiligi üçin pul görnüşindäki töleg.

Ätiyaçlandyryş möhleti – ätiyaçlandyryş obýektiň ätiyaçlandyrylan wagt aralygy (interwaly).

Ätiyaçlandyryş töwekgelçiligi – ätiyaçlandyryş wakasynyň netijesinde ätiyaçlandyryşyň ömrüne, saglygyna we emlägine zyýan ýetmekligiň ähtimallygy.

Ätiyaçlandyryş ýagdaýy (wakasy) – ätiyaçlandyryş öwezini doluş töleginiň tölenilmeli ýaramaz (oňaysyz) ýagdaýy.

§ 1.2.2. Halkara ätiyaçlandyryşda ulanylýan esasy adalgalar

Abandon – ätiyaçlandyryşyň ätiyaçlandyryş pul möçberini doňduryşyndan soň ätiyaçlandyrylan meselesine (gämä, ýüke) bolan hukugyndan ätiyaçlandyryjynyň peýdasyna ýüz döndürmegi.

Addendum – öň baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamasyna goşmaça ätiyaçlandyryş polisiniň berilmegi.

Akwizitor – täze ätiyaçlandyryşlary ätiyaçlandyryşa çekmek bilen meşgullanýan ätiyaçlandyryş wekili ýa-da dellaly.

Aksiz (ilkinji derejeli salgyt) – köpçülikleýin ulanylýan (çäý, araga, maşynlara we ş.m.) harytlara we hyzmatlara böllekleýin salynýan salgyt.

Aksiýa (paýnamalar) – paýdarlar jemgyýetiniň goýberýän gymmatly kagyzy. Ol eýesine paýdarlar jemgyýetiniň girdeýjisinden belli bir bölegini almaga hukuk berýär.

Anderrayter – ätiyaçlandyryş guramasyndaky töwekgelçiligi ätiyaçlandyryşa kabul etmäge hukugy bolan adam.

Annuitet – ätiyaçlandyryş şertnama boýunça ätiyaçlandyryja ätiyaçlandyryş tölegini böllekleýin tölemegi, soň bolsa ätiyaçlandyryjynyň kesgitlenen möhletde ätiyaçlandyryşana kepillik geçilen pul möçberini tölemegi.

Autsaýder – ätiyaçlandyryş kompaniýasy, dellallçylyk firmasy we ş.m. Autsaýderler ätiyaçlandyryş birleşiginiň agzasy bolup durmaýarlar, assosiasiýa özüniň işinde mümkin bolan nyrh ylalaşygynda bäsdeşlik tarapy hökmünde çykyş etmekligiň geregi ýok hasaplaýar.

Bonus – ätiyaçlandyryşanyň ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň önümi alanlygy üçin ätiyaçlandyryş baýragyndan (töleginden) azaltmagy ýa-da bir bölegini gaýtaryp berilmegi.

Bordero – ätiyaçlandyryşa kabul edilen we gaýtadan ätiyaçlandyryşa degişli töwekgelçiligiň sanawy.

Broker (dellal) – kompaniýa ýa-da aýratyn tarap ätiyaçlandyryşanyň we ätiyaçlandyryjynyň arasynda araç bolup çykyş edýänler. Özüniň ygtyýary boýunça ätiyaçlandyryşanyň wekili bolup durýar we oňa ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda zyýanyň öwezini dolmagyny kepillendirmegi üpjün edýän ätiyaçlandyryjyny gözlöp tapmaga borçly. Wekil komission baýragyny ätiyaçlandyryjydan alýar we olaryň önünde ätiyaçlandyryş baýragynyň tölenmegi üçin jogapkärçilik çekýär.

Brutto-baýragy – ätiyaçlandyryş baýragy (tölegi) brutto-möçberi boýunça hasaplanýar.

Brutto-möçberi – ätiyaçlandyryş baýragynyň doly nyrh möçberi bolup, ätiyaçlandyryş ýagdaýy bolanda haky üpjün edýän pul möçberiniň netto-möçberi göz önünde tutulýar. Netto-möçbere ýükleniş we üstüne goýmak, göz önünde tutulmadyk çykdajylaryň ýerini dolmaklygy, duýduryş çärelerini geçirilmegi, işleri alyp barmaklygy we maksatnama peýdasynyň toplanmagy üçin bellendir.

Depozit – bankdaky aýratyn hasaba girdeji almak maksady bilen goýulýan pul möçberi.

Diwersifikasiýa – boş ýatan puluň mejburi döwlet obligasiýasyna we beýleki bahaly kagyzlara goýdurylmagy.

Diwidend – banka goýulan puldan we gymmatly kagyzdan peýdany, girdejini paýnamanyň eýesiniň almagy.

Ekstrapolyasiýa – eksedent zyýanyň şertnamasy boýunça gaýtadan ätiyaçlandyryş hasabynyň usuly.

Ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň çägi – ätiyaçlandyryş polisinde bellenen ätiyaçlandyryş pul möçberi – ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň in ýokarsy ätiyaçlandyryş şertnamasynda gökezi-lenler.

Fors-mažor – ýeňip bolmajak güýç, adatdan daşary ýagdaý (uruş, köpçülikleýin-syýasy ýörişler) sebäpli ätiyaçlandyryjynyň we ätiyaçlandyryjanyň öz borçlaryndan boşadylýan ýagdaýlar.

Franşiza – ätiyaçlandyryjanyň çekýän zyýanyň ätiyaçlandyryşyň şertlerine laýyklykda ätiyaçlandyryjy tarapyndan öweziniň dolunmagyna degişli bolmadyk belli bir bölegi.

Fraht – gämide daşalýan ýükler ýa-da suw ulagynda daşalýan ýolagçylar üçin berilýän kireý.

Imwestisiýa (maýa goýma) – pul serişdelerini her hili önümçilik pudagyna, ylyma we tehnika, garyşyk biznese (halkara we öz syýahata) goşmaça peýda almak maksady bilen diwersifikasiýa görnüşi etmek.

Ipoteka – gozgalmaýan emläge (öý gurluşygyna, ýer titremegin-den soňky dikeldiş işlerine) serişde goýmak.

Kargo – fraht almak maksady bilen deňiz gämisinde daşalýan yükleriň ýa-da emlägiň ätiyaçlandyrylyşy.

Kasko – ýolagçylaryň, daşalýan emläkleriň, üçünji tarapyň öňündäki jogapkärçiliginiň ätiyaçlandyryşy goşulman, ulag serişdeleriniň (gäminiň, uçaryň, awtoulagyň) durkunyň (gabarasyň) ätiyaçlandyryşy.

Kwota ätiyaçlandyryşy – ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryşa gatnaşmak paýy (gaýtadan ätiyaçlandyryşa bolsa gaýtadan ätiyaçlandyryjynyň).

Kotirowka – nyrh tölegi boýunça ätiyaçlandyryjynyň degişli töwekgelçiligi ätiyaçlandyryşa kabul etmegi.

Keptiw kompaniýalar – täjirçilik ýa-da paýdarlar kompaniýasynyň özlerine degişli töwekgelçiligiň hemmesini ýa-da bölekleýin ätiyaçlandyrmak maksady bilen döredilen ätiyaçlandyryş kompaniýasydyr.

Leoýd – anderrayterleriň hersi öz töwekgelçiligini ätiyaçlandyryşa kabul edýän, hususy ätiyaçlandyryjylaryň korporasiýasynyň tejribesinde «Lloýd» atlandyrylýar.

Netto-möçber – ätiyaçlandyryş nyrhynyň esasy bölegi (brutto-möçberiniň), gaznasynyň toplanlymagy üçin bellenen, ätiyaçlandyryş haky üçin ulanylýar.

Netto-möçber derejesini (pul görkezijisinde) kesgitleýän esasy takyklygy, hasabat maglumatyny ýa-da bilermeniň (ekspertiň) bahasynyň esasynda kesgitlenilýän bolýjak ätiyaçlandyryş ýagdaýy.

Penalti – şertnama borçnamalary ýerine ýetirilmedik ýagdaýynda ulanylýan jerimeleriň bir görnüşi.

Polis – ýuridiki taýdan ätiyaçlandyryş şertnamasynyň tassyklanlymagy.

Presendent – bolan wakanyň we häzirki wagt üçin meňzeş hereketleriň esasynda ýüze çykan sebäpler ýa-da ýagdaýlar.

Prinsipal – ätiyaçlandyryjynyň adyndan hereket edýän wekil.

Pul – umumy kotel, töwekgelçiligiň gaýtadan ätiyaçlandyryşa degişli hemme ätiyaçlandyryş portfeli boýunça ýa-da ätiyaçlandyryşyň aýratyn görnüşleri boýunça hususy tutumyndan ýokary geçýän pul möçberiniň iberilýän ýeri.

Regress – ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda günäli tarapa ýetiren zyýanyň öwezini doluş puluny almak maksady bilen ätiyaçlandyryjynyň talap bildirmäge hukugy.

Rekwizitler – degişli resminamalaryň doldurylmagy, kanun esasynda bellenen, talap edilme.

Renta – ýerdäki, obligasiýadaky, ätiyaçlandyryşdaky serişdelerden wagtly-wagtyna alynýan girdejiler we ş.m.. Ol telekeçilikden we ýeke-bara işlerinden alyanlardan talap edilmeyär.

Retrosedent – ätiyaçlandyryş ýa-da gaýtadan ätiyaçlandyryş kompaniýalarynyň ätiyaçlandyryşa alnan töwekgelçiligi retrosessiýa bermegi.

Sanksiýa – täjirçilik geleşigiň şertine laýyklykda haýsy-da bolsa bir tarapyň beýleki tarapdan geleşigi yerine ýetirmändigi sebäpli degişli öwezini dolmany talap etmäge hukugy.

Gök (ýaşyl) karta – awtoulag serişdeleriniň eýeleriniň raýat jogapkärçiliginiň şertnamasynyň ätiyaçlandyryş kompaniýalarynyň arasynda ykrar edilmeginiň ylalaşygy.

SIF –harydyň bahasy, ätiyaçlandyryş, fraht.

Slip – ätiyaçlandyryjynyň gaýtadan ätiyaçlandyryşa hödürlemäge iberýän resminamalary.

Sýurweýer – ätiyaçlandyryjynyň ýa-da ätiyaçlandyryşanyň haýyşy boýunça gämini we ýüki görüp olaryň ýagdaýy barada netijenama berýän bilermen.

Sedent –töwekgelçiligi gaýtadan ätiyaçlandyryşa berýän ätiyaçlandyryjy, ätiyaçlandyryş jemgyýeti.

Sessiner ýa-da sessinar – kesgitlenen töwekgelçiligi gaýtadan ätiyaçlandyryşa kabul edýän gaýtadan ätiyaçlandyryjy, ätiyaçlandyryş jemgyýeti.

Sessiýa – kanun adalgalaryň, kesgitlenen hukugyň berilmegini aňladýar. Mysal üçin, gaýtadan ätiyaçlandyryşa berilýän töwekgelçilik işiniň gidşi.

Şertli franşiza – franşizanyň çäginde tutýan pul serişdeleriniň möçberindäki zyýanyň pul möçberiniň öwezi dolunmaýar. Mysal üçin, eger şertli franşiza –ABŞ-nyň 100 dollary, ýitginiň pul möçberi –ABŞ-nyň 90 dollary, şeýlelikde ätiyaçlandyryş öwezini doluş haky tölenmeyär. Eger zyýanyň pul möçberi franşizadan ýokary bolsa, onda zyýanyň öwezi doly tölenýär. Mysal üçin, eger birinji mysalda zyýanyň pul möçberi ABŞ-nyň 200 dollary bolsa, onda zyýanyň öwezi doly tölenýär.

Şertsiz franşiza – zyýanyň islendik pul möçberinden franşiza aýrylýar. Mysal üçin, şertsiz franşiza –ABŞ-nyň 100 dollary we ýitginiň pul möçberi –ABŞ-nyň 200 dollary, franşiza möçberi doly aýrylýar we ätiyaçlandyryşana ABŞ-nyň 100 dollary möçberinde ätiyaçlandyryş öwezini doluş haky tölenýär.

Şomaž – ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykmagy netijesinde önümçiligiň togtamagy bilen bagly serişdäniň ýitirilmegi sebäpli peýdany ýitirmegiň ätiyaçlandyryşy.

Treteý sudy – arbitraž, jedelleri çözmegiň usuly, taraplaryň kazyet edaralaryna ýüz tutman, arbitra ýa-da treteý suduna ýüz tutmagy.

Ýurisdiksiya – adylyk. Deňiz polisinde ätiyaçlandyryş şertinden çykýan jedeller haýsy ýurduň kazyetinde çözülmäge degişli bolsa görkezilýär.

I.III bab. Ätiyaçlandyryş bazary we onuň gatnaşyjylary

§ 1.3.1. Ätiyaçlandyryş bazary barada düşünje

Ätiyaçlandyryş bazary – bu olaryň maddy we maddy däl gymmatlyklarynyň (eşretleriniň) oňaysyz ýagdaýlaryň ähtimal ýüze çykmagyndan ätiyaçlandyryş goragy bilen üpjün edilmeginde zerurlyk çekýän ätiyaçlandyryşlaryň (peýda alyjylaryň) şol goraglylygy ätiyaçlandyryşlaryň töleýän ätiyaçlandyryş baýraklarynyň hasabyna döredilýän ätiyaçlandyryş gollarynyň hasabyna üpjün edip biljek ätiyaçlandyryş bilen ätiyaçlandyryşyň arasynda emele gelyän ykdysady gatnaşyklaryň özboluşly ugrudyr.

Ätiyaçlandyryş bazarynyň esasy subýektleri bolan ätiyaçlandyryşlar we ätiyaçlandyryşlar bilen bir hatarda – ätiyaçlandyryş wekilleri, dellallar we beýleki araçylar hem ätiyaçlandyryş bazarynyň gatnaşyjylarydyr.

Ätiyaçlandyryş wekilleri – öz işlerini ätiyaçlandyryş guramasynyň adyndan we onuň tabşyrmagy boýunça amala aşyryş, onuň bilen şertnama esasynda işleýän, ondan hak-heşdegini alýan edara görnüşli ýa-da şahsy taraplardyr.

Ätiyaçlandyryş guramasynyň adyndan alan ygtyýarlyklarynyň çäklerinde wekiliň öz üstüne kabul edip alan borçnamalary, ätiyaçlandyryş guramasy tarapyndan şol borçnamalar özbaşdak kabul edilip alnan hökmünde ýerine ýetirilýär.

Ätiyaçlandyryş wekili aşakdaky esasy wezipeleri ýerine ýetirýär:

- ätiyaçlandyryjynyň adyndan şertnama baglaşmak üçin ätiyaçlandyryşçylyk ýüze çykarmaklyk;
- ätiyaçlandyryşçylara ätiyaçlandyryşyň şertlerini düşündirmek, olaryň ätiyaçlandyryşa ätiyaçlandyryş baýragyny tölemek üçin maliýe mümkinçiligine baglylykda ätiyaçlandyryş goragyny üpjün etmäge ýokary mümkinçilikler berýän ätiyaçlandyryş şertnamasynyň amatly görnüşini saýlap almakda kömek bermeklik;
- aýratyn uly ätiyaçlandyryş jogapkärçilikli töwekgelçilikleri ätiyaçlandyryşa kabul etmäge, olar boýunça ätiyaçlandyryş nyrlarynyň möçberini ätiyaçlandyryjy bilen deslapdan ylalaşmaklyk;
- ätiyaçlandyryşçylardan ätiyaçlandyryş baýragyny (kesgitlenen çäklerde) almaklyk we ony ätiyaçlandyryşa (geçirmeklik) gowşurmaklyk.

Ätiyaçlandyryş dellalary öz işlerini ätiyaçlandyryşçylar we ätiyaçlandyryşçylar bilen şertnama esasynda amala aşyran özbaşdak araçylardyr.

§ 1.3.2. Ätiyaçlandyryşyň meselesi we görnüşleri

Ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşan pursadyndan edara görnüşli we şahsy taraplaryň bähbitleri ätiyaçlandyryşyň meselesi hasaplanýar.

Ätiyaçlandyryş bähbidi (ýagny emläk, şahsy, jogapkärçilik bähbidi) ätiyaçlandyryşda maddy taýdan höweslendirmegiň çäresidir.

Emläk bähbidi ätiyaçlandyryşyň eýelik edýän, peýdalanýan ýa-da ygtyýar edýän emläginiň ätiyaçlandyryş edilen bahasyndan öwezi dolunýan pulunyň alynmagyny aňladýar (emläk ätiyaçlandyryşy).

Şahsy bähbit ätiýaçlandyryş şertnamasynda göz önünde tutulan ýagdaýlar ýüze çykanda ätiýaçlandyryş puluny almakdan ybaratdyr we ätiýaçlandyryşyň ýa-da ätiýaçlandyrylanyň ömri, saglygy, iş ukyplylygy, pensiýa üpjünçiligi, durmuş taýdan goraglylygy bilen baglanyşyklydyr (şahsy ätiýaçlandyryş).

Bähbitler şahsyýete ýa-da şahsy tarapyň emlägine, şeýle hem edara görnüşli tarapa ätiýaçlandyryş tarapyndan ýetirilen zyýanyň öwezini dolmagy bilen baglanyşykly bolup biler (jogapkärçilik ätiýaçlandyryşy).

Ätiýaçlandyryşyň subýekti (ätiýaçlandyryjydan başga) – ätiýaçlandyryş, ätiýaçlandyrylan adam peýda alyjydyr.

Türkmenistanyň çäginde ýerleşýän edara görnüşli taraplaryň ätiýaçlandyryş meseleleri diňe Türkmenistanyň çäginde ätiýaçlandyryş işini amala aşyrmaga ygtyýarnamasy bar bolan ätiýaçlandyryş guramalary tarapyndan ätiýaçlandyrylmaga degişlidir.

§ 1.3.3. Ätiýaçlandyryş şertnamasy we kadalary

Ätiýaçlandyryş şertnamasy – ätiýaçlandyryş guramasy bilen ätiýaçlandyryşyň arasyndaky ylalaşykdyr. Şoňa laýyklykda ätiýaçlandyryş guramasy şertnamada göz önünde tutulan ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda ätiýaçlandyryş ýa-da şol borçnama başga bir adamyň peýdasyna berjaý edilmäge degişli bolup, ätiýaçlandyryş pul möçberini ýa-da ätiýaçlandyryş öwezini doluş puluny tölemegi, şertleşilen şertnamanyň çäklerinde beýleki maddy kömegi bermegi, ätiýaçlandyryş bolsa bellenen möhletde ätiýaçlandyryş baýragyny (ätiýaçlandyryş tölegini) tölemegi we şertnamanyň beýleki şertlerini ýerine ýetirmegi borç edinýär.

Ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak üçin ätiýaçlandyryş guramasyna ýazmaça arza berýär ýa-da başga usul bilen ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak isleýändigini hakynda öz islegini mälim edýär.

Eger Türkmenistanyň kanunçylygynda we ätiýaçlandyryşyň düzgünlerinde başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, onda ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryş guramasy tarapyndan bellenen ýa-da

taraplaryň ylalaşygy esasynda belli bir döwür üçin baglaşylýar we ätiýaçlandyryş baýragy tölenen pursatyndan başlap, ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan hasap edilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylanda ätiýaçlandyryş guramasy ätiýaçlandyryşana şertnama baglaşylandygyny tassyklaýan ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny – polisi ýa-da resminamany berýär.

Ätiýaçlandyryş guramasynyň adyndan şertnama baglaşmaga ygtyýar edilen adam gol çekýär. Eger oňa degişli hukuk berlen bolmasa, onda onuň ätiýaçlandyryşyň şertlerini üýtgetmäge haky ýokdur.

Eger ätiýaçlandyryşyň şertleri (düzgünleri) ýa-da taraplaryň ylalaşygy bilen oňa üýtgetmeler girizmek göz önünde tutulan bolsa, onda ätiýaçlandyryş şertnamasynyň dowam edýän döwründe ätiýaçlandyryşlaryň oňa üýtgetmeleri girizmäge haky bardyr.

Ätiýaçlandyryşyň kadalary ätiýaçlandyrylýan (ätiýaçlandyrylan şahs, peýda görüji) we ätiýaçlandyryjynyň arasynda ätiýaçlandyryş gatnaşyklaryny döredýän ätiýaçlandyryş guramasynyň esasy guramaçylyk–hukuk resminamalarydyr. Olarda ätiýaçlandyryşyň meselesi, töwekgelçilikler, ätiýaçlandyryşyň (meýletin ýa-da hökmany) geçirilişiniň umumy şertleri we tertibi, taraplaryň hukuklary we borçlary, olar barada kesgitlenen çäklendirmeler hem-de olaryň hereketleriniň zygiderlilik, jedelli meseleleriň çözülişiniň usullary kesgitlenilýär.

Ätiýaçlandyryş barada ýazmaça arza belli bir zatlaryň (meseläniň) ätiýaçlandyryşanyň ätiýaçlandyryjynyň adyna soňky bellenen ülnä boýunça ätiýaçlandyryşy göz önünde tutmasydyr. Ätiýaçlandyryş baradaky arzanyň ätiýaçlandyryş gatnaşyklaryny gurmak üçin aşakdaky ýaly örän uly ähmiýeti bardyr:

- ätiýaçlandyryşanyň emläk bähbitleriniň ätiýaçlandyryşynyň geçirilmegine azat islegini tassyklaýar;
- gös-göni ýa-da oňa ätiýaçlandyryşa degişli emläkleriň teswiri, şahsy taraplaryň ätiýaçlandyryş sanawy goşulýar. Ätiýaçlandyryşana (peýda alyjy, ätiýaçlandyrylan adam), ätiýaçlandyryşyň zatlary barada takyk maglumaty we ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak üçin gerek bolan, beýleki maglumatlary saklamak;

- gös-göni ätiyaçlandyryş şertnamasyna degişli we laýyk hukuk ähmiýeti bolan resminama.

Ätiyaçlandyryjy özbaşdak ätiyaçlandyryşyň belli bir görnüşini boýunça ätiyaçlandyryş guramalarynyň ulanyanyň mazmunyna meňzeş arzanýň nusgasyny işläp taýýarlaýar.

Ätiyaçlandyryş töwegelçilikleriniň sanawy ýüze çykan ýagdaýynda ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryş töleglerini tölemek borçlaryny döredýän ätiyaçlandyryş amala aşyrylan ätiyaçlandyryş töwegelçilikleriniň ýa-da ätiyaçlandyryş ýagdaýlarynyň sanawy görkezilýär. Şol ýerde-de ätiyaçlandyryşa degişli däl hadysalaryň we ätiyaçlandyryş bilen örtülmeýän hadysalaryň ýa-da olaryň netijeleriniň sanawy görkezilýär.

Ätiyaçlandyryş pul möçberi – bu ätiyaçlandyryş pul möçberi tölegleriniň we ätiyaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberlerini kesgitlemek üçin ätiyaçlandyryş şertnamasynda ýa-da Türkmenistanyň kanunçylyk namalaryna baglylykda kesgitlenen puluň jemidir.

Emläk ätiyaçlandyrylan ýagdaýynda, ätiyaçlandyryjanyň ätiyaçlandyryş guramasy bilen şolar ýaly emlägiň bazar bahasyndan ýa-da bilermeniň bahalandyryşyndan ugur alyp kesgitleýän ätiyaçlandyryş pul möçberi emlägiň ätiyaçlandyrylýan pursatyndaky bahasyndan ýokary bolmaly däldir.

Ätiyaçlandyryş möhleti – ätiyaçlandyryş kadalary boýunça ätiyaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylan möhleti.

Ätiyaçlandyryş baýraklary (tölegleri) – ätiyaçlandyryş şertnamasyna ýa-da Türkmenistanyň kanunçylyk namalaryna laýyklykda ätiyaçlandyryjanyň ýa-da onuň adyndan hereket edýän başga bir şahsyň ätiyaçlandyryş guramasyna ätiyaçlandyryş üçin tölemäge degişli tölegleri.

Ätiyaçlandyryş nyrhy we onuň gurluşy – (ätiyaçlandyryş tejribesinde nyrh möçberi we aýratyn edebiyatda brutto-möçberi) ätiyaçlandyryjanyň ätiyaçlandyryjynyň özünde ätiyaçlandyryş üçin göz önünde tutýan tölegi manat birliginde ätiyaçlandyryş pul möçberi ýa-da ätiyaçlandyryş zatlaryna, ýa bolmasa umumy ätiyaçlandyryş pul möçberine göterimlerde.

Ätiýaçlandyryş nyrh ýa-da brutto-möçberi netto-möçberinden we ýüklenişden (goşantdan) ybaratdyr.

Netto – möçber – brutto – möçberiniň esasy bölegi bolup, ätiýaçlandyryş gor gaznasynyň emele getirilmegi üçin önünden taýýarlanylýar, ol häzirki ätiýaçlandyryş hakynyň we ätiýaçlandyryş gorunyň döredilmegi üçin ulanylýar.

Ýükleniş ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş işleri amala aşyrannda ätiýaçlandyryşyň töwekgelçiligini aşaklatmak boýunça çäreleri amala aşyrmagy goşmak bilen çykdajylarynyň ýapylmagy üçin niýetlenendir.

Esasy maksat ätiýaçlandyryş nyrhy hasaplanyp çykarylanda bolup biljek zyýanyň her ätiýaçlandyryşana ýa-da birine düşýän ätiýaçlandyryş pul möçberini kesgitlemek we ýapmakdyr. Eger nyrh möçberi bolup biljek zyýany dogry görkezýän bolsa, onda ätiýaçlandyryşlaryň arasynda zyýanyň hökmany bölünmegini üpjün edýär. Şonuň ýaly-da nyrh möçberlerinde ätiýaçlandyryşyň ätiýaçlandyryş jogapkärçiliginiň möçberiniň kesgitlemesi we çäklenmesi görkezýär. Başgaça aýdylanda, ätiýaçlandyryş nyrhy özüne ätiýaçlandyryş gaznasyny, ätiýaçlandyryş işleriniň ýitgisiz geçirilmeginiň dogry ölçegini kabul edýär.

Ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryşy geçirmekde iki meseläni çözmäge, ýagny onuň ätiýaçlandyryşlaryň giň köpçüligine elýeter bolmagy we aşaky nyrhdan ätiýaçlandyryş jogapkärçiliginiň ep-esli möçberini üpjün etmek üçin çalyşýar. Eger nyrh möçberi dogry hasaplanan bolsa, onda gerek bolan ätiýaçlandyryş amallarynyň maliýe durgunlygyny üpjün edýär (girdejiniň we çykdajynyň deňagramlyk durgunlygyny ýa bolmasa girdejiniň we çykdajydan ýokary bolmagyny).

Hökmany ätiýaçlandyryş boýunça ätiýaçlandyryş nyrhy ätiýaçlandyryş hakyndaky Türkmenistanyň kanunçylyk namalary, meýletin ätiýaçlandyryş boýunça bolsa ätiýaçlandyryş guramasy tarapyndan Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş gözegçiligi gullugy bilen ylaşyp bellenilýär.

Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda taraplaryň özara gatnaşyklary. Eger ätiýaçlandyryş şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, ätiýaçlandyryş başlanan ýagdaýynda em-

läk ätiýaçlandyryş boýunça tölenilmeli ätiýaçlandyryş tölegleri, ätiýaçlandyryş pul möçberinden ýokary bolup bilmez. Eger ätiýaçlandyryş şertnamasynyň şertlerinde başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, ätiýaçlandyryş pul möçberi emlägiň ätiýaçlandyryş bahasyndan pes bolan ýagdaýynda, ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegleriniň möçberi, ätiýaçlandyryş pul möçberiniň emlägiň ätiýaçlandyryş bahasyna bolan gatnaşygyna proporsional ýagdaýda kemelýär. Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň şertlerinde ätiýaçlandyryş hakyny tölemegiň pul möçberiniň çäklerinde ýetirilen zyýanyň öwezini natural görnüşde dolmak bilen hem çalşyrmak göz önünde tutulyp bilner.

Ätiýaçlandyryş guramalary tarapyndan tölenýän ätiýaçlandyryş pul möçberi we ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegleri salgyt, ýygym salynmaga degişli däldir, şol pul möçberlerden döwlet paja alynmaýar.

Ätiýaçlandyryş pul möçberlerini (ätiýaçlandyryş öwezini doluş töleglerini) tölemeklik saglyk, derňew, kazyýet we beýleki edaralaryň hökmany suratda berýän resminamalarynda çykaran netijeleriniň esasynda 7 bank gününüň dowamynda amala aşyrylýar.

Jedelli soraglara seretmegiň tertibi. Ätiýaçlandyryş işini döwlet tarapyndan düzgünleşdirmek boýunça gatnaşyklardan gelip çykýan jedeller kazyýet tertibinde çözülýär. Gaýdylmaýan hak isleglerine galaran mahalynda Türkmenistanyň ätiýaçlandyryş guramalary döwlet paçalaryny tölemekden boşadylýar.

I.IV bab. Ätiýaçlandyryş amallaryny toparlamak

§ 1.4.1. Ätiýaçlandyryşy toparlandyrmagyň esaslary

Ätiýaçlandyryş ykdysady gatnaşyklaryň bir ulgamy bolmak bilen, ätiýaçlandyryş jogapkärçiliginiň obýektlerini we subýektlerini hem-de hukuk kadalar we kanunlar bilen kesgitlenen işi gurnamaklygyň dürli görnüşlerini özünde jemleýär. Ykdysady gatnaşyklaryň dürlüligin tertipleşdirmek we ýeke-täk özara bagly ul-

gamy döretmek üçin, ätiýaçlandyryşy toparlandyrmak (klassifikasiýa etmek) zerur bolup durýar.

Ätiýaçlandyryşyň toparlandyrmagy – ätiýaçlandyryşy bölmekligiň ylmy ulgamy bolmak bilen, ätiýaçlandyryşy işjeňliginiň çygryna, pudagyna we görnüşine görä bölmekdir. Ätiýaçlandyryşy toparlandyrmagyň esasynda ätiýaçlandyryşyň obýektleriniň we ätiýaçlandyryşyň jogapkärçilik göwrüminiň dürlüligi diýen iki sany ölçeg öz ornuny tapýar. Şeýle bölünmäniň esasynda, toparlandyrmagyň ätiýaçlandyryşyň obýektleri we howplulygyň görnüşi boýunça diýen iki ulgamy ulanylýar. Has giň we anyk manyda ätiýaçlandyryşyň toparlandyrmasy, bu ätiýaçlandyryjylaryň, olaryň işjeňliginiň çygrynyň, ätiýaçlandyryş obýektleriniň köpdürlüligini, ätiýaçlandyryşlaryň kategoriýalara bölünmesini, ätiýaçlandyryşyň jogapkärçilik göwrüminiň we ätiýaçlandyryş amallaryny geçirmekligiň dürlüligini aňlatmakdyr.

Bazarda ýöriteleşen ätiýaçlandyryş guramalary hereket edýär, olar eýeçiligine görä döwlet we döwlete dahylsyz ätiýaçlandyryş guramalary bölünýärler hem-de özläriniň hökmany we meýletin görnüşdäki ätiýaçlandyryş amllaryny (önümlerini, hyzmatlaryny) amala aşyrýarlar.

Ätiýaçlandyryşyň işjeňlik çygry içerki, daşarky we garyşyk ätiýaçlandyryş bazarlary öz içine alýar. Bu bolsa, ätiýaçlandyryş ulgamynyň guramaçylyk toparlandyrmasydyr. Guramaçylyk görnüşü boýunça ätiýaçlandyryş işi *döwlet, paýdarlar, özara we kooperativ* ätiýaçlandyryşlara bölünýär.

Döwlet ätiýaçlandyryşy, bu ätiýaçlandyryjy hökmünde döwletiň adyndan hereket edýän ýörite ygtyýarlandyrylan guramalardyr.

Paýdarlar ätiýaçlandyryşy, bu döwlete dahylsyz görnüşde guralan edara bolup, ätiýaçlandyryjy hökmünde paýdarlar jemgyýetleri çykyş edýärler.

Özara ätiýaçlandyryş, bu döwlete dahylsyz tarap bolup, onda şahsy we edara görnüşli taraplar öz ýitgileri ýüze çykanda birek-birege arkalaşyp, dörejek ýitginiň öwezini dolmaklyga ylalaşyk gazanýarlar we özara ätiýaçlandyryş jemgyýetleri görnüşinde öz işjeňliklerini amala aşyrýarlar. Bu gurama täjirçilik däl görnüşli bolup, ol peýda gazanmaklygy özüne maksat edinmeýär.

Kooperativ ätiýaçlandyryşy, bu döwlete dahylsyz gurama bolup, ätiýaçlandyryş işjeňligi kooperatiwler tarapyndan amala aşyrylýar.

Medisina ätiýaçlandyryşy, bu ätiýaçlandyryş işjeňliginiň aýratyn bir görnüşi bolup, Türkmenistanda ilatyň saglygyny goramak boýunça sosial goraglylygyň bir görnüşi hökmünde çykyş edýär. Onuň maksady – ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda, toplanan serişdeleriň hasabyna raýatlara lukmançylyk kömegini bermekligi kepillendirmek we profilaktiki çäreleri maliýeleşdirmek.

Bazar ykdysadyýeti şertlerinde ätiýaçlandyryşy *emlak, şahsy we jogapkärçilik* ätiýaçlandyryşy hem-de *ykdysady töwekgelçilikleriň* ätiýaçlandyryşy diýen esasy dört pudaga bölmek bolýar.

Ätiýaçlandyryş jemgyýetine çekmeklik usuly boýunça, ätiýaçlandyryş amallary hökmany we meýletin görnüşlerde amala aşyrylýar.

Hökmany ätiýaçlandyryşyň başyny başlaýjysy bolup döwlet çykyş edýär we jemgyýetçilik bähbitleri üpjün etmek üçin, kanun esasynda edara görnüşli we şahsy taraplary serişdeleri geçirmeklige borçlandyrylar.

Meýletin ätiýaçlandyryş, bu kesgitli hukuk kadalary esasynda ätiýaçlandyryş jemgyýetiniň agzalarynyň arasynda ýitgini meýletin paýlaşmakdyr.

§ 1.4.2. Hökmany we meýletin ätiýaçlandyryş

Ol ýa-da beýleki obýektleriň ätiýaçlandyryş goraglylygy aýratyn ätiýaçlandyrylanlaryň bähbitlerine bagly bolman, ähli jemgyýetiň bähbitlerine bagly bolanda döwlet **hökmany ätiýaçlandyryşy** belleýär. Hökmany ätiýaçlandyryş degişli kanunçylyk namalarynyň esasynda amala aşyrylýar, ol resminamalarda ätiýaçlandyryşa degişli obýektleriň sanawy, ätiýaçlandyryş jogapkärçiliginiň görümi, ätiýaçlandyryş üpjünçiliginiň derejesi, ätiýaçlandyryşa gatnaşýan taraplaryň esasy hukuklary we borçlary, ätiýaçlandyryş tölegleriniň tariflerini kesgitlemegiň tertibi we beýleki meseleler öz ornuny tapýar.

Kanun, hökmany ätiýaçlandyryşy amala aşyrmaklyk tabşyrylan ätiýaçlandyryş guramalarynyň sanawyny kesgitleýär. Hökmany ätiýaçlandyryşda ätiýaçlandyryş obýektleriniň ählisi dolulygyna ätiýaç-

landyrylýar. Hökmany ätiýaçlandyryşda obýektleriň köp böleginiň ätiýaçlandyrylýandygy sebäpli, ätiýaçlandyryş tarifleriniň iň pes (minimal) derejesini ulanmaklyk mümkinçiligi döreyär hem-de ol ätiýaçlandyryş amallarynyň ýokary maliýe durnuklylygyny saklamaklygy üpjün edýär.

Meýletin ätiýaçlandyryş, bu ätiýaçlandyryşyň görnüşleriniň biridir. Hökmany ätiýaçlandyryşdan tapawutlylykda, ol diňe meýletin esaslarda ätiýaçlandyryş bilen ätiýaçlandyryjynyň arasynda şertnamanyň baglaşylmagy netijesinde ýüze çykýar. Köplenç, şertnama baglaşylanda, ätiýaçlandyryşa gatnaşyjylaryň arasyndaky araçy bolup dellallar, wekiller çykyş edýärler. Meýletin ätiýaçlandyryşy geçirmek üçin ätiýaçlandyryş kanunçylygy hukuk esas bolup hyzmat edýär. Kanunçylyk namalardan ugur almak bilen hem ätiýaçlandyryşyň meýletin görnüşleriniň şertleri we düzgünleri kesgitlenilýär. Meýletin ätiýaçlandyryş şertnamasy diňe ätiýaçlandyryş baýragy (tölegi) tölenilenden soňra güýje girýär. Muňa aşakdaky meselede göz ýetirmek bolar.

Mesele:

Proporsional jogapkärçilik ulgamy boýunça ätiýaçlandyryş öwezini doluş pulunyň möçberini kesgitlemeli.

Hasaplamak üçin maglumatlar:

- ätiýaçlandyryşyň obýektiniň hakyky bahasy (ÄOB) – 30 müň manat;
 - ätiýaçlandyryş pul möçberi (ÄM) – 8 müň manat;
 - ätiýaçlandyryş ýagdaýyň netijesinde ýitgi (ÄHÝ) – 900 manat.
- ätiýaçlandyryş öwezini doluş pulunyň möçberi (ÄÖDP)– ?

$$\begin{aligned} \text{ÄÖDP} &= \frac{\text{ÄM} * \text{ÄHÝ}}{\text{ÄOB}} = \\ &= \frac{8 * 900}{30} = 240 \text{ manat.} \\ &8 / 30 * 100 = 26,6\% \\ &900 * 26,6\% = 240 \text{ manat.} \end{aligned}$$

I.V bap. Ätiýaçlandyryş işini guramak

§ 1.5.1. Döwlet ätiýaçlandyryş gözegçiliginiň mazmuny we wezipeleri

Ätiýaçlandyryş işine döwlet gözegçiligi Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan amala aşyrylýar.

Ätiýaçlandyryş işine döwlet gözegçiligi Türkmenistanyň ätiýaçlandyryş baradaky kanunçylygynyň talaplaryny berjaý etmek, ätiýaçlandyryş hyzmatlaryny netijeli ösdürmek, ätiýaçlandyryş guramalarynyň, beýleki gyzyklanýan taraplaryň hukuklaryny we bähbitlerini goramak maksady bilen amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ätiýaçlandyryş işine gözegçiligi boýunça esasy wezipeleri şu aşakdakylardyr:

- ätiýaçlandyryş guramalaryna, ätiýaçlandyryş dellallaryna ätiýaçlandyryş işini amala aşyrmak üçin ygtyýarnamalar bermek;
- ätiýaçlandyryş guramalarynyň we ätiýaçlandyryş dellallarynyň (döwlet reýestrini alyp barmak);
- öz hususy ätiýaçlandyryş rezerwleri babatynda kabul edilýän jogapkärçiligiň aňryçäk möçberini kesgitlemek;
- ätiýaçlandyryş tarifleriniň esaslydygyna we ätiýaçlandyryş guramalarynyň tölege ukyplydygynyň üpjün edilmegine gözegçilik etmek;
- ätiýaçlandyryş guramalarynda ätiýaçlandyryş rezerwlerini, ätiýaçlandyryş tariflerini, girdejileri döretmegiň we ýerleşdirmegiň kadalaryny bellemek;
- hasaba alyş ýöretmegiň, hasabaty düzmegiň birmeňzeşligini üpjün etmek;
- ätiýaçlandyryş guramalarynyň işini düzgünleşdiriji kadalaşdyryjy we usulyýet resminamalaryny işläp taýýarlamak;
- ätiýaçlandyryş guramalarynyň we ätiýaçlandyryş guramalarynyň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini goramak baradaky çäreleri amala aşyrmak;

- ätiýaçlandyryş guramalary tarapyndan ätiýaçlandyryş hakyndaky Kanunyň we ätiýaçlandyryş hakyndaky kanunçylyk namalarynyň berjaý edilmegine gözegçilik etmek;
- ätiýaçlandyryş işiniň praktikasyny umumylaşdyrmak, ätiýaçlandyryş hakyndaky kanunçylygy ösdürmek we kämilleşdirmek boýunça teklipleri bellenen tertipde işläp taýýarlamak we bermek;
- ätiýaçlandyryşyň täze görnüşleriniň ornaşdyrylmagyna ýardam etmek we ätiýaçlandyryş işini kämilleşdirmek boýunça teklipleri işläp taýýarlamak.

Maliýe ministrligi öz wezipe borçlarynyň çäklerinde ätiýaçlandyryş işine gözegçilik etmek boýunça şu aşakdykalara haklydyr:

- ätiýaçlandyryş guramalaryndan we ätiýaçlandyryş dellallaryndan ätiýaçlandyryş işi hakyndaky bellenen hasabaty, olaryň maliýe ýagdaýy hakyndaky habary almaga;
- ätiýaçlandyryş guramalary we ätiýaçlandyryş dellallary tarapyndan Türkmenistanyň ätiýaçlandyryş hakyndaky kanunçylygynyň berjaý edilişine we olar tarapyndan berilýän hasabatyň dogrulygyna barlaglary geçirmäge;
- ätiýaçlandyryş guramalary we ätiýaçlandyryş dellallary tarapyndan Kanunyň talaplarynyň bozulmalary ýüze çykarylan ýagdaýynda, olary düzetmek boýunça kesgitnama bermek, kesgitnama ýerine ýetirilmedik ýagdaýynda ýüze çykarylan düzgün bozulmalar düzedilýänçä olara berlen ygtyýarnamalaryň hereketini togtatmak ýa-da çäklendirmek ýa-da ygtyýarnamalary yzyna almak hakynda karar kabul etmäge;
- hereket edýän kanuny bozýan ätiýaçlandyryş guramalary, ätiýaçlandyryş dellallary hakda köpçüligе habar beriş serişdeleri arkaly habar bermek.

Türkmenistanyň Maliýe ministrligi Türkmenistanyň ätiýaçlandyryş bazarynda monopolistik işiň we ynsapsyz bäsdeşligiň duýdurylmagyny, çäklendirilmegini we öňüniň alynmagyny üpjün edýär.

§ 1.5.2. Ätiýaçlandyryş işini ygtyýarlandyrmak

«Işin aýry-aýry görnüşlerini ygtyýarlylandyrmak hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda, ätiýaçlandyrmak babatynda işler ygtyýarlylandyrylanda hökmany bolan kadalary belleýär.

Ätiýaçlandyrmak babatynda işi ygtyýarlylandyrmagyň maksady – Türkmenistanda ätiýaçlandyryş bazarynyň kadaly işlemesine we geljekki ösüşine gözegçiligi üpjün etmek, şeýle hem işin ygtyýarlylandyrylýan gönüşi amala aşyrylanda ätiýaçlandyrylýanlaryň hem-de döwletiň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini goramakdan ybaratdyr.

Ätiýaçlandyryşda ulanylýan adalgalar we olaryň manysy:

1) *ätiýaçlandyrmak babatynda iş* – ätiýaçlandyryjylaryň, gaýtadan ätiýaçlandyryjylaryň we ätiýaçlandyryş dellallarynyň ätiýaçlandyrmak görnüşlerini (görnüşini) amala aşyrmak boýunça işi;

2) *ätiýaçlandyrmagyň görnüşleri* – ätiýaçlandyryş guramalary bilen ätiýaçlandyrylýanlaryň arasynda baglaşylýan şertnamalaryň esasynda amala aşyrylýan meýletin (döwlet tarapyndan bolmadyk) ätiýaçlandyрма we Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalaryna laýyklykda amala aşyrylýan hökmany (döwlet tarapyndan) ätiýaçlandyрма;

3) *ätiýaçlandyryjy* – tertipnama boýunça esasy işi ätiýaçlandyrmak (gaýtadan ätiýaçlandyrmak) barada şertnamalary baglaşmak we ýerine ýetirmek, şeýle hem ätiýaçlandyryýanlara we ätiýaçlandyrylan taraplara goşmaça hyzmatlary etmek, maýa goýum işini alyp barmak bolan telekeçilik edara görnüşli tarapy;

4) *gaýtadan ätiýaçlandyryjy* – tertipnama boýunça esasy işi gaýtadan ätiýaçlandyrmak barada şertnamalary baglaşmak we ýerine ýetirmek, şeýle hem maýa goýum işini alyp barmak bolan telekeçilik edara görnüşli tarapy;

5) *ätiýaçlandyryş dellaly* – Türkmenistanda ätiýaçlandyrmak we gaýtadan ätiýaçlandyrmak meseleleri boýunça geňeş bermek işini, öz adyndan we ätiýaçlandyrylýanyň (gaýtadan ätiýaçlandyryýanyň) tabşyrygy bilen ätiýaçlandyryş ýa-da gaýtadan ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşmak boýunça araçyllyk işini (ätiýaçlandyryş bo-

ýunça dellallçylyk amallaryny) amala aşyran telekeçilik edara görnüşli tarapy;

6) *ätiýaçlandyrylýan* – Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalaryna laýyklykda ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşan edara görnüşli we kämillik ýaşyna ýeten şahsy taraplar;

7) *gaýtadan ätiýaçlandyrylýan* – öz üstüne alan ätiýaçlandyryş töwekgelçiliklerini gaýtadan ätiýaçlandyrmaga bermegi amala aşyran ätiýaçlandyryjy (gaýtadan ätiýaçlandyryjy);

8) *gaýtadan ätiýaçlandyrmak* – iki ätiýaçlandyryjynyň ýa-da gaýtadan ätiýaçlandyryjynyň arasyndaky ylalaşygy, oňa laýyklykda bir ätiýaçlandyryjy (gaýtadan ätiýaçlandyryjy) beýleki ätiýaçlandyryja (gaýtadan ätiýaçlandyryja) öz jogapkärçiliginiň bir bölegini (ätiýaçlandyryş we gaýtadan ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça kabul edilen jogapkärçiligiň öz serişdeleriniň hasabyna ýapylmaýan bölegini) berýär;

9) *ätiýaçlandyryş kadalary* – ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş babatynda işiň belli bir görnüşi boýunça ätiýaçlandyrmagy amala aşyrmagynyň şertlerini we tertibini kesgitleýän resminama;

10) *prudensial ölçegler* – döwletiň ätiýaçlandyryş gözegçiligi edarasy tarapyndan bellenýän we ätiýaçlandyryjylar (gaýtadan ätiýaçlandyryjylar) tarapyndan berjaý edilmegi hökmany bolan, tölege ukyplylygyň we maliýe durnuklylygynyň ölçegleri;

11) *ätiýaçlandyryş şertnamasy* – belli bir ýagdaýlar (ätiýaçlandyryş ýagdaýlary) ýüze çykanda ätiýaçlandyrylýanlar tarapyndan ätiýaçlandyryjlara tölenýän ätiýaçlyk tölegleriniň hasabyna ätiýaçlyk öwez tölegini tölemek maksady bilen, ätiýaçlandyryjy bilen ätiýaçlandyrylýanyň arasynda şahsy we edara görnüşli taraplaryň emlak we beýleki bähbitlerini goramak baradaky geleşigi;

12) *ätiýaçlandyryş töwekgelçiligi* – ýüze çykmagy, ähtimallygy we tötänligi ähtimal bolan wakany ýüze çykan ýagdaýynda ätiýaçlandyrmak.

Özleriniň guramaçylyk-hukuk görnüşine garamazdan, ätiýaçlandyryjylaryň, gaýtadan ätiýaçlandyryjylaryň we ätiýaçlandyryş dellallarynyň Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan berilýän ygtyýarnamanyň esasynda ätiýaçlandyrmak babatynda işi amala aşyrmaga hukugy bardyr.

Ygtyýarlylandyryjy edara Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde döwletiň ätiyaçlandyryş gözegçiligi edarasynyň hukuklaryna we borçlaryna eýedir.

Ätiyaçlandyrmak babatynda işi amala aşyrmaga hukuk degişli ygtyýarnamanyň alnan pursadyndan başlap güýje girýär we ol hukuk ygtyýarnamanyň möhletiniň tamamlanmagy bilen güýjüni ýitirýär.

Ygtyýarnama almazdan ätiyaçlandyrmak babatynda işiň amala aşyrylandygy üçin Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen jogapkärçilige çekilýär.

Ätiyaçlandyrmak babatynda işi amala aşyrmak üçin ygtyýarnama ätiyaçlandyryşyň aşakdaky görnüşlerini ýerine ýetirmäge hukuk berýär:

- şahsy bähbitleriň döwlet tarapyndan (hökmany) ätiyaçlandyrylmasyna, emläk bähbitleriniň ätiyaçlandyrylmasyna, jogapkärçilik ätiyaçlandyrylmasyna; gaýtadan ätiyaçlandyрма we ätiyaçlandyрма boýunça dellallçylyk işine (kody – 66031);
- şahsy bähbitleriň döwlet tarapyndan bolmadyk (meyletin) ätiyaçlandyrylmasyna, emläk bähbitleriniň ätiyaçlandyrylmasyna, jogapkärçilik ätiyaçlandyrylmasyna; gaýtadan ätiyaçlandyрма we ätiyaçlandyрма boýunça dellallçylyk işine (kody – 66032).

Ätiyaçlandyrmak babatynda işiň görnüşleriniň düzümi ygtyýarnamada Türkmenistanyň Prezidentiniň 2009-njy ýylyň 27-nji fewralynda çykaran 10281-nji Karary bilen tassyklanan, Türkmenistanyň ykdysady işiniň görnüşleriniň Döwlet klassifikatorynyň şertli belgilerine (kodlaryna) laýyklykda görkezilýär.

Ätiyaçlandyrmak babatynda işi amala aşyrmaga hukuk berýän ygtyýarnama 5 ýyl möhlete berilýär. Bu möhlet kanunçylykda bellenen tertipde gysgaldylyp ýa-da uzaldylyp bilner.

Ätiyaçlandyrmak babatynda işi ygtyýarlylandyrmagyň guralysyna bildirilýän hökmany talaplar

Ygtyýarnama bermek baradaky arzada ygtyýarnamanyň dalaşgäri özüniň amala aşyrmagy maksat edinýän ätiyaçlandyryş işiniň görnüşini (görnüşlerini) görkezýär, şeýle hem ätiyaçlandyrmak ba-

batynda işi ygtyýarlylandyrmagyň we amala aşyrmagyň tertibini düzgünleşdirýän Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalary bilen taňandygyny habar berýär we olary ýerine ýetirmäge borçlanýar.

Ygtyýarnamanyň dalaşgäri ätiýaçlandyrmak babatynda işi amala aşyrmaga hukuk berýän ygtyýarnamany almak üçin Ygtyýarlylandyryjy edara «Işini aýry-aýry görnüşlerini ygtyýarlylandyrmak hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunynda göz önünde tutulan resminamalardan başga aşakdakylary arzanyň ýanyna goşýar:

1) esaslyk maýanyň in pes möçberiniň doly tölenendigini (täze döredilýän ätiýaçlandyryjy, gaýtadan ätiýaçlandyryjy, ätiýaçlandyryş dellaly üçin), öz maýasynyň zerur bolan möçberine degişli Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalarynda bellenen talaplaryň ýerine ýetirilendigini (hereket edýän ätiýaçlandyryjylar (gaýtadan ätiýaçlandyryjy we ätiýaçlandyryş dellaly) üçin) tassyklaýan resminamalary;

2) ätiýaçlandyryş amallaryny ösdürmek meýilnamasyny (Ygtyýarlylandyryjy edara tarapyndan bellenen prudensial ölçegleri hasaba almak bilen, meýilnamalaşdyrylýan ätiýaçlyk amallarynyň görnüşleri we möçberleri, gaýtadan ätiýaçlandyryş goragyny guramak);

3) amallaryň görnüşleri boýunça ätiýaçlandyryş kadalarynda (ätiýaçlandyryjy üçin) aşakdakylar görkezilmelidir:

a) ätiýaçlandyryşyň şu görnüşiniň aýratynlyklary barada umumy düzgünler;

b) ätiýaçlandyryş subýektleriniň toparyny (ätiýaçlandyryjylar, ätiýaçlandyrylan taraplar) kesgitlemek we ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak boýunça çäklendirmeler;

ç) ätiýaçlandyryş obýektlerini kesgitlemek;

d) ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlyk tölegleri (esasy we goşmaça şertler) boýunça jogapkärçiligi ýüze çykýan ätiýaçlyk ýagdaýlarynyň sanawyny kesgitlemek;

e) jogapkärçilik çägi (limiti) (ätiýaçlyk pul möçberleri);

ä) ätiýaçlyk tölegleriniň (baýraklaryň) tarifleri (möçberleri);

f) ätiýaçlandyrmagyň aňryçäk (in az) möhletleri;

g) ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşmagyň we ätiýaçlyk töleglerini (baýraklary) tölemegiň tertibi;

h) ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça taraplaryň özara borçnamalary we ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça töleg tölemekden boýun gaçyryp bolýan ýagdaýlar;

i) ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça nägileliklere garamagyň tertibi.

Kadalaryň ýanyna ätiýaçlandyryş şertnamalarynyň (polisleriň), gaýtadan ätiýaçlandyryş şertnamalarynyň görnüşleriniň nusgalary goşulmalydyr;

4) ätiýaçlandyryş tarifleriniň hasaplamasy (hasaplama usuly);

5) ätiýaçlandyryş guramasynyň ýolbaşçy işgärler wezipesine saýlanýan (bellenýän) adamlaryň hünär taýdan laýyk gelýändigini barada aşakdaky maglumatlar görkezilýär:

a) hünär derejesi barada kepillnama. Onda ýokarda görkezilen adamlaryň familiýasy, ady, atasynyn ady, ýaşayan ýeri, pasport maglumatlary, wezipesi, bilimi hakyndaky maglumatlar (diplomyň belgisini, kim tarapyndan berlendigini we berlen senesini goşmak bilen), iş döwri (hünäri boýunça), şeýle hem Ygtyýarlylandyryjy edara tarapyndan bellenen görnüş boýunça zerur bolan beýleki maglumatlar;

b) ýokary bilimi hakyndaky diplomyň kepillendiriş edarasy tarapyndan tassyklanan nusgasy;

ç) ygtyýarnamanyň dalaşgäri tarapyndan tassyklanan zähmet depderçesiniň nusgasy;

6) ygtyýarnamanyň dalaşgärinde, ygtyýarlylandyrylýan işi amala aşyrmak üçin oňa eýeçilik hukugy esasynda ýa-da başga bir kanuny esasynda degişli bolan jaýlaryň bardygyny tassyklaýan resminamalaryň kepillendiriş edarasy tarapyndan tassyklanan nusgalary.

Ygtyýarlylandyrylýan işiň düzüminde şulary amala aşyrmagy niýet edinýän ygtyýarnamanyň dalaşgäri resminamalaryň ýanyna goşmaça aşakdakylary goşýar:

1) ätiýaçlandyrmagy amala aşyrmaga degişli bolan ähli resminamalar;

2) gaýtadan ätiýaçlandyrmagy amala aşyrmak üçin talap edilýän resminamalar;

3) dellallçylyk amallaryny amala aşyrmaklyk üçin gerek bolan resminamalar.

Ätiyaçlandyrmagyň haýsydyr bir görnüşi boýunça işiň ygtyýarlylandyrylýan görnüşini amala aşyrmaga ygtyýarnamasy bolan we işiň ygtyýarlylandyrylýan görnüşiniň düzümindäki ätiyaçlandyryşyň goşmaça görnüşleri bilen meşgullanmak üçin ätiyaçlandyryjy talap edilýän resminamalary goşmaça goşýar.

Ygtyýarnama ätiyaçlandyrmak babatynda işiň düzümine ätiyaçlandyryşyň goşmaça görnüşlerini goşmak ony gaýtadan resmileşdirmek tertibinde amala aşyrylýar.

Aýry-aýry bu ýagdaýlarda ygtyýarnamanyň dalaşgäri tarapyndan berilýän resminamalardaky maglumatlar barlananda Ygtyýarlylandyryjy edaranyň aşakdaky ýagdaýlarda goşmaça seljeriş işlerini geçirmegiň zerurdygy barada çözügüt kabul etmäge hukugy bardyr:

1) berlen resminamalar boýunça ygtyýarnama bermek, ony gaýtadan resmileşdirmek, hereketini uzaltmak ýa-da dowam etdirmek, ygtyýarnama ätiyaçlandyrmak babatynda işiň goşmaça görnüşlerini goşmak barada anyk çözügüt çykarmaga mümkinçilik bermeýän çaprazlyklar we laýyk gelmezlikler ýüze çykarylan ýagdaýynda;

2) ygtyýarnamanyň dalaşgäri ätiyaçlandyrmak babatynda işiň ygylan edilen görnüşini amala aşyrmagyň kadalaryny bozandygy barada gözegçilik edýän edaralaryň, ätiyaçlandyrylýanlaryň ýa-da ätiyaçlandyrylan taraplaryň ýazmaça habarnamalarynyň esasynda;

3) işiň ygtyýarlylandyrylýan görnüşine ozal berlen ygtyýarnama onuň ygtyýarnamanyň talaplaryny we şertlerini bozandygy sebäpli ýatyrylan bolsa.

Ygtyýarnamanyň dalaşgäri goşmaça seljerişiň bellemegi bilen ylalaşmadyk ýagdaýynda, onuň ygtyýarnama gözegçiligi edarasyna şikaýat etmäge hukugy bardyr.

Ygtyýarlylandyryjy edara ygtyýarnama bermekden, ony gaýtadan resmileşdirmekden, hereketini uzaltmaktan ýa-da dowam etdirmekden ýüz öwürse, ygtyýarnamanyň dalaşgäriniň (ygtyýarnamalynyň) ygtyýarnama gözegçiligi edarasyna ýa-da kazyýete şikaýat etmäge, şeýle hem garaşsyz seljeriş geçirmegi talap etmäge hukugy bardyr.

Bilermenleriň zähmet tölegleri bilen bagly çykadajylar, şeýle hem garaşsyz seljerişi geçirmek bilen gönüden-göni baglanyşykly goşmaça çykadajylar ygtyýarnamanyň dalaşgäri tarapyndan tölenýär.

Ätiyaçlandyrmak babatynda işi amala aşyrmaga hukuk berýän ygtyýarnama Ygtyýarlylandyryjy edaranyň ýolbaşçysy tarapyndan gol çekilýär we Ygtyýarlylandyryjy edaranyň möhri basylýar.

Ygtyýarlylandyrmaga bildirilýän talaplar we şertler

Ygtyýarnamanyň dalaşgärine bildirilýän ygtyýarlylandyryş talaplary we şertleri aşakdakylardyr:

- işiň ygtyýarlylandyrylýan görnüşiniň amala aşyrylmagyny düzgünleşdirýän ölçegleri we kadalary berjaý etmek, şol sanda kesgitlenen prudensial ölçegleri berjaý etmek;
- ätiyaçlandyryjynyň (gaýtadan ätiyaçlandyryjy, ätiyaçlandyryş dellaly) işgär wezipe düzümünde işiň ygtyýarlylandyrylýan görnüşini alyp barmak üçin zerur bolan bilim derejesi we hünär taýýarlygy bolan hünärmenleriň bolmagy;
- ätiyaçlandyrmagyň we ätiyaçlandyrylan taraplaryň bähbitlerini goramagyň ýokary derejesini üpjün etmek;
- işiň ygtyýarlylandyrylýan görnüşini ygtyýarnama berlenden soň bir ýyldan gijä galman amala aşyrmak;
- ätiyaçlandyrylýanlaryň, ätiyaçlandyrylan taraplaryň Ygtyýarlylandyryjy we beýleki gözegçilik edaralarynyň talaby boýunça ygtyýarnamany ýa-da ygtyýarnamanyň nusgasyny görkezmeği.

Ygtyýarnamaly tarapyndan berjaý edilmegi hökmany bolan prudensial ölçegler aşakdakylardyr:

1) ätiyaçlandyryjynyň (gaýtadan ätiyaçlandyryjynyň) kabul edilen borçnamalar bilen olaryň geçginliligini hasaba almak arkaly aktiwleriniň arasyndaky gatnaşyk ölçegleri hökmünde bellenýän we berjaý edilmäge degişli tölege ukyplylyk görkezijileri:

a) şahsy bähbitleri ätiyaçlandyrmak boýunça, ömri ätiyaçlandyrmakdan başga – esaslyk maýanyň we ätiyaçlyk gorunyň pul möçberiniň 40 essesinden ýokary bolmadyk möçberde;

b) emläk bähbitlerini ätiyaçlandyrmak boýunça – esaslyk maýanyň we ätiyaçlyk gorunyň pul möçberiniň 40 essesinden ýokary bolmadyk möçberde;

ç) jogapkärçiligiň ähli görnüşlerini ätiýaçlandyrmak boýunça esaslyk maýanyň we ätiýaçlyk gorunyň pul möçberiniň 30 essesinden ýokary bolmadyk möçberde;

d) gaýtadan ätiýaçlandyrmak boýunça – esaslyk maýanyň we ätiýaçlyk gorunyň pul möçberiniň 30 essesinden ýokary bolmadyk möçberde;

2) maliýe durnuklylygynyň berjaý edilmegi hökmany bolan esasy görkeziji ätiýaçlandyryjynyň (gaýtadan ätiýaçlandyryjynyň) hususy töwekgelçilik boýunça borçnamalarynyň aňryçäk möçberi bolup durýar, ol esaslyk maýanyň we ätiýaçlyk gorunyň pul möçberiniň 10%-nden ýokary bolmaly däldir.

Öz üstüne esaslyk maýanyň we ätiýaçlyk gorunyň hasabyna ýerine ýetirilmegi mümkin bolmadyk möçberlerde borçnama alan ätiýaçlandyryjylar (gaýtadan ätiýaçlandyryjy) ätiýaçlandyrmak boýunça öz borçnamalarynyň bir böleginiň üstüni dolmagy beýleki ätiýaçlandyryjyda ýa-da gaýtadan ätiýaçlandyryjyda üpjün etmelidirler.

Ygtyýarnamanyň talaplarynyň we şertleriniň aşakdaky ýaly bozulmagy Ygtyýarlylandyryjy edara üçin ygtyýarnamanyň hereketini togtatmaga esas bolup durýar:

1) ygtyýarnamaly tarapyndan ygtyýarnamanyň möhletini uzaltmak ýa-da ony gaýtadan resmileşdirmek üçin arzanyň öz wagtynda berilmezligi;

2) ygtyýarnamada göz önünde tutulmadyk ätiýaçlandyryşyň görnüşiniň ýa-da beýleki hyzmatlaryň amala aşyrylmagy;

3) ätiýaçlandyryş amallarynyň möçberiniň ätiýaçlandyryjynyň mümkinçiliklerine laýyk gelmezligi;

4) ätiýaçlandyryjynyň (gaýtadan ätiýaçlandyryjynyň) batyp galmak töwekgelçiligi;

5) ätiýaçlyk gorrularyny emele getirmek we peýdalanmak bilen baglanyşykly düzgün bozmalar;

6) ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyrylýanlaryň we ätiýaçlandyrylan taraplaryň öňündäki borçnamalarynyň zygiderli ýerine ýetirilmezligi.

Ygtyýarnamanyň hereketiniň togtadylan döwründe:

1) ätiyaçlandyryjynyň (gaýtadan ätiyaçlandyryjynyň, ätiyaçlandyryş delallynyň) ätiyaçlandyrmak barada täze şertnamalary baglaşmaga haky ýokdur;

2) ätiyaçlandyryjy, gaýtadan ätiyaçlandyryjy we ätiyaçlandyryş dellaly ätiyaçlandyrmak barada ozal baglaşylan şertnamalar boýunça kabul edilen borçnamalaryny şol şertnamalaryň möhleti tamamlanýança ýerine ýetirmäge borçludur.

Ygtyýarnamanyň hereketini togtatmak barada çözüň kabul etmek bilen, Ygtyýarlylandyryjy edara şu aşakdaky ýagdaýlarda ygtyýarnamany ýatyrmak barada kazyýete talap arzasyny berýär:

1) ygtyýarnamaly tarapyndan ygtyýarnama talaplarynyň we şertleriniň raýatlaryň hukuklaryna, kanuny bähbitlerine, ahlagyna, ömrüne we saglygyna, döwletiniň goranmak ukybyna we howpsuzlygyna, daşky gurşawa zyýan (zelel) ýetmegine getiren derejede bozulanda;

2) ygtyýarnama bermek baradaky çözüdiň bikanunlygy ýüze çykarylanda;

3) ätiyaçlandyryjy, gaýtadan ätiyaçlandyryjy we ätiyaçlandyryş dellaly tarapyndan ygtyýarnama berlenden soň bir yylyň dowamynda işiň ygtyýarlylandyrylýan görnüşi amala aşyrylmasa;

4) Ygtyýarlylandyryjy edara tarapyndan ygtyýarnamanyň hereketini togtatmak barada 3 ýylyň dowamynda ikiden köp çözüň çykarylanda.

Ygtyýarnamanyň hereketiniň haýsydyr bir möhlete togtadylmagy onuň hereket edýän möhletiniň uzaldylmagyna getirmeýär.

«Işiň aýry-aýry görnüşlerini ygtyýarlylandyrmak hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunynda bellenen edara görnüşli taraplaryň ygtyýarnama almazdan işi amala aşyrmaga hukugy olary «Ätiyaçlandyrmak babatynda işi ygtyýarlylandyrmak hakynda düzgünnamada» bellenen ygtyýarnamanyň talaplaryny we şertlerini berjaý etmek borjundan boşatmaýar.

Ygtyýarnamanyň talaplarynyň we şertleriniň bozulandygy bilen baglanyşykly edara görnüşli tarapyň işini togtatmak ýa-da oňa işi amala aşyrmagy gadagan etmek Ygtyýarlylandyryjy edara tarapyndan «Işiň aýry-aýry görnüşlerini ygtyýarlylandyrmak hakynda-

ky» Türkmenistanyň Kanunynda ygtyýarnamanyň hereketini togtatmak ýa-da ýatyrmaq üçin bellenen tertipde amala aşyrylyp bilner.

Ätiýaçlandyrmak babatynda işe ygtyýarnama berlende hökmany bolan, «Ätiýaçlandyrmak babatynda işi ygtyýarlylandyrmak hakynda düzgünnamada bellenen beýleki kadalar «Işiň aýry-aýry görnüşlerini ygtyýarlylandyrmak hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunyna, şeýle hem şu işi amala aşyrmagy düzgünleşdirýän Türkmenistanyň beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna laýyklykda ýerine ýetirilýär.

I.VI bap. Ätiýaçlandyryşdaky marketing

§ 1.6.1. Ätiýaçlandyryjynyň marketingi

Marketing – ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň işjeňligini dolandyrmaklygyň usuly we ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň bazaryny öwrenmekligiň usuly hökmünde ýaňy-ýakyndan bäri ulanylyp başlandy. Günbatar döwletleriniň ätiýaçlandyryş kompaniýalary marketingi 1960-njy ýylda giňden ulanylyp başladylar, emma ätiýaçlandyryş hyzmatlar bazarynda «marketing» düşüňjesi giň manyly bolup galýar. Häzirki wagta çenli bu düşüňjäniň anyk kesgitlemesi ýok. Bu terminiň iki sany manysy has giň ýaýran hasaplanýar.

Marketing, has irki kesgitlemesinde ätiýaçlandyryş kompaniýasynyň işjeňliginiň esasy wezipesi – ätiýaçlandyryş hyzmatlaryny ätiýaçlandyryjydan ätiýaçlandyryýana ýetirmeklige gönükdirilen ugur hökmünde kesgitleýär.

Ikinji, ýagny döwrebap kesgitlemesi marketingi, ätiýaçlandyryş kompaniýasynyň tutuş işjeňligini gurnamak we dolandyrmak meselesine töwerekleýin (kompleksleýin) çemeleşmeklik, ýagny mümkin bolup biljek islege görä ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň görnüşlerini we möçberini hödürlemeklik hasaplaýar. Şeýlelikde, isleg ätiýaçlandyryş kompaniýasynyň tagallasy (güýji) bilen döredilýär we onuň özi tarapyndan hem kanagatlandyrylýar.

Ätiyaçlandyryş kompaniýasynyň marketing gullugy (bölümi) esasy (düýp) merkez hasaplanýar, sebäbi ätiyaçlandyryjynyň gündelik we gelejekdäki işjeňliginiň köp meseleleri boýunça esaslandyrylan maglumatlaryň we teklipleriň çeşmesi bolup durýar.

Ätiyaçlandyryş bazarynyň esasy bolup ätiyaçlandyryan çykyş edýär, sebäbi onuň ätiyaçlandyryş goraglylygyna bolan islegine we zerurlygyna görä, ätiyaçlandyryjynyň we onuň marketing gullugynyň işjeňligi kesgitlenýär.

Hemmeler tarapyndan ykrar edilen günbatar tejribesinde ulanylyan ätiyaçlandyryş menejmentiň «4P» modeli (ülňüsi) dolandyryşyň aşakdaky dört sany derejesini özünde jemleýär:

Ätiyaçlandyryanlar – olaryň sanyny artdyrmaklyk ätiyaçlandyryjynyň marketing gullugynyň maksadydyr. Islendik ätiyaçlandyryş kompaniýasy özüniň teklip edýän hyzmatlaryna isleg bolan ýagdaýynda bazar şertlerine döz gelip bilýär.

Ätiyaçlandyryş hyzmatlary – ätiyaçlandyryjynyň hödürleýän ätiyaçlandyryş şertnamalarynyň görnüşleriniň sanawy.

Ätiyaçlandyryş hyzmatlarynyň bahasy – ätiyaçlandyryş şertnamasynyň anyk görnüşi baglaşylanda ulanylyan tarif möçberi. Tarif möçberi ätiyaçlandyryş töwekgelçiligiň ululygy, ätiyaçlandyryjynyň işi alyp barmak boýunça edýän çykdajylarynyň ululygy we beýleki ýagdaýlar esasynda kesgitlenilýär.

Bazar – anyk ätiyaçlandyryan tarapyndan ätiyaçlandyryş hyzmatyny satyn almaklyga fiziki we ýuridiki mümkinçilik. Ol ätiyaçlandyryş hyzmatynyň ösen infrastrukturasynyň bolmaklygy, maglumat üpjünçiligi, iş maksatnamasynyň çeýeligi we beýleki ýagdaýlar bilen şertlendirilendir.

Daşary ýurt ätiyaçlandyryş kompaniýalarynyň tejribesi ätiyaçlandyryş hyzmatlaryna islegiň döremegini we müşderileriň ätiyaçlandyryş isleglerini kanagatlandyrmaklygy aňladýan iki sany esasy wezippeden durýan marketing prosesini häsiýetlendirýär.

Ykdysady nazaryjetde belenilişine görä, islegi döretmek – bu bar bolan islegiň derejesini meýil edilýän derejä ýetirmek maksady bilen, mümkin bolup biljek müşderilere maksatly tasir etmektir. Bu wezipe bolup biljek ätiyaçlandyryanlara täsir edip bilýän

usullaryň (metodlaryň) we serişdeleriň jeminden (maksatly mahabatyň (reklamanyň) kömegi bilen täsir etmek we ynanndyrmak, ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşmak boýunça guramaçylyk çäreleriniň giň gerimi, ätiýaçlandyryş hyzmatlary üçin tarifleriň differensirlenmegi we beýlekiler) ybaratdyr.

Marketingiň ikinji esasy wezipesi müşderileriň ätiýaçlandyryş isleglerini kanagatlandyrmaklykdyr. Ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň ýokary medeniýetiniň kömegi bien bu wezipäni amala aşyrmaklyk ätiýaçlandyryş hyzmatlaryna täze islegleri döretmekligiň girewidir. Ätiýaçlandyryş kompaniýalary köp möçberdäki serişdeleri ätiýaçlandyryş polislerini satmaklygyň ugurlaryny kämilleşdirmeklige, müşderilere hyzmat edilişini gowulandyrmaklyga we özüniň abraýyny (imidjini) saklamaklyga harç edýär.

Ätiýaçlandyryýanlara hyzmat etmekligiň ölçegi hökmünde, olar tarapyndan bildirilýän şikâýatlaryň (arzalaryň) bolmazlygy hasaplanýlar. Eger ätiýaçlandyryş hyzmatlaryna isleg gaçyp ugrasa, onda ätiýaçlandyryjynyň marketing gullugynyň ýolbaşçysy islegiň peselmesiniň sebäplerini ýüze çykarmaly we olary aradan aýyrmak boýunça degişli çäreleri geçirmeli. Şeýle anyk çäreler hökmünde kompaniýanyň abraýyny (imidjini) gowulandyrmak, hyzmatlaryň hilini ýokarlandyrmak, tarif möçberlaryna täzeden garamak we ş.m. bolup biler.

Ätiýaçlandyryjynyň marketingi özüne aşakdaky elementleri jemleýär:

- *bolup biljek ätiýaçlandyryýanlary öwrenmek* (Bu seljermäniň çäklerinde müşderileriň islegleri kesgitlenilýär, ýagny adamlaryň meýili, höwesi we endikleri, olaryň ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň ol ýa-da beýleki görnüşlerine garaýyşlary öwrenilýär);
- *ätiýaçlandyryş şertnamalary baglaşylanda bolup biljek müşderileriň sebäplerini öwrenmek* (Bu ýerde ätiýaçlandyryýan ätiýaçlandyryşyň bu görnüşini ileri tutýandygy barada sorag ýüze çykýar. Seljermäniň çäklerinde ätiýaçlandyryýanyň diňe bir islegleri we endikleri öwrenilmän, eýsem, onuň meýilleri we hereketleri öwrenilýär, bu bolsa netijelei ätiýaçlandyryş syýasatyny alyp barmaklyga ýardam edýär);

- *ätiyaçlandyryş kompaniýasynyň bazarynyň seljermesi* (Bular ýaly seljeriş ol ýa-da beýleki ätiyaçlandyryş hyzmatlarynyň bazaryň göterip biljek göwrümini kesgitlemek üçin geçirilýär. Ol, esasan bir ýa-da birnäçe birmeňzeş ätiyaçlandyryş amallary boýunça amala aşyrylýar);
- *ätiyaçlandyryş hyzmatlarynyň görnüşlerine ylmy-derňew işlerini geçirmek* (Bu ylmy-derňew işleriniň netijesinde bolup biljek müşderilere nähili täze ätiyaçlandyryş hyzmatlaryny hödürlemeli, ätiyaçlandyryş şertnamalarynyň şertlerini düşündirýän mahabaty kimlere gönükdirmeli diýen soraglara jogap tapylýar);
- *ätiyaçlandyryjyndan bolup biljek müşderilere ýetirilýän ätiyaçlandyryş hyzmatlarynyň ugurlaryny we görnüşlerini seljermek* (Bu ugurda ätiyaçlandyryjy bilen ätiyaçlandyryş arasynda durýan araçylaryň işleriniň wezipeleri we aýratynlyklary öwrenilýär);
- *bäsdeşleri öwrenmek, bäsdeşligiň görnüşini we derejesini kesgitlemek* (Bu ýerde ilkinji nobatda bazardaky esasy bäsdeşleriň bellemeli hem-de olaryň güýçli we gowşak taraplaryny ýüze çykarmaly. Bäsdeşler barada maglumatlary toplamaly, ýagny maliýe ýagdaýy, bazarda ulanylan tarif möçberleri, ätiyaçlandyryş işini dolandyryşy baradaky maglumatlary jemlemeli);
- *reklama işjeňligini öwrenmek;*
- *ätiyaçlandyryjyndan bolup biljek müşderilere ätiyaçlandyryş hyzmatlaryny ýetirmekligiň has netijeli usullaryny kesgitlemek.*

Marketingiň şu bellenen elementlerini göz önünde tutmak bilen, ätiyaçlandyryş kompaniýasynyň umumy marketing maksatnamasy işlenilip taýýarlanylýar.

§ 1.6.2. Ätiyaçlandyryş bazaryny segmentlemek

Ätiyaçlandyryjynyň tejribedäki marketingi aşadaky esasy ýörelgelere (prinsiplere) esaslanýar:

- ätiyaçlandyryş bazarynyň ýagdaýyny çuňňur öwrenmek;

- ätiýaçlandyryş bazaryny segmentlemek (şahsy we emläk ätiýaçlandyryşy tapawutlandyrmak);
- ätiýaçlandyryşlaryň soraglaryna we meselelerine çeyşe çemeleşmek;
- innowasiýa (ätiýaçlandyryş hyzmatlaryny bazaryň talaplaryna laýyk getirmekligi hemişe kämilleşdirmek).

Daşary ýurt ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň işjeňliginde marketingiň ätiýaçlandyryş önümüne (hyzmatlaryna) gönükdirilen we ätiýaçlandyryşlara gönükdirilen marketing diýen iki sany esasy görnüş tapawutlandyrylýar.

Ätiýaçlandyryş kompaniýasynyň ätiýaçlandyryş dellallary we wekilleri bilen bilelikde işlemek arkaly, özüniň ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmak üçin birnäçe usullary ulanmaklyga mümkinçilikleri bardyr.

Ol usullaryň giňden ýaýranlarynyň biri – *ätiýaçlandyryş bazaryny segmentlemekdir*, ýagny ätiýaçlandyryşlary, ätiýaçlandyryş hyzmatlaryny we ätiýaçlandyryşlary umumy alamatlary boýunça toparlara bölmekdir. Meselem, ätiýaçlandyryşlaryň arasynda segmentlemek geografiki we demografiki, girdejileriň derejesi we ş.m. ýaly alamatlar boýunça amala aşyrylyp bilner.

Ätiýaçlandyryşdan bolup biljek müşderilere ätiýaçlandyryş hyzmatlary ýetirmeklik esasan, ekstensiw, aýratyn (isklýuçitelnyý) we saýlama (wyboroçnyý) diýen üç sany usul boýunça amala aşyrylýar.

Ekstensiw usul ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmaklyga ukyply ätiýaçlandyryş kompaniýasynyň islendik araçysyny ulanmaktan ybaratdyr.

Aýratyn usulda ätiýaçlandyryş kompaniýasy diňe bir baş ätiýaçlandyryş wekiliniň üsti bilen öz hyzmatlaryny ýerleýär, ýagny şol sebitde ätiýaçlandyryş hyzmatyny amala aşyrmaklyk üçin aýratyn hukuk berlen ätiýaçlandyryş wekil çykyş edýär.

Saýlama usulda ätiýaçlandyryş hyzmatlary iki ýa ondanam köp ätiýaçlandyryş wekilleriniň üsti bilen ýerlenilýär.

§ 1.6.3. Ätiyaçlandyryş kompaniýalarynyň bäsdeşligi we bäsdeşlige ukyplylygy

Bäsdeşlik ösen ätiyaçlandyryş bazarynyň aýrylmaz düzüm bölegidir. Hakyky bazar ykdysadyýetini bäsdeşliksiz göz önüne getirmek mümkin däldir. Şol sebäpli-de, bäsdeşligi çuňňur öwrenmeklige, ýagny onuň derejesini we ösüşini bilmeklige, has güýçli bäsdeşleriň güýjüni we bazar mümkinçiliklerini bilmeklige, saýlap alan ätiyaçlandyryş bazarlaryndaky bäsdeşligiň gelejegini öwrenmeklige zerurlyk döreýär. Bazarda bäsdeşleriň bolmaklygy, her bir ätiyaçlandyryjyny öz müşderileriniň isleg-talaplaryna ünsli bolmaklyga mejbur edýär.

Ätiyaçlandyryjylaryň arasynda *bahaly (senowaya)* we *bahasyz (nesenowaya)* bäsdeşlik tapawutlandyrylýar.

Bahaly bäsdeşligiň esasynda, ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak üçin ulanylýan tarif möçberi ýatyr. Tarif möçbersyny peseltmeklik, ätiyaçlandyryjy tarapyndan öz ätiyaçlandyryş hyzmatlaryny beýlekileriňkiden tapawutlandyrmaklyga we bolup biljek müşderileriň ünsüni şol hyzmatlara çekmeklige hemişe esas bolupdyr.

Bahaly bäsdeşlik, esasan autsaýder (yza galak) ätiyaçlandyryjylar tarapyndan ätiyaçlandyryş biznesiniň ägirtleri (gigantlary) bilen göreşde ulanylýar, sebäbi *bahasyz bäsdeşlik* ulgamynda ägirtler bilen bäsleşmek üçin autsaýderleriň güýji we mümkinçiligi ýokdur.

Bahasyz bäsdeşlik ilkinji nobatda ätiyaçlandyryjylaryň öz müşderilerine goşmaça serwis hyzmatlary (ätiyaçlandyryş kompaniýalarynyň paýnamalaryny edinmeklige artykmaç hukuklary, gozgalmaýan emläkleri edinmeklige ýardam etmekligi, muft hukuk häsiýetli maslahatlary bermekligi we ş.m.) hödürlemekligini öňe sürýär. *Bahasyz bäsdeşligiň* has güýçli ýaragy hökmünde hemişe mahabat çykyş edýär, häzirki wagtda onuň orny we manysy hasam artýar. Mahabatnyň kömegi bilen ösen döwletleriň ätiyaçlandyryş kompaniýalary öz ätiyaçlandyryşlarynyň önünde firmalarynyň abraýyny artdyrmaklyga ymtylýarlar.

Şeýle hem, bahasyz bäsdeşligiň kanuny däl usullary hem ulanylýar. Olara nou-hau ogurlygy (şpionažy), ätiyaçlandyryş işiniň pro-

fessional syrlaryny bilýän hünärmenleri özüne yrmak (çekmek) we ş.m. girýär.

Ätiýaçlandyryjynyň bäsdeşlige ukyplylygyny häsiýetlendirýän ykdysady we guramaçylyk görkezijilerini tapawutlandyrmak bolýar. Ykdysady görkezijileriň hataryna kompaniýanyň işgärlerini okatmaklyk üçin edilýän harajatlary, ätiýaçlandyryş wekillerine berilýän baýraklary we ş.m. goşmak bolýar. Guramaçylyk görkezijileri – bu baglaşylýan ätiýaçlandyryş şertnamalarynda ulanylýan tarifler babatdaky indirimler ulgamy we ýeňilliklerdir.

Bäsdeşlik – bu monopoliýa ters gelýän ýagdaýdyr.

I.VII bab. Ätiýaçlandyryşyň tarifleriniň nazaryýet esaslary

§ 1.7.1. Ätiýaçlandyryşyň tarifleriniň manysy we meselesi

Ätiýaçlandyryşyň islendik görnüşi boýunça tarif möçberleriniň hasaplamasy (aktuar hasaplamasy) aýratyn bir prosess bolup, onda ätiýaçlandyrylýan obýekti ätiýaçlandyrmak üçin çykdaýjylaryň möçberi kesgitlenilýär. Aktuar hasaplamalaryň kömegi bilen ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyryýana hödürlenilýän hyzmatlaryň düşewüntligi we bahasy kesgitlenilýär. Has umumylaşdyrylan görnüşde aýdylanda, aktuar hasaplamalar ätiýaçlandyryjy bilen ätiýaçlandyryýanyň özara gatnaşyklaryny düzgünleşdirýän matematiki we statistiki kanunalaýyklyklardyr.

Aktuar hasaplamalaryň kömegi bilen ätiýaçlandyryş gaznany döretmek üçin ätiýaçlandyryýanyň paýy kesgitlenilýär, has takygy tarif möçberleriniň möçberleri kesgitlenilýär.

Belli bir obýekti ätiýaçlandyrmak boýunça zerur bolan çykdaýjylary kesgitlemeklik – ätiýaçlandyryjynyň işjeňligindäki iň bir agyr (kyn) we jogapkärli pursatlardyr. Ol ýa-da beýleki ätiýaçlandyryş amalyny amala aşyrmak üçin çykdaýjylary hasaplamaklygyň görnüşine *ätiýaçlandyryş (aktuar) kalkulýasiýasy (tikellemesi)* diýilýär.

Aktuar tükellemäniň ornuna birnäçe tarapdan garamak bolýar: bir tarapdan ätiyaçlandyryjynyň hödürleýän ätiyaçlandyryş hyzmatynyň özüne düşýän gymmatyny kesgitlemeklige ýardam edýär, beýleki tarapdan bolsa hemmetaraplaýyn (maliýe-ykdysady netijelerine) seljerme işlerini geçirmeklik üçin şert döredýär.

Aktuar tükelleme şertnama üçin tölenilmeli ätiyaçlandyryş töleglerini kesgitlemeklige hem ýardam edýär. Tölenilmeli ätiyaçlandyryş tölegleriň möçberi ätiyaçlandyryjy tarapyndan kabul edilýän töwekgelçiligiň ölçegini aňladýar. Aktuar hasaplamanynyň düzümine ätiyaçlandyryş şertnamasyna hyzmat etmek boýunça işleri geçirmek üçin çykadjalaryň möçberini hasaplamak hem girýär.

Aktuar tükellemeleriň nazaryýetiniň esaslary D. Grauntyň, Ýan de Wittanyň, E. Galleýiň ylmy işlerinde öz ornuny tapýar. 1662-nji ýylda inlis alymy D. Grauntyň «Ölüş derejesine adaty we syýasy synlama» atly işi çap edildi. Ol ilkinji bolup adamlaryň ölüş derejesi baradaky maglumatlary seljerdi we adamyň ölüş derejesiniň tablisasyny düzdi. Şol bir wagtda Golland alymy Ýan de Witt «Ömürlik renta ätiyaçlandyryşy boýunça tarifler baradaky» işini çap edýär. Aktuar tükellemeleriň nazaryýeti soňraky ösüşini inlis astronomy we matematigi E. Galleýiň işinden alyp gaýdýar. Ol ölüm derejesiniň esasy tablisalaryny kesgitleýär. E. Galleý tarapyndan teklip edilen tablisalaryň görnüşleri häzirk wagtda hem ulanylýar. Ömür we pensiýa ätiyaçlandyryşy boýunça tarifleri hasaplamaklygyň häzirk döwür tärleri E. Galleý tarapyndan işlenilip taýýarlanylýan usullara daýanýar. Häzirk wagtda aktuar hasaplamalaryň teoriýasynda matematikadaky we statistikadaky gazanylan täze üstünlikler ulanylýar.

§ 1.7.2. Tarif möçberi

Tarif möçberi – baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiyaçlandyryş töwekgelçiliginiň we beýleki çykadjalaryň bahasy, ätiyaçlandyryjynyň borçnamasynyň pul bilen aňladylmagy.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylanda ulanylýan tarif möçberine başgaça, *brutto-möçber* diýilýär. Öz gezeginde ol hem *netto-möçberden* we *goşantdan (artdyrmadan)* diýen iki bölekden durýar.

Netto-möçber töwekgelçiligiň, ýagny ýangynyň suw almanyň, partlamanyň we ş.m. bahasyny aňladýar. *Goşant* – ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş işini gurnamak we amala aşyrmak boýunça çykdaýjylaryny ýapýar, ätiýaçlyk gaznasyna geçirilmeli tölegleri üpjün edýär we peýdanyň elementlerini özünde jemleýär. Ätiýaçlandyryşyň islendik görnüşi boýunça netto-möçberiniň esasynda ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň bolmaklygynyň ähtimallygy durandyr.

Netto – möçber tutuşlygyna ätiýaçlandyryýanlara öwezini doluş töleglerini tölemeklik boýunça gaznany döretmeklik üçin niýetlenilýär. Başgaça aýdylanda, ätiýaçlandyryş kompaniýasy ätiýaçlandyryýanlara öwezini doluş tölegleri hökmünde şol serişdeleri yzyna gaýdyp berer ýaly möçberde ätiýaçlandyryş baýraklaryny ýygnamaly.

Netto-möçberi hasaplamaklygyň tertibi:

- ätiýaçlandyrylan obýekt – 100 sany;
- olardan ýylda 2-si ätiýaçlandyryş ýagdaýyna sezewar bolýar; ýagny ol ýagdaýlaryň sany – 0,02 ýa-da 2%;
- Netto möçberiniň nähili hasaplamaly?

Eger ol obýektleriň her biri 200 müň manatlyk ätiýaçlandyrylan bolsa, onda bir ýylda 400 müň manat ($0,02 \cdot 100 \cdot 200$ müň manat) möçberde öwezini doluş puluny tölemeli bolýar. Eger öwezini doluş pulunyň möçberini (400 müň manat) ätiýaçlandyrylan obýektleriniň sanyna paýlasak, onda her bir ätiýaçlandyryýanyň umumy ätiýaçlandyryş gaznadaky paýyny taparys – 4 müň manat ($0,02 \cdot 200$ müň manat). Bu ätiýaçlandyryş baýragyny hem (4 müň manady) soňra ätiýaçlandyryjy öwezini doluş puluny tölöp biler ýaly serişdeleriň ýeterlik bolmaklygy üçin her ätiýaçlandyryýan tölemeli bolýar. Bu ýerde 4 müň manat – ätiýaçlandyryşyň şu görnüşi boýunça netto-möçber ýa-da 100 manatlyk ätiýaçlandyryş möçberden 2 manat möçberde ätiýaçlandyryş baýrak tölemeli (goşantsyz).

$$T_n = P(A) \cdot K \cdot 100,$$

Bu ýerde T_n – netto-möçber;

A – ätiýaçlandyryş ýagdaýy;

$P(A)$ – ätiýaçlandyryş ýagdaýyň ähtimallygy;

K – bir ätiyaçlandyryş şertnama boýunça ortaça öwezini doluş pulunyň ortaça ätiyaçlandyryş möçbere bolan gatnaşygy.

Brutto – möçber aşakdaky formula arkaly hasaplanylýar:

$$Tb = Tn + Gabc... ,$$

Bu ýerde Tb – brutto- möçber;

Tn – netto- möçber;

$Gabc...$ – goşant (artdyrma).

§ 1.7.3. Ätiyaçlandyryş işini ýöretmek üçin çykadjylar – tarif möçberiniň bir elementi hökmünde. Ätiyaçlandyryş statistikanyň görnüşleri

Tarif möçberi hasaplanylanda degişli goşantlar (nadbawkalar) goşulýar. Ol goşantlaryň düzüminiň esasy maddasy *işi ýöretmek üçin çykadjylardyr*. Bu maddanyň düzümine ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak we oňa hyzmat etmek bilen bagly çykadjylar goşulýar.

Şeýle hem, işi ýöretmek üçin çykadjylary guramaçylyk, akwizisiýa, inkassasiýa, likwidasion we dolandyryş çykadjylaryna bölmek bolýar.

– *Guramaçylyk çykadjylar* – ätiyaçlandyryş jemgyýetiniň döredilmegi bilen bagly. Ol çykadjylar ätiyaçlandyryjynyň aktiwleri hökmünde hasaba alynýar, sebäbi maýa goýumlary (inwestisiýa) bolup durýar.

– *Akwizision çykadjylar* – ätiyaçlandyryş wekilleriniň üsti bilen täze ätiyaçlandyryjylary çekmek we ätiyaçlandyryş şertnamalary baglaşmak bilen bagly, ätiyaçlandyryş jemgyýetiniň önümçilik çykadjylary.

– *Inkassasiýa çykadjylary* – ätiyaçlandyryş tölegleriniň (baýraklarynyň) nagt-pul dolanyşygyna hyzmat etmek bilen bagly harajatlardyr. Ýagny, töleg kabul etmeklik üçin blankalary, kwitansiýalary, wedomostlary, kitaplary we ş.m. taýýarlamak üçin edilýän harajatlar.

– *Likwidasion çykadjylar* – ätiyaçlandyryş ýagdaýy bilen ýetirilen ýitgini aradan aýyrmak (likwidirmek) býunça çykadjylar. Ola-

ryň düzümine likwidatorlaryň (ýitgini likwidirleýän (aradan aýyryan) adamlaryň) zähmetine hak tölemek, kazyýet harajatlary, poçta-telegraf çykadjylary we ätiýaçlandyryş öwezini doluş puluny tölemek boýunça çykadjylar goşulýar.

– *Dolandyryş çykadjylary* – umumy dolandyryş we emläk dolandyryşy bilen bagly çykadjylardyr.

Aktuar hasaplamalaryň tejribesinde ätiýaçlandyryş statistikasi giňden ulanylýar. *Ätiýaçlandyryş statistikasi* – bu, ätiýaçlandyryş işini häsiýetlendirýän, ätiýaçlandyryş amallarynyň has köp gabat gelýän (massowyý) we bir tipli (tipowyý) görnüşleriniň jemlenen natural we bahaly (stoimostnoý) görkezijilerini statistika ylmynyň usullary esasynda öwrenmekligiň we umumylaşdyrmaklygyň ulgamydyr.

Statistika taýdan öwrenmeklige degişli ähli görkezijiler iki topara bölünýär, ýagny birinjisi, ätiýaçlandyryş gaznasynyň toplanýş prosesini, ikinjisi, ony ulanmaklygyň prosesini görkezýär.

Statistika ozal bolan ol ýa-da beýleki ätiýaçlandyryş ýagdaýlara geçirilen köpçülikleýin gözegçilikleriň esasynda, töwegelçiligiň barlygynyň statistiki (aprior) ähtimallygyny kesgitlemek üçin degişli maglumatlary alýar. Alnan maglumatlaryň seljermesi ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň gelip ýetmeginiň kanunalaýyklygyny görkezýär we bolup biljek ýitginiň möçberini ylmy taýdan önünde görmeklige ýardam edýär. Gözegçilik edilýän obýektleriň sany näçe köp boldugyça, şonça-da ätiýaçlandyryş ýagdaýlaryň bolmaklygynyň ähtimallygyna baha bermeklik üçin anyk esaslary (sanlary) almaklyga mümkinçilik döreyär. Sebäbi, uly sanlaryň kanuny (zakon bol’şih çisel) ätiýaçlandyryş ýagdaýlaryň ýüze çykmaklygynyň ähtimallygyny hasaplamakda has anyk täsirini ýetirer.

Has umumy görnüşde ätiýaçlandyryş statistikasyny şu indiki görkezijileriň seljermesinden görmek bolýar:

- ätiýaçlandyryşyň obýektleriniň sany – n ;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýlaryň sany – e ;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýlaryň netijesinde zyýan çeken obýektleriň sany – m ;
- toplanan ätiýaçlandyryş tölegleriniň möçberi – Σp ;

- ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegleriniň möçberi – $\sum Q$;
- islendik ätiyaçlandyryş obýekt üçin ätiyaçlandyryş möçber – $\sum S_n$;
- zyýan çeken obýekt üçin ätiyaçlandyryş möçber – $\sum S_m$.

§ 1.7.4. Ätiyaçlandyryş tölegleriniň manysy. Ätiyaçlandyryş baýraklarynyň görnüşleri

Ätiyaçlandyryş töleglerine (ätiyaçlandyryş baýraklaryna) ykdysady, ýuridiki we matematiki nukdaýnazardan garap bolýar. Ätiyaçlandyryş tölegleriň ykdysady manysy – bu milli girdejiniň bir bölegidir, ýagny ätiyaçlandyryşanyň özüniň bähbitlerine ýaramaz ýagdaýlaryň täsiriniň ýetmeçliginiň önüni almaklyga gönükdirilen kepidir.

Ýuridiki nukdaýnazardan ätiyaçlandyryş töleg ätiyaçlandyryş şertnamasynyň esasynda kesgitlenen ätiyaçlandyryş borçnamasynyň pul bilen aňladylmagydyr.

Matematiki manyda ätiyaçlandyryş töleg ätiyaçlandyryşanyň ätiyaçlandyryja töleýän döwürleýin gaýtalanylýan tölegidir.

Ätiyaçlandyryş baýraklarynyň aşakdaky görnüşlerini tapawutlandyryşlar: *töwekgelçilikli, süýşüringile, netto-möçber, ýeterlikli we brutto-möçber*.

Töwekgelçilikli baýrak – töwekgelçiligiň öwezini dolmaklyga niýetlenen ätiyaçlandyryş tölegleriniň bir bölegidir.

Süýşüringiler baýragy – toplaýyş tölegidir. Ol töleg ömür ätiyaçlandyryş şertnamalary baglaşylanda alynýar.

Netto-möçber – ätiyaçlandyryş töwekgelçilikleriniň bahasydyr.

Ýeterlikli baýrak – diňe bir ätiyaçlandyryş töleglerini ýapmak üçin niýetlenen töleg bolman, eýsem, ätiyaçlandyryşyň beýleki harajatlaryny hem ýapýan tölegdir. Has takygy ýeterlikli baýrak ätiyaçlandyryşyň peýdasy brutto-möçbersydyr.

Brutto- möçber – ätiyaçlandyryşyň netto-möçberiniň we goşandyň jeminden durýan bahasydyr.

I.VIII bab. Ätiýaçlandyryş işiniň guramaçylyk hukuk esaslary

§ 1.8.1. Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramasy

Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramasy (mundan beýläk Türkmendöwletätiýaçlandyryş) ätiýaçlandyryş babatda döwlet syýasatyny ýöretmegi üpjün edýän ýerine ýetiriji guramadyr we öz işini döwlet guramalary, kärhanalary hem-de edaralary bilen arkalaşyp amala aşyrýar. Türkmendöwletätiýaçlandyryş öz üstüne ýüklenilen wezipeleri gönüden-göni we welaýatlardaky, etraplardaky hem-de şäherlerdäki döwlet ätiýaçlandyryş guramalarynyň üsti bilen çözüär.

Türkmendöwletätiýaçlandyryş öz işinde Türkmenistanyň Konsitüsüsyny, Türkmenistanyň kanunlaryny we Türkmenistanyň Mejlisiniň beýleki namalaryny, Türkmenistanyň Prezidentiniň Kararlaryny, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň çözügütlerini hem-de özi hakyndaky düzgünnama goldanýar.

Aşakdakylar Türkmendöwletätiýaçlandyryşyň esasy wezipeleridir:

- döwlet ätiýaçlandyryş syýasatyny işläp taýýarlamaga we şol syýasaty durmuşa geçirmäge gatnaşmak;
- edara görnüşli we şahsy taraplaryň emläk hem-de beýleki bähbitlerine ätiýaçlandyryş goragyny üpjün etmek;
- Türkmenistanda ätiýaçlandyryş işini guramak we kämilleşdirmek.

Türkmendöwletätiýaçlandyryş öz üstüne ýüklenilen wezipelere laýyklykda aşakdaky işleri ýerine ýetirýär:

- ätiýaçlandyryş tölegleriniň gelip gowuşmagynyň meýilnamasynyň ýerine ýetirilişi, hökmany döwlet ätiýaçlandyryşynyň geçirilişi, meýletin emläk hem-de şahsy ätiýaçlandyryşyň ösdürilişi, ätiýaçlandyryş öwezini dolmalary we ätiýaçlandyryş pullary tölemek baradaky işleriň ýagdaýy, ätiýaçlandyrylan emlägiň eýeçiliksiz çaklanylmagynyň ýüze çykarylan ýag-

- daýlary hakynda Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine yzygiderli habar berýär;
- Türkmenistanda ätiýaçlandyryş syýasatyny kämilleşdirmek hakyndaky teklipleri, şeýle hem ätiýaçlandyryş işi hakyndaky kanunçylyk we beýleki hukuk namalarynyň taslamalaryny taýýarlaýar;
 - ätiýaçlandyryşyň hökmany döwlet we meýletin görnüşlerini (şahsy emläk ätiýaçlandyrmasy, jogapkärçiligi ätiýaçlandyrmagy) ätiýaçlandyrmagy we bilelikde ätiýaçlandyrmagy amala aşyrýar;
 - ätiýaçlandyryşyň hökmany döwlet we meýletin görnüşleriniň kadalaryny, olar boýunça we usulyýet görkezmeleri işläp taýýarlaýar;
 - ätiýaçlandyryş gurlaryny emele getirýär we ýerleşdirýär;
 - ätiýaçlandyryş boýunça dellallçylyk işini amala aşyrýar;
 - ätiýaçlandyryş ýagdaýlarynyň ýüze çykmagynyň mümkinçiliklerini azaltmak barada önümi alyş çärelerini maliýeleşdirýär;
 - töwekgelçilik derejesine baha berýär we zeper ýeten emlägi gözden geçirýär;
 - ýetirilen zyýanyň häsiýetini, sebäplerini we möçberini belleýär;
 - Türkmenistanyň kanunçylyk namalaryna laýyklykda buhgalterçilik we statistik hasabaty guraýar;
 - welaýatlardaky, etraplardaky we şäherlerdäki döwlet ätiýaçlandyryş guramalarynyň işini düzgünleşdirýän kadalaşdyryjy we usulyýet resminamalaryny işläp taýýarlaýar;
 - welaýatlardaky, etraplardaky we şäherlerdäki döwletätiýaçlandyryş guramalarynyň Türkmen döwletätiýaçlandyryşyň merkezleşdirilen gaznasyna ätiýaçlandyryş tölegleriniň gowuşmagyny üpjün etmek baradaky işine gözegçilik edýär;
 - gymmatly kagyzzar we olaryň ornuny tutýan kagyzzar (şol sanda döwlet kagyzzary) bilen geçirilýän amallary amala aşyrýar;
 - wagtlaýyn ulanylmaýan ätiýaçlandyryş gurlarynyň investision işini geçirýär;
 - beýleki döwletleriň ätiýaçlandyryş guramalary, şeýle hem ätiýaçlandyryş meseleleri bilen meşgullanýan halkara guramalary bilen hyzmatdaşlyk edýär we arkalaşykly hereket edýär;

- edara görnüşli we şahsy taraplaryň şikaýatlaryna hem-de ýüz-tutmalaryna wagtynda we doly garalmagyny üpjün edýär, olaryň hukuklarynyň hem-de bähbitleriniň kemsidilmegine eltýän sebäpleri düzetmek barada çäreleri görýär;
- öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde ätiýaçlandyryş işi boýunça hukuk namalarynyň çap edilmegini üpjün edýär;
- gönüden-göni ätiýaçlandyryş bilen baglanyşykly bolan mahabatlandyryş çärelerini we beýleki işleri amala aşyrýar.

Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň öz üstüne ýüklenilen wezipele-re laýyklykda aşakdakylara hukuklary bardyr:

- baglaşylan ätiýaçlandyryş şertnamalary esasynda Türkmenistanyň kanunçylyk namalaryna laýyklykda ätiýaçlandyryşyň hökmany döwlet görnüşlerini, şeýle hem ätiýaçlandyryşyň meýletin görnüşlerini geçirmäge;
- ätiýaçlandyryşyň hökmany döwlet görnüşleri boýunça tölegleri, salgytlary we salgyt töleglerini býujete töletdirmek üçin bellenen tertipde almaga;
- ätiýaçlandyryşyň meýletin görnüşleri boýunça ätiýaçlandyryş tariflerini bellemäge;
- ätiýaçlandyryşyň töwegelçilikli görnüşlerini girizmäge;
- hökmany döwlet we meýletin ätiýaçlandyryş boýunça ulanylyan kadalara, gollanmalara we usulyýet görkezmelerine üýtgetmeleri hem-de goşmaçalary girizmäge;
- Türkmenistanyň we beýleki döwletleriň edara görnüşli hem-de şahsy taraplary bilen emläk we şahsy ätiýaçlandyryşyň, jogapkärçiligi ätiýaçlandyrmagyň ähli görnüşleri boýunça şertnamalary baglaşmaga we olar bilen hasaplaşyklary milli pulda bolşy ýaly, daşary ýurt pulunda hem geçirmäge;
- ätiýaçlandyryş amallaryny resmileşdirmegiň we olaryň hasabatyny ýöretmegiň tertibini bellemäge;
- ätiýaçlandyryş işini amala aşyrmak üçin zerur bolan hem-de Türkmenistanyň kanunçylyk namalaryna we Düzgünnama ters gelmeýän ýuridik hereketleri Türkmenistanyň çäklerinde, şeýle hem daşary ýurtlarda amala aşyrmaga;

- ätiýaçlandyryş ýagdaýy boýunça töleglerden soň galan emlägi kabul etmäge we satmaga, şeýle hem ony ätiýaçlandyryş öwezini doluşyň pul görnüşindäki möçberini tölemegiň ýerine kem-käs ýa-da dolulygyna dikeltmäge hem-de çalşyrmaga;
- ätiýaçlandyrylan obýektler boýunça önüni alyş çärelerini geçirmäge we degişli gaznalary emele getirmäge;
- ýok edilmedik çekilen zyýanlar boýunça ätiýaçlandyryş gornalaryny we ätiýaçlandyryş amallarynyň maliýe durnuklylygyny üpjün etmek üçin zerur bolan beýleki gornalary we gaznalary döretmäge;
- ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşan ätiýaçlandyryjylara karz pullary (ssudalary) bermäge;
- gozgalýan hem-de gozgalmaýan emlägi, gymmatly kagyzlary, banklaryň sertifikatlaryny we dürli jemgyýetlerdäki we kärhanalardaky paýly goýumlary edinmek;
- jaý gurujynyň ýa-da kärendeçiniň hukuklarynda gurluşyk işleri üçin ýer böleklerini almak;
- enjamlary, hasaplaýyş tehnikasyny, ulag serişdelerini we beýleki emläkleri satyn almak, şeýle hem işiň beýleki görnüşlerini amala aşyrmak üçin ätiýaçlandyryş gornalaryny we öz serişdelerini maýa goýmaga (investirmäge);
- heläkçilik komissarynyň wezipelerini ýerine ýetirmäge, Türkmenistanyň hem-de beýleki döwletleriň ätiýaçlandyryş guramalarynyň tabşyryklary boýunça kepillendirmeleri bermäge, ýetirilen zyýanlary olaryň hasabyna dolmaga, şeýle hem daşary ýurtlarda şunuň ýaly wezipeleri ýerine ýetirmegi we daşary ýurtlaryň edara görnüşli we şahsy taraplaryna ýetirilen zyýanlary, Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň üstüne ýüklenilen wezipeleri amala aşyrmak üçin şertnamalary baglaşmaga;
- Türkmenistanyň we beýleki döwletleriň bank edaralarynda Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň hasaplaşyk hem-de beýleki hasaplaryny açmaga we ýapmaga, serişdelere hem-de emläge ygtyýar etmäge, Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň üstüne ýüklenilen wezipeleri amala aşyrmak üçin şertnamalary baglaşmaga;

- daşary ykdysady aragatnaşyklara gatnaşmaga, ätiýaçlandyryş, gaýtadan ätiýaçlandyryş we bilelikde ätiýaçlandyryş amallaryny amala aşyrmaga;
- işiň gönüden-göni ätiýaçlandyryş bilen baglanyşykly beýleki görnüşleri bilen, hususan-da ätiýaçlandyryjylaryň we ätiýaçlandyrylan adamlaryň ätiýaçlandyryş obýektleriniň aýratynlyklaryna baglylykda, olara goşmaça hyzmatlary etmek (önümleri öndürmek, işleri ýerine ýetirmek) bilen meşgullanmaga;
- ätiýaçlandyryma boýunça araçyllyk hyzmatlaryny etmäge;
 - Türkmenistanyň kanunçylyk namalaryna ters gelmeýän beýleki işleri amala aşyrmaga.

Türkmedöwletätiýaçlandyryşa Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan wezipä bellenilýän we wezipeden boşadylýan Baş direktor baştutanlyk edýär.

Baş direktoryň 1 orunbasary bolup, ol onuň hödürlemegi boýunça Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan wezipä bellenilýär we wezipeden boşadylýar.

Türkmendöwletätiýaçlandyryşyň Baş direktory:

- Türkmendöwletätiýaçlandyryşyň üstüne ýüklenilen wezipeleriň ýerine ýetirilmegi we öz işleriniň amala aşyrylmagy üçin şahsy jogapkärçilik çekýär;
- Türkmendöwletätiýaçlandyryşyň we onuň welaýatlardaky, etraplardaky we şäherlerdäki döwlet ätiýaçlandyryş guramalarynyň işine ýolbaşçylyk edýär hem-de olaryň Türkmenistanyň beýleki döwlet guramalary bilen arkalaşykly işlemegini üpjün edýär;
- öz orunbasary bilen borçlary paýlaşýar;
- Türkmendöwletätiýaçlandyryşyň merkezi edarasynyň we onuň welaýatlardaky, etraplardaky we şäherlerdäki döwlet ätiýaçlandyryş guramalarynyň gurluşyny, işgärleriniň wezipesanyny tassyklaýar;
- özüne berlen aýry-aýry ygtyýarlyklaryny özüne tabyn wezipe-li adamlara geçirýär;

- ýerlerdäki döwlet ätiýaçlandyryş guramalarynyň direktorlaryny welaýatlaryň, etraplaryň we şäherleriň häkimleri bilen ylalaşyp wezipä belleýär hem-de wezippeden boşadýar;
- Türkmenistanyň kanunçylyk namalaryna laýyklykda özüniň ýerlerdäki ähli döwlet ätiýaçlandyryş guramalarynyň ýerine ýetirmegi üçin hökmany bolan buýruklary hem-de gollanmalary çykarýar;
- welaýatlardaky, etraplardaky we şäherlerdäki döwlet ätiýaçlandyryş guramalaryny döretmegiň, gaýtadan guramagyň we ýatyrmagyň meselelerini çözüär, şeýle hem şol guramalar hakyndaky tertipnamalary tassyklaýar;
- Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň emlägine we serişdelerine bellenen tertipde ygtyýar edýär;

Türkmenistanyň kanunçylyk namalaryna laýyklykda beýleki işleri ýerine ýetirýär hem-de beýleki hukuklardan peýdalanýar.

Türkmen döwlet ätiýaçlandyryş öz borçnamalary boýunça özüniň ähli emlägi bilen jogap berýär. Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň emlägi binalardan, desgalardan, enjamlardan we beýleki maddy gymmatlyklardan, gymmatly kagyzlardan, durmuş maksatly eýeçilik obýektlerinden, intellektual zähmetiň eýeçiliginden, şeýle hem pul serişdelerinden ybaratdyr.

Türkmen döwlet ätiýaçlandyryş döwletiň borçnamalary boýunça jogap bermeyär, döwlet bolsa Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň borçnamalary boýunça jogap bermeyär, onuň üstüne ýüklenen hökmany döwlet borçnamalar muňa girmeyär.

Türkmen döwlet ätiýaçlandyryş öz işini üpjün etmek üçin ätiýaçlandyryş tölegleriň serişdeleriniň we beýleki kanuny çeşmeleriň hasabyna aşakdaky ätiýaçlandyryş gollaryny döredýär:

- hak islegiň könelmek möhletlerini hasaba almak bilen tamamlanmadyk ätiýaçlandyryş borçnamalary boýunça ätiýaçlandyryş tölegleriniň;
- beýan edilen, ýöne tölenilmedik borçnamalar boýunça;
- uzak möhletleýin ätiýaçlandyrmak, lukmançylyk we pensiýa ätiýaçlandyrmasy boýunça;
- jogapkärçiligi ätiýaçlandyrmak we emläk ätiýaçlandyrmasy boýunça;

- öňüni alyş çäreleri boýunça;
- kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň işgärlerine ätiýaçlandyryşyň meýletin görnüşlerini ösdürmäge ýardam edýän tölegleri tölemek üçin;
- ätiýaçlandyryşyň anyk görnüşleriniň aýratynlyklaryndan ugur alyp barmak bilen, beýleki rezerwleri döredýär.

Ätiýaçlyk gorlaryna we öňüni alyş çärelerini maliýeleşdirmäge geçirilýän serişdeler Türkmedöwletätiýaçlandyryşyň harajatlarynyň düzümine girýär.

Türkmedöwletätiýaçlandyryşyň we onuň ýerlerdäki döwlet ätiýaçlyklaryny döwlet ätiýaçlandyryş guramalarynyň ätiýaçlandyryş gorlary býujete geçirmäge hem-de salgyt salmaga degişli däldir.

Türkmedöwletätiýaçlandyryş tarapyndan tölenilýän ätiýaçlandyryş serişdeleri we ätiýaçlandyryş öwezini dolmalary salgytlary, ýygymlary salmaga degişli däldir, şu möçberlerden döwlet pajy alynmaýar.

Türkmedöwletätiýaçlandyryşyň meýletin ätiýaçlandyryş şertnamalary boýunça ätiýaçlandyryş tölegleriniň we ätiýaçlandyryş öwezini dolmalaryň iş berijiniň serişdeleriniň hasabyna emele gelen möçberleri, şeýle hem şahsy taraplaryň şahsy ätiýaçlandyryş üçin çykdaýlary salgyt salynýan jemi girdejä goşulmaýar.

Türkmedöwletätiýaçlandyryş hökmany döwlet we meýletin ätiýaçlandyryş amallaryny geçirmek bilen baglanyşykly ähli işler boýunça döwlet paçlaryny tölemekden boşadylýar.

Türkmedöwletätiýaçlandyryşyň ätiýaçlandyryjylar we beýleki müşderiler bilen şertnamalar boýunça alan pul serişdeleri, şeýle hem maddy we beýleki gymmatlyklar onuň eýeçiliginde, peýdalanylmagynda we ygtyýarynda bolýar hem-de döwlet tarapyndan alnyp bilinmez.

Pul serişdelerini tussag etmek hem-de olary almak (ýa-da ätiýaçlandyryjylaryň öňündäki borçnamalaryň şertlerine dahylsyz almak) diňe şol ätiýaçlandyryş borçnamasy kanunda göz önünde tutulan esaslar boýunça hem-de tertipde hakyky däl diýlip ykrar edilen ýagdaýynda amala aşyrylyp bilner.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe girizilen ätiýaçlandyryş tölegleri alnyp bilinmez, kazyýetiň kanuny güýje

giren hökümi boýunça pul serişdeleri konfiskasiya edilen ýagdaýlar muňa girmeyär.

Girdejiler (ätiyaçlandyryş tölegleri) bilen ätiyaçlandyryş öwezini dolmalary, ätiyaçlandyryş pullary, duýduryş çäreleri üçin, ätiyaçlandyryş gurlaryny, işleri ýöretmäge geçirilýän ätiyaçlandyryş möçberlerini tölemek üçin çykdajylaryň arasyndaky tapawut hökmünde kesgitlenilýän peýda, şeýle hem maýa goýum (inwestision), araçylyk hem-de beýleki işlerden alnan peýda, Türkmen döwlet ätiyaçlandyryşyň maliýe-hojalyk işiniň netijeleriniň esasy umumylaşdyryjy görkezijisi bolup durýar.

Alnan peýda salgytlar we býujete beýleki hökmany tölegler tölenilenden soň, onuň ygtyýarynda galýar.

Öz işini Türkmen döwlet ätiyaçlandyryşyň Baş direktory tarapyndan tassyklanylýan tertipnamalara laýyklykda amala aşyrylan welaýatlardaky, etraplardaky we şäherlerdäki döwlet ätiyaçlandyryş guramalary Türkmenistanyň ulanylýan kanunçylyk namalaryna laýyklykda döwlet tarapyndan bellige alynmaga degişlidir.

Welaýatlardaky, etraplardaky we şäherlerdäki döwlet ätiyaçlandyryş guramalary Türkmen döwlet ätiyaçlandyryşyň borçnamalary boýunça Türkmen döwlet ätiyaçlandyryşyň serişdeleriniň çäklerinde jogap berýär, Türkmen döwlet ätiyaçlandyryş bolsa öz umumy merkezleşdirilen gaznasynyň çäklerinde olaryň borçnamalary boýunça jogap berýär.

Doly hojalyk hasaplaşygy we öz-özünü maliýeleşdiriliş şertlerinde işleýän welaýatlardaky, etraplardaky we şäherlerdäki döwlet ätiyaçlandyryş guramalary edara görnüşli tarap bolup, olaryň bank edaralarynda hasaplaşyk we beýleki hasaplary bardyr, olar aýrybaşgalanan emläge eýedir, olaryň Türkmen döwlet ätiyaçlandyryşyň jemlenen balansyna girýän özbaşdak balansy bardyr, olar öz adyndan hukuklara eýe bolup we jogapkärçilik çekip, kazyýetlerde hak işleýjiler hem-de jogap berijiler hökmünde çykyş edip bilýärler.

Türkmen döwlet ätiyaçlandyryşyň we onuň welaýatlardaky, etraplardaky we şäherlerdäki döwlet ätiyaçlandyryş guramalarynyň ýeke-täk ätiyaçlandyryş emblemasy, Türkmenistanyň döwlet Tugy we öz ady ýazylan möhüri bardyr.

ÄTIÝAÇLANDYRYŞ IŞI

II.I bab. Ätiýaçlandyryşyň goraglylygynyň meseleleri boýunça onuň toparlara bölünişi

Ätiýaçlandyryşyň ähli meseleleriniň maddy we maddy däl gymmatlyklara (eşretlere) bölünmegi ätiýaçlandyryşy **emläk** we **şahsy** ätiýaçlandyryş diýen iki pudaga bölmeklige esas bolýar.

Emläk ätiýaçlandyryşyna şahsy we edara görnüşli taraplaryň, maddy gymmatlyklar (eşretler) bilen bagly emläk bähbitleriniň ätiýaçlandyrylmagy degişlidir.

Şahsy ätiýaçlandyrylyşyna şahsy taraplaryň, maddy däl gymmatlyklar we olaryň adam ömri, saglygy, zähmete ukyplylygy ýaly durmuş derejeleri (adamlaryň saglygy, durmuşy we işe ukyplylygy) bilen bagly bolan emläk bähbitleriniň ätiýaçlandyrylmagy göz önünde tutulýar.

Şeýlelikde, bu zatlar üçin ätiýaçlandyryş goragyny üpjün etmekde, ätiýaçlandyryş goruny döretmekde we ulanmakda (ýerleşdirmekde) aýratyn ýörelgeleri we usullary bar bolan ätiýaçlandyryş pudagy ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň netijelerinden edara görnüşli we şahsy taraplaryň birmeňzeş ýa-da meňzeş zatlaryň, emläk bähbitleriniň ätiýaçlandyryşy çäklerine degişlilikde ätiýaçlandyryşynyň özbaşdak ugruny ýüze çykarýar.

Ätiýaçlandyrylýanlary (ätiýaçlandyrylan şahslary, peýda görüjileri) we ätiýaçlandyryjlary ätiýaçlandyryş gatnaşyklaryna çekmekligiň usuly hökmünde ätiýaçlandyryş özüniň **hökmany** we **meýletin** görnüşleri bilen tapawutlanýar.

§2.1.1. Ätiýaçlandyryşyň hökmany görnüşleri

Hökmany ätiýaçlandyryş – Türkmenistanda kanun esasynda amala aşyrylýar. Şol sebäpli ätiýaçlandyryşyň we ätiýaçlandyryjynyň «ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak ýa-da baglaşmazlyk» meselesini çözmäge haky ýok. Ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmaga borçludur, ätiýaçlandyryjy bolsa degişli möçberde ätiýaçlandyryş jogapkärçiligini özüne kabul edýär.

Ätiýaçlandyryşyň hökmany görnüşini boýunça ätiýaçlandyryş tölegleri işiň, hyzmatyň özüne düşýän gymmatyna ätiýaçlandyryş tarypandan goşulýar. Ätiýaçlandyryşyň hökmany görnüşini boýunça ätiýaçlandyryş tölegleri tölenmedik ýagdaýynda, olary töletdirmek işi býujete salgytlary we salgyt däl tölegleri töletmek üçin bellenen tertipde amala aşyrylýar.

Ätiýaçlandyryşyň hökmany görnüşlerine aşakdakylar degişlidir:

- Türkmenistanly harby gullukçylaryň we harby borçlularyň, içeri işler edaralarynyň ýolbaşçy we esger düzümindäki adamlaryň we gümrük gulluklarynyň işgärleriniň hökmany döwlet şahsy ätiýaçlandyryşy;
- Ulaglaryň ähli görnüşleriniň ýolagçylarynyň, howa ulagynyň ekipažlarynyň agzalarynyň, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň işgärleriniň hökmany döwlet ätiýaçlandyryşy;
- Awtoulag serişdeleriniň eýeleriniň (gatnadyjylaryň) üçünji taraplaryň önündäki raýat jogapkärçiliginiň hökmany döwlet ätiýaçlandyryşy;
- Ýokary töwekgelçilikli önümçilik şertlerinde işleýän işgärleriň betbagtçylykly hadysalardan we hünär kesellerinden hökmany şahsy ätiýaçlandyrylyşy.

§2.1.2. Meýletin ätiýaçlandyryşyň görnüşleri

Meýletin ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryşyň we ätiýaçlandyryjynyň isleginiň esasynda, töwekgelçiligi we öz mümkinçiliklerini kesgitlemegi esasynda baglaşylýar. Ätiýaçlandyryjynyň mümkinçilikleri, ýagny ätiýaçlandyryşyň görnüşleriniň düzümine görä rugsat alnan ygtyýarnama görä öz maliýe ýagdaýlaryny we geljekde ätiýaçlandyryş jogapkärçiliginiň bölegini beýleki ätiýaçlandyryja gaýtadan ätiýaçlandyryş we bilelikde ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ýokary derejedäki zyýan çekilmegi bilen bagly ähtimal bolýjak ätiýaçlandyryş ýagdaýlary ýüze çykanda, ätiýaçlandyryşyň öňündäki jogapkärçiliklere görä bolup biler.

Meýletin ätiýaçlandyryşyň esasy görnüşlerine aşakdakylar degişlidir:

- Awtoulag serişdeleriniň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;
- Raýatlaryň eýeçilik hukugyna degişli bolan öýleriň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;
- Kärhanalaryň emläginiň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;
- Öý emläginiň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;
- Oba hojalyk kärhanalarynyň emläkleriniň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;
- Oba hojalyk ekinleriniň we köpýyllyk agaçlaryň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;
- Gurluşyk-gurnaýyş işleriniň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;
- Işe girişileninden soňky kepillik borçnamalarynyň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;
- Gurluşyk-gurnaýyş işlerinde üçünji taraplaryň öňündäki jogapkärçilikleriň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;
- Ýükleriň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;
- Burawlaýyş işleriniň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;
- Hereket edýän enjamlaryň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;
- Howa gämileriniň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;
- Deňiz we derýa (suw) gämileriniň meýletin ätiýaçlandyrylyşy;

- Raýatlara degişli jaýlaryň meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Maşynlaryň döwürmeginiň meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Raýatlara degişli mallaryň meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Ekologiyanyň meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Halkara ýükleri daşayan ýük daşajyklaryň raýat jogapkärçiliginiň meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Hasaplaýyş, durmuş we orgtehnikanyň ulgamyny, aragatnaşyk serişdelerini we işlenen maglumatlaryň meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Hasaplaýyş tehnikasynyň we elektron orgtehnikanyň hatardan çykmak ýagdaýynyň meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Raýat jogapkärçiliginiň meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Hünär jogapkärçiliginiň meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Ýolagçylaryň betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Guramanyň serişdesiniň hasabyna guramanyň işgärleriniň toparlaýyn betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Ömri toparlaýyn betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Bank goýumçylarynyň goýum boýunça betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Ömrüň garyşyk meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Ömrüň sebitleýin meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Çagalaryň meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Nikalaşygy meýletin ätiyaçlandyryşy;
- Ömrüň ömürlik ätiyaçlandyrylyşy;
- Gezelençleri – syýahatçylary we olaryň goşlarynyň betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Syýahat döwründe saglygyň meýletin ätiyaçlandyrylyşy;
- Okuwçylary betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiyaçlandyryşy;
- Bilelikdäki ätiyaçlandyryş we gaýtadan ätiyaçlandyryş.

II.II bab. Türkmenistanyň harby gullukçylarynyň we harby borçlularyň, içeri işler edaralarynyň hatarçylar hem-de ýolbaşçylar düzüminden bolan adamlaryň, gümrük gulluklarynyň işgärleriniň hökmany döwlet şahsy ätiýaçlandyryşy

§2.2.1. Ätiýaçlandyrmagyň tertibi

Türkmenistanyň Prezidentiniň 2010-njy ýylyň 31-nji martynda çykaran «Harby gullukçylaryň we harby borçlularyň, içeri işler edaralarynyň hatarçylar hem-de ýolbaşçylar düzüminden bolan adamlaryň hökmany döwlet şahsy ätiýaçlandyrmasy hakyndaky» 11018-nji Karary ätiýaçlandyrmagy amala aşyrmaklygyň hukuk binýadydyr.

Bu görnüşleriň girizilmeginiň esasy maksady harby gullukçylaryň we harby borçlularyň, içeri işler edaralarynyň hatarçylarynyň hem-de ýolbaşçylar düzüminden bolan adamlaryň gulluk borçlaryny ýerine ýetirýän wagtynda wepat bolanda, ýaralananda we kesellän ýagdaýlarynda maddy kömek bilen üpjün etmekdir.

Ätiýaçlandyryşyň bu görnüşi Türkmenistanyň Goranmak ministrliginiň, Türkmenistanyň İçeri işler ministrliginiň, Türkmenistanyň Milli howpsuzlyk ministrliginiň, Türkmenistanyň Döwlet serhet gullugynyň, Türkmenistanyň Döwlet gümrük gullugynyň, Türkmenistanyň Döwlet migrasiýa gullugynyň we Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugynyň, garamagynda harby birikmeler bar bolan ministrlikleriň we guramalaryň merkezleşdirilen býujet serişdeleriniň hasabyna amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň Goranmak ministrligi, Türkmenistanyň İçeri işler ministrligi, Türkmenistanyň Milli howpsuzlyk ministrligi, Türkmenistanyň Döwlet serhet gullugy, Türkmenistanyň Döwlet gümrük gullugy, Türkmenistanyň Döwlet migrasiýa gullugy we Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy her çärygeň jemleri boýunça hakyky tölenen ätiýaçlandyryş pul möçberini hem-de onuň üstüne ätiýaçlandyryş işini alyp barmak boýunça

ätiyaçlandyryş guramasynyň çykadjylaryny maliýeleşdirmek üçin, hakyky tölenen ätiyaçlandyryş pul möçberiniň 5%-ne deň pul serişdelerini goşmak bilen ätiyaçlandyryş guramasynyň hasabyna geçirýärler.

Ätiyaçlandyryş guramasy her çäryekde hasabat çäryeginden soň gelýän aýyň 10-na çenli hakyky tölenen ätiyaçlandyryş pul möçberleriniň jemi hakyndaky maglumaty degişli ministrliklere, gulluklara iberýär.

Eger ätiyaçlandyrylan adamyň wepat bolmagy (aradan çykmagy), maýyp bolmagy (ýaralanmagy, synasyna şikes ýetmegi, seňselemegi) ýa-da kesele ýolukmagy, onuň öz eden şu aşakdaky hereketleri bilen bagly bolsa, onda gerekli resminamalar resmileşdirilmeyär we ätiyaçlandyryş pul möçberi tölenmeyär.

- derňew we anyklaýyş edaralary ýa-da kazyýet tarapyndan hereketlerinde jenaýatyň alamatlary ýüze çykarylan bolsa;
- derňew we anyklaýyş edaralary ýa-da kazyýetiň gelen netijelerine görä, hereketleri alkogol, neşe ýa-da toksiki serhoşlyk bilen gös-göni bagly bolsa;
- öz janyna kast etmegi (ätiyaçlandyrylan adamyň üçünji taraplaryň bikanun hereketleriniň netijesinde wepat bolmagy muňa girmeyär);
- ätiyaçlandyrylan adam ätiyaçlandyryş pul möçberini almak ýa-da gullukdan (ýygnanyşykdan) boşamak üçin bilkastlaýyn özüne şikes ýetiren bolsa.

§ 2.2.2. Ätiyaçlandyryş tölegleri üçin resminamalary resmileşdirmekligiň tertibi

Belli bir möhletli gullugyň harby gullukçysy ýa-da harby borçly adam ýygnanyşyk döwri saglyk yagdaýy sebäpli mundan beýläk gulluk (ýygnanyşyk) etmäge ýaramsyz diýlip bilinse, öýüne ugradylsa, onda oňa harby bölüm ýa-da harby-sagaldyş edarasy tarapyndan talap edilen ýerine berer yaly saglyk yagdaýy hakyndaky şahadatnamanyň göçürmesi gowşurylýar.

Ätiýaçlandyryş ediji gulluk (ýygnanyşyk) edýän döwri agyr ýa ýeňil ýaralansa, şonuň netijesinde ol keselliligi üçin gullukdan (ýygnanyşykdan) boşadylmaga degişli däl bolsa, onda onuň gulluga ýaramlydygyny kesgitleýän degişli harby-lukmanlyk toparý tarapyndan ýaralanandygy hakynda kesgitlenen görnüşde güwänama berilýär. Ol güwänama bellenilen tertipde hasaba alynýar, güwänamanyň göçürmesi bolsa harby-lukmanlyk toparý tarapyndan 3 ýyl saklanylýar. Alnan yaranyň agyrlygynyň derejesi harby-lukmanlyk toparý tarapyndan ýaranyň agyrlygyna ýa yeňilligine degişli ýaralanmak, seňselemek, döwük-ýenjikleriň sanawy esasynda kesgitlenýär. Olaryň agyrlaryna görnüp duran anatomik üýtgeşmeleriň we uly funksional näsaglyklaryň döremegine sebäp bolan harby gulluga ýaramlylygy ýa-da ýaramly dældigi şertlendirýän ýaralar, zeperler, şikesler we maýyplyklar degişlidir. Olara aşakdakylar girýärler:

- kelle süňküniň deşilip ýaralanmagy, şol sanda beýnä zeper ýetirýän ýaralanmak;
- depe süňküniň we çanagyň esasyňyň açyk we ýapyk döwürleşmesi;
- kelle beýnisiniň gysylyp ýa-da gysylmagyň orta we agyr derejede şikeslenmegi, çanagyň içine epidural, subdural we sba-rahnoudal gan inmeleri;
- oňurga we oňurga ýiligine açyk we ýapyk zeperleriň ýetmegi;
- bokurdagyň, damagyň, kekirdewügiň, gyzylödegiň açyk ýaralary, kekirdewükleriň, gemirçeğiň ýapyk döwürleşmeleri;
- döş kapasasynyň ýaralanmagy, onuň plewral boşluga, ýürek perdesine ýa-da döş boşlugyna ornaşmagy, şol sanda içki organlaryň zaýalanman galmagy;
- aňgazyň ýaralanmagy, onuň garyn boşlugyna ýetmegi, şol sanda içki organlaryň zaýalanman galmagy, garynyň daşyndaky organlaryň (böwregiň, böwregiň üstündäki, garynasty mázleri we ş.m.) ýaralanmagy;
- döş we garyn boşlugyna, çanaklyk boşlugyna, şeýle hem garyn boşlugyndaky organlara ýapyk şikes ýetmegi;
- eginleriň, bykynlaryň, uly injikleriň uzyn, turba görnüşli süňkleriniň, goşarlaryň iki süňküniň hem döwürleşmegi;

- çanaklyk süňkleriniň köpsanly döwürleri;
- jyns we peşew organlaryna zeper ýetmek bilen ýaralanmalar we şikes ýetmeler;
- endamyň 40%-nden gowrak meýdanyna zyýan ýetiren I derejeli termiki ýanyk;
- endamyň 10 %-nden gowrak meýdanyna zyýan ýetiren II we III derejeli ýanyk; IV derejeli ýanyk; şeýle hem endamyň az ýeriniň ýanygy;
- dem alyş ýollarynyň ýanygy, olarda çişmek we ses yşlarynyň daralmak alamatlary;
- himiki birleşmelerden zäherlenmek we ýanyklar (konsentirlenen kislotalar, ýiti aşgarlar, raketa ýangyjynyň goşundylary we beýlekiler bilen), olaryň ýerli täsirlerden başga edýän umumy zäherleýji täsirleri;
- III we IV derejeli sowuk almalar;
- stasionarda bejerilmegini talap edýän gün we ýylylyk urmalary;
- gözüň ýorkasynyň ýarylmagy, görşüň ýitirilmegi bilen açyk ýaralanmagy we şikes ýetmegi;
- gözüň II–IV derejeli ýanyklary; bir ýa-da iki gözüň hem doly, durnukly kör bolmagy ýa-da iki metr we ondan hem ýakyn aralykda barmaklary sanap görmäge çenli görşüň peselmegi; (görejiň ýitiligi 0,04 we ondan hem az);
- eşidiş organynyň ýaralanmagy we oňa şikes ýetmegi, iki gulgagyň hem durnukly ker bolmagy, görnüp duran westibulýar näsazlyklar;
- ýüzüň ýumşak dokumalarynyň ýaralanmagy we zaýalanmagy, ýüz skletiniň süňkleriniň durnukly zaýalanmagy;
- elleriň we aýaklaryň ýumşak dokumalarynyň we myşsalarynyň olaryň wezipelarynyň durnukly bozulmagyna getiren ýaralanmagy we olara şikes ýetmegi;
- näsazlyklaryň ösmegine ýa-da köp gan ýitirilmegine, ýag we gaz dykynlarynyň (etboliýanyň) mese-mälim kliniki alamatlarynyň ýüze çykmagyna böwregiň ýiti ýetmezçiligi sebäpli ýara zäherlenmesine getiren ýaralar we şikesler;

- iri bogunlaryň, iri nerw nilleriniň, uly gan damarlarynyň ýaralary we ýapyk şikesleri;
- haýsydyr bir organyň ýa-da haýsydyr bir organyň ýerine ýetirýän wezipeleriniň ýitirilmegi (diliň ýitirilmegi ýa-da geplemekden galmak, eliň, aýagyň ýa-da olaryň wezipelarynyň ýitirilmegi, öndürjilik ukybynyň ýitirilmegi);
- professional ýagdaýlaryň we gulluk işleriniň täsiri bilen baglanyşykly ýaralar.

Olaryň ýeňillerine görnüp duran uly we durnukly anatomik üýtgeşmeleri bolmadyk, wezipelaryň az-owlak bozulmagy bilen baglanyşykly näsazlyklar we ýaralar girýär. Olara aşakdakylar degişlidir:

- boşluklara ornaşmaýan ýaralar we içerki organlara, bogunlara, damarlara, uly nerw nillerine we uly gan damarlaryna zyýan ýetirmedik ýaralar;
- bogunlaryň baglanyşyklarynyň bölekleýin bozulmagy;
- bogunlaryň agyr çykmalary;
- ýara sebäpli barmaklaryň biriniň kesilip aýrylmagy III, IV ýa-da V, penjäniň IV ýa-da V barmaklarynyň kontrakturasy;
- bir aýagyň hemme ýa-da aýry-aýry barmaklarynyň kesilip aýrylmagy;;
- çanaklygyň käbir süňklerine zeper ýetmegi (daraklygyň döwügi, dabanyň aşagyndaky süňküň, gasyk we guýruk süňküniň döwürmegi), şunda çanaklyk halkasyna, içki organlara, iri bogunlara we nerwlere zeper ýetmän galmagy;
- dabanyň; penjäniň süňkleriniň, bir ýa-da iki gapyrganyň, ýaýjyk süňküniň, goşaryň süňkleriniň biriniň, injik süňküniň ýapyk döwürmegi;
- I–II derejeli sowuk almak;
- endamyň 40 %-nden geçmeýän I derejeli ýanyk, endamyň 10 %-nden geçmeýän II–III derejeli ýanyk;
- göz perdesine del zat düşmegi, gözüň görejinini wagtlaýyn zaýalaýan zeper ýetmegi;
- gözüň I derejeli ýanygy;
- beýniniň çaýkanmagy bilen kelle çanaga ýapyk şikes ýetmegi; biliň ýiligine ýapyk zeper ýetmegi;

- ýüzüň ýumşak damarlarynyň, dişleriň döwülmeği, burnuň süňkleriniň ýapyk döwükleri, burnuň bir böleginiň aýrylmany, gulaklaryň bir böleginiň aýrylmany, aňleriň ýapyk döwügi bilen utgaşýan şikesleri we ýaralary.

Ätiyaçlandyryş etdiriji ýaralanma hakyndaky güwänamany ýitiren ýagdaýynda harby-lukmançylyk toparyna ýüz tutan ýagdaýynda ol güwänamanyň asyl nusgasy bilen deň güýji bolan nusgalygy berilýär we onuň sag tarapynyň ýokarsyna «Ýitirileniň ýerine ikinji nusgasy» diýlen ýazgy ýazylýar.

Ätiyaçlandyryjynyň wepat bolan (aradan çykan) ýagdaýynda onuň mirasdüşerleriniň mirasa hukuk baradaky şahadatnamany notarial kontoradan alar ýaly ätiyaçlandyryjynyň gulluk eden ýerindäki harby komissariýatlara ýa-da howpsuzlyk, içeri işler edaralaryna mirasdüşerler ýüz tutan ýagdaýynda notarial kontora görkezzer ýaly bellenen görnüşde güwänama berýärler.

Ätiyaçlandyryş pul tölegine hukugyň kesgitlenilmegi üçin ätiyaçlandyryjy ýa-da mirasa hukuk alan adam şu aşakdaky resminamalary resmileşdirýär we ýaşayan ýerindäki ätiyaçlandyryş guramasyna görkezýär:

a) ätiyaçlandyryş etdiriji gulluk (ýygnanyşyk) döwründe wepat bolan (aradan çykan) ýagdaýynda bellenen görnüşdäki arzalaryň biri, Raýat ýagdaýy delilnamalarynyň ýazgysy edarasynyň ätiyaçlandyryş etdirijiniň aradan çykanlygy hakyndaky şahadatnamanyň notarial tertipde tassyklanan göçürmesi, miras hukugy hakyndaky şahadatnama we şahsyýet şahadatnamasy, gullugy (ýygnanyşygy) gutaransoň bir yylyň içinde ýaralanmagyň, seňselemegiň, döwük-ýenjigiň netijesinde aradan çykan adam barada aýdylanda bolsa, mundan başga-da harby-lukmançylyk toparynyň (medisina-durmuş ekspert toparynyň) bu ýagdaýy tassyklaýan netijesi;

b) ätiyaçlandyryjynyň maýyplygy belli edilen ýagdaýynda – arza, medisina-durmuş ekspert toparynyň maýyplygy, onuň haýsy topara degişlidigi, sebäpli, hem-de wagtyny kesgitleýän notarial tertipde tassyklanan güwänamasynyň göçürmesi, şahsyýeti tassyklaýan resminama (harby bilet, şahsyýet şahadatnamasy, pasport);

ç) ätiýaçlandyryjynyň gulluk döwründe agyr ýa ýeňil ýaralanan ýagdaýynda – arza, harby-lukmançylyk toparynyň alnan ýarasynyň nähili derejededigi hakyndaky bellenilen görnüşdäki güwänamasy;

g) belli bir möhletli gulluk döwründe harby gullukçynyň, ýyg-nanyşyk döwründe harby borçlynyň saglyk ýagdaýynyň mundan beýläk gulluga (ýygnanyşyga) ýaramsyzdygy ykrar edilen ýagda-ýynda – arza, keseli hakyndaky şahadatnama, şahsyýetini tassyklaýan resminama (harby bilet, şahsyýet şahadatnamasy).

Ätiýaçlandyryjy ýa-da onuň mirasdüşerleri ätiýaçlandyryş pulu-nyň tölenmegini sorap ýüz tutan ýagdaýynda onuň ýaşaýan ýerindä-ki ätiýaçlandyryş guramasyna onuň arzasyny arzalary we içeri işler edaralarynyň ýolbaşçy we esger düzümindäki adamlaryň, harby gul-lukçylaryň, harby borçlularyň ätiýaçlandyryş tölegine bermek boýun-ça hasaba alnyş guramasynda hasaba almaga borçludyr we ýokardaky görkezilen resminamalaryň resmileşdirilişiniň doly we dogrulygyny barlamalydyr.

§ 2.2.3. Ätiýaçlandyryş pullarynyň tölenilişi

Türkmenistanyň Prezidentiniň 1993-nji yylyň 12-nji martyndaky «Içeri işler edaralarynyň ýolbaşçy we esger düzümindäki adamlaryň, harby gullukçylaryň hem-de borçlularyň döwlet hökmany şahsy ätiýaçlandyrylyşy hakyndaky» 1236-njy Kararynyň 3-nji bendinde görkezilen şu aşkdaky ätiýaçlandyryş hadysalarynyň ýüze çykan ýagdaýynda:

- ätiýaçlandyrylan adam gulluk (ýygnanyşyk) döwründe we gümrük gullugy işinde wepat bolan (aradan çykan) ýagda-ýynda, ýa bolmasa gullugy (ýygnanyşygy) gutaransoň bir ýy-lyň içinde ýaralanmagyň, seňselemegiň, döwük-ýenjigiň neti-jesinde aradan çykan ýagdaýynda;
- ätiýaçlandyrylan adamynyň gulluk edýän döwründe ýa-da gümrük gullugynda işleýän döwründe maýyplygy ýüze çy-karylan ýagdaýynda;

- ätiyaçlandyrylan adamynyň gulluk edýän döwründe (işde) agyr ýa ýeňil ýaralanan ýagdaýynda;
- belli bir möhleti gulluk döwründe harby gullukçynyň, ýyg-nanyşyk döwründe harby borçlynyň saglyk ýagdaýynyň munda beýläk gulluga (ýyg-nanyşyga) ýarawsyzdygy ykrar edilen ýagdaýynda;

ätiyaçlandyryş pulunyň tölegi ätiyaçlandyryş etdirijiniň ýaşaýan (resmileşdirilen) ýerindäki ätiyaçlandyryş guramasy tarapyndan tölegi almaly adamyň adyna Türkmenistanyň DT «Halkbankynyň» degişli edarasyna pul geçirmek ýa-da ätiyaçlandyryş etdirijiniň hasabyna poçta arkaly pul ibermek ýoly bilen hasaplaşyk geçirilýär.

Töleg alýan kämillik ýaşyna ýetmedik adama ätiyaçlandyryş pul tölegi Türkmenistanyň DT «Halkbankynyň» onuň ýaşaýan ýerindäki şahamçasyna pul geçirip, adyna goýum açmak, şol bir wagtyň özünde hossarlyk we howandarlyk edýän guramalary habardar etmek arkaly edilýär.

Ätiyaçlandyryş töleg pullary ätiyaçlandyryş edarasy tarapyndan zerur resminamalar alnan gününden 7 günüň dowamynda tölenmelidir.

Ätiyaçlandyryş edarasy ätiyaçlandyryş töleg pullaryny tölemekden ýüz öwren ýagdaýynda sebäplerini görkezip, ätiyaçlandyryja ýa-da onuň mirasdüşerlerine hat üsti bilen habar bermelidir.

Ätiyaçlandyryjy ýa-da onuň mirasdüşerleri ätiyaçlandyryş töleg pullarynyň berilmezligi üçin suda şikâyat edip bilerler.

Ätiyaçlandyryş pulunyň tölegi hakyndaky arzany ätiyaçlandyryş edarasyna ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň bolan gününden üç ýylyň dowamynda bermek bolar.

Belli bir möhletli gullugyň harby gullukçysy gulluk döwründe seňselemek, ýaralanmak, maýyplyk ýa döwük-ýenjliklik alan ýagdaýynda ätiyaçlandyryş puly onuň islegine görä, hakyky boşandan soň tölenip bilner.

Ätiyaçlandyryş puly tölenende şol ýagdaý üçin oň tölenen puluň möçberi tutulyp galynýar.

Ätiyaçlandyryş pulunyň möçberi ätiyaçlandyryş töleginiň berilýän wagtynda Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen in pes aýlyk hakynyň derejesinde kesgitlenilýär. Eger bar bolan res-

minamalaryň esasynda ätiýaçlandyryş puluny tölemegiň hasaby ätiýaçlandyryş edarasy tarapyndan çykarylan bolsa, ýöne puly alýan tarapyndan idelmedik bolsa, puluň tölenmegi soralyp arza ýazylan gündäki möçbere laýyk ätiýaçlandyryş puly tölenýär.

Ätiýaçlandyryş pul möçberi beýleki ätiýaçlandyryş görnüşleri boýunça tölenýän töleglere we zyýanyň öwezini tölenmegine garamazdan tölenýär.

Harby komissariatlarda MHK-nyň, IIM-iň edaralarynyň harby bölümleriniň kadrlar apparatlarynda ätiýaçlandyryş pullarynyň tölenmegi üçin materiallary hasaba almagyň ýörite žurnal ýöredilýär.

Ätiýaçlandyryjylaryň harby-lukmançylyk toparlary alnan ýaralanma we onuň agyrlygynyň derejesiniň dogry kesgitlenişi hakyndaky güwänamasynyň kanuny bolmagy üçin gözegçiligi amala aşyrýarlar.

Harby komissariatlar, harby bölümler, MHK-nyň we IIM-iň edaralary ätiýaçlandyryş edaralarynyň talabyna görä ätiýaçlandyryş ýagdaýlarynyň ýüze çykmagy bilen baglanyşykly resminamalary görkezmäge borçludyr.

II.III bap. Ulaglaryň ähli görnüşleriniň ýolagçylarynyň, howa ulagynyň ekipažlarynyň agzalarynyň, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň işgärleriniň hökmany döwlet ätiýaçlandyryşy

§2.3.1. Ätiýaçlandyrmanyň tertibi

Hökmany ätiýaçlandyrmanyň bu görnüşini amala aşyrmaklygyň hukuk binýady bolup, Türkmenistanyň Prezidentiniň «Ulaglaryň ähli görnüşleriniň ýolagçylarynyň, howa ulagynyň ekipažlarynyň agzalarynyň, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň, işgärleriniň hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasy hakyndaky» 1995-nji ýylyň 27-nji sentýabrynda çykaran PP 1646 belgili Karary hem-de Türkmenistanyň Prezidentiniň 2001-nji ýylyň 2-nji ýanwaryndaky

çykaran PP 3290 belgili Permany çykyş edýär. Şol resminamalar ulaglaryň ähli görnüşleriniň ýolagçylarynyň, howa ulagynyň ekipažlarynyň agzalarynyň, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň işgärlerine hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasyňy geçirmegiň tertibini kesgitleýär.

Ulaglaryň ähli görnüşleriniň ýolagçylary, howa ulagynyň ekipažlarynyň agzalary hem-de demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň işgärleri, ýolagçy gatnatmalaryny amala aşyrýan guramalar hem-de telekeçiler uçuş, sapar mahaly betbagtçylykly hadysalardan hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasyňa degişlidirler.

Hökmany döwlet ätiýaçlandyryşy şäherýaka gatnawlarynda, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň, gezelenç we ekskursion ugurlarda hem-de geçelgelerde deňiz we içerki suw ulagynyň, şäher marşrutlarynda awtomobil ulaglarynyň, şäher elektrik ulaglarynyň ýolagçylaryna we işgärlerine degişli däldir.

Ulanylýan kanunlara laýyklykda mugt gatnamak hukugyndan peýdalanýan ýolagçylar ätiýaçlandyryş tölegini tölemezen hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasyňa degişlidirler.

Ýolagçylar we ulag işgärleri, ekipažlaryň agzalary howa, deňiz, derýa gämisine, ota, awtobusa ýa-da beýleki ulag serişdesine münmek yglan edilen pursatyndan başlap, olar durýança ätiýaçlandyrylan hasaplanylýar.

Üstaşyr geçýän ýolagçylar we deňiz menzilleriniň, gämi duralgasynyň çäklerinde garaşýan ýa-da howa, deňiz ýa derýa gämilerine, otlulara, awtobuslara mündürilýän bütin wagtynyň dowamynda ätiýaçlandyrylan hökmünde galýarlar. Üstaşyr geçýän ýolagçylaryň görkezilen çäklerinden giden mahaly olaryň ätiýaçlandyrmasy öz-özünden ýatyrylýar we dolanyp gelenlerinde ýene-de dikelýär.

Howa we demir ýol ulaglarynyň ýolagçylarynyň we ekipažlarynyň agzalarynyň, awtomobil ulaglarynyň işgärleriniň hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasy Türkmenistanyň Döwlet ätiýaçlandyryş guramasynyň edarasy tarapyndan, deňiz, içerki suw we awtomobil ulagynyň ýolagçylarynyň hem-de ekipažlarynyň işgärleriniň hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasy bolsa ýerlerdäki ätiýaçlandyryş guramalary tarapyndan amala aşyrylýar.

§2.3.2. Ätiýaçlandyryş pul möçberleri, ätiýaçlandyryş tölegleri we ätiýaçlandyryş gorlary, ätiýaçlandyryş ýagdaýlary

Ýolagçylaryň, ekipažlaryň agzalarynyň we awtomobil ulaglarynyň işgärleriniň hökmany dowlet ätiýaçlandyrmasy boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberleri gatnaw resminamasy satyn alnan senesinde Türkmenistanyň kanunlary arkaly bellenen durmuş töleglerini hasaplamak üçin binýatlyk möçberiniň 100 essesi möçberinde bellenenidir.

Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan ýagdaýynda ýolagçylaryň, ekipažlaryň agzalarynyň we işgärleriň hökmany döwlet ätiýaçlandyryş boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberi, ätiýaçlandyrylan adamlara ýa-da olaryň mirasdarlaryna Türkmenistanyň kanunlarynda göz önünde tutulan beýleki esaslar boýunça, şol bir hadysalar bilen baglanyşykly puluň tölenendigine garamazdan tölenýär.

Ätiýaçlandyryş tölegleri biletleriň bahasyna goşulýar we ýolagçylardan ulag guramalary, şeýle hem ýolagçy gatnawyny amala aşyryan guramalar we telekeçiler tarapyndan aşakdaky möçberde alynýar:

- howa we deňiz ulagynyň ugurlarynda gatnaw resminamalaryny satyn alnan senesinden Türkmenistanyň kanunlarynda bellenen durmuş töleglerini hasaplamak üçin binýatlyk möçberiniň 1 görerimi möçberinde;
- demir ýol, içerki suw we awtomobil ulagynyň ugurlarynda gatnaw resminamalarynyň satyn alnan senesinde Türkmenistanyň kanunlarynda bellenen durmuş töleglerini hasaplamak üçin binýatlyk möçberiniň 0.5 görerimi möçberinde.

Daşary ýurt döwletleriniň ýolagçylaryndan ätiýaçlandyryş tölegleri Türkmenistanyň ulag guramalary tarapyndan milli pulunyň gatnaw resminamalarynyň satyn alan günündäki hereket edýän hümeti boýunça daşary ýurt pulunda ýokardaky bellenen möçberlerde alynýar.

Ekipažlaryň agzalary we ulag işgärleri üçin ätiýaçlandyryş tölegleri ulag guramalary, şeýle hem ýolagçy gatnawyny amala aşyryan

guramalar we telekeçiler tarapyndan howa, demir ýol, içerki suw we awtomobil ulaglary üçin bellenilen möçberde tölenýär.

Ýolagçylardan alnan ätiyaçlandyryş tölegleri we ulag guramalarynyň, ýolagçy gatnawyny amala aşyran guramalaryň we telekeçileriň ätiyaçlandyryş tölegleri olar tarapyndan aýratyn kömekçi hasapda hasaba alynýar we döwlet ätiyaçlandyryş guramalaryna geçirilýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe geçirilen ätiyaçlandyryş tölegleri býujetiň girdejisine alnyp bilinmez, kazyjetiň kanuny güýje giren hökümi boýunça pul serişdeleriniň elden alnan ýagdaýlary muňa girmeyär.

Ulag guramalaryndan buýrulyp alnan (kärendä alnan) ulag serişdelerinde biletleri satyn almazdan gatnadylýan buýrujynyň (kärendeçiniň) ýolagçylary we işgärleri buýrujynyň (kärendeçiniň) serişdeleriniň hasabyna döwlet tarapyndan hökmany ätiyaçlandyrylmaga degişlidir. Şolar boýunça ätiyaçlandyryş tölegleri ýokardaky bellenilen möçberlerde hasaplanylýar.

Döwlet ätiyaçlandyryş guramalary ulaglaryň ähli görnüşleriniň ýolagçylarynyň, howa ulagynyň ekipažlarynyň agzalarynyň, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň işgärleriniň hökmany döwlet ätiyaçlandyrmasy boýunça ätiyaçlandyryş töleglerini aşakdaky maksatlara gönükdirýärler:

- ätiyaçlandyryş pul möçberini tölemek üçin ätiyaçlandyryş goruny döretmäge – 75 göterim;
- ulaglarda betbagtçylykly hadysalaryň önüni almak çärelerini maliýeleşdirmek üçin ätiyaçlandyryş goruny döretmäge – 15 göterim;
- işleri ýöretmek üçin, işleriň çykdaýjylarynyň üstüni dolmaga – 10 göterim.

Ýolagçylara, ekipažlaryň agzalaryna we ulag işgärlerine betbagtçylykly hadysalaryň netijesinde şikes ýetmegi ýa-da olaryň heläk bolmagy ätiyaçlandyryş ýagdaýlarydyr. Eger ätiyaçlandyrylan ýolagçylara, ekipažlaryň agzalaryna we ulag işgärlerine şikes ýetmegi ýa-da olaryň heläk bolmagy aşakdaky ýagdaýlar bilen bagly bolsa, ätiyaçlandyryş ýagdaýyna degişli däldir:

- derňew, aňtaw edaralary ýa-da kazyýet tarapyndan bilkastlaýyn jenaýat alamatlary anyklanan hereketler;
- derňew, aňtaw edaralarynyň ýa-da kazyýetiň gelen netijeleri boýunça ýa-da edara ediş derňewleriniň maglumatlary boýunça netijeleri alkohol, neşe ýa-da toksiki serhoşlygy bilen gös-göni baglanyşykly hereketler;
- ätiýaçlandyrylan adamyň üçünji adamlaryň bikanun hereketleri tarapyndan şeýle derejä ýetirilen ýagdaýlaryndan başga, öz-özüne kast etmek (öz-özüne kast etjek bolmak) ýagdaýlary.

§ 2.3.3. Ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemek üçin resminamalaryň resmileşdirilişi

Ätiýaçlandyrylan ýolagçylar, ekipažlaryň agzalary we ulag işgärleri ýa-da mirasdarlyk hukugy barada şahadatnama alan adamlar ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemek baradaky meselä garalmagy üçin aşakdaky resminamalary resmileşdirilýärler we döwlet ätiýaçlandyryş guramalaryna berýärler:

Ýolagçylar, ekipažlaryň agzalary, we ulag işgärleri heläk bolan ýagdaýynda:

- bellenilen görnüş boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemek barada arza.

Ýolagçylara, ekipažlaryň agzalaryna we ulag işgärlerine şikes ýeten ýagdaýynda:

- ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemek barada arza;
- ýeten şikes boýunça bejeriş barada saglygy goraýyş edaralary tarapyndan №195 görnüş boýunça doldurylan delilhaty;
- betbagtçylykly hadysa barada ulag guramasy tarapyndan ýazylan güwänamanyň asyl nusgasy.

Döwlet ätiýaçlandyryş guramasy ýolagçylaryň, ekipažlaryň agzalary, ulag işgärleri ýa-da onuň mirasdarlary ätiýaçlandyryş pul möçberiniň tölenmegi baradaky haýyş bilen ýüz tutan mahalynda arzany, ýolagçylaryň, ekipažlarynyň agzalarynyň we ulag işgärleriniň ätiýaç-

landyrmasy boýunça ätiyaçlandyryş pul möçberiniň tölegleriniň hasaba alynýan žurnalynda (*1-nji goşundy*) hasaba almaga borçludyr.

1-nji goşundy

Ulaglaryň ähli görnüşleriniň ýolagçylarynyň howa ulagynyň ekipažlarynyň agzalarynyň, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň işgärleriniň hökmany döwlet ätiyaçlandyrmasynyň amallary boýunça görkezijileriň

ŽURNALY

Ulaglaryň görnüşleri	Şertnama baglaşyldy*	Ätiyaçlandyrylanlaryň sany (adam)**	Ätiyaçlandyryş tölegleri (manat)	Ätiyaçlandyryş tölegleri					
				Hemmesi		Şolardan			
						Şikesler		Ölüm	
				Sany (birl.)	Puluň jemi (man)	Sany (birl.)	Puluň jemi (man)	Sany (birl.)	Puluň jemi (man)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Howa									
Demir ýol									
Deňiz									
Içerki suw									
Ulag Jemi									

*Ätiyaçlandyryş guramasynyň gatnadyjylar bilen ulagyň görnüşleri boýunça (howa, demir ýol, deňiz, içerki suw, awtomobil) baglaşan şertnamalarynyň sany.

**Gatnadylan ýolagçylaryň (satylan biletleriň) we ekipažlaryň işgärleriniň sany barada gatnadyjylardan alnan maglumatlaryň esasynda ätiyaçlandyrylanlaryň umumy sany.

§2.3.4. Ätiyaçlandyryş pul möçberini tölemek

Ätiyaçlandyrylan ýolagçylar, ekipažlaryň agzalary we ulag işgärleri heläk bolan ýagdaýynda ätiyaçlandyryş pul möçberi olaryň mirasdarlaryna doly möçberde tölenilýär.

Ätiýaçlandyrylan ýolagçylara, ekipažlaryň agzalaryna we ulag işgärlerine betbagtçylykly ýagdaýlaryň netijesinde şikes ýetende ýeten şikesiň agyrlyk derejesine laýyklykda ätiýaçlandyryş pul möçberi tölenilýär, onuň möçberi bolsa ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemek üçin ýeten şikesiň agyrlyk derejesini kesgitlemegiň Türkmenistanyň Prezidentiniň 1992-nji ýylyň 24-nji dekabrynda çykaran №1070 Karary bilen tassyklan kadalaryna laýyklykda kesgitlenilýär.

Eger ýeten şikes boýunça bejeriş hakyndaky №195 görnüş boýunça ýeten şikesiň agyrlyk derejesiniň gutarnykly göterimini kesgitlemek mümkin bolmasa, ätiýaçlandyryş pul möçberi deslapky kesgitlenen göterimden ugur alyp tölenýär. Şeýle ýagdaýlarda gutarnykly göterim betbagtçylykly hadysa bolan gününden üç aý geçendinden soň kesgitlenýär we №195 görnüş boýunça delilhaty gaýtadan doldurylýar.

Eger zyýan çeken ýolagçy, ekipažyň agzasy we ulag işgäri ulagda bolan betbagtçylykly hadysa sebäpli oňa ýeten şikesiň agyrlyk derejesinden ugur alyp, onuň üçin bellenen ätiýaçlandyryş pul möçberini diri wagtynda almadyk bolsa, ätiýaçlandyryş pul möçberi mirasdarlara tölenilýär.

Sol bir betbagtçylykly hadysalaryň netijeleri üçin tölegleriň umumy möçberi doly ätiýaçlandyryş pul möçberinden geçmeli dälidir.

Daşary ýurtly ýolagçylara ätiýaçlandyryş pul möçberi milli puluň gatnaw resminamalarynyň satyn alan günündäki hereket edýän hümmeti boýunça daşary ýurt pulunda tölenilýär.

Ýolagçylara, ekipažlaryň agzalaryna we ulag işgärlerine betbagtçylykly hadysalaryň netijesinde şikes ýetmegi ýa-da olaryň heläk bolmagy ätiýaçlandyryş ýagdaýlarydyr we bu ätiýaçlandyryş ýagdaýlary ýüze çykan mahalynda ätiýaçlandyryş pul möçberi ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyrylan ýolagçynyň, ekipažyň agzasynyň we ulag işgäriniň ýaşayan ýeri boýunça bank edarasyna alyjynyň adyna goýum üçin pul geçirmek, bank üçin çek bermek, poçta boýunça alyjynyň adyna pul ibermek ýa-da döwlet ätiýaçlandyryş guramasynyň pulhanasynda nagt pul bermek ýoly bilen tölenýär.

Kämillik ýaşyna ýetmedik alyja ätiýaçlandyryş pul möçberi diňe onuň ýaşayan ýeri boýunça bank edarasynda onuň adyna goýuma ge-

çirilýär. Bu barada şol bir wagtyň özünde hossarlyk we howandarlyk edaralaryna ýa-da hossarlyk we howandarlyk edaralarynyň razylygy bilen mirasdaryň ene-atasynyň birine habar berilmelidir. Başga etraplarda we şäherlerde ýaşayan mirasdarlara ätiýaçlandyryş pul möçberi alyjynyň ýaşayan ýeri boýunça bank edarasyndaky onuň hasabyna geçirilýär ýa-da olaryň hasabyna poçta arkaly geçirilýär.

Eger ýolagçy, ekipažyň agzasy we ulag işgäri ýa-da mirasdar ätiýaçlandyryş pul möçberi tölemek barada arza bereninden soň, ony öz wagtynda talap etmedik bolsa, onda ol soňky gezek ýüz tutanynda ätiýaçlandyryş pul möçberi gaýtadan hasaplanmaýar we töleg barada ilkinji gezek arza beren günündäkä laýyk gelýän möçberde tölenýär.

Ätiýaçlandyryş pul möçberi ätiýaçlandyryş guramasy tarapyndan ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň dogrulygyny tassyklaýan hemme zerur resminamalar alnandan soň ýedi gün möhletde tölenilýär.

Ätiýaçlandyryş guramasy ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemekden boýun gaçyran ýagdaýynda ol barada arza berijä boýun gaçyrmagyň sebäbini görkezmek bilen ýedi günün içinde habar bermelidir.

Ätiýaçlandyrylan ýolagçynyň, ekipažyň agzasynyň we ulag işgäriň ýa-da onuň mirasdarlarynyň ulaglaryň ýolagçylarynyň, ekipažlaryň agzalarynyň we ulag işgärleriniň hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasy şertlerinden gelip çykýan, ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemek baradaky talaplaryna ätiýaçlandyryş guramalary tarapyndan ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan günden başlap üç ýylyň dowamynda garalýar. Jedeller kazyýet tarapyndan çözülýär.

§ 2.3.5. Ulaglarda betbagtçylykly hadysalaryň önüni almak baradaky çäreleri maliýeleşdirmek üçin ätiýaçdaky gory döretmegiň we ony harçlamagyň tertibi

Ulaglarda betbagtçylykly hadysalaryň önüni almak boýunça çäreleri maliýeleşdirmek üçin ätiýaçdaky gory (mundan beýläk «ätiýaçdaky gory» diýlip atlandyrylýar) döredilmegi ýolagçy gatnawlarynyň howpsuzlygyny üpjün etmek boýunça çäreleri, şeýle hem Türkme-

nistanda döwlet ätiýaçlandyryşyň maksatlaryna hem-de wezipelerine laýyk gelyän çäreleri gaýtaryp berilmesiz maliýeleşdirmegiň çeşmesi bolup durýar.

Ätiýaçdaky gor Türkmenistanyň Prezidentiniň 1995-nji ýylyň 27-nji sentýabryndaky çykaran PP 1646 belgili hem-de 2001-nji ýylyň 2-nji ýanwarynda çykaran PP 3290 belgili Permanlaryna laýyklykda ulaglaryň ähli görnüşleriniň ýolagçylarynyň, howa ulagynyň ekipažynyň agzalarynyň, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulagynyň işgärleriniň hökmany ätiýaçlandyryş boýunça ýygnaýan ätiýaçlandyryş tölegleriniň 15 göterimi möçberinde döredilýär.

Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň guramalary ätiýaçdaky gor üçin gönükdirilýän serişdeleriň umumy möçberiniň 20 göterimini merkezleşdirilen gorag (prewentiw) gaznasyna geçirýärler. Serişdeleri geçirmek çäryek, ýarym ýyl, dokuz aý we bir ýyl üçin işleriň netijeleri boýunça ýokarda durýan ätiýaçlandyryş guramasyna balans tabşyrylandan soň 15 gününň dowamynda amala aşyrylýar.

Ätiýaçdaky goruň serişdelerini gorag (prewentiw) çärelerini amala aşyryan ulag guramalarynyň arasynda paýlamak olaryň haýyşnamasy göz önünde tutup we ätiýaçlandyrmanyň şu görnüşü boýunça tölegleriň derejesini, şeýle hem şu görkezijä täsir edýän sebäpleri öwrenip, şeýle hem şu maksatlar üçin serişdeleriň möçberinden ugur alyp Türkmenistanyň Döwlet ätiýaçlandyryş guramalary tarapyndan amala aşyrylýar.

Gorag (prewentiw) çärelerini amala aşyryan ulag guramalary tarapyndan goruň serişdelerini ulanmak ulagda ýolagçy gatnawlarynyň howpsuzlygyny üpjün etmek üçin howa, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň ýolagçylarynyň, ekipažlaryň agzalarynyň we ulag işgärleriniň hökmany ätiýaçlandyryş boýunça ätiýaçlandyryş töleglerinden geçirilýän serişdeleriň hasabyna maliýeleşdirýän çäreleriň Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň guramalary tarapyndan, «Türkmen howa ýollary» döwlet milli gullugy, Türkmen demir ýollary müdirligi, Türkmenistanyň awtomobil ulag

ministrligi, Türkmendeňizderýaýollary müdirliги, Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan Türkmenistanyň Adalat ministrligi bilen ylalaşyp bilelikde tassyk edilen asakdaky sanawlara laýyklykda amala aşyrylýar:

- ulagyň hereketiniň howpsuzlygyny üpjün edýän gurallary we enjamlary satyn almak;
- ulagyň hereketiniň howpsuzlygynyň meseleleri boýunça ylmy-derňew işlerini geçirmek, hereket howpsuzlygyny üpjün edýän täze enjamlary we serişdeleri işläp taýýarlamak we ornaşdyrmak;
- heläkçilik ýagdaýlarynda ulagdaky ýolagçylaryň, ekipažyň agzalarynyň we işgärleriň abat galmagyny, gözleg-halas ediş hem-de göçüriş (ewakuasiýa) işleriniň netijeliligini ýokarlandyrmak boýunça çäreleri maliýeleşdirmek;
- häzirkі zaman signal-gorag enjamlaryny satyn almak hem-de gurnamak, howply çatryklary we ýollary enjamlaşdyrmak, awtobus duralgalaryny, stansiýalary, gorag ganatlarýny, ýerasty geçelgeleri we hereket howpsuzlygyny üpjün edýän beýleki serişdeleri gurnamak;
- ýol hereketiniň düzgünlerini we ýol-ulag şikes ýetmeleriniň önüni almagy wagyz etmek boýunça çäreleri geçirmek;
- ilkinji saglyk goraýyş kömegini bermek üçin derman serişdelerini satyn almak;
- suwda halas ediş işleri üçin niýetlenen enjamlary satyn almak;
- heläkçilik we beýleki adatdan daşary hadysalaryň bolan ýerlerinde işleýän adamlar üçin ýörite egin-eşikleri we ýörite aýakgaplary satyn almak;
- kommunikasiýa ýollaryndan uzakda ýerleşýän ilatly punktarda, şeýle hem hereket aşa köp bolan ýollarda halas ediş maksatlary üçin ulanmak mümkin bolan telefon apparatlarýny goýmak;

- betbagtçylykly hadysalaryň netijesinde maýyp bolan adamlara we heläk bolan raýatlaryň maşgalalaryna bir gezeklik kömek bermek;
- adamlaryň janyny we saglygyny goramak boýunça köpçülikleýin düşündiriş işlerini geçirmek.

Betbagtçylykly hadysalaryň önüni almak boýunça çäreleri maliýeleşdirmek üçin goruň wagtlaýyn boş duran serişdeleri Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň guramalary tarapyndan hereket edýän kanunlara laýyklykda girdejiler almak üçin peýdalanylýar. Ätiýaçdaky goruň wagtlaýyn boş duran serişdelerini ulanmakdan alnan girdeji ätiýaçlandyryş guramasynyň ygtyýarynda galýar. Her bir ulag guramasy boýunça gorag (prewentiw) çärelerini maliýeleşdirmek üçin niýetlenen gor serişdeleriniň möçberini ätiýaçlandyrmagyň anyk ulag guramasy boýunça geljek ýyl üçin çärýeklere bölünip maksatnamalaşdyrylan şu görnüşi boýunça gelip gowuşýan ätiýaçlandyryş töleglerinden hasaplanyp çykarylýar. Maksatnama ulag guramasynyň ýolbaşçysy tarapyndan gol çekip hödürlenýär we döwlet ätiýaçlandyрма guramasynyň ýolbaşçysy tarapyndan tassyklanýlar. Zerur bolan ýagdaýynda taraplaryň razylygy boýunça oňa ýylyň dowamynda üýtgetmeler girizilip bilner. Bir ýylyň ahyryna çenli harçlanılmadyk serişdeler geljek ýyl üçin gowşan arzalara seredilende göz önünde tutulýar.

Gorag (prewentiw) çäreleri üçin serişdeleri goýbermek gösgöni maliýeleşdirmek arkaly ýa-da gyzyklanýan edaralaryň üsti bilen amala aşyrylýar hem-de gaýdyp bermesiz maliýeleşdirmek tertibinde peýdalanylýar.

Ulag guramalary olary maliýeleşdirýän ätiýaçlandyryş guramalarynyň önünde gorag çärelerini maliýeleşdirmek üçin özlerine bölüp berlen serişdeleriniň peýdalanylyşy barada her ýylda hasabat berýärler.

Gorag (prewentiw) çärelerini maliýeleşdirmek üçin ätiýaçlandyryş töleglerinden goýberilen serişdeleriň gelip gowuşuşyna hem-de olaryň dogry harç edilişine döwlet ätiýaçlandyryş guramalary gözegçilik edýärler.

§2.3.6. Ulaglaryň ähli görnüşleriniň ýolagçylarynyň, howa ulagynyň ekipažlarynyň agzalarynyň, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň işgärleriniň hökmany döwlet ätiýaçlandyryma boýunça özara hasaplaşyklarynyň tertibi

Geçen aý üçin ätiýaçlandyryş tölegleriniň pul möçberi ulag guramalary tarapyndan soňky aýyň 5-nden gijä galman geçirilýär:

- Howa we demir ýol ulaglary – Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň merkezi edarasynyň hasaplaşyk hasabyna;
- Deňizderýa, içerki suw we awtomobil ulaglary – portuň, menziliň, stansiýanyň ýerleşýän ýerleri boýunça Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň guramalarynyň hasaplaşyk hasabyna.

Ätiýaçlandyryş tölegleriniň daşary ýurt pulundaky pul möçberi ulag guramalary tarapyndan Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň merkezi edarasynyň walýuta hasabyna geçirilýär.

Ätiýaçlandyryş tölegleriniň doly möçberiniň öz wagtynda geçirilmedik ýagdaýynda puşmana pullaryny hem goşup, bergileriň pul möçberi salgytlary we býujete hökmany tölenmeli salgyt däl tölegleri almak üçin kesgitlenen tertipde ulag guramasynyň hasaplaşyk hasabyndan alynmaga degişlidir.

Taraplaryň borçlary

Ätiýaçlandyryjynyň borçlary:

- eýeçiligiň görnüşine garamazdan ýerlerde howa, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulagy bilen ýolagçylary gatnadýan ulag guramalaryny ýüze çykarmak;
- her ýylda azyndan iki gezek barlag geçirmek arkaly ulag guramalarynyň ätiýaçlandyryş töleglerini alşynyň dogrulygyna, olary Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň guramalarynyň hasabyna öz wagtynda we doly geçirişlerine gözegçilik etmek;
- ätiýaçlandyryş pul möçberiniň öz wagtynda tölemek.

Ulag guramalarynyň borçlary:

- ätiýaçlandyryş töleglerini öz wagtynda geçirmek;
- ulagda bolup geçen betbagtçylykly hadysa barada Güwänama ýazmak we onuň asyl nusgasyny ýolagça, ekipažyň agzasyna we ulag işgärine ýa-da onuň mirasdarına gowşurmak hem-de zerur bolan ýagdaýynda onuň nusgasyny döwlet ätiýaçlandyryş guramasynyň talap etmegi boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemek baradaky meseläni çözmek üçin oňa ibermek.

Saglygy goráýyş guramalarynyň borçlary:

- ätiýaçlandyrylan ýolagçylara, ekipažlaryň agzalaryna we ulag işgärlerine, zerur bolan ýagdaýynda bolsa Türkmenistanyň Döwlet ätiýaçlandyryş guramalaryna ulagda bolan betbagtçylykly hadysanyň netijesinde alnan şikesiň bejerlendigi barada N 195 görnüş boýunça delilhatlaryny berýär.

Taraplaryň arasynda ýüze çykyan jedellere Türkmenistanyň kanunlaryna laýyklykda seredilýär.

II.IV bab. Awtoulag serişdeleriniň eýeleriniň (gatnadyjylaryň) üçünji tarapyň önündäki raýat jogapkärçiliginiň hökmany döwlet ätiýaçlandyryşy

§2.4.1. Ätiýaçlandyrmanyň tertibi we maksady

Awtoulag serişdeleriniň eýeleriniň (gatnadyjylaryň) üçünji tarapyň önündäki raýat jogapkärçiliginiň hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasy mahaly döreýän hukuk gatnaşyklaryny düzgünleşdirýär.

Ýol-ulag hadysalary netijesinde ejir çeken, hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça tarap bolup durmaýan, şeýle hem zyýanyň ýetirilmegi netijesinde döreýän borçnamalar hakynda Türkmenistanyň kanunlaryna laýyklykda kazyýet tarapyndan üçünji tarap

diýlip ykrar edilen ähli edara görnüşindäki taraplar we şahsy adamlar olaryň mirasdarlary (hukuk oruntutarlary) diýlip ykrar edilýär.

Hökmany ätiýaçlandyrmagyň maksady ýol-ulag hadysalary wagtynda ýetirilen zyýanyň öweziniň dolunmagyny üpjün etmekden ybaratdyr.

Awtoulag serişdesiniň eýesi (gatnadyjy) Türkmenistanyň çäklerinde ulanylýan ähli awtoulag serişdeleri boýunça öz raýat jogapkärçiligini ätiýaçlandyrmaga borçludyr.

Awtoulag serişdeleriniň eýeleri (gatnadyjylar) diýlende awtoulag serişdelerini özlerine degişli bolan eýeçilik hukugy, hojalygy ýöretmek hukugy, dolandyryş hukugy ýa bolmasa beýleki esaslar boýunça (kärende şertnamasy, awtoulag serişdesini dolandyrmak üçin ynanç hatynyň bolmagy, ygtyýarly edaranyň buýrugy esasynda awtoulag serişdesiniň gurama wagtlaýyn peýdalanmaga berilmegi we başgalar) ulanylýan edara görnüşindäki taraplar we şahsy adamlar göz önünde tutulýar.

Awtoulag serişdeleri diýlip Türkmenistanyň Içeri işler ministrliginiň Döwlet awtomobil inspeksiýasynyň edaralary we awtoulag serişdelerini bellige almak işini amala aşyran beýleki edaralar tarapyndan döwlet tarapyndan bellige we hasaba alynmaga degişli bolan awtomobillere (relssiz, ýerüsti, maşyn kysymly dwigatelli awtoulag serişdeleri), tirkeglere we motosikllere düşünilýär.

Eýesi (gatnadyjy) özüniň üçünji tarapyň önündäki rayat jogapkärçiligini ätiýaçlandyrmasa, awtoulag serişdesiniň ulanylmagyna ýol berilmeýär.

Mundan beýläk ätiýaçlandyrylýan diýlip atlandyrylýan awtoulag serişdeleriniň şu aşakdaky eýeleriniň (gatnadyjylaryň) raýat jogapkärçiligi hökmany ätiýaçlandyrylmaga degişlidir:

- Türkmenistanyň edara görnüşindäki taraplary (Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň serişdeleriniň hasabyna maliýeleşdirilýän edaralar we umumylykda peýdalanylýan ulaglaryň hyzmatlary üçin nyrhlar döwlet tarapyndan düzgünleşdirilýän kärhanalary muňa girmeýär):
- daşary ýurt döwletleriniň edara görnüşindäki taraplary we olaryň Türkmenistanyň çäginde ýerleşen wekilçilikleri;

- Türkmenistanyň, beýleki döwletleriň raýatlary we raýatlygy ýok adamlar.

Könelme möhleti geçen awtoulag serişdeleriniň eýeleriniň raýat jogapkärçiligi hökmany ätiýaçlandyrylmaga degişli däldir.

Türkmenistanyň çäklerinden daşarda bellige alnan awtoulag serişdelerinde Türkmenistana gelen adamlar, eger:

- olarda Türkmenistan tarapyndan ykrar edilen halkara ätiýaçlandyryş resminamalary bolanda;
- Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramasy (mundan beýläk ätiýaçlandyryjy diýlip atlandyrylýar) bilen awtoulag serişdeleri bellige alnan ýurtlaryň ätiýaçlandyryş guramalarynyň arasyndaky ikitaraplaýyn ylalaşyklara laýyklykda olar hökmany ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşanda ýurtda bolýan möhleti üçin ätiýaçlandyrylan diýlip hasap edilýär.

Üçünji tarap ýogalan ýagdaýynda aňryçäk jogapkärçilik durmuş töleglerini hasaplamak üçin binaýatlyk möçberiniň 100 essesine barabardyr. Emläk zyýanyň öwezini dolmak boýunça aňryçäk jogapkärçilik durmuş töleglerini hasaplamak üçin binaýatlyk möçberiniň 100 essesinden köp däldir, Türkmenistanyň çäklerinde 15 güne çenli möhlet bilen gelýän daşary ýurt raýatlaryna we raýatlygy ýok adamlara degişli awtoulag serişdeleri barada bolsa aňryçäk jogapkärçilik durmuş töleglerini hasaplamak üçin binaýatlyk möçberiniň 62,5 essesinden 250 essesine çenlidir.

Hökmany ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryjy bilen ätiýaçlandyrylyşyň arasynda «Ätiýaçlandyryş hakynda» Türkmenistanyň Kanuny esasynda baglaşylýan hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasy esasynda amala aşyrylýar. Hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasy bir kalendar ýyly (1-nji ýanwardan 31-nji dekabra) möhlete, 1-nji ýanwardan soň täze edinilen awtoulag serişdeleri barada bolsa, olar satyn alnan puresatdan başlap 31-nji dekabra çenli möhlete baglaşylýar.

Döwlet awtomobil inspeksiýasynyň edaralary we awtoulag serişdelerini bellige almagy amala aşyrylan beýleki edaralar awtoulag serişdelerini bellige almagyň, gaýtadan bellige almagyň, tehniki taýdan gözden geçirmegiň we ulanmagyň barşynda hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasynyň barlagyna gözegçiligi hem üpjün edýärler.

Daşary ýurt awtoulag serişdeleriniň eýeleri (gatnadyjylar) wagtlaýyn gelen mahaly hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasy olaryň Türkmenistanda bolmagynyň bütin möhletine baglaşylýar.

Hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly awtoulag serişdesiniň eýesi (gatnadyjy) ätiýaçlandyrmagyň şu görnüşiniň şertleriniň we hereket etmeginiň tertibiniň düşündirilmegini ätiýaçlandyryjydan talap etmäge haklydyr.

Awtoulag serişdesiniň eýesi (gatnadyjy) hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak hakynda arza bilen ýüz tutan mahaly ätiýaçlandyryjy hökmany ätiýaçlandyryş hakynda ozal baglaşylan şertnamalar hakynda doly maglumat berilmegini ondan soramaga haklydyr.

§ 2.4.2. Resminamalaryň görnüşleri

Hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyrylýan tarapyn-da doldurylýan bellenen nusgadaky ýazmaça arza esasynda baglaşylyp, ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny (polisini) berýär.

Geljek ýyl üçin hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşmak we ätiýaçlandyryş töleglerini tölemek şu ýylyň 1-nji oktyabryndan 31-nji dekabryna çenli döwürde amala aşyrylýar.

Hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly jogapkärçilik möçberiniň 10 göterimi franşiza bellenilýär. Şonda ätiýaçlandyryjy franşizanyň möçberinde geçýän zyýan üçin jogapkärçilik çekýär.

Beýleki döwletleriň Türkmenistanyň çäklerine gelýän awtoulag serişdeleriniň eýelerine (gatnadyjlara) awtoulag serişdesiniň her bir kysymy üçin 300 amerikan dollary möçberinde franşiza bellenilýär.

Ätiýaçlandyryş tölegleri awtoulag serişdesiniň kysymyna, jogapkärçiligiň möçberine, bellige alnan ýerine (ýurtda ýa-da onuň çäklerinden daşary) we Türkmenistanyň çäklerinde bolýan döwrüne baglylykda tapawutlandyrylyp nagt däl hasaplaşyk ýa bolmasa nagt tölemek arkaly, bir gezekde ýa bolmasa böllekleyin alynýar.

Bir ýyldan az baglaşylýan hökmany ätiýaçlandyryş şertnamalary boýunça ätiýaçlandyryş tölegi bir gezekde tölenilýär.

Awtoulag serişdeleri durmuş üpjünçilik edaralaryndan mugt alnanda hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryş töleglerini tölemekden boşadylyp ätiýaçlandyryjy olara ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny (polisini) gowşurýar.

Awtoulag serişdelerini durmuş üpjünçiligi edaralaryndan doly bahasyna ýa-da ýeňillikli alan maýyplar hökmany ätiýaçlandyryş boýunça ätiýaçlandyryş tölegleriniň 50 göterimini töleýärler.

Zerur bolan mahaly ätiýaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberleri nazara alnyp ätiýaçlandyryş tölegleriniň möçberi her ýyl ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyryş işine döwlet tarapyndan gözgeçilik ediji edara bilen ylalaşylyp takyklanylýar.

Türkmenistanyň çäklerinden daşarda bellige alnan awtoulag serişdeleriniň eýeleri (gatnadyjylar) ätiýaçlandyryş töleglerini ýurda giren mahaly tölemäge borçludýrlar. Eger Türkmenistanda bolýan möhlet 15 günden köp bolsa, awtoulag serişdesiniň eýesi (gatnadyjy) hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasyny uzaltmalydyr we ätiýaçlandyryş tölegini tassyklanylýan nyrha görä hasaplamak bilen, özüniň bolýan möhletine baglylykda goşmaça tölemelidir.

Eger Türkmenistan gatnaşyjysy bolan halkara şertnamasynda ätiýaçlandyrmagyň döwletimizde kesgitlenilen talaplardan başga şertleri göz önünde tutulan bolsa, onda halkara şertnamasynyň kadalary ulanylýar.

Awtoulag serişdesiniň eýesi (gatnadyjy) çalşylan ýagdaýynda hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça onuň hukuklary we borçlary öz razylygy bilen degişli hukuk oruntutarlaryna Türkmenistanyň Raýat kodeksi arkaly kesgitlenilen tertipde geçýär.

Awtoulag serişdesi heläkçiliksiz ulanylýan ýagdaýynda ätiýaçlandyryş töleginden aşakdaky möçberlerde ýeňillik berilýär:

Heläkçiliksiz ulanylýan möhlet (ýyl)	Ätiýaçlandyryş töleginden ýeňillik göterimlerde
2	5
3	10
4	15
5 we ondan köp	20

Ätiýaçlandyryja ýokarda görkezilen döwürlerde hökmany ätiýaçlandyryş barada baglaşylan şertnamalar boýunça ätiýaçlandyryş öwezini dolmalaryny tölemek hakynda arzalaryň bildirilmezligi awtoulag serişdesiniň heläkçiliksiz ulanylmagy diýlip hasap edilýär.

Ýol-ulag hadysasy üçünji adamyň ölmegine, maýyp bolmagyna ýa-da olaryň saglygyna başga bir görnüşde şikes ýetmegine, şeýle hem olaryň emläginiň zaýalanmagyna ýa bolmasa ýok edilmegine elten ýagdaýynda ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş öwezini dolmagy töleýär.

Ýol-ulag hadysasy netijesinde ýetirilen zyýan bedene şikesiň ýetmegi bilen baglanyşykly bolsa, ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy ýetirilen şikesiň agyrlyk derejesine baglylykda Türkmenistanyň Prezidentiniň 1992-nji ýylyň 24-nji dekabrynda çykaran №1070 Karary bilen tassyklanylýan howa, demir ýol, deňiz, içerki derýa we awtomobil ulaglarynyň hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasy boýunça ätiýaçlandyryş puluny tölemek üçin şikesleriň agyrlyk derejesini kesgitlemegiň kadalaryna laýyklykda tölenilýär. Ejir çekenleriň birnäçesi ýogalan ýagdaýynda ätiýaçlandyryş öwezini dolma her bir adam üçin durmuş töleglerini hasaplamak üçin binaýatlik möçberiniň 100 essesi möçberinde tölenilýär.

Maddy zyýan üçin ätiýaçlandyryş öwezini dolma ýetirilen zyýanyň möçberinde, ýöne durmuş töleglerini hasaplamak üçin binaýatlik möçberiniň 100 essesinden köp bolmadyk möçberde tölenilýär.

Iki ýa-da has köp adama ýetirilen maddy zyýan üçin ätiýaçlandyryş öwezini dolmagyň mukdary durmuş töleglerini hasaplamak üçin binaýatlik möçberiniň 100 essesiniň çäklerinde deň paýlanylýar.

Şol bir awtoulag serişdesi tarapyndan ýetirilen maddy zyýan üçin ätiýaçlandyryş öwezini dolmagyň mukdary ätiýaçlandyryş döwründe durmuş töleglerini hasaplamak üçin binaýatlik möçberiniň 100 essesinden köp bolmaly däldir.

Ýol-ulag hadysasyna gatnaşyjylaryň öz ýetiren zyýany üçin günäkärliги günäniň günäkär tarapyndan ýa-da ýol polis derňew we anyklaýjy edaralary tarapyndan ykrar edilmegi arkaly anyklanylýar, çaprazlyklar bar mahaly bolsa kazyýet tertibinden kesgitlenilýär.

Eger zyýan ýetirme:

- awtoulag serişdesiniň çakyşmagy, basmagy, urylmagy, ýykylmagy, agdarylmagy;
- öz-özünden ýanmagy (ýangyn), partlama netijesinde ýüze çykyp üçünji adamyň saglygyna we emlägine zyýan ýetirmegi ätiýaçlandyryş ýagdaýy diýlip hasap edilýär we onuň ätiýaçlandyryjy tarapyndan öwezi dolunýar.

Eger üçünji adamyň saglygyna we emlägine şu aşakdaky görkezilen ýagdaýlardan zyýan ýetirilen bolsa, ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyryş öwezini dolmalary tölenmeýär:

- awtoulag serişdesi ýüklenilende ýa-da düşürilende;
- ýangyna garşy howpsuzlygyň, zäherli, ýagny howply we partlaýjy maddalary daşamagyň we saklamagyň kadalary bozulanda;
- awtoulag serişdesiniň eýesi (gatnadyjy) ony jenaýatyň guraly hökmünde ulananda;
- daş-töwerekdäki tebigat hapalananda ýa-da zaýalanda;
- ýol-ulag hadysalary bilen baglanyşykly bolmadyk jemgyýetçilik tertipsizliklerinde, harby dawa-jenjellerde, tebigy heläkçiliklerde, ok-därileriň partlamagynda;
- antikwar we örän seýrek duş gelýän zatlar, gymmatly metallardan, gymmatly, ýarym gymmatly we timarlanylýan daşlardan ýasalan zatlar, din ybadatlaryna degişli zatlar, kolleksiyalar, kartinalar, golýazmalar, pullar, gymmatly kagyrlar kem-käs ýa bolmasa doly zaýalananda;
- ýol-ulag hadysasyna üçünji adamyň gatnaşmagy degişli resminama bilen tassyklanylmandyk ýagdaýynda şeýle hadysa bolanda;
- ýokary derejedäki howpuň çeşmesine deňlikde awtoulag serişdesiniň eýesi (gatnadyjy) hökmünde ätiýaçlandyrylýanyň jogapkärçiligini Türkmenistanyň kanunlaryna laýyklykda aradan aýyryan ýagdaýlarda.

Ruhy zyýanyň we üçünji adamyň elden giderilen peýdasynyň, şeýle hem ejir çekeniniň harytlary eltmegiň ýa bolmasa işleri ýerine ýetirmegiň (hyzmatlary etmegiň) möhletlerini, şertnamalar boýun-

ça beýleki borçnamalary bozmagy sebäpli ýüze çykan ýitgileriň (jerimeleriň jerime tölegleriniň we şuna meňzeşleriň) hem öwezi dolunmaýar.

Eger ätiyaçlandyrylýan ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykandygy hakynda ätiyaçlandyryja şu aşakdaky bellenen möhletde ýerlikli sebäpler bolmazdan habar bermedik ýa-da zyýan ýetirilen emlägi ätiyaçlandyryjynyň wekiliniň gözden geçirmegine päsgel beren bolsa, onda ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş öwezini dolmagy tölemekden boýun gaçyrmaga haklydyr.

Üçünji adamyň saglygyna we emlägine zyýan ýetirilen ýagdaýynda ýetirilen zyýanlaryň möçberini kazyýetiň çözüdi bilen ätiyaçlandyrylýanyň üstüne ýüklenilen ýa bolmasa ätiyaçlandyryjy we zyýan çeken bilen ylalaşyp, ätiyaçlandyrylýan tarapyndan ykrar edilen möçberlerden ugur alnyp kesgitlenilýär.

Hökmany ätiyaçlandyryş boýunça ätiyaçlandyryş öwezini dolmagy tölemek ätiyaçlandyrylýanyň jogapkärçiligini anyklan kazyýetiň çözüdi güýje giren ýa bolmasa ätiyaçlandyrylýanyň üçünji adamyň önündäki jogapkärçiliginiň ätiyaçlandyryjy bilen deslapdan ylalaşyp ykrar edilen we töleg hakyndaky meseläni çözmek üçin zerur ähli resminamalar alnan günden başlap 7 bank gününüň dowamynda amala aşyrylýar.

Emläge zyýan ýetirilen ýagdaýynda ýitgileriň möçberini zyýan ýetirilen emlägi (zatlary) dikeltmegiň bahasyndan ýa-da aýry-aýry detallary, zatlary abatlamak boýunça zerur çykdajylaryň möçberinden ugur alnyp kesgitlenilýär.

Dikeltmegiň bahasy we çykdajylaryň möçberini ätiyaçlyk ýagdaýy ýüze çykan pursatynda ulanylýan bahalardan ugur almak bilen, ätiyaçlandyryjy ýa bolmasa gurluşyk, abatlaýyş we beýleki ygtyýarly guramalar tarapyndan düzülen hasaplamalar (kalkulýasyýa) esasynda kesgitlenilýär.

Zerur bolan mahaly ätiyaçlandyryjy dikeltmegiň bahasyny kesgitlemek ýa bolmasa zyýan ýetirilen emlägi dikeltmek üçin smetalaryň barlagy üçin garaşsyz ýokary tejribeli işgärleriň hyzmatlaryndan peýdalanýar.

Emläk doly ýok edilen ýagdaýynda ýitgileriň möçberi:

- edara görünüşindäki tarap üçin – könelmek möçberini azaltmak bilen, zyýan ýetirilen emlägiň balans bahasyndan ugur alnyp;
- şahsy adam üçin – könelmek möçberini azaltmak bilen, ätiýaçlandyryş bahasy bolan gündäki bazar nyrhlaryndan ugur alnyp kesgitlenilýär.

Ejir çekeniň emläğine ýetirilen zyýan üçin hökmany ätiýaçlandyryş boýunça öwezini dolma meýletin ätiýaçlandyryş şertnamalary boýunça degişli töleglere garamazdan tölenilýär, ýöne ejir çekeniň ähli ätiýaçlandyryş guramalardan alan ätiýaçlandyryş öwezini dolmalarynyň umumy möçberi hakyky zyýanyň bahasyndan köp bolmaly däldir. Zyýanyň öwezini dolmagyň möçberi bellenen çäklerden geçýän ýagdaýlarynda gönüden-göni zyýan ýetiren awtoulag serişdesiniň eýesiniň (gatnadyjynyň) zyýanyň goşmaça öwezini dolmak hakynda hak islegi bilen kazyýete ýüz tutmaga zyýan çeken haklydyr.

Zyýan çekene hökmany ätiýaçlandyryş boýunça öwezini dolmany töläň ätiýaçlandyryjy aşakda görkezilen ýagdaýlarda regres talabyny etmek hukugyna (ätiýaçlandyryjynyň tölenilen puluň öwezini dolmagyň zyýan ýetiren adaman talap etmek hukugyna) eýedir:

- kazyýet seljerişiniň barşynda ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň awtoulag serişdesinde bolan zyýan ýetirene mälim bolan ýa-da oňa mälim bolmaly bolan tehniki näsazlyklar sebäpli ýüze çykandygy anyklanylýan bolsa;
- zyýan ýetiren hadysanyň bolan ýerinden gaçyp giden bolsa;
- awtoulag serişdesiniň ony sürmäge hukugy bolmadyk ýa bolmasa alkohol, neşe ýa-da başga bir serhoşlyk ýagdaýynda bolan sürüji tarapyndan dolandyrylan bolsa;
- awtoulag serişdesi onuň tehniki häsiýetlerine mahsus däl maksatlar üçin ulanylýan bolsa;
- awtoulag serişdesini ters hereketler bilen ele salan adamlaryň hereketleri bilen zyýan ýetirilen bolsa.

Aşakdakylara regres talaby bildirilmeýär:

- awtoulag serişdeleriniň eýesiniň onuň bilen bilelikde hojalygy ýöredýän maşgala agzalaryna;

➤ awtoulag serişdesiniň eýesi bar mahaly dolandyran adama.

Döwlet durmuş ätiýaçlandyryş we durmuş üpçünçilik edaralarynyň özleri tarapyndan tölenilýän kömek pullary we pensiýalary boýunça regres talaplary ätiýaçlandyryja geçmeýär.

Ätiýaçlandyryş pulunyň (Ätiýaçlandyryş öwezini dolmagyň) wagtynda tölenilmändigi üçin ejir çeken ätiýaçlandyryjy tarapyndan möhletli geçirilen her bir gün üçin Türkmenistanyň Raýat kodeksinde göz önünde tutulan möçberde puşmana puly tölenilýär.

Şahsyýete ýetirilen zyýan üçin ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy ejir çeken (ejir çekenini mirasdarlaryna) dowlet durmuş ätiýaçlandyryşy, durmuş üpjünçilik, saglygy gorayyş ätiýaçlandyryş ýa-da beýleki ätiýaçlandyryş şertnamalary boýunça ejir çekene ýa bolmasa onuň mirasdarlaryna tölenilmeli pullara garamazdan tölenilýär.

Ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy ejir çekenini islegine baglylykda bir wagtda ýa-da tapgyrma-tapgyr hem tölenilip bilner.

Içeri işler, prokuratura edaralary, kazyýet, saglygy gorayyş edaralary we beýleki ygtyýarly edaralar hökmany ätiýaçlandyryş boýunça öwezini dolmany tölemek bilen baglanyşykly meseleleri çözmek üçin zerur maglumatlary ätiýaçlandyryja tölegsiz bermäge borçludyr.

Ätiýaçlandyrylýan:

- ätiýaçlandyryş töleglerini wagtynda tölemäge;
- awtoulag serişdelerini howpsuz saklamagyň we ulanmagyň bellenilen, umumylykda kabul edilen kadalaryny berjaý etmäge;
- eger oň ätiýaçlandyrylan bolsa, ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly bu baradaky maglumatlary ätiýaçlandyryja habar bermäge;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda dynç we baýramçylyk günlerini hasaba almazdan 3 gije-gündizden gijä galman bu barada ätiýaçlandyryja ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň bolan ýerini, wagtyny we ähli ýagdaýlaryny görkezip habar bermäge (ätiýaçlandyryşana ejir çekenlere ýa-da olaryň mirasdarlaryna ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň döränligi hakyndaky maglumaty habar bermegi mümkin däl mahaly ýol polis edaralary ýa bolmasa beýleki ygtyýarly edaralar ony ätiýaçlandyryja ýetirýärler);

- ejir çekenlere kömek bermek, zyýanyň önüni almak ýa-da ony azaltmak, emlägi halas etmek üçin mümkin bolan ähli çäreleri görmäge;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykandygy hakynda ygtyýarlyklaryndan ugur almak bilen, degişli edaralara (polisiýa, döwlet ýangyn gözegçiligi edaralaryna, heläkçilik guluklaryna we başg.) habar bermäge;
- howpsuzlygyň bähbitlerine ýa bolmasa zyýanyň azaldylmagyna ters gelmeýän bolsa, zeper ýeten emlägi ätiýaçlandyryjynyň wekili gözden geçirýänçä ätiýaçlandyryş ýagdaýyndan soňraky görnüşde saklamagy üpjün etmek üçin mümkin bolan ähli çäreleri görmäge;
- ätiýaçlandyryjynyň wekiline zeper ýeten emlägi bökdençsiz gözden geçirmegi we barlamagy, ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagynyň sebäplerini, ýitginiň möçberini we beýleki ýagdaýlary anyklamagy üçin mümkinçiligi üpjün etmäge;
- ätiýaçlandyryja ähli zerur maglumatlary, gerek bolsa ýazmaça görnüşde bermäge, şeýle hem ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagynyň sebäplerini we zyýanyň möçberini anyklamak üçin zerur bolan bar resminamalary oňa bermäge;
- ejir çekeniniň resmi düşündirişi (raýat jogapkärçiligi), şeýle hem zyýanyň ýetirilmeginiň ýagdaýy boýunça ygtyýarly edaralaryň hereketleriniň başynda (derňew, kaziýete çagyrmak we başg.) onuň beren ähli ýazmaça düşündirişleri hakynda ätiýaçlandyryja mümkingadar gysga möhletde habar bermäge;
- zyýanyň möçberini kesgitlemegiň meselelerini düzgünleşdirmek boýunça ätiýaçlandyryjy bilen geňeşmäge borçludyr.

Hökmany ätiýaçlandyryş şertnamasynda ätiýaçlandyryjynyň beýleki borçlary hem göz önünde tutulyp bilner.

Ätiýaçlandyrylýanyň:

- ätiýaçlandyryş şertnamasy awtoulag serişdesine eýelik etmek (ondan peýdalanmak) hukugy bes edilen ýa bolmasa ätiýaçlandyryş öwezini dolmalar tölenilmedik ýagdaýynda

onuň ýitirilmegi sebäpli möhletinden öň bes edilen mahaly ätiyaçlandyryş töleginiň bir böleginiň ätiyaçlandyryş möhletiniň ahyryna çenli galan wagta barabarlykda işi alyp barmak üçin ätiyaçlandyryş töleginiň möçberiniň 20 göterimini barabar bolan çykdajylary nazara alyp gaýtarylmagyna;

- ätiyaçlandyrylýan awtoulag serişdesini çalşyran mahaly ätiyaçlandyryş baýragynyň şu Düzgünnamanyň 10-njy bölümünde göz önünde tutulan ýeňillikleri ulanyp, täzedan hasaplanylmagyna hukugy bardyr.

Ätiyaçlandyryjy:

- ätiyaçlandyrylýandan hökmany ätiyaçlandyryş hakynda arzany we ätiyaçlandyryş töleginiň tölenilendigi hakyndaky tassyknamany alan mahaly ätiyaçlandyrylýan ätiyaçlandyryş şahadatnamasyny (polisini) bermäge;
- ätiyaçlandyryş ýagdaýy hakynda habar alanyndan soň 3 gün möhletde ykrarnama düzmäge;
- zerur bolan ýagdaýlarda ykrarnamany düzmäge gatnaşmak üçin emläge zyýan ýetirilmeginiň sebäplerini we derejesini, şeýle hem onuň bahasyny kesgitlemek maksady bilen, degişli ygtyýarly guramalaryň hünärli işgärlerini (ýokary tejribeli işgärlerini) çagyrmaga;
- hökmany ätiyaçlandyryş şertleri bilen göz önünde tutulan ähli resminamalar bar mahaly soňky resminama alandan soň 7 bank gününden gijä galman ätiyaçlandyryş töleglerini töläp başlamaga borçludyr, ätiyaçlandyryş tölegleri bilen baglanyşykly jedellere kazyýet tertibinde garalýan ýagdaýlar muňa girmeýär.
- hökmany ätiyaçlandyryş şertnamasynda ätiyaçlandyryjynyň başga borçlary hem göz önünde tutulyp bilner.

Ätiyaçlandyryjynyň :

- gaýtadan ätiyaçlandyryş arkaly hökmany ätiyaçlandyryş boýunça töwekgelçilikleri we ätiyaçlandyryş töleglerini paýlamaga;

- zaýalanan emlägi gözden geçirmäge gatnaşmaga we gözden geçiriş ykrarnamalaryna gol çekmäge;
- ätiýaçlandyrylýanyň günäkärliги we günäsiniň derejesi bilen baglanyşykly maglumatlaryň berilmegini ygtyýarly guramalardan soramaga;
- kazyýetde ätiýaçlandyrylýanyň adyndan we onuň tabşyrmagy boýunça çykyş etmäge.

Hökmany ätiýaçlandyryş boýunça gatnaşyklardan gelip çykyan jedeller kazyýet tertibinde çözülýär.

Awtoulag serişdeleriniň eýeleriniň (gatnadyjylaryň) üçünji tarapyň öňündäki raýat jogapkärçiliginiň hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasy boýunça ätiýaçlandyrylanlaryň arzalarynyň we ätiýaçlandyryş tölegleri hem-de ätiýaçlandyryş öwezini doluşy tölenen wagtynda berilýän şahadatnamalaryň (polisleriň) bellige alynýan žurnaly ýöredilýär.

§ 2.4.3. Awtomobil ulagynyň eýeleriniň (gatnadyjylaryň) üçünji tarapyň öňündäki raýat jogapkärçiliginiň hökmany döwlet ätiýaçlandyryş boýunça özara hasaplaşyklarynyň tertibi

Ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmagyň tertibi

Awtomobil ulagynyň eýeleriniň (gatnadyjylaryň) üçünji tarapyň öňündäki raýat jogapkärçiliginiň hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasyň şertnamasynyň şertnamasyny (mundan beýläk – ätiýaçlandyryş şertnamasyny) ätiýaçlandyrylan tarapyndan şahsy taraplar üçin awtoulag serişdeleri olaryň ýaşaýan ýerleri boýunça bellige alynanda tehnik taýdan gözden geçiriliş wagtynda baglaşylýar ýa-da edara görnüşli tarap üçin kärhananyň Türkmenistanyň çäginde bolan wagtynda, şeýle hem awtoulag serişdeleriniň Türkmenistanyň çäginde giren wagtynda baglaşylýar. Şertnama baglaşmak üçin esas bolup bellenen tertipde berlen ýazmaça arza hyzmat edýär, onda döwlet ätiýaçlandyryş gu-

ramalary (mundan beýläk ätiýaçlandyryjy) ýa-da olaryň wekilleri tarapyndan žurnalda (№6 goşunda) bellige alynýan her bir awtoulag serişdesi boýunça ýa-da olaryň topary boýunça ätiýaçlandyryş töleginiň möçberi görkezilmelidir. Türkmenistana gelýän awtoulag serişdesiniň eýesi (gatnadyjy) bilen ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak üçin onuň ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak haýynda dilden aýdan arzasy ýeterlikdir.

Ätiýaçlandyrylýanlary žurnallarda bellige almak şahsy we edara görnüşli taraplar üçin aýry-äýrylykda geçirilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy aşakdaky ýagdaýlarda güýje girýär:

a) ätiýaçlandyryş tölegi geljek ýyl üçin tölenen ýagdaýynda 1-nji ýanwardan 31-nji dekabra;

Geljek ýyl üçin ätiýaçlandyryş şertnamasy dikeldilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryş tölegini tölemek 1-nji okýabrdan 31-nji dekabra çenli.

b) ätiýaçlandyryş tölegi bir ýyldan az möhlete tölenen ýagdaýynda onuň tölenen gününden başlap.

Geljek ýyl üçin ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşan ätiýaçlandyryş şertnamasyna ätiýaçlandyryş tölegini iki möhletde, ýagny 50%-ini şertnama baglaşylanda we 50%-ini hem 31-nji dekabra çenli tölemäge hukuk berilýär.

Türkmenistana gelen awtoulag serişdesiniň eýesi (gatnadyjy) Türkmenistanda bolan her 15 güni üçin ätiýaçlandyryş töleglerini töleýär we oňa her 15 gün üçin ätiýaçlandyryş şahadatnamasy berilýär.

Ätiýaçlandyrylýan ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polis) ätiýaçlandyryş töleginiň tutuş möçberi tölenenden soň gowşurylýar.

Ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş töleglerini ýygnamak bilen meşgullanýan işgärleri ýa-da wekilleri ätiýaçlandyryş tölegleri boýunça kabul eden pul serişdelerini gös-göni bank edaralaryna aşakdaky möhletlerde tabşyrmaga borçludyr:

a) Türkmenistanyň Içeri işler ministrliginiň Döwlet awtomobil inspeksiýasynyň organlarynda (mundan beýläk DÝGG) bellige alynan awtoulag serişdeleri boýunça azyndan üç günden bir gezek;

b) Türkmenistanyň çäklerinden daşarda bellige alnan we onuň territoriýasyna gelyän awtoulag serişdeleri boýunça her gün Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň walýuta hasabatyna.

Ätiýaçlandyрма tölegleriniň tölenendigi barada olar tarapyndan ýazylan ätiýaçlandyрма şahadatnamalarynyň (polisleriň) nusgalary baş gün möhletiniň içinde ätiýaçlandyryja tabşyrylýar.

Ätiýaçlandyрма şahadatnamasynyň (polisiň) ýa-da ätiýaçlandyрма talonynyň ýitirilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyrylýana onuň ýazmaça arzasynyň esasynda olaryň nusgasyny berýär we ondan şahadatnamanyň (polisiň) ýa-da ätiýaçlandyрма talonynyň blankasynyň bahasyny alýar.

Ätiýaçlandyrylýanyň şahsy tarap üçin hemişelik ýaşayan ýeri, edara görnüşli tarap üçin ýerleşýän ýeri üýtgän ýagdaýynda raýat jogapkärçilik ätiýaçlandyрма şertnamasynda göz önünde tutulan möhlet tamamlanýança täze ýaşayan ýa-da ýerleşýän ýeri boýunça ätiýaçlandyrylan hasaplanýar (ätiýaçlandyрма şahadatnamasyny we ätiýaçlandyрма talonyny täzeden resmileşdirmezden). DÝGG-de ätiýaçlandyрма şahadatnamasynda (polisinde) we talonda berlen nomer belgisi barada bellik edýärler.

Awtoulag serişdeleriniň ulanylýan möhletinde DÝGG-niň ätiýaçlandyрма talonynyň bardygyna ýa-da ýokdugyna gözegçilik edýärler, onuň bolmadyk ýagdaýynda awtoulag serişdeleriniň eýeleri (gatnadyjylar) ätiýaçlandyрма talonyny getirýänçäler awtoulag serişdesiniň nomer belgisini aýyrýarlar.

Raýat jogapkärçiligi hökmany ätiýaçlandyрма degişli bolmadyk awtoulag serişdesiniň eýesinde (gatnadyjyda) ätiýaçlandyryjy tarapyndan berilýän bellenen formadaky delil haty bolmalydyr.

§2.4.4. Ätiýaçlandyрма hadysasy ýüze çykan ýagdaýynda taraplaryň özara gatnaşyklary

Ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyrylýanlaryň ätiýaçlandyрма hadysasy barada arzasyny alan ýagdaýynda ony žurnalda bellige alýar we ätiýaçlandyрма hadysasy barada bellenen görnüş boýunça ykrar-nama ýazýar.

Ykrarhaty ýazylanda ätiýaçlandyrylýanyň (onuň kämillik ýaşyna ýeten maşgala agzasynyň ýa-da ynanylan adamyň) hem-de çagyrylyp getirilen azyndan iki raýatyň gatnaşmagy hökmandyr.

Ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyrylýandan arza alanyndan soň üç gününň dowamynda içeri işler organlaryna (polisiýa, DÝGG-niň derňew organlaryna ätiýaçlandyryma hadysasynyň bolandygyny tassyklaýan resminamalaryň iberilmegi barada talap haty iberýär.

Ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyrylýanlara talap hatyny bermäge we olardan ätiýaçlandyryma hadysanyň bolandygyny tassyklaýan haýsydyr bir resminamalary kabul etmäge hukugy ýokdur.

Eger ätiýaçlandyryma hadysasy ätiýaçlandyryma şertnamasy baglaşylan şaheriň, etrabyň çäklerinden daşarda bolup geçen bolsa, onda ätiýaçlandyrylýanyň şu ätiýaçlandyryma hadysasy boýunça ýüz tutan döwlet ätiýaçlandyryma guramasy ätiýaçlandyryjynyň wezipelelerini ýerine ýetirýär we ätiýaçlandyryma hadysasy baradaky arzany kabul edýär, gözden geçirişi amala aşyrýar we delilnama ýazýar, degişli organlardan ätiýaçlandyryma hadysasynyň bolandygyny we ýagdaýlaryny tassyklaýan resminamalary alýar, zyýan ýeten emlägi abatlamagyň bahasynyň hasaplamasyny (smetasyny) düzýär we ätiýaçlandyryma möçberiniň we ätiýaçlandyryma öwezini doluşyň töleglerini amala aşyrýar we resminamalary ätiýaçlandyryja iberýär (ätiýaçlandyryma şertnamasynyň baglaşylan ýeri boýunça).

Ätiýaçlandyryjy resminamalary alnandan soň olaryň ýazylyşynyň we düzülişiniň, ýitginiň möçberiniň hasaplamasynyň we tölegleriň möçberleriniň dogrulygyny barlamaga, ondan soň ýedi gününň dowamynda tölegi amala aşyran döwlet ätiýaçlandyryma guramasy bilen hasaplaşyk geçirmäge borçludur. Şeýle hem ätiýaçlandyryjy oňa Türkmen döwlet ätiýaçlandyryş tarapyndan bellenen möçberde edilen hyzmatlar üçin tölegi geçirýär.

Eger gelip gowşan resminamalar gowy hilli ýa-da doly möçberde ýazylan bolsa we şonuň netijesinde hem şu ätiýaçlandyryma hadysasy boýunça karar kabul etmek mümkin bolmasa, onda ätiýaçlandyryjy resminamalary ýygnan guramadan olary täzeden ýazmagyny talap etmäge borçludur. Hatda onuň sebäbi görkezilmelidir.

§ 2.4.5. Ätiýaçlandyрма möçberini we ätiýaçlandyрма öwezini doluş töleglerini tölemek

Saglyga ýetirilen zyýan üçin ätiýaçlandyрма öwezini doluşy ejir çeken adama (ejir çekeniň mirasdarlaryna) aşakdaky resminamalaryň esasynda tölenýär:

- ätiýaçlandyryş hadysasy barada arza;
- şikesiň bejerilenligi barada saglygy gorayyş edarasy tarapyndan şikes ýeten ýagdaýynda berilýän №195 forma boýunça delil haty;
- ejir çekeniň (üçünji tarapyň) aradan çykanlygy barada ZAGS-iň natarial tertipde tassyklanen şahadatnamasynyň nusgasy;
- aradan çykan ýagdaýynda mirasdarlyk hukugy barada notarial kantora tarapyndan berlen şahadatnama. Mirasdarlyk hukugy barada şahadatnamanyň bolmadyk ýagdaýynda ätiýaçlandyryş möçberiniň we ätiýaçlandyryş öwezini doluşyň tölegleri Türkmenistanyň mirasdüşerlik barada hereket edýän kanunlaryna laýyklykda amala aşyrylýar.

Ätiýaçlandyryjynyň ejir çekeniň (üçünji tarapyň) ýanyna ekspert-lukmany ibermäge hukugy bardyr. Ätiýaçlandyryjynyň ekspert-lukmanyna ejir çekeniň ýanyna erkin barmak we ony hemmetaraplaýyn barlamak üçin hemme mümkinçilikler döredilmelidir.

Ätiýaçlandyryjynyň ekspert-lukmany Türkmenistanyň hereket edýän kanunlaryna laýyklykda ýeten şikesiň agyrylyk derejesini kesgitleýär.

Eger şikesiň agyrylygynyň gutarnykly derejesini kesgitlemek üçin häzirki pursatda mümkinçilik bolmasa, onda ol deslapky kesgitlenip biler we ejir çekeniň islegi boýunça oňa awans tölenip biler. Şol awans gutarnykly kesgitlemegiň netijeleri boýunça ätiýaçlandyрма möçberi tölenende tutulyp alynýar.

Üçünji tarapyň emlägine ýetirilen zyýanyň möçberi ätiýaçlandyryjy tarapyndan ygtyýarly guramalardan alnan resminamalar göz önünde tutulyp, ol tarapyndan ýazylan ykrarnama esasynda kesgitlenilýär.

Ätiýaçlandyрма öwezini doluşy tölemek zerur bolan hemme resminamalaryň alnan gününden soň 7 bank gününüň dowamynda amala aşyrylýar.

Eger ejir çeken (onuň mirasdary) ätiýaçlandyрма möçberiniň we ätiýaçlandyрма öwezini doluşyň tölenmegi barada arza bereninden soň ony öz wagtynda talap etmedik bolsa, onda ol soňra ýüz tutanda ätiýaçlandyрма möçberi laýyk möçberde tölenýär.

Ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyрма nyrtlaryny we ätiýaçlandyрма öwezini doluşyny tölemek hasaplaşyk hasaplaryna pul geçirmek, bank edarasyndaky alyjynyň adyna goýumlary goýmak, bank üçin çek bermek, alyjynyň hasabyna poçta bilen pul ibermek ýa-da ätiýaçlandyryjynyň kassasyndan nagt pul tölemek ýoly bilen amala aşyrylýar.

Ätiýaçlandyryş möçberi kämillik ýaşyna ýetmedik alyja ýaşayan ýeri boýunça onuň adyna goýum geçirmek ýoly bilen amala aşyrylýar, şol bir wagtyň özünde hem şol barada kämillik ýaşyna ýetmedik alyjynyň kanuny wekiline ýa-da hossarlyk we howandarlyk edaralarynyň wekillerine habar berilýär.

Ätiýaçlandyrylýanyň (edara görnüşli tarapyň) awtoulag serişdeleriniň eýeleriniň (gatnadyjylaryň) üçinji taraplaryň öňündäki raýat jogapkärçiliginiň hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasy boýunça tabşyryklarynyň ýerine ýetirilenligi üçin ätiýaçlandyрма boýunça arzalaryň resmileşdirmesi we ätiýaçlandyрма tölegleriniň öz wagtynda tölenmegi üçin ätiýaçlandyrylýanyň işgärlerine dellallyk haky (komission hak) tölenýär. Ol tabşyryklary ýerine ýetirmek bilen gös-göni meşgullanýan işgärlere tölenýär.

Görkezilen iş haky ätiýaçlandyrylýandan gelip gowşan ätiýaçlandyрма möçberinden ätiýaçlandyryjynyň serişdeleriniň hasabyna tölenýär.

Ätiýaçlandyrylýanyň buhgalteriyasy ätiýaçlandyryjynyň hasabyna ätiýaçlandyрма töleglerini onuň tabşyryklaryny ýerine ýetirilenligi üçin alnan iş hakyny aýryp geçirýär.

Ätiýaçlandyrylýanyň bu görkezilen tabşyryklar ýerine ýetirmek bilen gös-göni meşgullanýan işgärleriniň sanawy onuň administrasiýasynyň buýrugy bilen kesgitlenilýär.

Ejir çekenlere (üçünji tarapa) ätiyaçlandyрма möçberlerini we ätiyaçlandyрма öwezini doluşyny tölemek boýunça edilen hyzmatlar üçin bank edaralaryna dellalyk (kamission) iş haky tölenýär. Bank edaralaryna tölenýän bu iş hakynyň möçberi tölegleriň görnüşine, ýagny hasaplaşyk hasabyna serişde geçirmek (edara görnüşli taraplar üçin) ýa-da goýumlara pul geçirmek, bank üçin çek bermek, poçta üsti bilen ibermek ýa-da nagt pul bilen tölemek (şahsy taraplar üçin) arkaly belleniýär.

Hasaplaşyklar bank edaralary bilen ätiyaçlandyrylýanyň arasynda olaryň ýerleşýän ýerleri boýunça çäryekleýin geçirilýär.

Ätiyaçlandyryjynyň ekspert-lukmanlaryna iş haky tölemek ýetirilen şikesiň derejesiniň kesgitlemek maksady bilen ýazmaça berlen netijeler we şikesi anyklamak boýunça geçirilen iş üçin amala aşyrylýar. İş hakynyň möçberi anyklamanyň geçirilen ýerine (saglygy goraýyş edarasyndamy ýa-da ejir çekeniniň öýünde) baglydyr.

Şeýle hem bu iş haky ejir çekenleriň her biriniň ýagdaýyny anyklamak boýunça geçirilen iş we ýazmaça netije berenligi üçin maslahatçy hünärmenlere tölenýär.

Ejir çekenler №195 görnüş boýunça delil hatlarynyň berlenligi üçin saglygy goraýyş edaralaryna pul tölýär, tölegiň möçberi berlen delil hatlarynyň sanyna baglydyr.

Ulag serişdeleriniň we beýleki emlägiň gözden geçirilenligi, olary dikeltmegiň bahasynyň we ejir çekeniniň (üçünji tarapyň) emlägini abatlandyrmak boýunça harajatlaryň hasaplamasynyň (kol-kulýasiýasynyň) düzülenligi üçin ygtyýarly kärhanalaryň (ulag, gurluşyk, abatlandyryş kärhanalarynyň we ş.m.) hünärmenlerine iş haky tölenýär.

İş hakyny tölemek ätiyaçlandyryjy tarapyndan çagyrylan hünärmenleriň zyýan ýeten ulag serişdeleri we beýleki emläk boýunça amala aşyran gözden geçirişleriniň sanyna görä amala aşyrylýar.

Bu iş hakynyň anyk möçberleri işleri alyp barmagyň çykdajylaryndan ugur alyp ätiyaçlandyryjy bilen ätiyaçlandyrylan adamlaryň arasyndaky şertnamalarda, zähmet ylalaşyklaryndan kesgitlenýär.

II.V bap. Ýokary töwekgelçilikli önümçilik şertlerinde işleýän işgärleriň betbagtçylykly hadysalardan we hünär kesellerinden hökmany şahsy ätiýaçlandyrylyşy

§2.5.1. Ätiýaçlandyrmagyň tertibi

Türkmenistanyň Prezidentiniň 2000-nji ýylyň 31-nji ýanwarndaky №4550-nji Karary bilen Ýokary töwekgelçilikli önümçilik şertlerinde işleýän işgärleriň betbagtçylykly hadysalardan we hünär kesellerinden hökmany şahsy ätiýaçlandyryşy girizildi.

Hökmany ätiýaçlandyryş işgäri ätiýaçlandyрма babatda goramagy üpjün etmek we onuň zähmet borçlaryny ýerine yetirmek bilen baglanyşykly betbagtçylykly hadysa we hünär keseli ýa-da saglygyna başga hili zeper ýetmegi netijesinde ýetirilen zähmet şikesi üçin ätiýaçlandyрма pul möçberlerini tölemegi maksat edinýär.

Betbagtçylykly hadysa işgäriň zähmet borçlaryny ýerine ýetirmegi bilen baglanyşykly bolup, şonuň netijesinde şikes alnan, hünär keseli ýüze çykan ýa-da ol hakykatdan hem tarpa-taýyn ýogalan, oňünden görülmedik wakalar hasaplanylýar.

Hünär keselleri zyýanly önümçilik şertleriniň täsirinden soň ýüze çykan kesellerdir.

Eýeçiligiň görnüşlerine garamazdan, Türkmenistanyň çäklerinde ýerleşen kärhanalar, birleşikler we guramalar (şol sanda daşary ýurtly) öz serişdeleriniň hasabyna ýokardaky görkezilen, ýokary derejedäki töwekgelçilikli önümçilik şertlerinde işleýän öz işgärlerini hökmany ätiýaçlandyryş bilen üpjün etmäge borçludylar.

«Türkmenstandartlary» Baş döwlet gullugy, Türkmenistanyň Maliýe ministrligi, degişli ministrlikler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary bilen ylalaşyp ýokary töwekgelçilikli önümçilik şertlerinde işleýän işgärleriň hökmany şahsy ätiýaçlandyryşyna degişli bolan ýokary töwekgelçilikli önümçilik işleriniň sanawy tassyklanylady.

Kärhanalar, birleşikler we guramalar öz serişdeleriniň hasabyna ýokary derejedäki töwekgelçilikli önümçilik şertlerinde işleýän öz işgärlerini hökmany ätiýaçlandyryşy üpjün etmäge borçludyr.

Ätiýaçlandyryş pul möçberi her bir ätiýaçlandyrylan işgär üçin Türkmenistanyň Kanunlary arkaly bellenen durmuş töleglerini hasaplamak üçin binýatlyk möçberiniň 100 essesinden geçmeli däldir.

Ätiýaçlandyrylan işgär aradan çykan ýagdaýynda ýa-da şikes alanda, şonuň ýaly-da hünär keseller bilen kesellände durmuş üpjünçiligi tarapyndan oňa ýa-da mirasdaryna berilmeli pul möçberine (maýyplyk üçin ýa-da eklenjini ýitirenligi üçin berilýän pula) garamazdan ätiýaçlandyryş pul möçberi tölenýär.

Kazyýetde seredilýän ätiýaçlandyryş haky bilen bagly jedelli ýagdaýlardan beýleki ýagdaýlarda, ätiýaçlandyryş pul möçberi soňky resminama alnanyndan soň 7 bank gününden gijä galman tölenýär.

II.VI bab. Awtoulag serişdeleriniň meýletin ätiýaçlandyrylyşy

§2.6.1. Awtoulag serişdeleriniň meýletin ätiýaçlandyrylyşynyň hukuk binýady

Ätiýaçlandyryşyň bu görnüşiniň hukuk binýady bolup, Saparmyrat Türkmenbaşynyň Türkmenistanyň Raýat jemkanuny, «Ätiýaçlandyryş hakyndaky» Türkmenistanyň Kanuny, Türkmenistanyň Prezidentiniň 1997-nji ýylyň 29-njy ýanwarynda çykaran №3001-nji Karary bilen tassyklanylýan Türkmenistanyň Döwlet ätiýaçlandyryş guramasy hakyndaky Düzgünnamasy we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalary çykyş edýär.

Ýokardaky kanunçylyk namalaryna laýyklykda Türkmenistanyň Döwlet ätiýaçlandyryş guramalary edara görnüşindäki taraplar we şahsy adamlar bilen awtoulag serişdeleriniň ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşýarlar. Eger ätiýaçlandyryş şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, awtoulag serişdeleriniň ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryş goragy Türkmenistanyň çäGINE degişli edilýär.

Awtoulag serişdeleri (ýeňil, ýük we ýöriteleşdirilen awtoulaglar, awtobuslar, mikroawtobuslar, tirkegler, ýarym tirkegler, mo-

toulaglar, motowelosipedler, mopedler, motorollerler) **awtokasko*** ätiyaçlandyryşynyň obýektleri bolup durýar.

Taraplaryň ylalaşygy boýunça awtokasko ätiyaçlandyryş şertnamasyna aşakdakylaryň ätiyaçlandyryşy girizilip bilner:

- goşmaça enjamlaryň (awtoulag serişdesinde gurnalan we onuň kärhana ýygnaýşyna girmeyän awtomobil teleradioenjamlary, gurallar, duýduryş –yşykly we beýleki enjamlar);
- ätiyaçlandyrylan awtoulag serişdesindäki goşlar.

Aşakdakylar ätiyaçlandyryşa degişli däldir:

- awtoulag serişdesinde goş hökmünde bolan seýrek duş gelýän we gadymy gymmat baha zatlar;
- gymmat bahaly metallardan ýasalan önümler;
- gymmat baha we ýarym gymmat baha daşlardan ýasalan önümler;
- kinowideoenjamlar;
- EHM;
- din kultynyň närseleri;
- toplamalar, golýazmalar, pul belgileri, gymmat bahaly kagyzlar, resminamalar we fotosuratlar.

Betbagtçylykly hadysalaryndan ätiyaçlandyryşynyň obýektlerine awtoulag serişdesiniň sürüjisiniň, ýolagçysynyň ömri we saglygy girýär. Betbagtçylykly hadysalaryndan ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça betbagtçylykly hadysanyň netijesinde, ýagny ýaralanma, maýyplyga ýa-da saglyga beýleki zeper ýetmegine getiren garaşylmadyk hadysa netijesinde uzak wagtlaýyn (4 aýdan köp) ýa-da hemişelik zähmete ukyplylyk ýitirilse ýa-da ätiyaçlandyrylan aradan çykan bolsa, ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş pul möçberini töleýär.

Ätiyaçlandyryşy orunlaryň sany boýunça we tutuşlygyna amala aşyryp bolar.

* Awtokasko ätiyaçlandyryşy diýip, diňe awtoulag serişdeleriniň ätiyaçlandyryşyna düşünilýär we ol daşalýan serişdeler bilen bagly bolan emläk bähbitlerini, ýagny çaknyşyk sebäpli üçünji taraplaryň öňündäki jogapkärçiligi öz içine almaýar.

Ätiýaçlandyrylan orunlaryň sany awtoulag serişdesiniň tehniki pasportynda görkezilen aňryçäk sandan köp bolup bilmez.

Taraplaryň ylalaşygy boýunça ätiýaçlandyryş şertnamasyna betbagtçylykly hadysanyň netijesinde çekilen lukmançylyk çykdaýjalarynyň ätiýaçlandyryşy, şeýle hem wagtlaýynça ýa-da hemişelik zähmete ukyplylygynyň ýitirilen ýagdaýynda goşmaça ätiýaçlandyryş girizilip bilner.

Raýat jogapkärçiliginiň ätiýaçlandyryşyna awtoulag serişdesi ulanylanda üçünji tarapyň ömrüne, saglygyna we emlägine ýetirilen zeel üçin awtoulag serişdesiniň eýesiniň (daşajýysynyň) jogapkärçiligi girýär.

Ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş şertnamasyna laýyklykda ätiýaçlandyryşanyň heläkçilik netijesinde (çakyşma, baryp urma, agdaryлма, ýykyлма) üçünji tarapyň ömrüne, saglygyna we emlägine ýetiren zeleliniň öwezini dolýar.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy, ätiýaçlandyryş şahadatnamasynda (polisinde) ätiýaçlandyryş möhletini görkezmek bilen, 1 ýyla çenli we 1 ýyldan köp möhlete baglaşylýar. Eger ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän möhleti tamamlanandan soň ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çyksa, onda ätiýaçlandyryş jogapkärçilik çekmeýär.

§ 2.6.2. Ätiýaçlandyryş töwegelçilikleriniň görnüşleri

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş pul möçberiniň çäklerinde aşakdaky töwegelçilikler boýunça ýüze çykan ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýitgileriniň öwezini dolýar:

- **heläkçilik** (awariýa) – beýleki awtoulag serişdesi bilen çaknyşmagy, hereket edýän ýa-da duran zatlary (desgalary, böwetleri, guşlary, haýwanlary we ş.m.) kakmagy (urmagy), agdarylmagy, şonuň ýaly-da awtoulagyň gaçmagy bilen ýüze çykan ýol-ulag hadysasynyň netijesinde awtoulag serişdesiniň weýran edilmegi ýa-da zaýalanmagy;
- **tebigy betbagtçylyklar** – ýyldyrym urmagynyň, tupanyň, hasratyň, tüweleýiň, güýçli garyň, ýeriň yranmagynyň, suw joşgunynyň, suw almagyň, opurylmanyň we üstün çykyp bolma-

jak güýjüň täsiriniň netijesinde awtoulag serişdesiniň weýran edilmegi ýa-da zaýalanmagy;

- **awtoulagyň ogurlanyp alyp gidilmegi** – awtoulag serişdesine başga biriniň bikanun eýelik etmeginiň netijesinde awtoulag serişdesiniň weýran edilmegi ýa-da zaýalanmagy, awtoulag serişdesiniň bikanun alnyp gidilmegi bilen bagly bolan üçünji tarapyň bikanun hereketleriniň netijesinde awtoulag serişdesiniň weýran edilmegi ýa-da başga hili zaýalanmagy, awtoulag serişdesiniň özüniň ogurlanmagy ýa-da onuň bikanun alnyp gidilmegi bilen bagly käbir şaýlarynyň ogurlanmagy;
- **ýangyn** – öz-özünden ot alma;
- **betbagtçylykly hadysalar** – partlama, buzuň aşagyňa gaçmagy, beýleki ulag serişdeleriniň tekerleriniň aşagyndan daşlaryň ýa-da başga zatlaryň awtoulaga degmegi, onuň üstüne zatlaryň gaçmagy netijesinde awtoulag serişdesiniň weýran edilmegi ýa-da zaýalanmagy.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça aşakdakylaryň hem öwezi dolunýar:

- ätiýaçlandyrylan awtoulag serişdesini halas etmek, zyýanyň önüni almak ýa-da peseltmek, onuň möçberini anyklamak boýunça ätiýaçlandyryşyň zerur we maksadalaýyk eden çykdajylary;
- eger zaýаланан awtoulag serişdesi ýöremeýän bolsa, ony iň ýakyndaky abatlaýyş ýerine çenli alyp gitmegiň çykdajylary;
- ulanylýan tehnologiýany, ätiýaçlyk şaýlarynyň bahasyny, materiallary we işleri hasaba almak bilen ätiýaçlandyryş hadysasynyň netijesiniň dikeldiş işleriniň çykdajylary;
- abatlaýyş işleriniň dowamynda ýüze çykarylan gizlin ýetmezçilikleri we kemçilikleri bejermek bilen baglanyşykly bu ätiýaçlandyryş ýagdaýy sebäpli ýüze çykan hem-de resminamalaýyn tassyklanylýan çykdajylar.

Aşakdakylar babatda awtokasko ätiýaçlandyryşy boýunça öwezi dolunmaýar:

- awtoulag serişdesiniň tutuşlygyna, şeýle hem onuň bölekleriniň we şaýlarynyň adaty könelmegi, haryt görnüşiniň ýitmegi, kärhana kemçiligi;

- goşsuz awtokasko ätiýaçlandyryşynda, ätiýaçlandyryşyň, sürüjiniň ýa-da ýolagçylaryň awtoulag serişdesiniň içinde bolan emlägine ätiýaçlandyryş ýagdaýynda ýetirilen zyýan;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýy sebäpli ýüze çykyp biljek goşmaça we beýleki çykdaýylar (jerime, kärendä alnan awtoulagyny ulanmak, abatlaýyş işleriniň geçirilýän döwründe myhmanhanada ýaşamagyň, iş sapary çykdaýylary, elden gidirilen peýda, girdejini ýitirmek, işsiz durmaklygyň çykdaýylary, kepil möhletiniň tamamlanmagy bilen bagly bolan çykdaýylar, ahlak zyýany);
- ýoluň gatnalýan böleginiň бүдүр-сүдүрлігі ýa-da pes hilliligi ýa-da kesgir zatlary kakmagy sebäpli tekeriň daşlygynyň zaýalanmagy, eger bu zeper ýetme ýitginiň möçberiniň köpelmegine getirmedik bolsa;
- awtoulag serişdesiniň özi ogurlanman, onuň şaýlarynyň ýa-da bölekleriniň, degişli bolan zatlarynyň ogurlanmagy;
- eger olar taraplaryň ylalaşygy boýunça ätiýaçlandyryş şertnamasyna girizilmedik bolsa awtoulagy çykaran kärhananyň gollanmasyna laýyklykda awtoulag serişdesiniň toplum ýygyndysyna degişli bolmadyk haýsydyr bir şaýlarynyň ýa-da bölekleriniň we esbaplarynyň ýok edilmegi (zaýalanmagy, ogurlanmagy).

Aşakdakylar raýat jogapkärçiliginiň ätiýaçlandyryşy boýunça öwezi dolunmaga degişli däldir:

- ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykan pursatynda ätiýaçlandyrylan awtoulag serişdesiniň içinde bolan sürüjiniň we ýolagçylaryň ömrüne we saglygyna ýetirilen zelel;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykan pursatynda ätiýaçlandyrylan awtoulag serişdesiniň içinde bolan sürüjiniň we ýolagçylaryň emlägine ýetirilen zelel;
- ýeňip geçip bolmajak güýjüň täsiri netijesinde ýüze çykan zyýan;
- ätiýaçlandyryşyň awtoulag serişdesine ýetirilen zelel.

§2.6.3. Ätiýaçlandyryş pul möçberi we ätiýaçlandyryş baýraklary

Ätiýaçlandyryş desgalarynyň her biri boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberleri taraplaryň ylalaşygy boýunça belleniýär.

Awtoulag serişdesi we goşmaça enjam boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberi ätiýaçlandyrylýan zadyň şertnama baglaşylýan pursatyndaky hakyky bahasyndan ýokary bolmaly däldir.

Awtoulag serişdesiniň hakyky bahasy diýlip, ätiýaçlandyrylýan awtoulagyň tehniki ýagdaýyna we bazarda emele gelen bahasyny, ygtyýarly edaralaryň maglumatlaryny hasaba almak bilen, hyzmat ediş esasynda kesgitlenen bazar bahasyna aýdylýar.

Awtoulag serişdesiniň hakyky bahasynyň näçe göterimini ätiýaçlandyryş pul möçberi düzýän bolsa, ýetirilen zeleliň möçberinden şol göterimde ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini göz önünde tutýan deň ölçeglikde jogapkärçiligi bellemek bilen, awtoulag serişdesi islendik pul möçberine (hakyky bahasyndan ýokary bolmadyk) ätiýaçlandyrylyp bilner.

Goşlaryň ätiýaçlandyryşy boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberi, Türkmenistanyň kanunçylygy arkaly bellenen in pes iş hakynyň 100 esesinden ýokary bolmaly däldir.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän möhletinde ätiýaçlandyryş obýektiniň hakyky bahasy galsa, ätiýaçlandyryş pul möçberini galdyrmaga hukugy bardyr.

Ýolagçynyň (sürüjiniň) ömrüniň we saglygynyň betbagtçylykly hadysalardan orunlaryň sany boýunça ätiýaçlandyryşynda her bir orun üçin ätiýaçlandyryş pul möçberi kesgitlenilýär.

Tutuşlygyna ätiýaçlandyryş ulgamy boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberi tutuş awtoulag serişdesi üçin kesgitlenilýär. Ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykan pursatynda awtoulag serişdesiniň içinde bolan her bir ýolagçy (şol sanda sürüji) umumy ätiýaçlandyryş pul möçberiniň paýynda ätiýaçlandyrylan hasap edilýär.

Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan pursatynda ätiýaçlandyrylan awtoulag serişdesinde 3 adam bar bolsa, olaryň her biri umumy ätiýaçlandyryş pul möçberinden 30%, 2 adam bolsa— 35%, 1 adam

bolsa, umumy ätiýaçlandyryş pul möçberinden 40% ätiýaçlandyrylan hasap edilýär.

Raýat jogapkärçiliginiň ätiýaçlandyryşy boýunça her bir ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň pul möçberi aşakdakylardan ýokary bolmaly däldir:

- şahsy zyýan boýunça – Türkmenistanyň kanunçylygy arkaly bellenilen iň pes iş hakynyň 100 essesinden;
- emläk zyýany boýunça – Türkmenistanyň kanunçylygy arkaly bellenilen iň pes iş hakynyň 500 essesinden.

Ätiýaçlandyryş baýraklary töwekgelçiligiň görnüşine we derejesine baglylykda kesgitlenilýär. Ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylanda ätiýaçlandyryş nyrlarynyň möçberleri ätiýaçlandyryşyň käbir aýratyn şertlerine baglylykda peseldilip we ýokarlandyrylyp bilner.

Ätiýaçlandyryş şertnamalary baglaşylanda ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş ýagdaýy sebäpli ätiýaçlandyryş obýektine ýetirilen zyýan üçin jogapkärçiligiň möçberleri bellenip bilner, şeýle hem franşiza (ýüze çykan zeleliň öwezini dolmakda ätiýaçlandyryşyň öz paýy), ýagny ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň 10%-i möçberinde bellenip bilner. Bu ýagdaýda ätiýaçlandyryjy franşizanyň* möçberinden ýokary bolmadyk (Franşiza –ätiýaçlandyryş şertnamasynda göz önünde tutulyp, ätiýaçlandyryjyny belli bir möçberden ýokary bolmadyk zeleliň öwezini dolmakdan boşatmakdyr. Franşizanyň şertli (aýrylmaýan) we hökmany (aýrylýan) görnüşleri bolup, ätiýaçlandyryş pul möçberine doly ululykda ýa-da göterimlerde hasaplanylýar) zeled üçin jogapkärçilik çekmeýär.

Töwekgelçilik gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen ýagdaýynda ätiýaçlandyryş nyrlarynyň möçberleri halkara ätiýaçlandyryş bazaryndaky töwekgelçiligiň bahalanyşyny hasaba almak bilen, taraplaryň ylalaşygy boýunça bellenilýär.

Eger ätiýaçlandyryş şertnamasy 1 ýyl möhlete baglaşylýan bolsa, onda ätiýaçlandyryşyň ätiýaçlandyryş baýragyny iki möhletde, ýagny ýarpysyny şertnama baglaşylan mahaly, ýarpysyny bolsa şertnama güýje gireninden soň 3 aýdan soň girizmäge hukugy bardyr. Eger ätiýaçlandyryş şertnamasy birnäçe ýyla baglaşylýan bolsa, onda ätiýaçlandyryş baýragy her ýylda tölenilip bilner.

Ätiyaçlandyryş baýragynyň galan bölegi bellenen möhletde tölenmese, ätiyaçlandyryş şertnamasy ýatyrylan hasap edilip, ätiyaçlandyryjy edilen hyzmata laýyk hak-heşdegiň möçberini we öz üstüne alan töwekgelçiliginiň dowamlylygyna baglylykda ätiyaçlandyryş baýragynyň belli bir möçberini özüne alyp galmaga hukugy bardyr.

Ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenenden soň ätiyaçlandyryş pul möçberini tölenen öwezini doluş töleginiň möçberine azalýar. Ätiyaçlandyryş pul möçberini ätiyaçlandyryş ýagdaýy bolan güni azaldylýar. Eger ätiyaçlandyryşan zeled çeken obýekti düzeden ýa-da çalyşan bolsa, onda onuň goşmaça ätiyaçlandyryşyň üsti bilen ilki başky ätiyaçlandyryş pul möçberlerini dikeltmäge haky bardyr.

Bir ýyldan az bolmadyk möhlete baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe, tarapalaryň ylalaşygy boýunça ätiyaçlandyryşa kabul edilen töwekgelçilikleriň görnüşine ätiyaçlandyryş pul möçberini boýunça üýtgetmeler girizilip bilner.

Eger ätiyaçlandyryş şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, onda ätiyaçlandyryş baýragy ätiyaçlandyryş pul möçberiniň kesgitlenilen pulunda tölenilýär.

Ätiyaçlandyryş pul möçberiniň köpelen ýagdaýynda şertnamanyň tamamlanmagyna çenli galan doly aýlar boýunça hasaplanylýan ätiyaçlandyryş baýragyny tölemek bilen, goşmaça ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylýar. Bu ýagdaýda doly däl aý, doly aý diýlip hasaplanylýar.

Goşmaça ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiyaçlandyryş baýragynyň hasaplama (D) aşakdaky ýaly amala aşyrylýar:

$$D = (P1 - P2) \times K,$$

bu ýerde $P1$, $P2$, – ilki başky we soňky ätiyaçlandyryş pul möçberlerine degişlilikde ýyla hasaplanylýan baýraklar,

K – ätiyaçlandyryş şertnamasynyň ahyrky möhletine çenli galan aýlaryň sanyna bagly koeffisiýent.

1 aý üçin $K = 0,20$; 2 aý üçin $= 0,40$; 3 aý üçin $= 0,50$; 4 aý üçin $= 0,60$;
5 aý üçin $= 0,65$; 6 aý üçin $= 0,70$; 7 aý üçin $= 0,75$; 8 aý üçin $= 0,80$;
9 aý üçin $= 0,85$; 10 aý üçin $= 0,90$; 11 aý üçin $= 0,95$.

§2.6.4. Ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak

Awtoulag serişdesiniň ätiyaçlandyryş şertnamasy ätiyaçlandyryşanyň ýazmaça arzasynyň esasynda 1 ýyldan az we 1 ýyldan köp möhlete baglaşylýar.

Şertnama, edara görnüşindäki tarap bolan ätiyaçlandyryşanyň ýerleşýän ýeri boýunça, şahsy adam bolan ätiyaçlandyryşanyň ýaşayan ýa-da işleýän ýeri boýunça, hasaba alnan, tehniki barlagdan geçen ýeri ýa-da awtoulagyň duralgasy boýunça, ýa-da satyn alynýan möhletine baglaşylýp bilner.

Ätiyaçlandyryşan ätiyaçlandyrylýan awtoulag serişdesini gözden geçirmek üçin bermelidir. Ätiyaçlandyryş guramasynyň işgäriň gözden geçirendigi baradaky belliginiň bir gije-gündiziň dowamynda güýji bardyr.

Awtoulag serişdeleriniň ätiyaçlandyryş şertnamasy tassyklanylýan görnüşdäki ätiyaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisiniň) görnüşinde resmileşdirilýär, ol bolsa ätiyaçlandyryşana gowşurylýar.

Ätiyaçlandyryşan ätiyaçlandyryş baýragyny tölemäge borçludyr. Ilkinji ýa-da bir wagtlaýyn baýrak wagtynda tölenýänçä ätiyaçlandyryjy öz borçlaryndan erkindir.

Eger ätiyaçlandyryş baýragy wagtynda tölenmese, onda ätiyaçlandyryjy baýrak tölemek üçin iki hepde möhlet belläp biler. Munda, şu möhletde baýragyň tölenmezliginiň getirýän netijeleri görkezilmelidir.

Eger möhletiň tamamlanmagynda ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çyksa we şol wagta çenli ätiyaçlandyryş baýragy ýa-da onuň göterimleri tölenmedik bolsa, onda ätiyaçlandyryjy öz borçlaryndan boşdur.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň bir ýyldan az möhlete baglaşylan ýagdaýynda ätiyaçlandyryş baýraklary, baýragyň hasaplanylýan ýyllyk möçberinden aşakdaky möçberde tölenilýär:

- 1 aýa ätiyaçlandyrylanda – 20%, 2 aýa – 30%, 3 aýa – 40%,
- 4 aýa– 50%, 5 aýa – 60%, 6 aýa– 70%, 7 aýa – 75%, 8 aýa – 80%,
- 9 aýa– 85%, 10 aýa– 90%, 11 aýa – 95%.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy şertnamanyň baglaşylan güni sagat 24.00-da güýje girýär we şertnamada göz önünde tutulan ahyrky güni sagat 24.00-da tamamlanylýar. Öňki şertnamanyň möhleti geçmänkä

täze möhlete şertnama baglaşylsa, bu şertnama öňki şertnamanyň möhleti tamamlanandan soň güýje girýär.

Ätiyaçlandyryňan ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe töwekgelçiligiň derejesinde bolýan ähli üýtgemeler hakynda (awtoulagynyň satylmagy ýa-da başga awtoulaga çalşylmagy, hereketlendirijisiniň çalşylmagy, goşmaça enjamlaryň gurnalmagy, başga bir adama awtoulagy dolandyrmak üçin ynanç hatynyň berilmegi, ätiyaçlandyryşyň görnüşleri boýunça üýtgemeler hakynda, goşa ätiyaçlandyryşyň bolmagy, ätiyaçlandyrylan awtoulagyň açarlarynyň ýa-da hasaba alynş resminamalarynyň ýitirilmegi hakynda we ş.m.) ätiyaçlandyryja ýazmaça görnüşde habar bermäge borçludyr.

Ätiyaçlandyryş guramasynyň islendik wagtda ätiyaçlandyrylan awtoulagyň tehniki ýagdaýyny barlamaga hukugy bardyr. Awtoulag serişdesiniň könelmegi onuň çykarylan ýylyna we geçen ýoluna baglylykda, bu maglumatlaryň bolmadyk ýagdaýynda bolsa birinji ýyl üçin ýylda ätiyaçlandyryş pul möçberiniň 30%, ikinji ýyl üçin – 15% we her soňky ýyl üçin 10%-ne laýyklykda kesgitlenilýär. Goşmaça enjamlar boýunça her ýylky könelme 15%-e deňdir.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylandan soň şertnama giriziljek üýtgemeler we goşmaçalar diňe ätiyaçlandyryş guramasynyň ýazmaça tassyknamasynyň alynmagyndan soň hakyky diýlip hasaplanylýar.

Ätiyaçlandyryňan tarapyndan ätiyaçlandyryjy bilen ylalaşylyp awtoulag serişdesiniň ätiyaçlandyryş pul möçberi kesgitlenilýär we ätiyaçlandyryş resminamasynda belleniýär. Ätiyaçlandyryş pul möçberi hümmetsizlenme ýa-da erkin ýörgünli puluň hümmetiniň üýtgemegi sebäpli täzeden hasaplanylmaýar.

10 we 10 ýyldan köp ulanylan (olaryň düýpli täzelenmegi – düýpli abatlanmagyndan, nowasynyň täzelenmeginden başga ýagdaýlardan), şeýle hem düýpli kemçilikleri bolan we köp ýeri poslan awtoulag serişdeleri ätiyaçlandyryşa kabul edilmeýär.

Awtoulag serişdeleriniň ätiyaçlandyryşy boýunça 3 kalendar ýylynyň dowamynda zygider şertnamalary baglaşan ätiyaçlandyryňanlara täze şertnama baglaşmak üçin bir aý ýeňillikli möhlet berilýär. Bu ýeňillikli möhletde baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamasy öňki baglaşylan şertnamanyň möhleti tamamlanandan soň güýje girýär.

Eger ýeňillikli möhletde ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çyksa, täze şertnama bolsa baglaşylmadyk bolsa, onda ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi öňki şertnama boýunça kesgitlenen pul möçberinden ätiýaçlandyryş baýragyny alyp galmak bilen tölenýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy ony baglaşan taraplaryň biriniň islegi boýunça, onuň ýazmaça arzasy esasynda, bir aý möhleti berjaý etmek bilen möhletinden öň bozulyp bilner.

Şertnama bozulanda ätiýaçlandyryşan özüne berlen ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny (polisini) yzyna gaýtaryp berýär, ätiýaçlandyryş bolsa şertnamanyň hereket eden möhletini hasaba almak bilen, hereket edýän ätiýaçlandyryş nyrhlaryna laýyklykda ulanylmadyk döwri üçin ätiýaçlandyryş baýragynyň galan bölegini gaýdyp berýär.

Eger ätiýaçlandyryş şertnamasy 10 aýdan köp hereket eden bolsa, onda ätiýaçlandyryş baýragy gaýtarylyp berilmeýär.

Awtoulag serişdesine bolan hukugynyň (ony ulanmaklygyň) ýatyrylmagy sebäpli şertnama wagtyndan öň ýatyrylanda, ätiýaçlandyryş baýragy işi alyp barmaklygyň çykadjylaryny üstünden aýyrmak bilen, şertnamanyň galan möhletine deňeçerlikde gaýtarylyp berilýär.

§ 2.6.5. Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda taraplaryň özara gatnaşyklary

Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda ätiýaçlandyryşan ýa-da onuň wekili aşakdakylara borçludyr:

- bu hakda Türkmenistanyň Goranmak ministrliginiň Döwlet ýol gözegçiligi gullugyna we beýleki ygtyýarly edaralara habar etmän habar bermäge, başga ýurtlaryň çäklerinde bolsa – şol ýurtda hereket edýän talaplara laýyklykda;
- awtoulag serişdesiniň reňk örtügi, nowasynyň aýnalary, daşky ýşyklandyryş enjamlary, aýnalary, antennalary, nowaň bezeg elementleri (moldingler, emblemalar) zaýalanan ýagdaýlarynda, eger bu zeleliň möçberi Türkmenistanyň kanunçylygy arkaly bellenen in pes iş hakynyň 4 esse möçberinden ýokary bolmasa, bu şert hökmany däldir;

- ätiyaçlandyryja ätiyaçlandyryş ýagdaýy barada haýal etmän ýazmaça habar bermeli, zeleda daşary ýurtda ýüze çykan ýagdaýynda bolsa geleninden soň degişli resminamalary görkezmeli;
- zaýalanan awtoulagy, ätiyaçlandyryjynyň wekiline gözden geçirmek we talaby çözmek, ediljek işleri ylalaşmak üçin bermeli, bu barada üç gün möhletde gözden geçirmegiň namasy düzülýär, şol ýerde zaýalanan bölekler anyk görkezilýär we şol bir wagtda ätiyaçlandyryjy tarapyndan ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň bolandygyny subut edýän resminamalary almak üçin ygtyýarly edaralara ýüz tutma iberilýär.

Raýat jogapkärçiliginiň ätiyaçlandyryşy boýunça zeledäniň öwezini doluş tölegi ätiyaçlandyryjynyň arzasy esasynda zele çekene, onuň aradan çykan ýagdaýynda bolsa, hereket edýän kanunçylyga laýyklykda onuň mirasdüşerlerine tölenýär.

Betbagtçylykly hadysalaryň ätiyaçlandyryşy boýunça ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi gönüden-göni ätiyaçlandyrylanyň özüne, aradan çykan ýagdaýynda bolsa, hereket edýän kanunçylyga laýyklykda onuň mirasdüşerlerine tölenilýär.

Ätiyaçlandyryjy tarapyndan çekilen zeledäniň öwezini üçünji tarap dolsa, ätiyaçlandyryjy diňe ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça tölemeli pul möçberini bilen ätiyaçlandyryjynyň üçünji tarapdan alan pul möçberiniň aratapawudyny töleýär.

Ogurlanan awtoulag serişdesi boýunça ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi awtoulagyň ygtyýarly edaralaryň deslapky derňew işlerini tamamlanlaryndan soň, onuň ogurlanan senesinde köneligini hasaba almak bilen, ogurlanmagyndan iki aýdan soň tölenilýär.

Eger awtoulag serişdesi alnyp gaçylmagyndan goraýan habar beriş ulgamy bilen gurnalmadyk bolsa, onda ätiyaçlandyryjynyň ulag serişdesi ogurlanan senesinde köneligine hasaba almak bilen, ogurlanmagyndan iki aýdan soň, ätiyaçlandyryş pul möçberiniň 80%-ni tölemäge hukugy bar.

Eger ätiyaçlandyryş ýagdaýy şertnama baglaşylan etrabyň (şäheriň) çäkleriniň daşynda bolan bolsa, zeledäniň möçberiniň doly hasaplamasy bilen ätiyaçlandyryş ýagdaýy bolan etrap (şäher) döwlet ätiyaçlandyryş guramasy tarapyndan düzülen ykrarnama, şeýle hem ygtyýarly edaralardan alnan maglumatlar şertnama baglaşan ätiyaç-

landyryş guramasyna ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek meselesini çözmek üçin iberilýär.

Ätiýaçlandyryjy bilen deslapky ylalaşygyndan soň, ätiýaçlandyryşyň abatlaýyş işlerini geçirmäge we abatlaýyş işleri üçin şaýlary almaga hukugy bar.

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölän ätiýaçlandyryja, tölenen tölegiň möçberinde ätiýaçlandyryş tölegini alan ätiýaçlandyryşyň ýa-da ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini alan başga bir adamyň zeled ýetireni üçin jogapkär tarapa bolan talap hukugy geçýär.

Eger ätiýaçlandyryş zeled ýetiren tarapa bolan talap hukugyndan ýüz öwürse, ýa-da onuň günäsi sebäpli bu hukugy amala aşyrmak mümkin bolmasa, onda ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini doly ýa-da onuň degişli bölegini tölemekden boşadylýar.

Eger ätiýaçlandyryş ýa-da onuň wekili:

- «*Awtoulag serişdelerini meýletin ätiýaçlandyryşyň kadalarynda*» göz önünde tutulan borçlaryny ýerine ýetirmese;
- ätiýaçlandyrylan awtoulag serişdesini halas etmek we saklap galmak üçin çäreleri görmedik bolsa;
- ätiýaçlandyryş töwekgelçiligini bahalandyrmak üçin düýpli ähmiýeti bolan ýagdaýlar barasynda nädogry maglumatlary beren ýa-da ätiýaçlandyryjyny töwekgelçiligiň derejesinde bolan düýpli üýtgemeler hakynda habardar etmedik bolsa;
- ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek meselesini çözmek üçin zerur bolan resminamalary bermese ýa-da ulanylýan kadalary bozmak bilen doldurylan resminamalary berse (belgisi, möhüri, senesi bolmadyk düzedişli resminamalar);
- abatlaýyş işleriniň deregine, tehnologik zerurlygy bolmadyk işleri amala aşyran bolsa (baglanyşykly ýerleri reňklese, şaýlary çalyssa), ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini doly ýa-da onuň belli bir bölegini tölemeziğe hukugy bar.

Aşakdakylaryň netijesinde emele gelen zeledliň

öwezi dolunmaga degişli däldir:

- ätiýaçlandyryşyň ýa-da onuň razyçylygy boýunça awtoulag serişdesini ulanylýan maşgala agzalarynyň ýa-da başga adamlaryň betniýeti;

- ygtyýarly edaralaryň ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň bolandygyny tassyklamaýandygy sebäpli, zeleliň möçberini we sebäbini anyklamak mümkin bolmandygy;
- awtoulag serişdesini sürmek üçin sürüjilik şahadatnamasy bolmadyk adamyň sürmegi ýa-da bu derejeli awtoulag serişdesini sürmek üçin sürüjilik şahadatnamasy bolmadyk adamyň ulanmagy, şeýle hem awtoulag serişdesiniň eýesiniň degişli görnüşdäki tassyklananyň hatynyň bolmadyk adamlarynyň, spirtli içgileri içen, toksiki ýa-da neşe serişdelerini çeken adamlaryň ulanmagy;
- şertnamada başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, awtoulag serişdesi ony sürmegi öwretmek üçin ýa-da ýaryşlara gatnaşmak üçin ulanylsa;
- ýadro partlamasynyň, radiasiýanyň we radioaktiw zäherlenmesiniň täsiri,
- dürli hili harby we terrorçylyk hereketleri we olaryň täsiri, şeýle hem halk tolgunmalary, bahasy tölenmän elinden almak, rekwiziýa, tussag etmeklik, awtoulag serişdesiniň hökümetiň buýrugynyň netijesinde ýok edilmegi ýa-da oňa zeper ýetirilmegi.

§2.6.6. Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiýaçlandyryjy tarapyndan ähli resminamalar alnandan soň yedi günüň dowamynda tölenilýär.

Jenaýat işi gozgalan bolsa, ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemegiň meselesi ätiýaçlandyryş guramasy tarapyndan derňewiň netijeleri barada derňew edarasynyň resminamasy alnandan soň, jenaýat işiniň ýatyrylandygy ýa-da wagtlaýynça durzulandygy, ýa-da kazyýete geçirilendigi hakynda habar alnandan soň çözülýär.

Bir ätiýaçlandyryş ýagdaýy boýunça ätiýaçlandyryş öwezini doluş töleginiň möçberi jogapkärçiligiň çäginde ýokary bolman, aşakdakylaryň esasynda tölenilýär:

- dikeldiş, abatlaýyş işleriniň tölegi geçirilenden soň, şol resminamalarynyň asyl nusgasy ätiýaçlandyryş tarapyndan görkezilende;

- ätiýaçlandyryjy ýa-da ygtyýarly edaranyň düzen dikeldiş, abatlaýyş işleriniň bahasynyň hasaplamasy boýunça (geňeşdarlyk gullugy, haryt seljermeleri boýunça hyzmat ediş gullugy we başgalar);
- eger ätiýaçlandyryş şertnamasy awtoulagyň hakyky bahasyndan az pul möçberine baglaşylan bolsa, onda ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi zýýanyň möçberinden ätiýaçlandyryş pul möçberiniň awtoulagyň hakyky bahasynda düzýän göteriminde tölenilýär.

Ätiýaçlandyryjy öwezini doluş tölegini hasaplama laýyklykda töläneninden soň, abatlaýyş işleri geçirilen awtoulag ätiýaçlandyryja gözden geçirmek üçin görkezilmelidir, görkezilmedik ýagdaýynda şu zeyilli zeled boýunça arzalar soňra garalmaga kabul edilmeyär.

Eger ätiýaçlandyryş şertnamasynda göz önünde tutulan bolsa, onda ätiýaçlandyryş öwezini doluş töleginiň möçberi zeledliň öwezini dolmakda ätiýaçlandyryşanyň öz paýyna baglylykda (franşiza) kesgitlenilýär. Franşiza hökmany bolup, onuň kesgitlenen möçberine ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi göz önünde tutulýar.

Awtoulag serişdesi doly weýran edilende (gurluş taýdan ýa-da hakyky ýagdaýda), ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi:

- eger awtoulag serişdesi ätiýaçlandyryşanda galýan bolsa, onda geljekde ulanmaga ýaramly galyndylaryň bahasyny aýyrmak bilen, bu ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe könelme bahasyny hasaba alyp, onuň hakyky bahasyndan;
- eger awtoulag serişdesi ätiýaçlandyryş tarapyndan ätiýaçlandyryja geçirilse, onda bu ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe könelme bahasyny hasaba alyp, onuň hakyky bahasyndan ugur alyp tölenilýär.

Hasaplamanýň bu tertibi doly däl hakyky bahasyna ätiýaçlandyrylan awtoulag serişdesiniň doly weýran edilmegi boýunça ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenende hem ulanylýar. Emma ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi, hasaplanylýan pul möçberinden ätiýaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylan wagtyna awtoulag serişdesiniň hakyky bahasynda ätiýaçlandyryş pul möçberiniň düzýän göteriminde tölenilýär.

Ähli halatlarda ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiyaçlandyryş pul möçberiniň çäklerinde tölenilýär.

Awtoulag serişdesiniň doly weýran edilmegi boýunça ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenenden soň ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereketi bes edilýär hem-de awtoulag serişdesi ätiyaçlandyryja geçirilse, Türkmenistanyň Prezidentiniň 1997-nji ýylyň 29-njy ýanwarynda çykaran №3001 Karary bilen tassyklan, Türkmenistanyň Döwlet ätiyaçlandyryş guramasy hakyndaky Düzgünnamanyň talaplaryna laýyklykda ätiyaçlandyryja awtoulaga eýeçilik etmek hukugy geçýär we ol awtoulag serişdesini öz islegi boýunça dolandyryp bilýär.

Awtoulag serişdesi ätiyaçlandyryja geçen ýagdaýynda ätiyaçlandyryan awtoulag serişdesini Türkmenistanyň Goranmak ministrliginiň Döwlet ýol gözegçiligi gullugynda hasapdan çykarmaga, zerur ýagdaýlarda bolsa gümrük hasabyndan hem çykarmaga borçludur.

Doly weýran bolmak diýlip, awtoulag serişdesiniň abatlaýyş bejeriş işleriniň bahasynyň (abatlaýyş ýerine äkidilmeginiň bahasyny hasaba alyp) ätiyaçlandyryş möhletine awtoulagyň hakyky bahasynyň 75%-den ýokary bolmagyna aýdylýar.

Eger awtoulag serişdesiniň zaýalanmagy degişli derejede ýol gözegçiligi gullugynda resmileşdirilmedik bolsa, awtoulagyň doly ýok edilendigi baradaky mesele ätiyaçlandyryjynyň islegi boýunça çözülýär.

Awtoulag serişdesi ogurlanan ýagdaýynda ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi, bu ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe könelme bahasyny hasaba almak bilen, onuň hakyky bahasyndan ugur alyp, ätiyaçlandyryş şertnamasynda (polisinde) görkezilen pul möçberinden ýokary bolmadyk möçberde tölenilýär.

Doly ýok bolmagy ýa-da alnyp gaçylmagy boýunça ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenenden soň, şertnamanyň güýji ýatyrylýar we kasko boýunça töleg gaýtaryp berilmeyär.

Ätiyaçlandyrylan awtoulag ogurlananda ätiyaçlandyryan tehniki pasportyny, awtoulagyň tehniki talonyny (awtoulagyň edara görnüşündäki tarapda hasaba alnanda) we bu awtoulagyň açarlarynyň asyl toplumyny bermelidir.

Eger ogurlanan ýa-da weýran bolan senesine awtoulag serişdesi gysga möhletli şertnama boýunça ätiyaçlandyrylan bolsa (bir ýyldan az möhlete), ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenende äti-

ýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş töleginiň ýyllyk möçberiniň ýetmeýän bölegini alyp galmaga haky bar.

Goşmaça enjam boýunça (GE) ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenenden soň şertnama ýatyrylýar. Awtoulag serişdesine başga enjam gurnalan ýagdaýynda ätiýaçlandyryşyň ýazmaça arzasynyň esasynda ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenenden soň goşmaça enjam boýunça (GE) täze şertnama baglaşylyar we esasy şertnamanyň möhletinden köp bolmadyk möhlete addendum (Addendum – taraplaryň ylalaşygy boýunça oň baglaşylan ätiýaçlandyryş we gaýtadan ätiýaçlandyryş şertnamasynda göz önünde tutulan şertlere bolan üýtgetmeleriň bu şertnamalara goşulýan ýazmaça goşundysy) berilýär.

Ätiýaçlandyryşan bölekleýin, hemişelik ýa-da uzak möhlete zähmete ukyplylygyny ýitirende, ätiýaçlandyryjy kazyýet-lukmançylyk barlagynyň netijesine ýa-da HMAT-niň (Hemaýata mätäçligi anyklaýyş topary), LMBT-niň (Lukmançylyk maslahat beriş topary) netijenamasyna laýyklykda zähmete ukyplylygynyň peselen görümine laýyklykda ätiýaçlandyryş pul möçberiniň bölegini töleýär.

Zähmete ukyplylygyň doly (100%) ýa-da uzak möhlete ýitirmegi, şeýle hem ätiýaçlandyrylanyň aradan çykan ýagdaýynda ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen ätiýaçlandyryş pul möçberini töleýär.

Zähmete ukyplygyň ýitirmeginiň goşmaça ätiýaçlandyryşynda ätiýaçlandyryjy betbagtçylykly hadysa sebäpli zähmete ukyplylygy ýitirilen her bir günü üçin ätiýaçlandyrylana ätiýaçlandyryş hemaýat puluny töleýär.

Ätiýaçlandyryş hemaýat pulunyň möçberi şertnamada göz önünde tutulýar we ol esasy şertnamanyň ätiýaçlandyryş pul möçberiniň 0,5%-nden ýokary bolmaly däldir.

Ätiýaçlandyryş hemaýat puly zähmete ukyplylygyň ýitirmeginiň doly möhleti üçin tölenilýär, ýöne zähmete ukyplylygyň ýitirmeginiň sebäbi bolan bu möhlet betbagtçylykly hadysanyň bolan gününden 4 zyzgider aýdan köp bolmaly däldir. Hemaýat puly, eger başga ylalaşyk bolmasa, iki hepdede bir gezek tölenýär.

Eger ätiýaçlandyryş şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, wagtlaýynça zähmete ukyplylygyň ýitirmeginiň

ätiyaçlandyryş hemaýat puly tölenenden soň hemişelik ýa-da uzak möhlete zähmete ukyplylygy ýitirilse, ýa-da ätiyaçlandyrylan aradan çyksa, onda bir gezeklik tölenmeli ätiyaçlandyryş pul möçberinden wagtlaýynça zähmete ukyplylygyň ýitirilmegi boýunça tölenen hemaýat pulunyň möçberi alyp galynýar.

Saglygy goraýyş çykdajylarynyň goşmaça ätiyaçlandyryşy boýunça ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş hadysasy sebäpli lukman kömegi, derman serişdelerini almak we protezlemek üçin zerur we mak-sada laýyk edilen çykdajylaryň öwezini dolýar.

Bir ätiyaçlandyryş ýagdaýy boýunça ätiyaçlandyryjynyň öwezini dolýan saglygy goraýyş çykdajylarynyň iň ýokary möçberi ätiyaçlandyryş şertnamasynda görkezilýär we esasy şertnamanyň ätiyaçlandyryş pul möçberiniň 10%-nden ýokary bolmaly däldir.

Saglygy goraýyş çykdajylarynyň öwezi ätiyaçlandyryş hadysasynyň bolan gününden 1 ýyldan köp wagtyň geçmedik möhletinde tölenýär.

Saglygy goraýyş çykdajylarynyň ätiyaçlandyryşy, zerurlygy ätiyaçlandyryş hadysasy sebäpli ýüze çykan hem bolsa, dynç alyş bejergisini we dynç alyş ýerlerinde bolmagyň çykdajylaryny öz içine almaýar.

Awtoulag serişdesinde ätiyaçlandyryş şertnamasynda şertleşilen ýurduň çäkleriniň daşyna gidilen ýagdaýynda, ätiyaçlandyryýan hereket edýän nyrhlara laýyklykda goşmaça töleg töläp, boljak ýurdunyň çäginde raýat jogapkärçiliginiň ätiyaçlandyryşyny tassyklaýan resminama almalydyr.

Ätiyaçlandyryýan ätiyaçlandyryş şertnamasynda (polisinde) görkezilen ýurduň çäkleriniň daşyna awtokasko ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmaga haky bar, bu ýagdaýda ätiyaçlandyryýanyň (onuň wekiliniň) ýazmaça arzasy hökmandyr.

Daşary ýurtda bolan ätiyaçlandyryş ýagdaýy boýunça taraplaryň borçlary we hukuklary «Awtoulag serişdelerini meýletin ätiyaçlandyryşyň kadalary» bilen kesgitlenilýär.

Daşary ýurtdan gaýdyp gelnenden soň, awtoulag serişdesi ätiyaçlandyryja gözden geçirmek üçin berilmelidir.

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölän ätiýaçlandyryja, tölenen tölegiň möçberinde zeled üçin jogapkäre bolan ätiýaçlandyryşanyň talap hukugy geçýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ähli jedeller Türkmenistanyň ulanylýan kanunçylygyna laýyklykda çözülýär. Nägilelikler, Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan kesgitlenilen hak isleýiş möhletiniň çäklerinde berlip bilner.

II.VII bap. Raýatlaryň eýeçilik hukugyna degişli bolan öýleriň meýletin ätiýaçlandyrylyşy

§2.7.1. Ätiýaçlandyryşyň tertibi

Ätiýaçlandyryşyň bu görnüşi Saparmyrat Türkmenbaşynyň Türkmenistanyň raýat Bitewi kanunyna, «Ätiýaçlandyryş hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunyna, Türkmenistanyň Prezidentiniň 1997-nji ýylyň 29-njy ýanwarynda çykaran №3001 Karary bilen tassyklanylýan Türkmenistanyň Döwlet ätiýaçlandyryş guramasy hakyndaky Düzgünnama we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna laýyklykda amala aşyrylýar.

Özlerine degişli inžener enjamlary bilen bilelikde ulanmagyň uzak wagtylyk (kadalaşdyryjy) möhletinde öz ýerine ýetirýän iş maksadyna laýyk gelýän desgalara (islendik gozgalmaýan gurluşyk işine) **jaýlar** diýilýär. Raýatlaryň şahsy eýeçiliginde bolan, hemişelik ýaşayan ýerinde gurnalan we diwarlary hem-de üçegi bolan jaýlar (ýaşaaýyş jaýlary, bag öýjagazlary, saýalyklar, hojalyk binalary) meýletin ätiýaçlandyryşa kabul edilýär. Aşakdakylar meýletin ätiýaçlandyryşa kabul edilip bilinmez:

- ýaşamak gadagan edilen we ýykyp aýyrmaga degişli we heläkçilik ýagdaýynda duran jaýlar;
- şeýle howp barada bellenen tertipde yglan edilen ýa-da ygtyýarly edaralar (gidrometeorologugy edaralary we başgalar) tarapyndan şeýle howpuň ýagdaýyny tassyklaýan degişli resminamalar düzülen pursatyndan başlap ýeriň opurylmagy,

süýşmegi, suw joşmasy we beýleki tebigy heläkçilikler howp salýan zolakdaky jaýlar;

- eýeleri şol ilatly ýerde ýaşamaýan we olaryň jaýlary niýetlenilişi boýunça peýdalanylmaýan we göwnejaý gözgeçilik bilen üpjün edilmedik jaýlar.

Uzak wagtlap ulanmak üçin niýetlenilmedik goşmaça jaýlar (gurluşykda ulanylýan durmuş hajatly jaýlar, wagtlaýyn jaýlar, ýerkümelere, söwda palatkalary) jaýlara degişli däldir.

Jaýlaryň meýletin ätiyaçlandyryşy aşakdakylaryň netijesinde ýok bolmagyndan ýa-da olara zeper ýetmeginden geçirilýär:

a) ýangynyň, ýylдыrym urmagynyň, partlaýşyň;

b) tebigy betbagtçylyklaryň (suw joşmasy, ýer titremesi, hasarat, tupan, çabga, doly, ýer süýşmegi, sil gelmegi), şol ýer üçin adaty bolmadyk dowamly ýagşyň ýagmagynyň we galyň garyň düşmeginiň;

ç) suw basmagynyň, ýyladyş, suw geçiriş we lagym ulgamlarynyň hatardan çykmagynyň (şol sanda temperaturanyň pese gaçmagy netijesinde), ýerasty suwlaryň duýdansyz ýagdaýda ýokary galmagynyň, şeýle hem ýangynyň ýaýramagyny bes etmek üçin ýa-da şu bölümde görkezilen haýsydyr bir tebigy betbagtçylygyň tötänleýin howpy bilen baglanyşykly jaýy söküp aýyrmak ýa-da olary başga ýere geçirmek zerur bolsa;

d) ätiyaçlandyrylan emlägiň üstüne dolandyrylýan uçýan obýektleriň ýa-da olaryň döwür-ýenjikleriň gaçmagynyň, olaryň üstünden awtoulag serişdeleriniň basyp geçmeginiň;

e) üçünji taraplaryň hyýanatçylykly hereketleriniň;

ä) ähli töwegelçiliklerden.

Suw basmagyndan ätiyaçlandyryş goragy tebigy betbagtçylyklar (uzak wagtlap ýagyş ýagmagy, garyň eremeği, galyň gar ýagmagy zerarly örtügiň ýa-da üçegiň deşilmegi, olara zeper ýetmegi netijesinde üçekden suw geçmegi) sebäpli daşyndan suwuň aralaşmagyny öz içine alýar.

Jaýlaryň ätiyaçlandyryş şertnamasy jaýlar gözden geçirileninden soň raýatlaryň ýazmaça arzasy (*1-nji goşundy*) esasynda baglaşylýar. Jaýlaryň ätiyaçlandyryş şertnamasy 1 ýyla çenli we ondan hem köp möhlete baglaşylýar.

1-nji goşundy

_____ döwlet

(welaýat, şäher, etrap)
ätiýaçlandyryş guramasy**Jaýlaryň meýletin ätiýaçlandyryşy boýunça****A R Z A**Ätiýaçlandyryan: _____
(ady, atasynyň ady, familiýasy)Salgysy/telefony _____
20__ ýylyň _____ aýynyň «__» dan(den) jaýy meýletin
ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmagy haýyş edýär.

Jaýyň görnüşi	Gurlan ýyly	Düýpli abat- lanan ýyly	Nyrh kesilen ýyly	Nyrh kesiş bahasy	Gatlary- nyň sany	Üçeginiň kysymy	Diwarlar (gurlan serişdesini görkez- meli)

Ätiýaçlandyryş goragy: ätiýaçlandyrmakçy bolýan töwekgelçilikleriňizi görkeziň:

a) ýangyn, ýylдыrym urmagy, partlaýyş;

b) suw joşmasy, ýer titremesi, tupan, harasat, çabga, doly, ýeriň opurylmagy, sil gelmegi, duýdansyz ýagdaýda ýerasty suwlaryň ýokaryk galmagy, şol ýer üçin adaty bolmadyk dowamly ýagşy ýagma-gy we galyň gar düşmegi;

ç) suw basmagy, ýyladyş, suw geçiriş we lagym ulgamlarynyň heläkçiligi, şol sanda temperaturanyň pese gaçmagy netijesinde şolaryň heläkçiligi, ýangyn söndüriş ulgamynyň heläkçiligi;

d) dolandyrylýan uçýan obýektleriň ýa-da olaryň döwür-ýenjlikleriniň ätiýaçlandyrylan emlägiň üstüne gaçmagy, awtoulag serişdeleriniň olaryň üstünden geçmegi;

e) üçünji tarapyň bilkastlaýyn hereketleri;

ä) ähli töwekgelçiliklerden.

Ätiýaçlandyryş möhleti: 20__ ýylyň _____ aýynyň «__» - dan
20__ ýylyň _____ aýynyň «__» çenli.

Ätiýaçlandyryş pul möçberi: _____

Ätiýaçlandyryş wnosy (baýragy) : _____

Tölegiň şertleri: _____

Şolaryň deregini tutýan ýyladyş esbaplary barmy _____

Ätiýaçlandyryş kadalary we şertleri bilen tanyşdyryldym

(Ätiýaçlandyryşanyň goly)

20__ ýylyň _____ aýynyň «_____».

Şertnama ätiýaçlandyryşana berlen ýerdäki ähli jaýlary hem, olaryň aýry-aýrylaryny hem ätiýaçlandyrmak üçin, şonuň ýaly-da şol jaýlardaky ätiýaçlandyryşana degişli paýlary ätiýaçlandyrmak üçin baglaşylyp bilner. Ätiýaçlandyryş şertnama baglaşylyan mahaly howpuň ýa-da ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagy üçin düýpli ähmiýetli özüne mälim bolan ähli ýagdaýlary ätiýaçlandyryja ýazmaça habar bermelidir. Ätiýaçlandyryjynyň şertnamadan ýa-da üýtgän mazmuny bilen ony baglaşmaktan boýun gaçyrmak hakyndaky çözügüdiňe täsir edip biljek ýagdaý düýpli ýagdaý bolup durýar.

Eger ätiýaçlandyryja düýpli ýagdaýlar barada habar berilmese, ol şertnamadan boýun gaçyryp biler. Eger ätiýaçlandyryş düýpli ýagdaý hakynda habar bermekden bilgeşleýin boýun gaçyrsa munuň hem şeýle ähmiýeti bardyr.

Eger düýpli ýagdaýlar hakyndaky habarda nädogry maglumatlar bar bolsa, onda şeýle ýagdaýda hem ätiýaçlandyryjy şertnamadan boýun gaçyryp biler.

Eger ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ätiýaçlandyryşana töwekgelçilik derejesindäki haýsydyr bir düýpli üýtgetmeler hakynda ýa-da öz netijeleri boýunça ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň möçberini artdyryp biljek üýtgetmeler barada mälim bolsa, onda ätiýaçlandyryjyny has gysga möhletlerde ähli üýtgetmeler barada ýazmaça habardar etmek ätiýaçlandyryşanyň borjy bolup durýar.

Eger ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryja bir aýyň dowamynda şertnama baglaşylanyndan soň ýüze çykan howpuň artmagy hakynda habar bermese, şeýle ýagdaýda ätiýaçlandyryjynyň bir aýlyk möh-

leti berjaý etmek bilen şertnamany bozmaga ýa-da degişlilikde ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) artdyrmaga talap etmäge haklydyr. Eger ätiýaçlandyryş bilgeşleýin howpuň artmagyny döretse, ätiýaçlandyryjy bir aýlyk möhleti berjaý etmezden şertnamany bozup biler. Bir aýlyk möhlet ätiýaçlandyryjynyň habar bermek borjunyň bozulandygy hakynda bilen pursatyndan başlanýar.

Jaýlary ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak bellenilen görnüşdäki blankda ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) bilen resmileşdirilýär we ol ätiýaçlandyryşana gowşurylýar.

§ 2.7.2. Ätiýaçlandyryş pul möçberleri we baýraklary (wznoslary)

Ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryş şahadatnamasynda (polisinde) görkezilen möçberde we möhletlerde ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) tölemäge borçludur. Ätiýaçlandyryş diňe ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny (polisini) alandan soň ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) tölemäge borçludur. Ilkinji we bir gezeklik ätiýaçlandyryş baýraklary (wznoslary) wagtynda tölenilýänçä ätiýaçlandyryjy öz borçlaryndan erkindir.

Ätiýaçlandyryş nyrlarynyň möçberini ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyryş pul möçberlerinde göterimlerde bellenilýär we jaýyň bahasyna, töwekgelçilik derejesine baglydyr hem-de ätiýaçlandyryş şertnamalary baglaşylan mahaly şeýle ýagdaýlara baglylykda ýokarlandyryp hem, peseldilip hem bilner.

Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy):

- nagt pul bilen – ätiýaçlandyryş wekiline ýa-da gönüden-göni ätiýaçlandyryjynyň pulhanasyna;
- nagt däl hasaplaşyk arkaly – ätiýaçlandyryşanyň işleýän ýerindäki kärhananyň (edaranyň ýa-da guramanyň) hasaphanasynyň üsti bilen tölenilýär.

Ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) ýitirilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryşanyň ýazmaça arzasy esasynda onuň öweziligini berýär, şondan soň ýitirilen polis hakyky däl diýlip hasap edilýär we şol boýunça jaýa öwezini doluş puly tölenilmeýär.

Jaýlaryň ätiyaçlandyryş şertnamsy boýunça ätiyaçlandyryş pul möçberi ätiyaçlandyryşanyň islegi boýunça, ýöne könelmegini nazara almak bilen jaýyň hakyky bahasyndan köp bolmadyk möçberde belleniýär. Şunda ätiyaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberi, eger ätiyaçlandyryş şertnamasynyň şertleri bilen başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, ätiyaçlandyryş pul möçberiniň ätiyaçlandyryş bahasyna gatnaşygyna deňeçerlikde kemeldilýär.

Eger ätiyaçlandyryş şertnamsy 1 ýyl möhlete baglaşylýan bolsa, onda ätiyaçlandyryşanyň ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) iki möhletde: 50 %-ni – şertnama baglaşylan mahaly we 50%-ni ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän möhletiniň başlanmagyndan 3 aýdan gijä galman tölemek hukugy berlip bilner.

Eger ätiyaçlandyryş şertnamsy birnäçe ýyla baglaşylýan bolsa, onda ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) her ýyl tölenilip, ýagny ätiyaçlandyryş şertnamsy baglaşylýan ýyllaryň sanyna gaýra goýlup bilner.

Ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) tölenilýän mahaly ätiyaçlandyryş tarapyndan ätiyaçlandyryş şahadatnamsynda (polisinde) ony tölemegiň anyk möhleti we ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) tölemek bilen baglanyşykly ätiyaçlandyryşanyň jogapkärçiligi kesgitlenilýär.

Eger ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) wagtynda tölenilmedik bolsa, onda ätiyaçlandyryş ony tölemeklik üçin iki hepdelik möhletini ýazmaça kesgitlep biler. Eger şol möhletiniň geçmegi boýunça ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çyksa we şol wagta çenli ätiyaçlandyryş baýraklar (wznoslary) girizmegiň möhletini geçirse, ätiyaçlandyryş öz borçlaryndan boşadylýar.

§ 2.7.3. Franşiza we ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwri

Taraplar ätiyaçlandyryş şertnamsynda ätiyaçlandyryşy belli bir möçberden geçmeýän ýitgileriň öwezini dolmaktan boşadýan, ätiyaçlandyryş tarapyndan öwezini dolunmaýan ýitginiň – franşizanyň möçberini ylalaşyp bilerler.

Umumy ýitginiň öwezini dolmak dolulygyna ätiýaçlandyryňyň özbaşdak jogapkärçiliginde galýan bölegi franşıza hasaplanylýar. Ätiýaçlandyryş şertnamasynda (ätiýaçlandyryş polisinde) şertli ýa-da şertsiz franşıza göz önünde tutulyp bilner.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynda (polisde) şertli franşıza bellenen mahaly ätiýaçlandyryjy, eger ýitginiň möçberi franşizanyň möçberinden geçmeýän bolsa, onda şol ýitgi üçin jogapkärçilikden boşadylýar we eger ýitginiň möçberi franşizanyň möçberinden geçýän bolsa, onda ol dolulygyna öwezini dolmaga degişlidir.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynda (polisde) şertsiz franşıza bellenen mahaly ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiligi franşizany aýryp, ýitginiň möçberi bilen kesgitlenilýär.

Franşıza ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly ätiýaçlandyryş pul möçberine ýüzdeler babatda ýa-da absolyt göwürümde taraplaryň ylalaşmagy boýunça kesgitlenilýär. Ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan günü sagat 24. 00-da başlanýar we şertnamada göz önünde tutulan möhletiniň soňky gününü sagat 24. 00-da tamamlanýar.

Öňki ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän möhleti tamamlanýança täze möhlete ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan (täzeden dikeldilen) mahaly täze şertnama öňki şertnamanyň hereketiniň tamamlanan pursatyndan başlap güýje girýär.

Ätiýaçlandyryş jaýa bolan eýeçilik hukugyny ýitiren mahaly ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereketi ätiýaçlandyryş baýraklary (wznoslary) gaýtarylyp berilmezden bes edilýär. Eýeçilik bellenen tertipde başga adama geçen ýagdaýynda jaý şertnama arkaly şertleşilen möhletiniň ahyryna çenli ätiýaçlandyrylan hasap edilýär.

Eger onuň üçin ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy doly ätiýaçlandyryş pul möçberinde tölenilen bolsa ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereketi we ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiligi bes edilýär. Şol ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy ätiýaçlandyryş pul möçberinden az tölenilen bolsa şeýle ýagdaýda ätiýaçlandyryjynyň jorapkärçiligi ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen möhletiniň ahyryna çenli şertnamada şertleşilen ätiýaçlandyryş pul möçberi bilen tölenilen ätiýaçlandyryş öwezini dolmasynyň arasyndaky tapawuda barabar möçberde saklanyp galýar.

Eger ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy tölenileninden soň zeper ýeten jaý dikeldilen bolsa we ätiyaçlandyryň ätiyaçlandyryş pul möçberini artdyrmak isleýän bolsa, onda oňa goşmaça ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmaga hukuk berilýär.

Bir ýyldan az möhlete baglaşylan şertnamalar boýunça ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary) şol bir wagtda ýyllyk baýragynyň (wznosynyň) möçberinden aşakdaky möçberlerde tölenilýär:

– bir aý möhlete ätiyaçlandyrylan mahaly 20%, iki aýa – 30%, üç aýa – 40%, dört aýa – 50%, bäs aýa – 60%, alty aýa – 70%, ýedi aýa – 75%, sekiz aýa – 80%, dokuz aýa – 85%, on aýa – 90% we on bir aýa – 95%.

Ätiyaçlandyryş pul möçberiniň artmagy bilen baglanyşykly baglaşylan goşmaça şertnamalar boýunça hem ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary) ýokarda görkezilen möçberlerde tölenilýär. Şonda doly däl aý üçin ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) doly aý üçin ýaly tölenilýär.

Bassyr 3 ýyl we ondan hem köp wagtlaп üzüksiz ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşan we şol döwrüň içinde ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny almadyk ätiyaçlandyryň soňraky möhlet üçin täze şertnama baglaşan mahaly ätiyaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) hasaplanylan möçberinden 20% möçberinde indirim almaga hukuklary bardyr.

§2.7.4. Ätiyaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberini kesgitlemek we tölemek

Ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan mahaly ätiyaçlandyryň, ol bolmadyk mahaly bolsa maşgalanyň kämillik ýaşyna ýeten agzasy jaýlary halas etmek we olara soňra zeper ýetmeginiň önüni almak üçin mümkin bolan ähli çäreleri haýal etmän görmäge hem-de ýüze çykan ýagdaý barada ätiyaçlandyryja bada-bat habar bermäge borçludyr.

Arzalar gelip gowşan gününde ätiyaçlandyryjy tarapyndan №110-a görnüşdäki žurnalda hasaba alynýar.

Ätiyaçlandyryjy jaýlaryň ýok edilmegi ýa-da olara zeper ýetmegi barada №110 görnüşdäki güwänamany düzmäge borçludyr.

Güwänama ätiýaçlandyryş ýagdaýy hakyndaky arzanyň esasynda arza gelip gowşandan soň 3 günüň dowamynda ätiýaçlandyryşanyň, ätiýaçlandyryş bolmadyk mahaly bolsa, onuň maşgalasynyň kämillik ýaşyna ýeten agzasynyň we iki şaýadyň gatnaşmagynda, oba ýerlerinde bolsa Geňeşiň wekiliniň gatnaşmagy bilen düzülýär.

Güwänama jaýlaryň ýok edilen ýa-da olara zeper ýeten ýeri, wagty we onuň sebäbi hakyndaky, şeýle hem ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagyny bellemek üçin we ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemek hakyndaky meseläni çözmek üçin ähmiýeti bolan beýleki ýagdaýlar hakynda ygtyýarly edaralaryň (gidrometeorologiya we seýsmologiya gulluklary, jemagat hojalygy, ýangyn gözegçiligi, polisiya, prokuratura, kazyýet we beýleki edaralar) resminamalary goşulýar.

Eger ätiýaçlandyryş ýagdaýy netijesinde jaýlaryň ýok edilmegi ýa-da olara zeper ýetmegi köpçülikleýin häsiýete eýe bolsa, onda Türkmenistanyň Döwlet ätiýaçlandyryş guramasynyň :

- güwänamany düzmegiň möhletini bir aýa çenli, aýratyn ýagdaýlarda bolsa, ondan hem köp möhlete, ýöne iki aýdan köp bolmadyk möhlete uzaltmaga;
- ätiýaçlandyryş öwezini dolmagy tölemegiň möhletini degişlilikde güwänamalary düzmegiň möhletine görä uzaltmaga hukugy bar.

Güwänamada aşakdaky meseleleri beýan etmek zerurdyr:

- jaýlaryň ýok edilmeginiň ýa-da olara zeper ýetmeginiň ýagdaýyny we sebäbini, olara zeper ýetmeginiň häsiýetini hem-de derejesini we ýetirilen zelesiň hem-de ätiýaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberini kesgitlemek zerur bolan beýleki maglumatlary, jaýyň zeper ýeten ýerini ýa-da onuň galyndylaryny (esasy, gyra erňegini, gurluşyk serişdelerini we başgalary) gözden geçirmek arkaly, şeýle hem ätiýaçlandyryjynyň degişli ygtyýarly edaralardan alan resminamalary esasynda kesgitlenilýär;
- eger jaýy abatlamak arkaly ilkibaşdaky hyzmaty boýunça ulanmak üçin ýaramly ýagdaýa getirmek mümkin bolsa, onda ol zeper ýeten hasap edilýär. Galan ýagdaýlarda jaý ýok edilen hasap edilýär;

- jaýa zeper ýetmeginiň möçberi (derejesi) degişli ölçeg birliklerinde (kub metrlerde, inedördül metrlerde, pogon metrlerde, kerpijiň, çerepisa plitalarynyň, şiferiň sanlarynda we başgalar-da) ýa-da ätiyaçlandyrylan jaýyň zeper ýeten bölekleriniň ýa bolmasa tutuş jaýyň göterimlerinde görkezilýär;
- ýok edilen jaýlaryň galyndylary we olaryň aýry-aýry bölekleri, şol sanda esasy diňe eger olar soňra gurluşykda peýdalanmak üçin ýaramly bolan ýagdaýynda nazara alynýar. Şonda jaýlaryň galyndylary hojalyk serişdeleriniň mukdary boýunça nazara alynýar, olar bolsa jaý ýa-da onuň aýry-aýry bölekleri sökülen mahaly alnyp bilner. Şeýle serişdeleriň mukdary hasaplap görmek arkaly ýa-da serişdeleriň çykyşynyň ulanylýan ölçeglerinden ugur alnyp kesgitlenilýär. Jaýlaryň palçykdan suwalan, pagsa, saman garylyp suwalan we gum üşürilip galdyrylan diwarlarynyň zeper ýeten bölekleriniň galyndylary nazara alynmaýar;
- jaýlary halas etmek boýunça işleriň möçberi, zeper ýeten jaýlary abatlamagyň bahasy şu usullaryň birini ulanmak bilen kesgitlenilýär:

a) jaýlaryň aýry-aýry böleklerine bir bitewi nyrhлары ulanmak arkaly;

b) zeper ýeten jaýyň aýry-aýry bölekleriniň (gurnama parçalarynyň) bahasynyň onuň umumy ätiyaçlandyryş bahasyna göterimlerdäki gatnaşygyny ulanmak arkaly;

ç) zeper ýeten jaýy dikeltmegiň (abatlamagyň) ygtyýarly edarlardan alnan bahasyny ulanmak arkaly.

Zeper ýeten jaýy abatlamagyň bahasyny hasaplamagyň usulyny seçip almak zeper ýetmäniň häsiýeti we möçberi, şol jaýyň gurnamasynyň çylşyrymlylygy we degişli tehniki we nyrh kesiş resminamalarynyň bardygy nazara alnyp geçirilýär.

Zeper ýeten jaýlary abatlamagyň bahasynyň hasaplamasy düzülen mahaly diňe şol ätiyaçlandyryş ýagdaýy bilen ýüze çykan işleriň, şeýle hem ätiyaçlandyryş ýagdaýy netijesinde jaýa zeper ýetmegi bilen baglanyşykly zerur diýlip ykrar edilen abatlaýyş işleri hasaplama goşulýar.

Ýangynyň ýaýramagyny bes etmek baradaky çäreler bilen baglanyşykly ýa-da haýsydyr bir tebigy betbagtçylygyň tötänleýin howpy ýüze çykan mahaly sökülen jaýlar başga ýere geçirilende jaýlary sökmek we dikeltmek üçin, şeýle hem serişdeleri we jaýlaryň böleklerini başga ýere geçirmek üçin harajatlar hasaplama goşulýar.

Jaýy meýletin ätiýaçlandyrmak boýunça ätiýaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberi ätiýaçlandyryjy tarapyndan onuň düzen hasaplama esasynda kesgitlenilýär.

Jaýy meýletin ätiýaçlandyrmak boýunça ätiýaçlandyryş öwezini dolma aşakdaky möçberlerde hasaplanylýar:

- ✓ jaý ýok edilen mahaly könelmegini hem-de nyrhynyň gaçmagyny nazara almak, jaýyň gurluşyk üçin ýaramly galyndylarynyň bahasyny tutup galmak bilen, onuň şertnama boýunça bellenilen ätiýaçlandyryş pul möçberine deň möçberde, ätiýaçlandyryş öwezini dolmagy ätiýaçlandyryş pul möçberiniň çäklerinde jaýy halas etmek, şeýle hem onuň galyndylaryny tertibe salmak boýunça çykdajylaryň möçberinde artýar;
- ✓ jaýa zeper ýeten mahaly jaýy abatlamagyň (dikeltmegiň) bahasyna deň möçberde, jaýy halas etmek, ony we gurluşyk üçin ýaramly galyndylaryny tertibe salmak boýunça harajatlaryň möçberi goşulýar.

Eger tölenilýän ätiýaçlandyryş öwezini dolmasynyň möçberinden ätiýaçlandyryş şertnamasy, möhleti gaýra goýlup (her aý, her çärýek we başgalar) baýraklary (wznoslary) tölemek bilen baglaşylan bolsa, onda jaý üçin baýrak (wznos) tutulyp alynýar.

Eger şolar boýunça jenaýat işleri gozgalýan ýagdaýlardan başga, ätiýaçlandyryş wakasynyň ýüze çykmagynyň ýagdaýy güwänama düzülen mahaly bellenilip bilinjek we ýetirilen zeleliň möçberini Türkmenistanyň kanunçylygy bilen bellenilen iş hakynyň iň az möçberiniň 4-sinden geçmeýän bolsa, onda ygtyýarly edaralardan hiç bir resminamalar soralyň alynmaýar.

Eger jaýyň meýletin ätiýaçlandyryşy boýunça ätiýaçlandyryş öwezini dolmasynyň möçberi ätiýaçlandyryş guramasy üçin bellenilen möçberden geçmeýän bolsa, onda ätiýaçlandyryjy tarapyndan tölenilýär, galan ýagdaýlarda bolsa töleg ýokarda durýan döwlet ätiýaçlandyryş guramasy tarapyndan hasaplamalar tassyklanandan

soň amala aşyrylýar. Garamagyndaky ätiyaçlandyryş guramalar üçin bellenen möçberler Türkmenistanyň Döwlet ätiyaçlandyryş guramasy tarapyndan kesgitlenilýär.

Eger ätiyaçlandyryş öwezini dolmasynyň möçberi ätiyaçlandyryş guramasy üçin bellenen möçberden geçýän bolsa, onda bu ýagdaý boýunça ähli resminamalar netijenama bilen bilelikde ýokary gurama iberilýär, ol bolsa tölemek ýa-da tölemekden boýun gaçyrmak barada degişli çözgüdi kabul edýär hem-de bu barada ätiyaçlandyryş öwezini dolmasynyň tölenilmäge degişli möçberini ýa-da boýun gaçyrmagyň sebäplerini görkezmek bilen, ätiyaçlandyryş habar berýär.

Eger bu iş boýunça derňew geçirilýändigini bilen baglanyşykly ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemäge mümkinçilik bolmasa, onda ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemek ýa-da tölemekden boýun gaçyrmak hakyndaky mesele ätiyaçlandyryjy derňew edaralaryndan iş boýunça önümçiligiň bes edilendigi ýa-da durzulandygy hakyndaky karary alanyndan soň, iş kazyýete berlen ýagdaýynda bolsa kazyýetiň degişli çözgüdi alandan soň üç gün möhletde çözülýär.

Ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemekden boýun gaçyrylan ýagdaýynda ätiyaçlandyryjy bu barada ätiyaçlandyryş şu bölümde göz önünde tutulan möhletlerde ýazmaça habar bermäge borçludur.

Eger ätiyaçlandyrylan jaýlar ätiyaçlandyryş ýagdaýlaryna degişli bolmadyk wakalar netijesinde ýok edilen ýa-da olara zeper ýeten bolsa, onda ätiyaçlandyryjy tarapyndan ätiyaçlandyryş ýeten zeleliň öwezi dolunmaýar. Jaýyň ýok edilmegi ýa-da oňa zeper ýetirilmegi ätiyaçlandyryşyň ýa-da onuň maşgalasynyň kämillik ýaşyna ýeten agzasynyň bilkastlaýyn hereketleriniň netijesi bolsa ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy tölenilmeýär.

Bilkastlaýyn hereketleriň bardygy ätiyaçlandyryjynyň degişli ygtyýarly edaralardan (ýangyn gözegçiligi, polisiýa, prokuratura, kazyýet we başgalar) alan resminamalarynyň esasynda bellenilýär.

Ätiyaçlandyryş, ol bolmadyk mahaly bolsa onuň maşgalasynyň kämillik ýaşyna ýeten agzasy muňa mümkinçilik bolsa-da, jaýy halas etmek hem-de oňa mundan beýläk-de zeper ýetmeginiň önüni almak üçin mümkin bolan ähli çäreleri görmedik bolsa, jaýyň ýok edilmegi ýa-da oňa zeper ýetmegi barada ygylan etmedik bolsa, ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryş öwezini dolmasynyň möçberi-

ni azaltmaga ýa-da ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemekden boýun gaçyrmaga hukugy bardyr.

Ätiýaçlandyryşyň arza bermegiň tertibini bozmagy bilen baglanyşykly ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemekden boýun gaçyrmak baradaky çözügi diňe şeýle bozulma netijesinde jaýyň ýok edilmeginiň ýa-da oňa zeper ýetmeginiň ýagdaýyny hem-de sebäbini anyklamak, şeýle hem ätiýaçlandyryş ýagdaýy netijesinde ýetirilen zeleliň möçberini kesgitlemek mümkin bolmadyk mahaly kabul edilip bilner.

Aşakdakylar netijesinde çekilen zeeller öwezini dolunmaga degişli däldir:

- ✓ ýadro partlamasynyň, radiasiýanyň we radioaktiw zäherlenmäniň täsiri;
- ✓ her hili harby we terrorçylykly hereketler we olaryň getiren zyýanly netijeleri, şeýle hem köpçülikleýin bidüzgünçilikler, döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralarynyň görkezmesi boýunça jaýlaryň bahasy tölenilmän elinden alynmagy, rekwiiziýa edilmegi, tussag edilmegi, ýykylyp aýrylmagy.

Ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy çäklerinde jaý ýerleşýän etrabyň ýa-da şäheriň ätiýaçlandyryjysy tarapyndan tölenilýär. Ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy tölenilýänçä tölenilmäge degişli ähli resminamalaryň dogry resmileşdirilendigini, degişli ýagdaýlarda bolsa (bellenilen çäklerden artyk öwezini dolmalar boýunça) ýokary ätiýaçlandyryş guramalarynyň görkezmesiniň bardygyny barlamaga borçludyr. Olary beren guramalaryň möhüri ýa-da göwnejaý gollar bolmadyk güwänamalaryny, hasaplamlaryny, delil hatlaryny we beýleki resminamalary tölege kabul etmek gadagan edilýär. Ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy ätiýaçlandyryjy ähli zerur namalary alandan soň 7 gün möhletde tölenilýär.

Ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy bankdaky çek boýunça tölenilýär ýa-da onuň bank edarasyndaky hasabyna geçirilýär. Taraplaryň ylalaşygy boýunça ätiýaçlandyryş öwezini doluş möçberiniň çäklerinde, ýetirilen zyýanyň öwezini natural görnüşde dolmak bilen hem çalşyrmak göz önünde tutulyp bilner.

Ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny töläň ätiýaçlandyryja tölenilen pul möçberiniň çäklerinde ätiýaçlandyryş öwezini ýetirilen zeledir.

üçin jogapkär adama bolan talap etmek hukugy geçýär. Şunuň bilen baglanyşykly ätiýaçlandyryjy degişli ýagdaýlarda bellenen tertipde we möhletinde ýetirilen zeled üçin jogapkär adama regres hak islegini bildirmäge borçludur. Görkezilen talap (regres hak islegi) ätiýaçlandyryanyň maşgala agzalaryna bildirilmeyär.

Ätiýaçlandyryan, eger ýetirilen zeledüň dolulygyna öwezini dolun bolmasa ýa-da onuň öwezini dolmak kazyýetiň çözgüdi boýunça ýetirilen zeled üçin jogapkär adam tarapyndan geçirilýän bolsa, ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny almak hukugyny ýitirýär. Eger ýetirilen zeledüň kem-käslýän öwezini dolun bolmasa, onda ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy ätiýaçlandyryanyň ýetirilen zeled üçin jogapkär adamdan alan pul möçberini nazara almak bilen tölenilýär.

Nägilelikler, Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan kesgitlenilen hak isleýiş möhletiniň çäklerinde berlip bilner. Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ähli jedeller Türkmenistanda ulanylýan kanunçylyga laýyklykda çözülýär.

II.VIII bab. Kärhanalaryň emläginiň meýletin ätiýaçlandyrylyşy

§2.8.1. Ätiýaçlandyrylyşyň tertibi

Türkmenistanda hereket edýän kanunçylyga laýyklykda, ätiýaçlandyryanlar we aşadaky edara görnüşindäki taraplar we şahsy adamlar bolup bilerler:

- emlägiň eýeleri,
- doly hojalyk eýeçiligindäki ýa-da dolandyryşdaky hukukda emläge eýelik edýän adamlar;
- kärendeçiler, şeýle hem kanuny esasyda emläge eýelik edýän beýleki adamlar,
- edara görnüşindäki taraplary döretmezden telekeçilik işi bilen meşgullanýan şahsy adamlar.

Emläk ätiýaçlandyryşy ätiýaçlandyryanlaryň ýa-da olaryň görkezmeleri boýunça, beýleki taraplaryň (peýda alyjynyň) peýdasyna amala aşyrylýar.

Raýat jogapkärçiliginiň ätiýaçlandyryşy önüm öndürmekde (işleri, hyzmatlary etmekde) emläk ulanylýan mahaly ulanylýan kanunçylykda görkezilen borçlarynyň ätiýaçlandyryýan tarapyndan bilmän bozulandygy netijesinde bähbitlerine zyýan ýetirilen üçünji tarapyň peýdasyna geçirilýär.

Ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryýanyň raýat jogapkärçiliginiň ätiýaçlandyryş şertnamasyna laýyklykda, ýetirilen zyýan üçin, ol hakykatdan hem ätiýaçlandyrylan emläk boýunça bolan ýagdaýynda, üçünji tarapa şol zyýanyň öwezini tölemäge, ätiýaçlandyryýan bolsa ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenen tertipde ätiýaçlandyryş baýraklaryny tölemäge borçludyr.

Ätiýaçlandyryýanyň (peýda alyjynyň) ätiýaçlandyrylan aakdaky emläklere eýeçilik etmek, ony ulanmak we dolandyrmak bilen bagly bolan emläk bähbitleri ätiýaçlandyryş obýektleri bolup durýar:

- a) binalar (önümçilik, edara ediş durmuş-medeni maksatly we jemgyýetçilikde peýdalanylýan jaýlar we beýlekiler);
- b) desgalar (diňler, agregatlar we beýleki önümçilik – tehnologiki enjamlar);
- ç) inženerçilik we önümçilik – tehnologiki enjamlary (birleşmeler, ulgamlar, elektron-hasaplaýyş tehnikasy, abzallar, geçiriji we güýçlendiriji enjamlar, beýleki mehanizmler we esbaplar);
- d) hojalyk jaýlary (garažlar, zat saklanýan jaýlar, ammarlar, bas-syrmalar, ýapyk meýdançalar, germewler we başgalar);
- e) aýry jaýlar (laboratoriýalar, otaglar, sehler we ş.m.);
- ä) gurluşygy tamamlanmadyk desgalar;
- f) enjamlar we tehnologiki enjamlaşdyrma;
- g) interýere degişli bolan zatlar, mebeller, goşlar;
- h) haryt-maddy gymmatlyklar (harytlar, çig mal, serişdeler).

Eger ätiýaçlandyryş şertnamasynda başgaça şertleşilmedik bolsa, onda aşakdakylar ätiýaçlandyryşa degişli däldir:

- a) milli we daşary ýurt pulundaky nagt pullar;
- b) paýnamalar, obligasiýalar we beýleki gymmat bahaly kagyzzlar;
- ç) golýazmalar, meýilnamalar, çyzygylar we beýleki resminamalar, buhgalteriýa we iş kitaplary;
- d) görnüşler, nusgalar, şekiller we ş.m.;

- e) gymmat bahaly guýma metallar we gymmat bahaly gapsyz daşlar;
- ä) kompýuter we şoňa meňzeş ulgamlaryndaky tehniki maglumat saklaýjylar, ýagny magnit plýonkalary we kassetalar, magnit diskleri, ýat bloklary we ş.m.;
- f) markalar, teňňeler, pul belgileri we bonlar, suratlar, heýkeller ýa-da beýleki kolleksiyalar, sungat eserleri;
- g) partlaýan we partlama howply zatlar (benzin, dizel ýangyjy, ýag, gaz we ş.m.);
- h) saklaýyşda ýa-da komissiyada duran harytlar;
- i) ulag serişdeleri, hereket ediji, gurluşyk, oba hojalyk ýa-da beýleki ulaglar;
- j) ätiyaçlandyrylan ýerdäki, emma ätiyaçlandyryýana degişli bolmadyk emläk;
- ž) mallar, oba hojalyk, köp ýyllyk ekinler we oba hojalyk ekinleriniň hasyly;
- k) heläkçilik ýagdaýyndaky desgalar we binalar, gurluş parçalary we bilge ulgamlary, şeýle hem olaryň içinde ýerleşýän emläk;
- l) ýer opurylma, suw alma, süýşgün we beýleki tebigy betbagtçylyk howpy abanýan ýerlerdäki, şeýle hem kesgitlenen tertipde harby hereketleri yglan edilse, yglan edilen wagtynda bu ýerde ýerleşýän emläk, eger bu howp hakynda şertnama baglaşylmanka yglan edilen bolsa;
- m) dolanyşykdan aýrylan ýa-da dolanyşygy çäklendirilen gaýry emläk.

§ 2.8.2. Ätiyaçlandyryş töwekgelçilikleri

Ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiyaçlandyryjy emlägi ýangyndan, ýyldyrym urgysyndan, gaz partlamasy netijesinde ýok bolmagyndan ýa-da zyýan çekmeginden ätiyaçlandyryş goragy bilen üpjün edýär (töwekgelçilik belgisi 01).

Ýakylmagy we saklanmagy üçin ýörite niýetlenen ýerlerden başga ýerde ýanyp, özbaşdak ýaýramak ukyby bolan oduň döremegine ýangyn diýilýär. Ýangyna dahylly bolmadyk ot degme zyýanlary,

şeyle hem ätiyaçlandyrylan emlägi ot, ýylylyk we beýleki termiki täsir etme bilen olary täzeden işlemek we beýleki maksatlar (mysal üçin, guratmak, bişirmek, ütüklemek, kakatmak, gowurmak, metallary gyzdyryp işlemek ýa-da eretmek we ş.m.) bilen baglylykda ýetirilen zyýan, ätiyaçlandyryşa degişli dälendir we onuň öwezi dolunmaýar.

Emlägi halas etmek üçin ýangynyň söndürilmegi ýa-da onuň ýaýramagynyň önüniň alynmagy bilen bagly ýetirilen zyýanlar tölenmäge degişlidir.

Taraplaryň aýratyn ylalaşygy bilen ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça emläge aşakdakylar sebäpli zyýan ýetirilmegi ýa-da ýok bolmagyna bagly bolan zyýanlar ätiyaçlandyrylyp bilner:

- a) ätiyaçlandyrylan emlägiň üstüne dolandyrylýan uçarlaryň we olaryň bölekleriniň gaçmagy;
- b) döwölüp ogurlyk edilmegi we talanmagy (töwekgelçilik belgisi 02);
- ç) ätiyaçlandyrylan emlägiň suw geçirijilerinden, lagymlardan, ýyladyş we ýangyn söndüriş ulgamlaryndan gelýän suwdan zaýa bolmagy (töwekgelçilik belgisi 03);
- d) tebigy betbagtçylyklar, ýagny ýer titreme, wulkanlaryň atylmagy ýa-da ýerasty oduň hereketi, süýşme, dag opurulmasy, sil, tupan, gara ýel, tüweleý, suw joşmagy, ýerasty suwlaryň ýokary galmagy sebäpli suw basmagy we ş.m. (töwekgelçilik belgisi 04);
- e) bug gazanlarynyň, gaz saklanylýan ýerleriň, gaz geçirijileriniň, maşynlaryň, gurallaryň we beýleki şunuň ýaly gurluşlaryň atylmagy (töwekgelçilik belgisi 05);
- ä) penjire, witrina, ýüz görülýän aýnalaryň döwülmeği (töwekgelçilik belgisi 06);
- f) üçünji tarapyň bilkastlaýyn hereketi;
- g) beýleki sebäpler.

Ätiyaçlandyryjy ýokarda sanalan wakalaryň haýsydyr biriniň netijesinde, şeyle hem ätiyaçlandyryş şertnamasynda bu wakalar ýörite göz önünde tutulan bolsa ätiyaçlandyrylan emläge zyýan ýetirilse ýa-da ýok edilse ätiyaçlandyryýana (peýda alyja) ätiyaçlandyrylan emlägiň bahasyny töleýär.

Ätiyaçlandyryjy, şeýle hem zyýanyň bolan ýagdaýynda onuň öňüni almak ýa-da peseltmek maksady bilen ätiyaçlandyryşyň (peýda alyjynyň) maksadalaýyk we ýerlikli eden çykdaýjylaryny töleýär. Bu çykdaýjylar üçin öwezini doluş töleginiň möçberini zaýa bolan ýa-da ýok bolan emlägiň öwezini dolma bilen birlikde ätiyaçlandyryş şertnamasynda bellenen ätiyaçlandyryş pul möçberinden ýokary geçmeli däldir.

Ähli ýagdaýlarda aşakdakylar sebäpli ýetirilen zyýanyň öwezi dolunmaga degişli däldir:

- a) islendik görnüşdäki harby hereketler, halk tolgunyşyklary, iş taşlaýyşlar, emlägiň alynmagy (konfiskasiýa etmek), rek-wizisiýalar, gozgamasyz etmeklik, ätiyaçlandyrylan emlägiň ýa-da zatlaryň döwlet edaralarynyň görkezmeleri boýunça zaýalanmagy ýa-da ýok bolmagy;
- b) ýadro energiýasynyň islendik görnüşdäki täsiri;
- ç) ätiyaçlandyryşyň (peýda alyjynyň) işgärleriniň ýa-da olaryň wekilleriniň bilkastlaýyn hereketleri ýa-da gödek görnüşdäki aýawsyzlygy;
- d) öz-özünden ýanmagy, ajamagy, çüýremegi ýa-da ätiyaçlandyrylan zatlaryň beýleki adaty häsiýetleri;
- e) ätiyaçlandyryş ýagdaýy sebäpli bolan bolmasa, desgalaryň ýa-da olaryň böleginiň çökmegi;
- ä) ätiyaçlandyryş ýagdaýy mahalynda ýa-da ondan soň emlägiň ogurlanmagy ýa-da dargadylmagy.

Eger ätiyaçlandyryş şertnamasynda aýratyn gepleşilmedik bolsa, ätiyaçlandyryjy aşakdaky ýagdaýlaryň netijesindeki zyýanyň öwezini dolmaýar:

- a) önümçilikde we söwdada bökdençlik bolanda;
- b) gelip gowuşýan kärende ýa-da jaý tölegleri ýitirilende;
- ç) peýda ýitirilende;
- d) meýdan arassalananda we binalar ýykylanda;
- e) ätiyaçlandyryş ýagdaýy sebäpli bolan hem bolsa, beýleki ikinji derejeli (mysal üçin, elden giden peýda) zyýanlar.

§2.8.3. Ätiyaçlandyryş pul möçberleri

Ätiyaçlandyryş pul möçberi, bu ätiyaçlandyryşanyň jogapkärçiliginiň çäginde kesgitleýän pul möçberidir. Ätiyaçlandyryş pul möçberi ätiyaçlandyryş bilen ätiyaçlandyryşyň ylalaşygy boýunça her ätiyaçlandyryşly zat babatda kesgitlenilip, ätiyaçlandyryşly zatlyň ätiyaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylan wagtyndaky hakyky bahasyndan ýokary geçmeli däldir. Ätiyaçlandyryşyň esasy we goşmaça görnüşleri boýunça ätiyaçlandyryş pul möçberleri aýratynlykda belenilýär.

Raýat jogapkärçiliginiň ätiyaçlandyryşy boýunça ätiyaçlandyryş pul möçberi ätiyaçlandyryş bilen ätiyaçlandyryşyň arasyndaky ylalaşyk boýunça aýratynlykda belenilip, ätiyaçlandyryşyň jogapkärçilik çäginde ýokary geçmeli däldir. Ätiyaçlandyryşyň raýat jogapkärçiliginiň ätiyaçlandyryşy boýunça jogapkärçiliginiň çägi ätiyaçlandyryş pul möçberiniň (ätiyaçlandyryşly zatlyň hakyky bahasyndan) 10 %-nden ýokary bolmaly däldir.

Hakyky baha aşakdaky tertipde kesgitlenilýär:

- a) enjamlar, maşynlar, gündelik we hususy ulanylýan zatlar üçin könelişmegini göz önünde tutmak bilen, ýok bolan enjama meňzeş enjamy almaga gerekli puly nazara alyp,
- b) binalar we desgalar üçin ýok bolan (zaýa bolan) binanyň ýa-da desganyň könelmegini we ulanyş-tehniki ýagdaýyny hasaba almak bilen, şol ýerde oňa doly meňzeş binalary gurmagyň bahasyndan ugur alyp;
- ç) ätiyaçlandyryşyň öndürýän (gutarylmadyk, şeýle hem taýýar) harytlary üçin ýok bolan, emma olaryň satylyş bahasyndan ýokary bolmadyk zatly gaýtadan taýýarlamakda zerur bolan önümçilik harajatlaryndan ugur alyp;
- d) ätiyaçlandyryşyň satýan harytlary, şeýle hem satyn alan çig maly üçin, olary tazededen satyn almakda zerur bolan, emma ätiyaçlandyryş senesinde olaryň satylmak mümkinçiligindäki bahasyndan ýokary geçmeýän bahadan ugur alyp (Hakyky baha ätiyaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylan senesinde herket edýän baha görä hasaplanýar).

Eger ätiyaçlandyryş şertnasynda bellenen ätiyaçlandyryş pul möçberi ätiyaçlandyrylan zadyň ätiyaçlandyryş ýagdaýyndaky hakyky bahasyndan pes bolsa, onda zyýanyň öweziniň möçberi we harajatlar ätiyaçlandyryş pul möçberiniň we ätiyaçlandyrylan zadyň bahasynyň deňeçer gatnaşygy boýunça tölenýär.

Ätiyaçlandyryş pul möçberiniň hakyky bahasyna gabat gelmege her bir ätiyaçlandyrylan zat boýunça ýa-da zatlaryň jemi boýunça ätiyaçlandyryş polisinde kesgitlenilýär.

Ätiyaçlandyryş şertnasy ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenenden soň, onda görkezilen möhlete çenli şertnamada şertleşilen ätiyaçlandyryş pul möçberi bilen ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy boýunça tölenen pul möçberiniň arasyndaky tapawudyň möçberinde güýjüni saklaýar. Eger ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi doly ätiyaçlandyryş pul möçberinde tölenen bolsa, onda ätiyaçlandyryş şertnasyň hereketi bes edilýär. Emläk täzeden dikeldilende ýa-da zyýan çeken emlägiň ornuna başgasy alnanda ätiyaçlandyrylan goşmaça baýrak tölemek bilen, ätiyaçlandyryjynyň ilkibaşky jogapkärçiliginiň möçberini dikeltmäge hukugy bardyr.

Gozganylyan emläk diňe ätiyaçlandyryş şertnasynda görkezilen jaýlarda (ätiyaçlandyryş ýerinde) ätiyaçlandyrylan hasap edilýär. Ätiyaçlandyrylan emlägi başga jaýa geçirmeklik ätiyaçlandyryjynyň ylalaşygy boýunça amala aşyrylmalydyr. Bu hili ýagdaý üçin ätiyaçlandyrylan ätiyaçlandyryjynyň ýazmaça tassyklamasyny almaga borçludyr. Eger ýazmaça görnüşdäki ylalaşyk bolmasa, şol emläk ätiyaçlandyryş goragyndan mahrum edilýär. Ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyrylan emlägiň ýeriniň üýtgedilmeginiň netijesinde töwekgelçiligiň derejesiniň üýtgemegi sebäpli ätiyaçlandyryş baýragynyň möçberine täzeden garamaga we goşmaça pul möçberiniň tölenmegini talap etmäge hukugy bardyr.

Emlägiň sergide görkezilen wagtyndaky ätiyaçlandyryşy şol emlägiň hemişelik durýan ýerinden alnan wagtyndan ýa-da ätiyaçlandyryş şertnasy laýyklykda serginiň başlanan ýagdaýyndan başlaýar.

Kärhanalaryň emlägini ätiýaçlandyryş şertnamasy 1 aýdan 1 ýyla çenli, şeýle hem kesgitlenilmedik möhletlere baglaşylyp bilner.

Ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryýandan şertnamany ýatyrnak hakyndaky habary alýança güýji bolan şertnama kesgitlenilmedik möhlete baglaşylan şertnama diýilýär. Ätiýaçlandyryýanyň şertnamany ýatyrnak hakyndaky habary degişli derejede resmileşdirilip, ätiýaçlandyryja bir aý öňünden iberilýär.

Kesgitlenilmedik möhlete baglaşylan şertnama ätiýaçlandyryan bilen ätiýaçlandyryjynyň arasyndaky ylalaşyk boýunça hem ýatyrylyp bilner. Ätiýaçlandyryş şertnamasy taraplaryň gollary goýulan we möhür basylan degişli teswirnamany resmileşdirmek bilen ýatyrylýar. Şu ýagdaýda şertnama teswirnamada görkezilen senede ýatyrylýar.

Ätiýaçlandyryýanyň ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ätiýaçlandyryş şertnamasyny wagtyndan öň bozmaga hukugy bardyr. Bu barada ol öz göz öňünde tutýan senesinden bir aý öň ätiýaçlandyryja ýazmaça habar bermelidir.

Eger ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe 1 aýyň içinde ätiýaçlandyryýanyň ätiýaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylan wagtyndan ätiýaçlandyrylan emläk hakynda görnetin nädogry maglumatlary habar berendigi we şonuň netijesinde howply ýagdaýlar hakynda habar bermändigigi ýüze çykarylsa, onda onuň ätiýaçlandyryş şertnamasyny bozmaga hukugy bardyr. Bu ýagdaýda ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryýana ätiýaçlandyryş şertnamasyny bozýandygy hakyndaky habarnama iberýär.

§2.8.4. Ätiýaçlandyryş baýragy we şertnamasy

Ätiýaçlandyryýan ätiýaçlandyryja ätiýaçlandyryş üçin töleg-ätiýaçlandyryş baýragyny tölemäge borçludyr. **Ätiýaçlandyryş baýragy** ätiýaçlandyryş pul möçberinden, nyrh möçberlerinden we ätiýaçlandyryş möhletinden ugur alnyp hasaplanylýar. Nyrh möçberleri ätiýaçlandyryş ýagdaýyny ýüze çykaryp biljek töwekgelçiligiň derejesine baglylykda özgerdilip bilner (*1-nji goşundy*).

1-nji goşundy

**NYRH MÖÇBERLERI
(ätiyaçlandyryş pul möçberine göterimlerde)**

T/№	Töwekgelçilikleriň ady	Nyrh möçberi
1.	Ýangyn, ýyldyrym çakmagy, gazyň partlamagy (töwekgelçilik belgisi 01)	0,5
2.	Döwüp açylan ogurlyk we talaňçylyk (töwekgelçilik belgisi 02)	0,3
3.	Suw geçirijileriň, lagym, ýyladyş we ýangyn söndüriji ulgamlaryň suwundan ätiyaçlandyrylan emläge zeper ýetmegi (töwekgelçilik belgisi 03)	0,2
4	Tebigy betbagtçylyklar (töwekgelçilik belgisi 04)	0,35
5	Bug gazanlarynyň, gaz geçirijileriň, maşynlaryň we beýleki şuna meňzeş gurluşlaryň ýarylmagy (töwekgelçilik belgisi 05)	0,25
6	Penjire we ýüz görülýän aýnalaryň hem-de witrinalaryň döwürmegi (töwekgelçilik belgisi 06)	0,1
7	Dolandyrylýan uçarlaryň ýa-da olaryň döwürlen bölekleriniň ätiyaçlandyrylan emlägiň üstüne gaçmagy	0,1
8.	Üçünji tarapyň bilkastlaýyn hereketleri	0,1
9.	Önümçiligiň we söwdanyň näsazlygy sebäpli çekilen zyýan	0,3
10.	Beýleki sebäpler	0,15
	Hemme töwekgelçilikler	2,3

Her bir anyk ýagdaýda töwekgelçiligiň derejesinden we ätiyaçlandyryş pul möçberinden ugur alyp, ätiyaçlandyryş baýraklarynyň nyrhlary belleneninde peseldiji (0,6-dan 1 çenli) we ýokarlandyryjy (1-den 5 çenli) koeffisiýentleriň ulanylmagy mümkindir.

Töwekgelçilik gaýtadan ätiyaçlandyryşa berlen ýagdaýynda ätiyaçlandyryş nyrhlarynyň möçberleri halkara ätiyaçlandyryş bazaryndaky töwekgelçiligiň bahalanyşyny hasaba almak bilen, taraplaryň ylalaşygy boýunça bellenilýär.

Eger ätiyaçlandyryş şertnamasy 1 ýyldan az möhlete baglaşylýan bolsa, onda ätiyaçlandyryş baýragy ätiyaçlandyryşyň ähli möhleti üçin bir gezekde tölenmelidir. Ätiyaçlandyryş şertnamasy 1 ýyllyk baglaşylan bolsa, ätiyaçlandyryş baýragy her çäryegiň başynda tölenýär.

Ätiyaçlandyryan tarapyndan ätiyaçlandyryş baýragy (bir gezeklik tölegde) ýa-da onuň birinji bölegi (möhletleýin tölegde) tölenme-se, şertnama baglaşylmadyk hasaplanýar we ätiyaçlandyryjy öz borçlaryndan erkindir.

Eger şertnamanyň hereket edýän döwründe ätiyaçlandyryan nobatdaky ätiyaçlandyryş möhleti üçin şertnamada görkezilen ätiyaçlandyryş baýragyny tölemese, onda ätiyaçlandyryjynyň bir aý öňünden ätiyaçlandyryş şertnamasyny bozmak barada duýduryş bermäge we berlen möhlet netijesiz geçse şertnamany bozmaga hukugy bardyr.

Ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda ätiyaçlandyryş baýragy ýa-da onuň degişli döwür üçin birinji bölegi tölenmedik bolsa, ätiyaçlandyryjy öz borçlaryndan erkindir.

Ätiyaçlandyryşyň nobatdaky ýyly gutarmanka (şertnama kesgitsiz möhlete baglaşylan bolsa) ätiyaçlandyryş bes edilse, şertnama wagtyndan öň güýjüni ýitiren ýa-da möhletiniň başyndan hakyky däl diýlip hasaplanylsa, ätiyaçlandyryja jogapkär bolan töwekgelçilik döwri üçin ätiyaçlandyryş baýragy tölenýär. Ätiyaçlandyryjy hyzmat edilen döwür üçin baýrak tölegini talap edip biler.

Ätiyaçlandyryş baýragy nagt pul bilen pulhana tölenip bilner ýa-da ätiyaçlandyryjynyň hasaplaşyk hasabyna geçirilip bilner.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy ätiyaçlandyryanyň ýazmaça görnüşdäki arzasy esasynda baglaşylýar. Arzada ätiyaçlandyryşa hödür-lenilýän gozgalýan we gozgalmaýan emläkler barada ähli zerur maglumatlar bolmalydyr. Arza ätiyaçlandyryja gowşurylandan soň, ol ätiyaçlandyryş şertnamasynyň bir bölegi bolup durýar.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylanda ätiyaçlandyryan ätiyaçlandyryja ätiyaçlandyryşa kabul edilýän emlägiň töwekgelçiligine degişli ähmiýeti bolan, özüne belli bolan ýagdaýlar barada habar bermäge borçludyr. Şeýle-de, ätiyaçlandyryan ätiyaçlandyryja ätiyaçlandyrylan emlägi gözden geçirmäge mümkinçilik bermäge we töwekgelçilik derejesini kesgitlemek maksady bilen, ätiyaçlandyrylyan emläk barada ätiyaçlandyryjynyň onuň öňünde goýan ähli meselelerine jogap bermäge borçludyr.

Ätiyaçlandyryan (peýda alyjy) tarapyndan bu borçlaryň ýerine ýetirilmezligi ätiyaçlandyryja ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmazlyga hukuk berýär.

Ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryýana ätiyaçlandyryş barada resmi-nama bolup durýan gol çekilen ätiyaçlandyryş şahadatnamasyny (po-lisi) gowşurmaga borçludyr.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylanda ätiyaçlandyryjy ätiyaç-landyryýan emlägini gözden geçirmegi talap etmäge hukugy bardyr. Ätiyaçlandyryýan ätiyaçlandyryja ätiyaçlandyrylýan emlägi gözden geçirmäge rugsat etmese, ätiyaçlandyryjy şertnama baglaşmakdan boýun gaçyryp bilýär.

Şahadatnama (polis) ýitirilen ýagdaýynda ätiyaçlandyryjy ätiyaç-landyryýanyň arzasy boýunça şahadatnamanyň öwezligini berýär, şondan soň ýitirilen şahadatnama hakyky däl diýlip hasap edilýär we şol şahadatnama boýunça tölegler tölenilmeýär. Öwezligiň berilmegi boýunça çykdaýylary ätiyaçlandyryýan çekýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasyna üýtgetmeler ätiyaçlandyryýanyň we ätiyaçlandyryjynyň özara ylalaşygy bilen, taraplaryň haýsynyň hem bolsa biriniň arzasy esasynda, arzany beýleki tarapyň alan pur-satyndan başlap 30 gününň dowamynda girizilýär we taraplaryň goş-maça ylalaşygy bilen resmileşdirilýär.

Eger haýsy-da bolsa bir tarap şertnama üýtgetmeler giriz-mäge razy bolmasa, onda 30 gününň dowamynda ätiyaçlandyryş şertnamasynyň güýjüniň öňki şertlerde galýandygy ýa-da onuň he-reketiniň durzulýandygy baradaky mesele çözülýär.

Ätiyaçlandyryş, şertnama baglaşylan güni sagat 24.00-da başlanýär.

Ätiyaçlandyryş baýragy möhletlere bölünip tölenilýän bolsa ýa-da şertnama kesgitsiz möhlete baglaşylan bolsa, ätiyaçlandyryjy tölegi tölenmedik ätiyaçlandyryş döwrüni öňünden ätiyaçlandyryş bi-len üpjün edip biler.

Ätiyaçlandyryýan ätiyaçlandyryş baýragyny ätiyaçlandyryşyň öňki döwürleri üçin we şu ätiyaçlandyryş ýyly üçin ätiyaçlandyryjy tarapyndan görkezilen möhletlerde doly töläň bolsa, ol ätiyaçlandyryş bilen öňünden üpjün edilip bilner.

Eger ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş bilen öňünden üpjün et-mäge razy bolsa, onda ätiyaçlandyryş ätiyaçlandyryjynyň ýazmaça görnüşdäki tassyklamasynda görkezilen möhletde sagat 24.00-da güýje girýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy aşakdaky şertlerde öz hereketini bes edýär:

- ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemeli ýa-da tölemeli däl diýip karar kabul edendigine garamazdan, ätiýaçlandyryş şahadatnamasynda görkezilen ahyrky günü sagat 24.00-da;
- ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryşanyň (peýda alyjynyň) öňündäki öz borçlaryny doly möçberde ýerine ýetirende. Eger kärhanalaryň emlägini ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça borçlar bölekleýin ýerine ýetirilen bolsa, onda ätiýaçlandyrylan emläk barada ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryjynyň borçlarynyň galan möçberiniň çäklerinde hereketini dowam edýär;
- ätiýaçlandyryşanyň islegi boýunça ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryşany geçmedik möhlete degişli ätiýaçlandyryş baýragyny, edilen çykdajylary aýyrmak bilen gaýtaryp berýär. Degişli pul möçberini ätiýaçlandyryşanyň şertnama bozulandan soň üç bank gününüň dowamynda tölenilýär;
- ätiýaçlandyryjynyň göreldesi boýunça ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryşany geçmedik möhlete degişli ätiýaçlandyryş baýragynyň bölegini, edilen çykdajylary üstünden aýryp, gaýtaryp berýär;
- ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyryş kadalary bozulan ýagdaýynda ätiýaçlandyryşanyň göreldesi boýunça ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryşanyň ätiýaçlandyryş baýragyny doly gaýtaryp bermelidir;
- Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan bellenen tertipde ätiýaçlandyryjy ýapylan ýagdaýynda.

§2.8.5. Töwekgelçiligiň derejesiniň üýtgemegi. Ätiýaçlandyryş ýagdaý ýüze çykanda ätiýaçlandyryşanyň borçlary

Ätiýaçlandyryşanyň özüne belli bolan badyna kabul edilen ätiýaçlandyryş töwekgelçiliginde bolan ähli düýpli üýtgetmeler barada, meselem, emläk kärendä ýa-da girewe goýlanda, başga tarapa geçen-

de, onuň önümçiligi bes edilende ýa-da önümçiligiň häsiýeti düýpli özgerende, ýykylyp ýok edilende, üýtgedilip gurlanda ýa-da emläk ýok edilende, ýitgileriň öwezi dolunmaga degişlidigine garamazdan, ätiyaçlandyrylan emläk satylanda we başgalarda bular barada haýal etmän ätiyaçlandyryja habar bermäge borçludyr.

Emläk (dolanysykdaky harytlardan başgalar) başga birine eýeçilige ýa-da kärendä geçende we bu barada habar berilmedik ýagdaýynda, ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryş şertnamasyny ýatyrмага ýa-da ätiyaçlandyryş pul möçberini degişlilikde üýtgetmek bilen, muňa laýyklykda ätiyaçlandyryş baýragynyň möçberini üýtgetmegi talap etmäge hukugy bardyr.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylandan soň ätiyaçlandyryjanyň (peýda alyjynyň) töwekgelçiligiň derejesini ýokarlandyryan hereketleri etmäge ýa-da oňa ýol bermäge hukugy ýokdur. Eger oňa töwekgelçiligiň derejesini ýokarlandyryp biljek ýagdaýlar aýan bolsa, onda ol haýal etmän bu barada ätiyaçlandyryja habar bermelidir.

Töwekgelçiligiň derejesi ýokarlanan ýagdaýynda ätiyaçlandyryjynyň şertnamany bes etmäge we töwekgelçiligiň degişli derejesine görä täze şertnama baglaşmaga hukugy bardyr. Eger töwekgelçiligiň derejesi ätiyaçlandyryjanyň (peýda alyjynyň) erkine ýa-da hereketlerine bagly bolman ýokarlansa, şeýle hem ätiyaçlandyryan goşmaça baýrak tölemekden boýun gaçyrsa, onda ätiyaçlandyryjy bu hakda habardar bolan gününden başlap, bir aýyň dowamynda ätiyaçlandyryş şertnamasyny bozup biler.

Ätiyaçlandyryş töwekgelçiliginiň ýokarlanandygyna ýa-da ýokarlanmandygyna garamazdan, ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ätiyaçlandyrylan emlägiň ýagdaýyny we gymmatyny barlamaga, şeýle hem özüne ätiyaçlandyryan (peýda alyjy) tarapyndan habar berlen maglumatlaryň dogrudygyny barlamaga hukugy bardyr.

Eger ätiyaçlandyryan (peýda alyjy) ýa-da olaryň wekilleri ätiyaçlandyrylan emläge degişli kanun ýa-da beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalary tarapyndan bellenen ýangyn howpsuzlygynyň, tiz ot alýan we partlaýjy maddalaryň we zatlaryň, jaýlaryň we gymmatlyklaryň gorag kadalarynyň, arassaçylyk-tehniki howpsuzlygynyň, işleri geçirmegiň howpsuzlygynyň kadalaryny we ölçeglerini ýa-da şulara

meñzeş ölçegleri bozsa ýa-da bozulmalar ätiýaçlandyryşanyň (peýda alyjynyň) ygtyýar bermeginde amala aşyrylsa, onda ätiýaçlandyryjy bozulmalar barada özüne belli bolan pursatdan başlap, bir aýyň dowamynda anyklanan bozulmalar düzedilýänçä şertnamany duruzmaga hukugy bardyr.

Ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagyna gönüden-göni ätiýaçlandyrylan emläk üçin howpsuzlygyň ölçegleriniň bozulmagy sebäp bolan bolsa, ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemekden boýun gaçyrmaga hukugy bardyr. Eger bu ölçegleriň bozulmagy ýitginiň ýüze çykmagy bilen baglanyşykly bolmasa we ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda onuň öňüni almaga ýa-da ony ýok etmäge päsgel bermedik bolsa, onda ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy tölenmelidir.

Zyýan ýüze çykanda, onuň bilen baglanyşykly ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini talap edip ätiýaçlandyryan ätiýaçlandyryja ýüz tutmagy bilen baglanyşykly ätiýaçlandyryan aşakdakylara borçludyr:

- a) bu barada haýal etmän ätiýaçlandyryja ýa-da onuň wekiline habar bermäge;
- b) ýitginiň öňüni almak, ony azaltmak, ätiýaçlandyrylan emlägi halas etmek üçin mümkin bolan ähli çareleri görmäge we eger mümkin bolsa, ätiýaçlandyryan (peýda alyjy) ätiýaçlandyryjydan ýerine ýetirmäge degişli gözükdirmeleri soramaga;
- ç) ätiýaçlandyryja ýa-da onuň wekillerine zyýan çeken emläge seretmäge ýa-da ony öwrenmäge, ýitginiň sebäbine we möçberine degişli derňew geçirmäge, ätiýaçlandyrylan emlägi halas etmek ýa-da ýitgileri azaltmak üçin geçirilýän çarelere gatnaşmaga mümkinçilik döretmäge;
- d) ätiýaçlandyryjynyň talaby boýunça oňa ýazmaça görnüşde ätiýaçlandyrylan emlägiň zaýa bolmagynyň ýa-da ýok bolmagynyň sebäplerini we möçberini öwrenmek üçin gerekli ähli maglumatlary habar bermäge;
- e) ätiýaçlandyryja günäkär taraplara regress talabyny bildirmek üçin gerekli resminamalary we ähli maglumatlary habar bermäge;
- ä) gozgalýan emläk, enjamlar we ammardaky harytlar ýok bolanda ýa-da zaýalananda, ätiýaçlandyryja ýok bolan, zaýalanan ýa-da ýitirilen emlägiň ýazgylary ätiýaçlandyryjy bilen

ylalaşylan we ätiyaçlandyryş şertnamasynda görkezilen möhletde, ýöne islendik ýagdaýda ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan gününden başlap bir aýdan gijä galynman berilmelidir. Ýazgylar zaýa bolan enjamlaryň ýitgi bolan günündäki gymmaty görkezilip düzülýär. Ýazgylary düzmek üçin çykdaýjylary ätiyaçlandyryýan (peýda alyjy) çekýär;

f) zaýa bolan emlägi ätiyaçlandyryjynyň wekilleri gözden geçirýänçä, ätiyaçlandyryş ýagdaýyndan soňky ýagdaýynda saklamaga.

Howpsuzlyk, ýitginiň möçberini azaltmak bilen baglanyşykly ýagdaýda diňe ätiyaçlandyryjy bilen ylalaşyp ýa-da ýitgi barada habar berlenden iki hepdeden soň ätiyaçlandyryýanyň ýitgi bolan ýeriň ýagdaýyny üýtgetmäge hukugy bardyr.

Eger ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda ätiyaçlandyryýan öz borçnamalaryny ýerine ýetirmese, onda ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemezlige hukugy bardyr.

Ätiyaçlandyryjynyň we onuň wekilleriniň gerekli çäreler we görkezmeler kabul edip, ätiyaçlandyrylan emlägi halas etmäge we gorap saklamaga gatnaşmaga hukugy bardyr, ýöne ätiyaçlandyryjynyň we onuň wekilleriniň bu hereketi özünüň öwezini doluş tölegini tölemek borjuna boýnuna alandygyny aňlatmaýar. Eger ätiyaçlandyryýan (peýda alyjy) bu işleri etmäge päsgel berse, onda päsgel bermeginiň netijesinde ýitginiň köpelen ölçegine baglylykda ätiyaçlandyryş öwezi doluş tölegi azaldylar.

Ätiyaçlandyryjynyň wekiliniň ätiyaçlandyryýanyň (peýda alyjynyň) ýitgi barada habaryna garaşmazdan zaýalanan emlägi gözden geçirmäge hukugy bardyr. Ätiyaçlandyryýanyň (peýda alyjynyň) bu gözden geçirişe päsgel bermäge haky ýokdur.

Eger ätiyaçlandyryýanyň (peýda alyjynyň) haýsy-da bolsa bir işgäri bilkastdan ýa-da gödek perwaýsyzlygy bilen ýitginiň ýüze çykmagyna getirse ýa-da ýitgini ýüze çykaraýjak hereketlere ýol berse, ýa-da ätiyaçlandyryýanyň (peýda alyjynyň) ýolbaşçy işgärleriniň biri ätiyaçlandyryjy ýa-da onuň wekilleri ýitginiň sebäbini ýa-da möçberini kesgitlände olaryň ýalňyşmagyna sebäp bolsa, onda ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryýana (peýda alyja) ýitgi boýunça öwezini doluş tölegini tölemek borjundan doly boşadylar.

Ätiyaçlandyryanyň (peýda alyjynyň) ýolbaşçy işgärleriniň haýsy-da bolsa birine ätiyaçlandyrylan emläge bilkastdan zeper ýetirendigi üçin ýa-da ýitginiň sebäbi we möçberi kesgitlenende galplyk, aldawçylyk ýa-da kezzaplyk edendigi üçin jenaýat kanunçylykda göz önünde tutulan tertipde iş kesilen bolsa, bu baradaky höküm güýje girenden soň ätiyaçlandyryjynyň öwezini dolmany tölemekden boşadylmagy gutarnykly hasaplanýar.

§ 2.8.6. Ätiyaçlandyryş öwezini doluş töleginiň tölenilişi

Ýitginiň sebäbi we möçberi doly kesgitlenenden soň öwezini doluş tölegi tölenmäge degişlidir. Ätiyaçlandyryan (peýda alyjy) ätiyaçlandyryja ýitginiň sebäbini we möçberini kesgitleýän zerur resminamalary, degişli guramalaryň ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagy baradaky netijenamasyň gowşurmaga borçludyr. Agzalan resminamalaryň gowşurylmazlygy ätiyaçlandyryja ýitginiň şeýle resminamalar bilen tassyklanylmadyk bölegi üçin öwezini doluş tölegini tölemekden boýun gaçyrmaga hukugy berýär.

Eger ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagynyň häsiýetlerinden ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryş pul möçberini we ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemegi gumansyz bolsa, ýöne zerur gurmaçylyk-tehniki işleri üç aýyň dowamynda gutarylmadyk bolsa, onda agzalan pul möçberini almaly tarap işiň ýagdaýyndan gelip çykýan möçberde tölegi hakujy görnüşinde talap edip biler.

Ýitginiň möçberi ätiyaçlandyryjy tarapyndan gözden geçiriş güwänamanyň maglumatlarynyň, zaýаланан emlägiň hakyky gymmatynyň, ätiyaçlandyryş pul möçberleriniň we ýitginiň möçberini tassyklaýan beýleki resminamalaryň esasynda kesgitlenýär.

Ýitginiň sebäbi we möçberi barada taraplaryň arasynda jedel ýüze çykanda, her bir tarapyň seljerme geçirmegi talap etmäge hukugy bardyr. Seljerme, onuň geçirilmegini talap eden tarapyň hasabyna geçirilýär. Eger seljermäniň netijesinde ätiyaçlandyryjynyň öwezini doluş tölegini tölemekden boýun gaçyrmagy esassyz bolup çyksa, onda ätiyaçlandyryjy agzalan öwezini doluş tölegini tölemeli we bu

öwezini doluş töleginiň seljermeden öňki boýun gaçyrylan öwezini doluş tölegine bolan gatnaşygyna görä seljermäniň tölegini tölemelidir.

Seljerme geçirilmegi netijesinde öwrenilen ýagdaýlar ätiyaçlandyryşa degişli däl hasaplananda seljerme üçin töleg ätiyaçlandyryýan (peýda alyjy) tarapyndan tölenýär.

Aşakdaky ýagdaýlarda ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemegi gaýra goýmaga hukugy bardyr:

a) ätiyaçlandyryýanyň almaly öwezini doluş tölegini almalydygyna hukuk ygtyýaryna şübhe dörese – zerur subutnamalar alynýança;

b) eger ätiyaçlandyryýanyň (peýda alyjynyň) ýa-da onuň ygtyýarly eden adamlarynyň garşysyna degişli edaralar tarapyndan jenaýat işi gozgalan bolsa we ýitginiň emele gelmegine getiren ýagdaýlaryň derňewi geçirilýän bolsa, onda derňew gutarýança.

Ätiyaçlandyryýanyň (peýda alyjynyň) ätiyaçlandyryş ýagdaýyndan soň galan emläginden (zaýa bolan hem bolsa) boýun gaçyrmaga hukugy ýokdur. Galan emlägiň gymmaty ätiyaçlandyryş öwezini dolmanyň pul möçberinden aýrylmaga degişlidir.

Ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi aşakdaky şertlerde tölenýär:

- emläk doly ýok bolanda – onuň hakyky gymmatyndan galandyrlaryň bahasynyň aýrylan mukdarynda, ýöne ätiyaçlandyryş pul möçberinden köp bolmaly däl;
- emläk bölekleyin zaýa bolanda – dikeldiş çykdaýylarynyň möçberinde, ýagny ätiyaçlandyrylan zatlaryň ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň öň ýanyndaky ýagdaýyny dikeltmek üçin çykdaýylaryň möçberinde. Dikeldiş harajatlaryna ätiyaçlandyrylan desgany özgertmek ýa-da oňatlaşdyrmak üçin goşmaça harajatlar girmeyär;
- ätiyaçlandyrylan emläk ulanylanda hereket edýän kanunçylygyň bilmän bozulmagy netijesinde ätiyaçlandyryýanyň üçünji tarapyň emläk bähbitlerine ýetiren ýitgisi üçin onuň raýat jogapkärçiligi ätiyaçlandyrylan bolsa, ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ýüze çykan ýitginiň möçberinde, ýöne ätiyaçlandyryş pul möçberinden (ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçilik çäginde) köp bolmadyk mukdarda.

Eger ätiýaçlandyrylan emlägi dikeltmek üçin harajatlar onuň galan bahasyny hasaba almak bilen emlägiň ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň oň ýanyndaky hakyky bahasyndan geçýän bolsa, emlägiň doly ýok bolmagy ýüze çykýar. Eger dikeldiş çykdaýlary galyndy bahasy bilen bilelikde gönüden-göni ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagyndan oňürti şol zadyň hakyky bahasyndan geçmeýän bolsa, onda emläk bölekleyin zaýalanan ýa-da bölekleyin weýran bolan hasaplanýlar.

Ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy tölenenden soň ätiýaçlandyryja, tölenen pul möçberiniň çäklerinde, ätiýaçlandyryanyň (peýda alyjynyň) ýitginiň emele gelmeginde jogapkär taraplara bolan hukuklary geçýär. Ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy tölenmezinden oň ätiýaçlandyryan (peýda alyjy) ätiýaçlandyryja ähli resminamalary berip, günäkär taraplara bolan talap hukugyny amala aşyrmak üçin ähli işleri etmelidir.

Ätiýaçlandyryan (peýda alyjy) bu hukuklardan boýun gaçyrsa ýa-da olaryň günäsi bilen bu hukuklary amala aşyrmak mümkin bolmasa, onda ätiýaçlandyryjy, ýokarda agzalan hereketleriň netijesindeki zýanyň möçberinde ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemek borjundan boşadylyar.

Eger ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölän bolsa, ätiýaçlandyryan (peýda alyjy) bolsa regress hukukdan ýüz öwren bolsa ýa-da olaryň günäsi bilen ätiýaçlandyryjy bu hukuklary amala aşyryp bilmeýän bolsa, onda ätiýaçlandyryan (peýda alyjy) ätiýaçlandyryş öwezini dolmanyň degişli bölegini gaýtaryp bermäge borçludyr.

Ätiýaçlandyryan (peýda alyjy) ýitginiň öwezini doluş tölegini üçünji tarapdan alan bolsa, onda ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça tölemeli öwezini dolmanyň üstünden üçünji tarapyň tölän öwezini dolmasyny aýryp töleýär. Şeýle tölegleri alandygy barada ätiýaçlandyryan haýal etmän ätiýaçlandyryja habar bermelidir.

Eger Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan hak isleýiş möhletiniň döwründe kanun boýunça ýa-da şu kadalar boýunça ätiýaçlandyryany (peýda alyjyny) ätiýaçlandyryş öwezini dolma

hukugyndan bölekleyin mahrum edýän ýagdaý ýüze çyksa, onda ätiýaçlandyryan (peýda alyjy) ätiýaçlandyryja alan öwezini doluş tölegini ýa-da onuň degişli bölegini gaýtaryp bermäge borçludyr.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň şertlerinde göz önünde tutulan ähli arzalar we habarnamalar ätiýaçlandyryan (peýda alyjy) tarapyndan ýazmaça görnüşinde doldurylmalydyr. Ätiýaçlandyryş şertnamasyna girizilýän ähli üýtgetmeler we goşmaçalar ätiýaçlandyryjy tarapyndan ýazmaça görnüşinde tassyklanandan pursatyndan güýje girýär.

Ätiýaçlandyryanyň (peýda alyjynyň) ätiýaçlandyryja ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi baradaky nägilelige bolan hukugy Türkmenistanyň kanunçylygynda kesgitlenen hak islegi möhletiniň geçmegi bilen bes edilýär.

Ätiýaçlandyryjy bilen ätiýaçlandyryanyň (peýda alyjynyň) arasyndaky jedeller Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan tertipde çözülýär.

Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramalary (ätiýaçlandyryjy) Türkmenistanyň raýatlary bilen, Türkmenistanda hemişelik ýaşayan daşary ýurtly raýatlar we raýatlygy bolmadyk şahslar bilen (ätiýaçlandyryan) öý emlägini meýletin ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşýarlar.

Ätiýaçlandyryş şertnamalary kärhanalar bilen olaryň öz serişdeleriniň hasabyna işgärleriniň we peýda alyjylaryň peýdasyna baglaşylyp bilner.

Taraplaryň ylalaşygy esasynda ätiýaçlandyryş şertnamasyna, ýörite goşmaçalar bilen ätiýaçlandyryş polisinde resmileşdirilýän, beýleki şertler hem girizilip bilner.

Öý emlägini ätiýaçlandyryş şertnamasy diňe Türkmenistanyň çäginde hereket edýär.

Şahsy eýeçilikde ulanylýan (kärendesine alnan, ynanç haty boýunça saklanylýan emläk, eger ol eýesi tarapyndan ätiýaçlandyrylmadyk bolsa) öý emlägi, gündelik durmuşy goşlary, şeýle hem ýaşayyş jaýlaryndaky, döwlet we jemgyýetçilik ýaşayyş gaznalarynyň jaýlarynda ýerleşen ýaşayyş otaglaryndaky we ýaşayyş jaýlarynyň kömekçi otaglaryndaky we öýlerdäki enjamlaryň we bezeg işleriniň parçalary ätiýaçlandyryş obýektleri bolup çykyş edýärler.

Öý emläginiň aşakdaky görnüşleri ätiýaçlandyryşa degişli däldir:

- beýleki ätiýaçlandyryş kadalarynyň şertleri boýunça ätiýaçlandyryşa degişli bolan emläk (ulag serişdeleri, öý haýwanlary, oba hojalyk ekinleri, jaýlar we ş.m.);
- ätiýaçlandyryşana eýeçilik, ulanyş we dolandyryş hukugynda degişli bolmadyk, jaýda ýerleşýän, şeýle hem kanun esasynda ätiýaçlandyryşana (peýda alyja) degişli bolmadyk ýerlerde özbaşdak gurlan jaýlarda bolan emläk;
- ýykylmaga degişli bolan, düýpli abatlaýyş işleri geçirilmeli heläkçilik ýagdaýynda bolan jaýlarda we otaglarda ýerleşen emläk;
- şeýle wehim barada bellenen tertipde yglan edilen ýa-da ygtyýarly edaralar tarapyndan wehimiň ýagdaýyny tassyklaýan degişli resminama düzülen pursatyndan başlap opurylmak, suw basmak ýa-da beýleki tebigy betbagtçylyklar wehim salýan zolakda ýerleşýän emläk;
- muzdsuz alynmaga degişli, döwlet edaralarynyň çözgüdi boýunça bahasy tölenilip, başga biriniň eýeçiligine degişli bolan emläk;
- bank biletleri, şaýylyklar;
- altynyň, platinaň we kümşüň sap tebigy metal bölekleri (plastinalary, guýmalary, simleri), şaýylyklar, ordenler, medallar, din närseleri, mineral çig maly (kristallar) görnüşindäki daşlar, diş oturtmalary, tehniki almazlar we beýleki önümçilik-tehniki önümler;
- iýmit önümleri, spirtli içgiler, temmäki önümleri, oba hojalyk we beýleki çalt zaýalanýan önümler (gök önümler, ir-iýmişler, tohumlar);
- zäherli, partlaýjy, iýiji serişdeler we maddalar;
- açyk howada ýerleşen emläk (antennalar we ş.m.).

Öý emlägi ätiýaçlandyryşanyň hemişelik ýaşaýan ýeri boýunça ähli ýaşayyş we kömekçi jaýlarynda, şeýle hem ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen salgy boýunça mellek (mülk) ýerlerinde ätiýaçlandyrylan hasaplanylýar.

Ätiýaçlandyryşanyň Türkmenistanyň çäginde hemişelik ýaşayan ýerini çalyşmagy bilen bagly bolan öý emlägi demir ýol, awtoulaglar we ulaglaryň beýleki görnüşinde daşalan wagtyna hem, diňe kanunçylyk ýa-da daşama şertnamasy boýunça ulag guramasyna (daşýja) daşalyan emlägiň bitewiligi üçin jogapkärçilik bellenen ýagdaýlardan başga ýagdaýlarda ätiýaçlandyrylan hasap edilýär.

Ätiýaçlandyryşanyň hemişelik ýaşayan ýerini üýtgeden ýagdaýynda bu sebäpli, göçürilen emläk hem ätiýaçlandyryşanyň täze salgysy boýunça şertnamada göz önünde tutulan möhletniň ahyryna çenli ätiýaçlandyrylan hasap edilýär (ätiýaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisini) täzeden baglaşmazdan). Öňki ýaşayan ýerinde wagtlaýynça galdyrylan emläk bolsa diňe ätiýaçlandyryşanyň täze ýere göçen gününden başlap bir aýyň dowamynda ätiýaçlandyrylan hasap edilýär.

Eger ätiýaçlandyryş ýagdaýy ätiýaçlandyryşanyň maşgala agzalarynyň täze hemişelik ýaşayyş ýerine göçen wagtyndan bir aýyň dowamynda ýa-da göçmekleri sebäpli öý emlägini daşayan wagtynda bolan bolsa, onda ätiýaçlandyryşanyň ýazmaça görnüşindäki ylalaşygynyň esasynda olar şertnamada görkezilen pul möçberiniň çäginde ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini almak hukugyndan peýdalanylýan bilerler we ätiýaçlandyryş bilen ätiýaçlandyryş şertnamasyndan ýüze çykýan borçnamalary bilelikde çekerler.

Saýalyk ýa-da bag öýjagazlarynda ýerleşýän öý emlägi (şol sanda ätiýaçlandyryşanyň hemişelik ýaşayan ýerinden üýtgedileni) ätiýaçlandyryşa ýörite şertnama boýunça kabul edilýär.

Ätiýaçlandyryşanyň ätiýaçlandyryş şahadatnamasynda (polisinde) görkezilen hemişelik ýaşayan ýeriniň ýazgysyndan çykan ýagdaýynda, çykmagynyň sebäbine garamazdan (ätiýaçlandyryşanyň öý emlägini äkitmegi bilen hemişelik ýaşayan ýerini üýtgetmeginden başga ýagdaýlarda) ätiýaçlandyryş şertnamasy diňe şertnamada görkezilen salgyda ýerleşýän emläk boýunça güýjüni saklaýar.

Ätiýaçlandyryşanyň hemişelik ýaşayan ýerinde ýerleşýän we miras boýunça başga adama geçen emläk ätiýaçlandyryş şertnamasynyň ahyrky möhletine çenli ätiýaçlandyrylan hasap edilýär.

Ätiýaçlandyryşanyň bilen bile ýaşamaýan adama berlen emläk ätiýaçlandyrylan diýip hasaplanylmaýar.

Öý emläginiň ätiýaçlandyrylyşy onuň aşakdakylar netijesinde ýok bolan ýa-da zaýаланан ýagdaýyna geçirilýär:

- tebigy betbagtçylyklaryň (suw basmagynyň, tupanyň, gaýyň, tüweleýiň, gomuň, çabganyň, dolynyň, opurylmanyň, har-saňyň, süýşgüniň, ýerasty suwlaryň çykmagynyň, daşgynyň, joşgunyň, siliň, bu ýer üçin adaty bolmadyk yzygider ýa-gyşlaryň we garyň ýagmagynyň, ýyldyrym urmagynyň, top-ragyň çökmeginiň, ýer titremeginiň);
- betbagtçylykly hadysalaryň (ýangynyň, partlaýyşyň, ulag serişdeleriniň kakmagynyň, agaçlaryň we uçýan serişde-leriň gaçmagynyň; ýyladyş, suw bilen üpjün ediş, lagym ulgamlarynyň näsazlygynyň, goňşy jaýlardan suwuň syz-magynyň, emläk ýerleşen binalaryň (otaglaryň) esasy parça-larynyň birden ýykylmagynyň);
- üçünji tarapyň bilkastlaýyn we bikanun hereketleriniň;
- emlägiň ogurlanmagynyň, ogurlanmaga ýa-da talamaga syn-nanyşyk edilmeginiň netijesinde emlägiň ýok edilmeginiň ýa-da zaýаланmagynyň;
- radio-teleenjamlaryň, wideoenjamlaryň, magnitofonlaryň, su-rat-kinoenjamlaryň, saz merkezleriniň, elektron abzallarynyň, howa sowadyjylarynyň, elektrik gurallarynyň we durmuş tehnikasynyň ýanmagynyň (eger bu ygtyýarly edaralar tara-pyndan tassyklanylýan bolsa).

§2.8.7. Ätiýaçlandyryş pul möçberi, franşiza we ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy)

Öý emlägini ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberi ätiýaçlandyryş bilen ylalaşygyň esasynda emlägiň bahasynyň çäklerinde kesgitlenilýär.

Ätiýaçlandyryşan öý emlägini onuň bahasyndan az möçberde hem ätiýaçlandyryp biler. Bu ýagdaýda ätiýaçlandyryş obýektiniň bahasynyň ätiýaçlandyrylan böleginde hereket edýär (doly däl äti-ýaçlandyryş) we ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan wagtynda öwe-

zini doluş tölegi, ätiyaçlandyryş pul möçberiniň ätiyaçlandyrylan emlägiň hakyky bahasyna bolan gatnaşygyna deňeçerlikde tölenilýär.

Emlägiň bahasy (sungat eserleri we ätiyaçlandyryan tarapyndan ýasalan emläkden başgasy) şertnamanyň baglaşylýan güni meňzeş emläkleriň bazar nyrlaryndan ugur alnyp kesgitlenilýär.

Hakyky baha:

- sungat eserleri üçin – bilermeniň nyrh kesiş bahasyna laýyklykda, şeýle hem sungat eserleriniň we gadymy we gymmat baha zatlaryň auksion söwdalaryndaky bahalaryň esasynda;
- ätiyaçlandyryan tarapyndan ýasalan emläk üçin – könelişmegini hasaba almak bilen, ony gaýtadan ýasamagyň çykajylaryndan ugur alnyp kesgitlenilýär.

Radio we teleenjamlaryny, wideoenjamlaryny, magnitofonlary, kompýuterleri, surat we kinoenjamlary, saz merkezlerini, gurallaryny, elektron abzallaryny, elektrik gurallaryny, durmuş tehnikasyny, kasetalary ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça bolsa hereket edýän bahalardan ugur alyp, bu zatlaryň bahalarynyň çäklerinde kesgitlenilýär.

Ätiyaçlandyryan ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ätiyaçlandyryş pul möçberini galdyrmak islese, onuň bilen esasy şertnamanyň möhletiniň ahyryna çenli galan döwre goşmaça şertnama baglaşylyp bilner. Munda esasy we goşmaça şertnamalar boýunça bellenen ätiyaçlandyryş pul möçberi umumylykda öý emlägini ätiyaçlandyryşyň şu görnüşi boýunça bellenen möçberden ýokary bolmaly däldir.

Taraplar ätiyaçlandyryş şertnamasynda ätiyaçlandyryjyny belli bir möçberden geçmeýän zeleleriň öwezini dolmakdan boşadýan, ätiyaçlandyryjy tarapyndan öwezi dolunmaýan zeleliň – *franşizanyň* möçberini ylalaşyp bilerler.

Umumy ýitginiň öwezini dolmak dolulygyna ätiyaçlandyryanyň özbaşdak jogapkärçiliginde galýan bölegi franşiza hasaplanylýar. Ätiyaçlandyryş şertnamasynda (ätiyaçlandyryş polisinde) şertli ýa-da şertsiz franşiza göz önünde tutulyp bilner.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynda (polisinde) şertli franşiza bellenen mahaly ätiyaçlandyryjy çekilen zeleliň möçberini franşizanyň möçberinden geçmeýän bolsa, çekilen zeleli üçin jogapkärçilikden

boşadylýar, eger onuň möçberi franşizanyň möçberinden geçýän bolsa, onda çekilen zeledolulygyna öwezi dolunmaga degişlidir.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynda (polisinde) şertsiz franşiza bellenen mahaly ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiligi franşiza aýrylyp, çekilen zeledliň möçberi bilen kesgitlenilýär.

Franşiza ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly taraplaryň ylalaşmagy boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberinde ýüzdelerdäki gatnaşykda ýa-da absolyt ululykda kesgitlenilýär.

Bir ýyla we ondan hem köp möhlete baglaşylan ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) ätiýaçlandyryş pul möçberinden nyrhларыň 1,0 göteriminde tölenilýär. Ätiýaçlandyryş nyrhларыnyň möçberleri anyk şertlere bagly bolup ýokarlandyrmaga tarap hem (1,0-den 2,0-ä çenli), peseldilmäge tarap hem (1,0-den 0,8-e çenli) üýtgedilip bilner.

Ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) wagtynda tölemelidir. Ilkinji ýa-da bir gezeklik baýragy (wznosy) wagtynda tölenýänçä ätiýaçlandyryjy öz borçларыndan erkindir.

Bir ýyldan köp möhlete ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan ýagdaýynda ätiýaçlandyryş baýrakларыny (wznosларыny) bir wagtda ýa-da birnäçe wagtda tölemek hukugy berlip bilner. Ätiýaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) birinji bölegi ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahalynda tölenilýär, galan bölegi bolsa ätiýaçlandyryş şertnamasynyň ätiýaçlandyryş şahadatnamasynda (polisinde) görkezilen hereket edýän möhletinde tölenilýär. Munda indiki möhlete çenli nobatdaky ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) tölenilmese, şertnamanyň hereketi ýatyrylýar.

Bir ýyldan az möhlete baglaşylan şertnamalar boýunça ätiýaçlandyryş baýrakлары (wznosлары) ýyllyk baýragy (wznosy) möçberinden aşakdaky möçberlerde tölenilýär:

2 aý möhlete ätiýaçlandyrylanda – 30%, 3 aýa – 40%, 4 aýa – 50%,
5 aýa – 60%, 6 aýa – 70%, 7 aýa – 75%, 8 aýa – 80%,
9 aýa – 85%, 10 aýa – 90%, 11 aýa – 95%.

Ýokarda görkezilen möçberlerde ätiýaçlandyryş pul möçberiniň ýokarlandyrylmagy sebäpli, goşmaça baglaşylan ätiýaçlandyryş şertnamalary boýunça ätiýaçlandyryş baýrakлары (wznosлары)) hem töle-

nilýär. Munda doly däl aý üçin ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary) doly aýyňky ýaly tölenilýär.

Eger ätiyaçlandyryş şertnamasy 1 ýyl möhlete baglaşylsa, onda ätiyaçlandyryşyň ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) iki möhletde, ýagny 50%-ni şertnama baglaşanda, 50%-ini şertnamanyň güýje giren möhletinden 3 aýdan gijä galman tölemäge hukugy bar.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy).

- Ätiyaçlandyryş wekiline ýa-da ätiyaçlandyryjynyň pulhanasyna nagt pul bilen;
- Ätiyaçlandyryşyň iş ýeri boýunça hasaphananyň ýa-da bank edarasynyň üsti bilen nagt däl hasaplaşyk arkaly tölenilmeği bilen baglaşylyp bilner.

§2.8.8. Ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmaklygyň tertibi, hereket edýän möhletleri we bozulmagy

Öý emlägini ätiyaçlandyryş şertnamasy ätiyaçlandyryşyň dilden aýdan ýa-da ýazmaça beren arzasynyň esasynda (*1-nji goşundy*), ätiyaçlandyryşyň görnüşine baglylykda emlägi gözden geçirip ýa-da geçirmän baglaşylýar. Öý emlägi 1 ýyldan az we 1 ýyldan köp möhlete ätiyaçlandyrylyp bilner.

1-nji goşundy

Öý emläginiň meýletin ätiyaçlandyrylyşy boýunça ARZA

Ätiyaçlandyryşan _____
(familiýasy, ady, atasynyň ady)

Salgysy _____

1. Ätiyaçlandyryş obýekti: öý emlägi

- umumy möçberine
- sanawa laýyklykda (goşulýar)

2. Ätiyaçlandyryş ýeri _____
(diňe ýokarda görkezilen salgı bilen

deň gelmese görkezilýär)

3. Ätiýaçlandyryş obýektiniň ýerleşen binasynyň görnüşi we teswiri
 • aýratyn duran bina (şahsy jaý, ýazlag, hojalyk öýjagazlary)

(gerek däliniň üstüni çyzmaly we ş.m. görkezmeli)

- jaýdaky aýratyn öý (öý, zat goýulýan jaý, kömekçi jaý)

(gerek däliniň üstüni çyzmaly we ş.m. görkezmeli)

4. Ätiýaçlandyryş işiniň (hünäriniň) häsiýeti _____

5. Ätiýaçlandyryş döwri _____

6. Ätiýaçlandyryş şertleri _____

7. Ätiýaçlandyryş töwekgelçilikleri:

a) tebigy betbagtçylyklar

b) betbagtçylykly hadysalar:

ýangyn, partlama, ulag serişdeleriniň kakmagy, agaçlaryň we uçýan serişdeleriň gaçmagy, emläk ýerleşýän binalaryň (otaglaryň) esasy bölekleriniň ýykylmagy

ç) üçünji tarapyň bilkastlaýyn, bikanun hereketleri

d) emlägiň ogurlanmagy, ogurlanmagy ýa-da talanmagy, ogurlanmaga ýa-da talamaga synanyşyk etmegiň netijesinde emlägiň ýok edilmegi ýa-da zaýalanmagy.

-
-
8. Howpsuzlyk çäreleri:

a) mehaniki, demir, agaç

_____ gapylar

_____ aýnalar

_____ beýleki açyk gapy ýerleri

_____ haýat aýlamalary

b) elektron:

_____ habar beriş guramanyň görnüşi

_____ döwölüp açylan ogurlykda

_____ elektrik energiýasy bilen heläkçilik ýagdaýynda
 üpjün ediliş-polisiýa ýa-da gorag bilen awtomatiki aragatnaşyk

- ç) _____ daşky, içerki gorag, sany
 d) bar bolan seýfler _____

9. Ýangyna garşy gorag

- a) ýangyn topary (şahsy ýa-da jemgyýetçilik)
 b) çüwdüriji gurnamalar
 c) ýangyn söndüriji gurnamalar (teswiri)

10. Ätiýaçlandyryş pul möçberi we puly

Bahasy. Emlägiň nyryhy
 Peseldilen möçberlerde ätiýaçlandyryş hakyndaky şert ylalaşyldymy:
 hawa/ýok

11. Emlägiň umumy bahasy

12. Ätiýaçlandyryş baýraklary, töleg möhletleri

13. Franşiza (görnüşi we möçberi) _____

Goşmaça, kadadan çykma.

Aýratyn şertler _____

Öň ätiýaçlandyryşy barmy? _____

Ätiýaçlandyryş kadalary we şertleri bilen tanyşdyryldym we razylaşdym

 Ätiýaçlandyryşanyň goly

20 __ ý. _____ aýynyň « ____ ».

Ätiýaçlandyryş şertnamasy öý emlägini gözden geçirmän ätiýaçlandyryşanyň ýazmaça arzasynyň esasynda baglaşylýar:

- Türkmenistanyň kanunçylygy arkaly bellenen 100-e çenli iň pes iş hakynyň möçberinde bolan ätiýaçlandyryşanyň hemişelik ýaşayan ýerinde ýerleşýän emlägi;
- 50-ä çenli iň pes iş hakynyň möçberinde saýalyk ýa-da bag öýjağazlarynda ýerleşýän emlägi.

Ýokarda görkezilen möçberlerden ýokary pul möçberine şertnamalar hökmany gözden geçirilişden soň baglaşylýar we sanaw düzülýär (2-nji goşundy).

2-nji goşundy

(welaýatynyň, şäheriniň, etrabynyň)
döwlet ätiýaçlandyryş guramasyna

Raýat _____ den (dan)
(familiýasy, ady, atasynyň ady)

ÖÝ EMLÄGINIŇ SANAWY

№	Emlägiň ady, esasy häsiýetnamasy (görnüşi, öndürilen ýurdy we beýleki tapawutly alamatlary)	Toplamalar, suratlar, seýrek we gymmat bahaly zatlar boýunça – bahalandyrmagy geçiren edaranyň ady, kesilen baha hakyndaky resminamanyň sene-si we nomeri; beýleki emläk boýunça «Ätiýaçlandyryşanyň baha kesmegi boýunça» diýen ýazgy edilýär	Satyn alnan ýyly	Bahasy, müň manat	Ätiýaçlandyryş pul möçberi, müň manat

20 __ ý. _____ aýynyň «__» Ätiýaçlandyryýan _____
(goly)

Ýokarda sanalan öý emlägi we olaryň bahasyny (nyrhyny) tassyklaýan zerur bolan resminamalar berildi _____
(ätiýaçlandyryş wekiliniň goly)

Sanawyň doldurylyşynyň dogrulygyny barladym _____
(Ätiýaçlandyryşyň goly)

Ätiýaçlandyryýanyň gatnaşmagynda amala aşyrylýan gözden geçirilişde bildirilen ätiýaçlandyryş pul möçberiniň öý emläginiň hakyky bahasyna gabat gelýändigini we onuň bardygyny barlanylýar.

Goşmaça şertnama baglaşylanda hasaba umumy ätiýaçlandyryş pul möçberi alynýar (ýagny esasy we goşmaça şertnamalar boýunça bilelikde). Eger ätiýaçlandyryş pul möçberi ýokarda agzalan möçberlerden ýokary bolsa, onda goşmaça şertnama emlägi hökman gözden geçirip baglaşylýar.

Şahsy garažlarda saklanylýan ätiýaçlyk şaýlarynyň, bölekleriniň we ulag serişdelerine we beýleki emläge degişli bolan zatlaryň, şeýle hem ýer böleklerinde ýerleşen gurluşyk materiallarynyň, radio we teleenjamlarynyň, wideoenjamlaryň, magnitofonlaryň, kom-

pýuterleriň, surat we kinoenjamlaryň, elektrik gurallarynyň, durmuş tehnikasynyň, kassetalaryň ätiýaçlandyryş şertnamasy diňe ätiýaçlandyryşanyň ýazmaça görnüşindäki arzasynyň esasynda ätiýaçlandyryş pul möçberine garamazdan hökmany gözden geçirilip baglaşylýar.

Şertnama bellenen görnüşdäki ätiýaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisiniň) görnüşinde resmileşdirilýär. Onda hiç hili düzedişlere ýol berilmeýär.

Ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) ýitirilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşan ätiýaçlandyryş guramasy ätiýaçlandyryşanyň ýazmaça beren arzasynyň esasynda oňa onuň öwezligini berýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylmazyndan öň ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryşyň kadalary bilen ätiýaçlandyryşany tanyşdyrmaga borçludur.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan güni sagat 24.00-da güýje girýär we şertnamada göz önünde tutulan möhletiň soňky güni sagat 24-de tamamlanýar.

Öňki şertnamanyň hereketi tamamlanýança täze möhlete şertnama baglaşylan (dikeldilen) mahaly täze ätiýaçlandyryş şertnamasy öňki şertnamanyň hereketiniň tamamlanan pursatyndan başlap güýje girýär.

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenen ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenen pul möçberi bilen tölenen öwezini doluş töleginiň aratapawudynda ätiýaçlandyryş şahadatnamasynda (polisinde) görkezilen möhletiň ahyryna çenli güýjüni saklaýar.

Iki ýyldan köp möhlete baglaşylan ätiýaçlandyryş şertnamalary bolsa ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenenden soň hem soňky ýyllara doly ätiýaçlandyryş pul möçberinde hereket edýärler.

Iki senenama ýylynyň dowamynda zygyder şertnamalary baglaşan ätiýaçlandyryşanlara şu görnüşe degişli täze şertnama baglaşmak üçin bir aý ýeňillikli möhlet berilýär. Bu ýeňillikli möhletde baglaşylan ätiýaçlandyryş şertnamasy öňki baglaşylan şertnamanyň möhleti tamamlanandan soň güýje giren ýa-da gaýtadan baglaşylan hasap edilýär.

Eger ýeňillikli möhletde ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çyksa, täze şertnama bolsa baglaşylmadyk bolsa, onda ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiyaçlandyryşyň şu görnüşü boýunça öňki şertnamada kesgitlenen pul möçberinden ätiyaçlandyryş baýragyny alyp galmazdan tölenilýär.

Iki ýylyň dowamynda we ondanam köp möhlete zygydider öý emlägini ätiyaçlandyryş şertnamalaryny baglaşan we bu möhletde ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini almadyk hemişelik ätiyaçlandyryşlaryna täze möhlete şertnama baglaşanlarynda hasaplanylýan baýragyň (wznosyň) möçberinden 10% indirim almaga hukuklary bardyr.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy ony baglaşan taraplaryň biriniň islegi boýunça, onuň ýazmaça arzasy esasynda, bir aý möhleti berjaý etmek bilen möhletinden öň bozulyp bilner. Şertnama bozulanda ätiyaçlandyryş özüne berlen ätiyaçlandyryş şahadatnamasyny (polisini) yzyna gaýtaryp berýär, ätiyaçlandyryş bolsa şertnamanyň hereket eden möhletini hasaba almak bilen, hereket edýän ätiyaçlandyryş nyrlaryna laýyklykda ulanylmadyk döwri üçin ätiyaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) galan bölegini gaýdyp berýär.

Eger ätiyaçlandyryş şertnamasy 10 aýdan köp hereket eden bolsa, onda ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) gaýtarylyp berilmeyär. Şertnama wagtyndan öň ýatyrylanda, ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) işi alyp barmaklygyň çykdaýlaryny üstünden aýyrmak bilen, şertnamanyň galan möhletine deňeçerlikde gaýtarylyp berilýär.

Ätiyaçlandyryşyň islegi ätiyaçlandyryş guramasynyň ätiyaçlandyryş kadalaryny bozmaklygy bilen bagly bolsa, onda gurama ätiyaçlandyryşyň töläni ätiyaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) dolulygyna yzyna gaýtaryp berýär.

§2.8.9. Ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek

Ätiyaçlandyryş ýagdaýy bolanda ätiyaçlandyryş:

- üçünji tarapyň bilkastlaýyn bikanun hereketleriniň netijesinde emläk ogurlanmagynyň, ogurlanmaga ýa-da talamaga synanyşyk etmegiň netijesinde ýok edilen ýa-da zeledilen ýagdaýynda şol bada polisiýa edaralaryna, ýangyn bolan

ýagdaýynda ýangyn gözegçiligi gullugyna, partlama ýa-da heläkçilikde bolsa heläkçilik (awariýa) gullugynyň degişli edaralaryna habar etmäge;

- her bir ätiýaçlandyryş ýagdaýy barada ätiýaçlandyryja bada-bat ýazmaça habar bermäge we bu ýazmaça arzasynda nirede we nähili ýagdaýlarda ätiýaçlandyrylan emlägiň ogurlanandygyny, ýok edilendigini ýa-da zeel ýetirilendigini, haýsy ygtyýarly guramalara habar edilendigini anyk görkezilmäge;
- ähli öý emlägi doly ýok edilen ýagdaýyndan başga ýagdaýlarda ýok edilen, zeel ýetirilen ýa-da ogurlanan öý emläginiň ätiýaçlandyryjydan alnan görnüş boýunça sanawyny düzmäge;
- sanawa goşulan zeel ýetirilen ýa-da olardan galan galyndylary ätiýaçlandyryjynyň wekili gelýänçä saklamaga we olary ätiýaçlandyryş ýagdaýy hakynda güwänama düzülende gözden geçirmek üçin bermäge borçludur. Ätiýaçlandyryjynyň bolmadyk ýagdaýynda ýokarda agzalan hereketleri onuň kämillik ýaşyna ýeten maşgala agzasy ýerine ýetirmelidir.

Ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş ýagdaýy hakyndaky arza gelip gowşandan soň 3 günün dowamynda bellenen görnüş boýunça güwänama düzmäge borçludur. Güwänama emlägiň ogurlanan hatyndan başga ýagdaýlarda, ätiýaçlandyryjynyň (ýa-da ätiýaçlandyryjynyň maşgalasynyň kämillik ýaşyna ýeten agzasynyň) we iki sany şaýadyň hökmany gatnaşmaklarynda düzülýär. Arza we güwänama ätiýaçlandyryjy tarapyndan žurnalda hasaba alynýar.

Güwänama düzmek üçin jemgyýetiň wekili, zerur ýagdaýlarda bolsa – degişli hünärmen, ýaşayyş jaý edaralarynyň günäsi sebäpli ýyladyş, suw bilen üpjün ediş we lagym ulgamlarynyň heläkçilik ýagdaýynda bolsa bu edaralaryň hünärmenleri çagyrylmalydyr.

Zeleliň möçberi ygtyýarly edaralardan (gidrometeorologiýa gullugyndan, ýangyn gözegçiliginden, polisýadan, derňew edaralaryndan, kazyýetden we beýlekilerden) ätiýaçlandyrylan emlägiň zalylanan, ýok edilen we ýitirilen ýeri, wagty, sebäbi we beýleki ýagdaýlary hakynda alnan resminamalary nazarda tutup, ätiýaçlandyryjy tarapyndan düzülen güwänamanyň esasynda kesgitlenilýär.

Ätiýaçlandyrylan emlägiň ogurlanan ýagdaýynda ygtyýarly edaralardan zerur bolan resminamalar soralyar.

Aşakdakylar zeled diýip hasaplanylýar:

- emlägiň ýok edilen ýa-da ogurlanan ýagdaýynda—ugur alnyp ätiyaçlandyryşa kabul edilýän nyrhlar boýunça belleniýän onuň hakyky gymmaty, ähli öý emläginiň doly ýok edilen wagtynda bolsa – şertnamada bellenen ätiyaçlandyryş pul möçberi;
- emläk zeled çekende – ýokarda görkezilen onuň hakyky gymmaty bilen ätiyaçlandyryş ýagdaýy sebäpli, onuň arzanlamagy nazarda tutulan (hiliniň we gymmatynyň ýitirmegi) gymmaty arasyndaky tapawudy, ýagny arzanladyş möçberi.

Ätiyaçlandyryş ýagdaýy bolan wagtynda, ätiyaçlandyryş şertnamasynda kesgitlenen ätiyaçlandyryş pul möçberi ätiyaçlandyrylan emlägiň hakyky bahasyndan az bolsa, onda ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiyaçlandyryş pul möçberiniň ätiyaçlandyrylan emlägiň hakyky bahasyna bolan gatnaşygyna deňeçirlikde tölenilýär.

Eger abatlamak arkaly zaýalanan zady niýetlenilişi ýaly peýdalanmak üçin ýaramly ýagdaýa getirip bolýan bolsa, onda zyýan diýlip bu zady abatlamagyň bahasy hasap edilýär. Abatlamagyň bahasy abatlaýyş işlerini geçirmek üçin degişli edaralar tarapyndan raýatlardan almak üçin bellenen, hereket edýän bahalar (nyrhlar) boýunça hasaplanylýar. Abatlamagyň bahasyna diňe emlägiň hakyky bahasyndan geçmeýän möçberiniň çägendäki zyýan girýär.

Ilata hyzmat ediş ulgamynda hereket edýän kadalara laýyklykda önüm çykaryjy kärhana ýa-da degişli abatlaýyş kärhanasy (teleateliye, ussahana) çalyşmak ýa-da abatlamak işini mugt ýa-da abonement tölegleriniň hasabyna etmäge borçly bolsalar, kepillik ýa-da abonement (şertnamalaýyn) hyzmat edişinde bolan durmuş tehnikasyny, telewizorlary we sowadyjylary we beýlekileri çalyşmagyň ýa-da abatlamagyň bahasy zyýan diýip hasap edilmeýär.

Döwlet we jemgyýetçilik gaznasynyň jaýlarynda ýerleşýän öýleriň, şeýle hem şahsy eýeçilikde bolan öýleriň abatlaýyş işleriniň bahasy hem zyýan diýip hasaplanylýar.

Öýleriň (ýaşayyş we kömekçi otaglaryň) gurnama we enjamlaşdyryş parçalary, ýagny ätiyaçlandyryş ýagdaýy sebäpli zaýalanan diwarlaryň, pollaryň, gapylaryň reňklenmegi, potologyň aklanylmagy, diwarlaryň we pollaryň diwar kagyzlarynyň (oboýlarynyň), lino-

leumlarynyň we beýleki örtükleriniň çalşylmagy, gapylaryň daşynyň çalşylmagy, diwarlaryň we pollaryň bezeg parçalary, çeper şekillendiriş, mata çekip bezeme, gapy tutawaçlarynyň we gapy gulplarynyň, penjire we gapy aýnalarynyň, elektrik jaňlarynyň, elektrik we ýylylyk geçiriji simleriň çalşylmagy hasaplama kabul edilýär.

Abatlamagyň bahasy öýleriň, jaýlaryň gurnama we enjamlaşdyryş parçalarynyň könelişmegini hasaba almazdan, hereket edýän bahalara laýyklykda kesgitlenilýär. Zeleliň möçberine, şeýle hem ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň bolmagy sebäpli, emlägi halas etmek we ony tertibe salmak boýunça edilen çykdajylar hem, eger by çykdajylar zerur diýlip hasaplanylsa, girizilýär.

Agzalan çykdajylaryň möçberi degişli işleri (hyzmatlary) tölemek üçin raýatlara bellenen hereket edýän bahalardan (nyrhlardan) ugur alnyp kesgitlenilýär.

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi şertnamada bellenen ätiýaçlandyryş pul möçberinden ýokary bolmadyk, çekilen zeleliň möçberinde, aşakdaky ýagdaýlardan başga ýagdaýlarda tölenilýär:

- öýüň gurnama parçalary we enjamlary zaýalananda, olary abatlamagyň bahasy ätiýaçlandyryş pul möçberiniň 20%-niň çäklerinde tölenilýär;
- ulag edarasy tarapyndan mälüm edilen bahasyna goş hökmünde äkitmek üçin kabul edilen öý emlägi ýok edilende (hiç hili galyndysyz) ýa-da ogurlananda, hakyky zyýan üçin ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi bu goşuň mälüm edilen bahasyndan ýokary bolmaly däldir;
- içeri işler edaralary tarapyndan habar beriş serişdeleriniň kömegi bilen gorag astyna alnan öý emlägi ogurlananda hakyky zyýan üçin ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi, ätiýaçlandyrylmadyk zatlaryň bahasyny aýyrmak bilen, ätiýaçlandyryşyň içeri işler edarasından alan pul möçberini aýyrmak bilen tölenilýär.

Eger ätiýaçlandyryş (ýa-da onuň kämillik ýaşyna ýeten maşgala agzasy) ätiýaçlandyryş öwezini doluş töleginiň möçberini köpeltmek üçin ätiýaçlandyryja beren ýok edilen, zaýаланан ýa-da ogurlanan emlägiň sanawyna hakykatda ýok edilmedik, zaýаланmadyk ýa-da

ogurlanmadyk zatlary bilgeşleýin goşan bolsa, onda ätiýaçlandyryjy işiň ýagdaýlaryna baglylykda tölemeli ätiýaçlandyryş öwezini doluş töleginiň möçberini 50% möçberinde azaltmak hakynda netije kabul edip bilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşan ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi ähli resminamalar alnandan soň 7 gün möhletde tölenilýär. Aşakdaky ýagdaýlarda jenaýat işi gozgalan ýok edilme, zaýalanma ýa-da ogurlyk boýunça töleg:

- derňew döwründe (iş kazyýete geçirilmäkä) günäkär adam kesgitlenen bolsa we ol ätiýaçlandyryýan ýa-da onuň maşgala agzasy bolmasa, şeýle hem zeleliň möçberi iň az iş hakynyň 20 essesinden ýokary bolmasa;
- derňew tamamlanandan soň (bu iş ýatyrylan ýa-da togtadylan bolsa) günäkär adam kesgitlenilmedik bolsa we zeleliň möçberi iň az iş hakynyň 20 essesinden ýokary bolsa tölenilýär.

Iş boýunça günäkär ätiýaçlandyryýan ýa-da onuň maşgala agzasy bolup dursa, ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek ýa-da tölemezlilik hakyndaky mesele ätiýaçlandyryjy tarapyndan kazyýetiň ýa-da derňew edaralarynyň netijesi alnandan soň çözülýär.

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiýaçlandyryýana tölenilýär. Onuň islegi boýunça töleg atly çek bermek, goýumyna goýmak, nagt pulda (ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň çäklerinde) ýa-da bellenen görnüşdäki poçta geçirimi bilen tölenip bilinýär. Ätiýaçlandyryýanyň aradan çykan ýagdaýynda ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi onuň mirasdüşerlerine Türkmenistanyň hereket edýän kanunçylygyna laýyklykda tölenilýär.

Ätiýaçlandyryýan (ýa-da onuň maşgala agzasy) mümkinçiligi bolup bellenen tertipde we möhletde ätiýaçlandyrylan emlägiň ýok edildigi ýa-da zyýan çekendigi hakynda habar etmese, ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemekden boýun gaçyryp bilýär. Arzany bermegiň möhletiniň ýa-da tertibiniň bozulandygy sebäpli ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemekden boýun gaçyrmak hakyndaky mesele, eger bu hili kemçilik sebäpli emlägiň ýok edilmeginiň ýa-da zyýan çekmeginiň sebäbini we ýetirilen zyýanyň möçberini anyklamak mümkin bolmasa, kabul edilýär.

Eger:

- ätiyaçlandyryş ýagdaýy ätiyaçlandyryşanyň ýa-da onuň maşgala agzasynyň bilgeşleýin hereketleri netijesinde, ýa-da zeled olaryň derňew edaralary, ýa-da kazyýet tarapyndan tassyklanylýan bilkastlaýyn jenaýatçylyk hereketleriniň netijesinde bolan bolsa;
- üçünji tarapyň bilkastlaýyn bikanun hereketleriniň netijesinde emlägiň ogurlanandygy (ogurlanmaga synanyşyk edilendigi), ýok edilendigi ýa-da zaýalanandygy hakynda polisiýa edaralaryna habar edilmedik bolsa, şeýle hem bu polisiýa edaralary tarapyndan tassyklanylmasa;
- zaýalanan zatlar ýa-da olaryň galyndylary görkezilmedik bolsa, bu zatlaryň galyndysyz ýok edilen ýagdaýlardan başga ýagdaýlarda ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenilmeýär.

Ätiyaçlandyryşanyň ýa-da onuň maşgala agzalarynyň hereketlerinde bet niýetiň hem-de bilkastlaýyn jenaýatçylyk alamatlarynyň barlygy kazyýetiň çözümleriniň ýa-da şu iş boýunça derňew geçiren degişli ygtyýarly edaralaryň resminamalarynyň esasynda kesgitlenýär. Zeleliň öwezi dolunan bolsa ýa-da kazyýetiň netijesi boýunça zeleliň öwezi şol zeled üçin jogapkär adam tarapyndan dolunmaly edilen bolsa, ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini almak hukugyny ýitirýär. Eger zeled bölekleýin we alynmaly ätiyaçlandyryş öwezini doluş töleginden az möçberde dolunan bolsa, onda ol ätiyaçlandyryşanyň zeled üçin jogapkär adamdan alan möçberini hasaba almak bilen, tölenilýär.

Ätiyaçlandyryş güwänamasyny düzmek möhleti bilen ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemeli günün arasynda ýok edilen, zaýalanan ýa-da ogurlanan zatlaryň bahalary üýtgeşe (arzanlaşa ýa-da gymmatlaşa), onda ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiyaçlandyryşanyň öz kesen nyrry boýunça ätiyaçlandyrylan zatlardan başgalar boýunça täze nyrrlardan ugur alnyp tölenilýär.

Ätiyaçlandyryşana ogurlanan zat gaýtarylyp berilen bolsa, onda ol bu zat boýunça alan ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini, ogurlyk sebäpli bejermek ýa-da durkuna getirmek üçin çykdaýlary aýyrmak bilen, ätiyaçlandyryja gaýdyp bermelidir.

Aşakdakylar netijesinde ýüze çykan zeeller öwezini dolunmaga degişli däldir:

- ýadro ýarylyşynyň, radiasiýanyň we radioaktiw ýokuşmanyň täsiri;
- her hili harby we ýykgynçylykly hereketler we olaryň zyýanly netijeleri, şeýle hem halk tolgunyşyklary, tussag edilmeği, döwlet häkimiýet we dolandyryş edarasynyň görkezmesi boýunça öýleriň ýykylyp aýrylmany.

Öý emlägini ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça gelip çykan raýatlaryň talaplaryna (nägileliklerine) ätiýaçlandyryjy tarapyndan, şeýle hem kazyýet tarapyndan seredilýär. Nägilelikler Türkmenistanyň kanunçylygy arkaly bellenen hak isleg bildirmek dowamlylygynyň çäklerinde bildirilip bilner.

II.IX bap. Guramanyň serişdesiniň hasabyna guramanyň işgärleriniň toparlaýyn betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiýaçlandyrylyşy

§2.9.1. Ätiýaçlandyryşyň tertibi, obýekti we pul möçberi

Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramalary edara-kärihanalar we guramalar bilen öz serişdeleriniň hasabyna işgärleri betbagtçylykly hadysalardan köpçülikleýin meýletin ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşýarlar. Ätiýaçlandyryş şertnamalary diňe edara görnüşindäki taraplar bilen baglaşylýar.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryşyň işgärleriniň (ätiýaçlandyrylan adamlar) gulluk wezipelerini ýerine ýetirip ýören wagtyna, işe gelýän we işden gaýdyp barýan wagtyna degişlidir.

Gulluk wezipelerini ýerine ýetirýärkä, işe gelýän we işden gaýdyp barýan wagtynda betbagtçylykly hadysanyň netijesinde işgärleriň

ömri we saglygy bilen baglanyşykly bolan ýagdaýlara **ätiýaçlandyryş obýekti** diýilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe zähmet borçlaryny ýerine ýetirýärkä, şeýle hem işe gelýän we işden gaýdyp barýan wagtynda betbagtçylykly hadysanyň netijesinde ätiýaçlandyrylan işgäriň şikes almagy ýa-da aradan çykmagyna **ätiýaçlandyryş ýagdaýy** diýilýär.

Ätiýaçlandyrylanyň aşakdakylar netijesinde alan şikesi ýa-da aradan çykmaklygy ätiýaçlandyryş ýagdaýlaryna degişli däldir:

- derňew, deslapky derňew edaralary ýa-da kazyýet tarapyndan ätiýaçlandyrylanyň hereketlerinde bilkastlaýyn jenaýat almatlary anyklanylsa;
- alkogoldan, neşeden ýa-da toksiki maddadan serhoş ýagdaýda;
- öz-özünü öldürmek (janyna kast etmek), ätiýaçlandyrylanyň üçünji tarapyň hukuga ters hereketleri netijesinde şeýle ýagdaýa ýetirilen ýagdaýlary muňa girmeyär;
- ätiýaçlandyrylanyň öz bedenine bilgeşleýin şikes ýetirmegi.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryjynyň çekýän jogapkärçiliginiň çägi ätiýaçlandyryş pul möçberidir.

Ätiýaçlandyryş pul möçberi ätiýaçlandyryjanyň we ätiýaçlandyryjynyň arasyndaky ylalaşyk boýunça belleniýär.

Ätiýaçlandyrylan işgäre (ätiýaçlandyrylan işgäriň mirasdüşerlerine) ölüm ýa-da şikes sebäpli tölenilmeli ätiýaçlandyryş pul möçberi durmuş üpjünçiligi boýunça degişli bolan pul möçberlerine garamazdan tölenilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryjanyň iki nusgada doldurylan bellenen görnüşdäki ýazmaça arzasynyň esasynda baglaşylýar. Arza guramanyň ýolbaşçysy (onuň orunbasary) tarapyndan gol çekilýär we möhür goýulýar.

Arza ätiýaçlandyryjanyň ýolbaşçysynyň we baş hasapçysynyň gol çeken ätiýaçlandyryşa degişli bolan işgärleriniň sanawy goşulýar. Sanawyň biri ätiýaçlandyryjanyň hasaphanasynda galdyrylýar we ätiýaçlandyryş hakyndaky arza bilen bile saklanylýar.

Ätiyaçlandyryşanyň arzasynyň we ätiyaçlandyryşa degişli bolan işgärleriň sanawynyň esasynda ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş şahadatnamasyny (polisi) resmileşdirýär we ätiyaçlandyryşana gowşurýar.

Ätiyaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisiň) ýitirilen ýagdaýynda ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryşanyň arzasy esasynda ätiyaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisiň) öwezligini berýär, ýitirilen polis bolsa güýjüni ýitiren hasap edilýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy 1 ýyla baglaşylýar. Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe işgär işden boşadylsa ýa-da olaryň ýerine täze işgär alynsa, boşan işgärleriň ätiyaçlandyryşy boşadylan gününden ýatyrylýar, täze işe gelenleriňki bolsa işe kabul edilen gününden başlanýar.

Bu ýagdaýda ätiyaçlandyryşan ätiyaçlandyryja sanawdan aýrylmaly we sanawa girizilmeli işgärleriň familiýasyny, adyny we atasynyň adyny ýazmaça habar bermäge borçludyr. Ätiyaçlandyryşan tarapyndan bu işgärler üçin ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) goşmaça tölenilmeyär. Emma sanawa täze girizilen işgärler boýunça ätiyaçlandyryş pul möçberleriniň tölegleri ätiyaçlandyryjy tarapyndan olardan öň işläň işgärlere tölenen tölegleri hasaba almak bilen tölenilýär. Munda ätiyaçlandyryş möhleti öňkükiligine galýar.

Işgärleriň sanynyň üýtgemekligi sebäpli geçen ýyl üçin ätiyaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) gaýtadan hasaplamasy geçirilmeyär.

Üç we ondan köp senenama ýylynyň dowamynda ätiyaçlandyryş şertnamalaryny yzygider baglaşan we bu möhletiň dowamynda ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini almadyk ätiyaçlandyryşanlara indiki möhlete täze ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşanlarynda hasaplanan ätiyaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) möçberinden ätiyaçlandyryşyň üç ýyllyk möhletinde 5%, ätiyaçlandyryşyň dört ýyllyk möhletinde 10% we ätiyaçlandyryşyň baş ýyllyk we ondan ýokary möhletinde 15% indirim almaklyga hukuklary bar.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan günü sagat 24.00-dä başlanýar we şertnamada göz önünde tutulan möhletiň soňky gününde sagat 24.00-da tamamlanýar.

§ 2.9.2. Ätiyaçlandyryş baýraklary. Ätiyaçlandyryş pul möçberlerini tölemekligiň tertibi

Ätiyaçlandyryş baýraklary ätiyaçlandyryjynyň ýerine ýetirýän ätiyaçlandyryş hyzmatlary üçin tölegdir. Ätiyaçlandyryşan ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşanda ätiyaçlandyryjynyň hasabyna ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) geçirýär.

Ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) bir ýyl üçin ätiyaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) nyrhyny aňladýar we ätiyaçlandyryş pul möçberiniň 0,5%-nden 1,0%-ne çenli belleniýär. Töwekgelçiligiň derejesine we ätiyaçlandyryş pul möçberine baglylykda her bir aýratyn ýagdaýda ätiyaçlandyryşan bilen ylalaşmagyň esasynda ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) 3,0%-e çenli ýokarlandyrylyp bilner.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) bir wagtyň özünde hem-de iki möhletde, ýagny 50%-i ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly we 50%-i ätiyaçlandyryş şertnamasy güýje girenden soň 4 aýdan gijä galynman tölenilip bilner.

Eger ätiyaçlandyryş şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) ätiyaçlandyryş puluň bellenen möçberinde tölenilýär.

Birinji ýa-da bir gezekki ätiyaçlandyryş baýragy öz wagtynda tölenýänçä ätiyaçlandyryjy öz borçlaryndan erkindir.

Ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) öz wagtynda geçirilmese, ätiyaçlandyryjy şonuň geçirilmegi üçin iki hepdelik möhleti ýazmaça kesgitläp biler. Şonda gijä goýmagyň netijeleri hakynda görkezilmelidir.

Eger möhlet geçenden soň ätiyaçlandyryş ýagdaýy bolsa we şu wagta çenli ätiyaçlandyryşan baýrak (wznos) geçirmegini ýa-da göterimler tölemegini gijikdirse, ätiyaçlandyryjy öz borçlaryndan boşadylýar.

Ätiyaçlandyryş pul möçberini almak baradaky talap ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşan ätiyaçlandyryja bellenen görnüşdäki arzany bermek arkaly bildirilýär.

Ätiyaçlandyryş ýagdaýy bolanda ätiyaçlandyryşan ätiyaçlandyryjyny haýal etmän habardar etmäge we aşakdaky resminamalary bermäge borçludur:

Ätiýaçlandyrylan aradan çykanda ätiýaçlandyryş pul möçberini almak hakyndaky arzany, ätiýaçlandyrylan tarapyndan düzülen betbagtçylykly hadysa hakyndaky güwänamany, ölüm hakyndaky şahadatnamanyň kepillendiriş edarasynnda güwä geçilen nusgasyny, mirasa hukuk hakyndaky kepillendiriş edarasy tarapyndan berlen şahadatnamany;

Ätiýaçlandyrylan şikes alanda ätiýaçlandyryş pul möçberini almak hakyndaky arzany, ätiýaçlandyrylan tarapyndan düzülen betbagtçylykly hadysa hakyndaky güwänamany, bejeriş-dikeldiş edarasynyň №195 görnüşdäki delilhatyny.

Ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemekligiň meselesini çözmek üçin ätiýaçlandyryjy zerur ýagdaýlarda ätiýaçlandyrylandan beýleki resminamalary, şol sanda derňew ýa-da kazyýet edaralarynyň maglumatlaryny sorap alyp biler.

Betbagtçylykly hadysanyň netijesinde şikes alnanda ätiýaçlandyrylana ätiýaçlandyryş tölegleriniň möçberi Türkmenistanyň Prezidentiniň 1992-nji ýylyň 24-nji dekabrynda çykaran №1070 Karary bilen tassyklanylýan, «Howa, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynda ýolagçylary döwlet tarapyndan hökman ätiýaçlandyrmak boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberlerini tölemek üçin bedene ýeten zeperiniň agyrylyk derejesini kesgitlemegiň kadalaryna» laýyklykda hem-de bejeriş-öňüni alyş edaralarynyň delilhatlary (№195 görnüş) esasynda tölenilýär.

Eger ätiýaçlandyrylana ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe betbagtçylykly hadysanyň netijesinde maýyplygyň topary bellenen bolsa, onda ätiýaçlandyryş pul möçberini aşakdaky ýaly tölenilýär:

- I topardaky maýyplara – ätiýaçlandyryş pul möçberiniň 70%-i möçberinde;
- II topardaky maýyplara – ätiýaçlandyryş pul möçberiniň 50%-i möçberinde;
- III topardaky maýyplara – ätiýaçlandyryş pul möçberiniň 30%-i möçberinde.

Ätiýaçlandyrylan işgär işden çykan ýagdaýynda ätiýaçlandyryja işden çykanyndan soň 1 ýyl geçmänkä, eger maýyplyk ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän we ätiýaçlandyrylanda işleýän döwrün-

de bolan bolsa, onda maýyplyk boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberini almak hakyndaky arza bilen ýüz tutup biler.

Eger häzirki wagtda şikesiň ahyrky agyrylyk derejesini kesgitlemek mümkin bolmasa, onda ätiýaçlandyrylanyň islegi boýunça ol deslapdan kesgitlenip, oňa hakuju hökmünde tölenilip bilner. Bu hakuju ahyrky anyklamanyň netijesi boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberini tölenende ondan tutulyp alynýar.

Ätiýaçlandyryjy betbagtçylykly hadysanyň netijesinde şikes alan ätiýaçlandyrylany barlamak üçin öz ynamdar lukmanyny ibermäge haklydyr. Ätiýaçlandyryjynyň lukmanyna nähöşy hemmetaraplaýyn barlamak üçin mümkinçilik berilmelidir.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ätiýaçlandyrylanyň alan bir ýa-da birnäçe şikesleri boýunça tölenilmeli tölegleriň umumy möçberini onuň ätiýaçlandyrylan pul möçberinden ýokary bolup bilmeýär.

Ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyryş pul möçberleriniň tölegi alyjynyň ýaşayan ýeri boýunça bankdaky atly goýumyna geçirmek, banka çek bermek, alyjynyň hasabyna poçta geçirimi ýa-da ätiýaçlandyryjynyň pulhanasynyň hasabyna nagt pul geçirmek arkaly tölenilip bilner.

Kämilik ýaşyna ýetmedik alyja ätiýaçlandyryş pul möçberini ýaşayan ýeri boýunça bankdaky atly goýumyna geçirilýär we şol bir wagtda hossarlyk we howandarlyk edarasy habarly edilýär.

Ätiýaçlandyryş pul möçberini betbagtçylykly hadysanyň bolandygyny tassyklaýan ähli zerur resminamalar alnandan soň ätiýaçlandyryjy tarapyndan 7 (ýedi) gününň dowamynda tölenilýär.

Ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemekden boýun gaçyrylsa ätiýaçlandyryjy 7 (ýedi) gün möhletde boýun gaçyrmaklygyň sebäbini görkezmek bilen ätiýaçlandyryşany bu hakda habardar edýär.

Ätiýaçlandyryş pul möçberini almak üçin ätiýaçlandyrylan adam ýa-da ony almaga hukugy bolan adam islendik adama ynanç hatyny berip biler. Ätiýaçlandyryş pul möçberini almaga hukugy bolan adamyň goly Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde kepillendirilmelidir.

Ätiýaçlandyryşany ýa-da ätiýaçlandyrylan ätiýaçlandyryş pul möçberini almak üçin arza bilen ýüz tutanda ätiýaçlandyryjy ar-

zany işgärleri betbagtçylykly hadysalardan köpçülikleýin meýletin ätiyaçlandyryş boýunça pul möçberlerini tölemek we arzalary hasaba almak žurnalynda hasaba almaga hem-de resminamalaryň doldurylyşynyň dogrulygyny we dolulygyny barlamaga borçludyr.

Işgärleri edara-kärhanalaryň serişdeleriniň hasabyna betbagtçylykly hadysalardan köpçülikleýin meýletin ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça talaplar ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykandygy degişli resminamalar bilen tassyklanýan bolsa, ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykan gününden başlap 3 ýylyň dowamynda ätiyaçlandyryja bil-dirilip bilner.

§ 2.9.3. Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň ýatyrylmagy. Taraplaryň hukuklary we borçlary

Şu aşakdaky ýagdaýlarda ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereketi ýatyrylýar:

- ätiyaçlandyryş möhletiniň tamamlanmagy boýunça;
- ätiyaçlandyryş tarapyndan ätiyaçlandyryş şertnamasynda bellenen möhletlerde we möçberlerde ätiyaçlandyryş wznosynyň (baýragyň) tölenilmedik ýagdaýynda;

Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ätiyaçlandyryş gaýtadan guralan ýagdaýynda onuň hukuklary we borçlary hereket edýän kanunçylykda bellenen tertipde mirasa hakly tarapa geçip biler. Ätiyaçlandyryş ýapylyan ýagdaýynda we ol tarapyndan ätiyaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) yzyna gaýtarylan ýagdaýynda, işi alyp barmaklygyň çykdaýjalaryny hasaba almak bilen, galan döwre deňeçerlikde ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) ätiyaçlandyryşana gaýtarylyp berilýär.

Ätiyaçlandyryşy:

- ätiyaçlandyryşy ätiyaçlandyryş şertleri bilen tanyşdyrmaga;
- ätiyaçlandyryşy ätiyaçlandyryş şahadatnamasyny (polisi) gowşurmaga;
- ätiyaçlandyryş pul möçberini ätiyaçlandyryş şertnamasynda bellenen tertipde hem-de möhletlerde tölemäge;

- öz hünär işi netijesinde ätiýaçlandyryýan (ätiýaçlandyrylan adamlar) hakyndaky alan maglumatlaryny aýan etmezlige;
- ätiýaçlandyrylanyň mirasdarlarynyň talaby boýunça kepillendiriş edarasyna bermek üçin güwänama bermäge borçly.

Ätiýaçlandyryýan:

- ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenen möhletlerde ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) tölemäge;
- ýüze çykan betbagtçylykly hadysa hakynda güwänama düzmäge (eger ätiýaçlandyryş ýagdaýy önümçilikde bolan bolsa) we ätiýaçlandyryja ätiýaçlandyryş pul möçberini almak üçin resminamalary wagtynda bermäge borçly.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ýüze çykýan ähli jedeller Türkmenistanyň hereket edýän kanunçylygyna laýyklykda kazyýet tertibinde çözülýär.

II.X bap. Daşary ýurtlara gidýän raýatlaryň saglygyny meýletin ätiýaçlandyrmak

§2.10.1. Ätiýaçlandyryşyň tertibi, obýekti we ýagdaýy

Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramasy (ätiýaçlandyryjy) daşary ýurtlara gidýän raýatlaryň saglygyny meýletin ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşýar. Ätiýaçlandyryş şertnamalary edara görnüşindäki taraplar we şahsy adamlar (ätiýaçlandyryýanlar) bilen baglaşylýar.

Ätiýaçlandyryjy daşary ýurtlarda bolýan wagtynda ätiýaçlandyryýanyň ýa-da ätiýaçlandyrylan adamyň tötänleýin kesellemegi ýa-da betbagtçylykly ýagdaýa uçramagy netijesinde talap edilýän gaýragoýulmasyz saglygy goragyş kömegi barada ätiýaçlandyryş bilen üpjün edýär.

Ätiýaçlandyryş obýekti bolup ätiýaçlandyryýanyň (ätiýaçlandyrylan adamyň) daşary ýurtda bolýan wagty tötänleýin kesellemegi

ýa-da betbagtçylykly ýagdaý netijesinde onuň ömrüne ýa-da saglygyna zeel ýetirilmegi bilen baglanyşykly şahsy bähbitleri çykyş edýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy anyk daşary ýurt gezelenji üçin baglaşylýar.

Ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak üçin ätiyaçlandyryan ätiyaçlandyryja özüniň ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak haýndaky meýlini ýazmaça yglan edýär. Şonda ätiyaçlandyryan bellenen görnüşdäki arzany doldurýar ýa-da aşakdaky maglumatlary görkezmek bilen, bu barada hat, telefaks arkaly habar berýär:

- ätiyaçlandyrylan adamyň (adamlaryň) familiýasyny, adyny, atasynyň adyny, onuň (olaryň) ýaşyny, hemişelik ýaşayan ýerini, telefonyny;
- edara görnüşli tarapyň adyny, hukuk salgysyny, telefonyny;
- daşary ýurda gezelenjiniň ugruny, maksadyny we möhletini;
- çäklerinde ätiyaçlandyryş şertnamasy hereket etmeli ýurduň adyny;
- Peýda alyjynyň familiýasyny, adyny, atasynyň adyny, onuň telefonyny;
- töwekgelçilige baha bermek üçin düýpli ähmiýeti bolan beýleki maglumatlary.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy ýazmaça görnüşde baglaşylýar we ätiyaçlandyryjy tarapyndan ätiyaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisiniň) bellenilen görnüşinde resmileşdirilýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly ätiyaçlandyryan ätiyaçlandyryja howpuň we ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagy üçin özüne mälum bolan, düýpli ähmiýeti bolan ähli ýagdaýlar barada habar bermäge borçludyr. Ätiyaçlandyryjynyň şertnamadan boýun gaçyrmak ýa-da ony üýtgän mazmunda baglaşmak barada karara gelmegine täsir edip biljek ýagdaýlar düýpli ýagdaýlar bolup durýar.

Ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryandan ýazmaça ýagdaýda anyk we takyk sorap biljek ýagdaýy hem düýpli ýagdaý hasap edilýär.

Eger ätiyaçlandyryja düýpli ýagdaýlar barada habar berilmedik bolsa, onda ol şertnamadan boýun gaçyryp biler. Eger ätiyaçlandyryan düýpli ýagdaýlar barada habar bermekden bilgeşleýin boýun gaçyryan bolsa, onda şeýle ýagdaý hem şonuň ýaly ähmiýete eýedir.

Daşary ýurda gitmegiň möhletiniň başga möhlete geçirilmegi bilen baglanyşykly ätiýaçlandyryşanyň arzasy boýunça ätiýaçlandyryş şertnamasy (polisi) gaýtadan resmileşdirilen mahaly täze ätiýaçlandyryş şertnamasy (polisi) berilýär.

Ätiýaçlandyryş şahadatnamasy(polisi) ýitirilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryşana onuň ýazmaça arzasy esasynda öwezligi berilýär, şondan soň ýitirilen şertnama (polis) hakyky däl diýlip hasaplanylýar.

Eger ätiýaçlandyryş şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, onda ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryşanyň (ätiýaçlandyrylan adamyň) daşary ýurtda bolan möhletine baglaşylýar. Eger bir ýyl üçin ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryşanyň (ätiýaçlandyrylan adamyň) daşary ýurtlara köp gezeklik gezelençlerini göz önünde tutýan bolsa, onda üstüni dolmaklyk, eger ätiýaçlandyryş şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, onda her bir gezelenjiň ilkinji 90 gününe degişli edilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy Türkmenistanyň çäklerinden daşarda işlenilen we dynç alnan, işewürlük gezelençleri we dynç almak maksady bilen gezelençler geçirilen mahaly gije-gündiziň dowamynda hereket edýär. Ätiýaçlandyryş goragy ätiýaçlandyryşanyň (ätiýaçlandyrylan adamyň) raýatlygy bolan ýa-da adaty ýaşayan ýurdundan çykan mahaly hereket edip başlaýar we ätiýaçlandyryşan (ätiýaçlandyrylan adam) raýatlygy bolan ýa-da adaty ýaşayan ýurduna gaýdyp gelen mahaly öz hereketini bes edýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamanyň baglaşylan günü sagat 24.00-da başlanýar we şertnama arkaly göz önünde tutulan möhletiň iň soňky günü sagat 24.00-da tamamlanýar.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy aşakdaky ýagdaýlarda bes edilýär:

- onuň hereket edýän möhleti tamamlananda;
- ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryşanyň önündäki ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça borçnamalaryny doly möçberde ýerine ýetirende;
- ätiýaçlandyryşan ätiýaçlandyryş wznoslaryny (baýraklaryny) tölemese.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy islendik wagtda taraplaryň birini ýazmaça habardar etmek bilen, möhletinden oň bes edilip bilner, şunda

ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) gaýtaryp bermek aşakdaky ýaly tertipde amala aşyrylýar:

Ätiyaçlandyryjynyň talap etmegi boýunça ätiyaçlandyryş şertnamasy möhletinden öň bes edilen mahaly, ol ätiyaçlandyryýana ätiyaçlandyryjynyň çykadjylaryny tutup galmak bilen, şertnamanyň geçmedik möhleti üçin alnan ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) gaýtaryp berýär. Eger ätiyaçlandyryjynyň talaby ätiyaçlandyryýanyň ätiyaçlandyryş şertnamasyny ýerine ýetirmezligi bilen şertlenen bolsa, onda ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) gaýtarylyp berilmeýär;

Ätiyaçlandyryýanyň talap etmegi boýunça ätiyaçlandyryş şertnamasy möhletinden öň bes edilen mahaly ätiyaçlandyryjy oňa şertnamanyň geçmedik möhleti üçin ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) dolulygyna gaýtaryp berýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy möhletinden öň bes edilen ýagdaýynda ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) ýazmaça habarname alnan pursatyndan başlap baş bank gününüň dowamynda gaýtarylyp berilýär.

Ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryýana (ätiyaçlandyrylan adama, peýda alyja) ätiyaçlandyryş pul möçberini ýa-da ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek borjuny ýüze çykarýan ätiyaçlandyryş şertnamasynda göz önünde tutulan ätiyaçlandyryş hadysasynyň bolmagy ätiyaçlandyryş ýagdaýydyr.

Ätiyaçlandyryýanyň (ätiyaçlandyrylan adamyň) ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe we ätiyaçlandyryş şertnamasynda görkezilen daşary döwletiň çäklerinde bolan wagtynda tötänleýin ýagdaýda kesellemegi, betbagtçylykly ýagdaýa uçramagy, şeýle hem aradan çykmagy ätiyaçlandyryş ýagdaýy diýlip hasap edilýär.

Duýdansyz ýagdaýda ýüze çykan we gaýragoýulmasyz saglygy goraýyş kömegini talap edýän kesel duýdansyz ýagdaýda dörän keselleme hasaplanylýar.

Duýdansyz ýagdaýda ýüze çykan, ätiyaçlandyryýanyň (ätiyaçlandyrylan adamyň) şikes almagyna, saglygyna zyýan ýetmegine ýa-da onuň aradan çykmagyna getiren waka betbagtçylykly ýagdaý hasap edilýär.

Eger ätiyaçlandyryş ýagdaýy aşakdakylaryň netijesinde ýüze çykan bolsa, onda ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş pul möçberini ýa-da ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemekden boşadylýar:

- ýadro partlamasynyň, radiasiýanyň we radioaktiv zäherlenmäniň täsiri;
- harby hereketleriň, şeýle hem beýleki harby çäreleriň;
- raýatlyk urşunyň, her dürli halk tolgunyşyklarynyň ýa-da iş taşlaýşlaryň;
- ätiýaçlandyryşyň (ätiýaçlandyrylanyň) alkogoldan, neşeden ýa-da zäherli maddalardan serhoş bolmagy;
- ätiýaçlandyryşyň (ätiýaçlandyrylanyň) janyna kast etmegi ýa-da özüne bilgeşleýin ýagdaýda şikes ýetirmegi;
- hroniki keselleriň, olaryň getirýän zyýanly netijeleriniň, dürli şikesleriň, ruhy taýdan bozulmalaryň ýa-da ätiýaçlandyryş şertnamasynyň güýje girmegine çenli soňky aýlarda bejerişi talap edýän beýleki keselleriň we saglyk babatda bozulmalarynyň;
- psihiki keselleriň;
- göwrelilik ýagdaýyň, duýdansyz ýagdaýda çylşyrymlaşmak ýagdaýlary muňa girmeyär (göwreliligiň möhleti alty aýdan geçmeli däl);
- ätiýaçlandyryşyň (ätiýaçlandyrylanyň) daşary ýurda gezenje gidýänçä doly derejede gutulmazlyk ýagdaýynyň we bejerişde bolmagynyň;
- eger munuň özi betbagtçylykly ýagdaýyň netijesi we ýiti agyrynyň emele gelmegi bilen baglanyşykly bolmasa, onda gözüni we dişleriňi bejertmekligiň;
- islendik ýagdaýdaky protezlemäniň;
- ätiýaçlandyryşyň (ätiýaçlandyrylan adamyň) ätiýaçlandyryş şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, sport ýaryşlaryna, türgenleşiklere, ömri we saglygy üçin ýokary derejede howp bilen baglanyşykly çärelere gatnaşmaklygynyň.

§2.10.2. Ätiýaçlandyryş jogapkärçiliginiň möçberi

Ätiýaçlandyryjy betbagtçylykly hadysa, şeýle hem ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe bolup geçen hem-de ätiýaçlandyryş ýagdaýy bolup durýan önünden görülmedik ýa bolma-

sa duýdansyz kesellemegi netijesinde zerurlygy ýüze çykan saglygy goraýyş görkezmesi boýunça ätiyaçlandyryan (ätiyaçlandyrylan adam) barada ambulator bejeriş we keselhana ýerleşdirmek üçin saglygy goraýyş çykdaýylaryny tölemegi kepillendirýär.

Ätiyaçlandyryjy saglygy goraýyş kömeginiň aşakdaky görnüşleri boýunça çykdaýylaryň öwezini dolýar:

- saglygy goraýyş gözden geçirmesi we bejeriş, şol sanda hassahanada ýatymlaýyn bejeriş (näsagyň ýagdaýy ony raýatlygy bolan ýa-da adaty ýagdaýda ýaşayan ýurduna ibermäge mümkinçilik berýänçä);
- gyssagly ýagdaýda hirurgiýa gatyşmasy we intensiw bejerişi;
- göwreliligiň möhleti 28 hepdeden köp bolmadyk mahaly gyssagly ginekologiki we akuşerçilik kömegi;
- lukman tarapyndan ýazylyp berlen derman serişdelerini satyn almak;
- ýiti diş agyrysy ýüze çykan mahaly gyssagly stomatologiki kömek.

Ätiyaçlandyryjy Ýardam etmek baradaky kompaniýa (operasion merkez) bilen ylalaşylan şertlerinde we tölenilendigi baradaky kepillnama bar mahaly ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe şol şertnamada görkezilen ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň bolup geçen çäklerinde ulanylýan umumylykda kabul edilen nyrhlar boýunça saglygy goraýyş çykdaýylarynyň üstüni dolýar.

Ýardam etmek boýunça kompaniýa (operasion merkez) ätiyaçlandyryjy bilen şertnama boýunça ätiyaçlandyryanyň (ätiyaçlandyrylanyň, peýda alyjynyň) bähbitleri üçin hyzmatlary üpjün edýän guramadyr.

Aşakdakylar üçin saglygy goraýyş çykdaýylaryň öwezi dolunmaga degişli däldir:

- hroniki kesel ýa-da ätiyaçlandyryanda (ätiyaçlandyrylan adamda) ätiyaçlandyryş başlanýança bar bolan kesel sebäpli ýüze çykan islendik bejeriş ýa-da derman satyn almak üçin, halas etmek ýa-da uzak wagtlaý işe ukypsyzlygyň önüni almak üçin hökmany saglygy goraýyş kömegi muňa girmeyär;

- keselhana, lukman ýa-da şepagat uýasy tarapyndan edilýän, keseli anyklamak ýa-da bejeriş üçin zerurlygy we kesel ýiti häsiýetde bolmadyk ýa-da ýeňil şikes alanda kömek edilen hyzmatlar üçin;
- ibermekligiň çykdaýylary, eger bu Ýardam etmek baradaky kompaniýa (operasion merkez) bilen ylalaşylan geçirilen bolsa, şeýle hem ujypsyz ýagdaýda kesellenilen ýa-da şikes alnan, olary bolsa ýerli bejeriş bilen bejerip boljak we ätiýaçlandyryanyň (ätiýaçlandyrylan adamynyň) syýahatyny dowam etmegine päsgel bermeyän ýagdaýynda başga ýere geçirmek boýunça çykdaýylar üçin;
- meýilnamalaşdyrylan we ýiti zerurlygy bolmadyk operasiýalary geçirmek üçin;
- kosmetiki, plastiki hirurgiýa, daşky keşbinde ýa-da beden gurluşynda ýetmezlikleri düzetmek bilen baglanyşykly bejerişni beýleki görmüşleri üçin, eger olar ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe bolup geçen betbagtçylykly ýagdaýdan alnan şikes sebäpli bolmadyk bolsa;
- ätiýaçlandyryş şertnamasyna çenli başlanan we hereket edýän döwründe dowam edýän bejeriş tapgyry bilen baglanyşykly çykdaýylar, şol sanda saglygy goraýyş hyzmatlary üçin ýa-da eger daşary ýurda gezelenç hünärli lukmanyň maslahatyna garamazdan kabul edilen bolsa;
- 28 hepdeden köp möhlete göwrelilik bilen baglanyşykly saglygy goraýyş hyzmatlary, göwreliligiň patologiýasynyň we bes edilmeginiň ýagdaýlary, göwreliligi saklap galmak boýunça geçirilýän ähli çäreler, çaga dogulmagy we onuň getirýän zyýanly netijeleri, şol sanda hroniki keselleriň ýüze çykmagynyň göwrelilik netijesinde ýitileşmegi, enäniň we çaganyň ömrüni halas etmek muňa girmeyär;
- psihatriki bejeriş;
- maşgala agzalary ýa-da ýakyn dogan-garyndaşlary tarapyndan ideg edilmegi we bejeriş geçirilmegi;
- ätiýaçlandyrylanyň alkogolyň, neşeleriň, zäherleýji maddalaryň we şolar düzüminde bolan serişdeleriň sarp edilmegi bilen

- ýüze çykan serhoşluk ýagdaýynda bolan ýagdaýlary boýunça saglygy goraýyş hyzmatlary;
- alkogol, neşeler, zäherleýji maddalar, şol sanda düzüminde şolar bolan serişdeler sarp edileninden soň zäherlenilmegi sebäpli işe ukyplylygyň kem-käsleýin ýa-da dolulygyna ýitirmegi bilen baglanyşykly saglygy goraýyş hyzmatlary;
 - öňüni alyş sanjymalary;
 - tötänleýin kesellemek, şikes almak bilen baglanyşykly bolmadyk saglygy goraýyş taýdan güwä geçilmegi, gözden geçirmek;
 - weneriki kesellerini bejermek we öňüni almak;
 - adamynyň immunoýetmezçilik sindromyny ýa-da şonuň ýaly sindromy we şolar bilen baglanyşykly keselleri bejermek;
 - eger munuň özi bedene zeper ýetmegine getiren we saglygy goraýyş kömegini talap edýän betbagtçylykly ýagdaý ýüze çykan mahaly lukman tarapyndan öň ündelen äýnekleri/linzalary çalyşmak bilen baglanyşykly bolmasa, kontaktly linzalary ýa-da äýnekleri satyn almak;
 - ätiyaçlandyryşyň (ätiyaçlandyrylanyň) uçýan abzallary dolandyran mahaly bedenine ýeten zeperi bejermek;
 - hünär bilen baglanyşykly iş bilen ýüze çykan betbagtçylykly ýagdaýyň zyýanly netijelerinden ýüze çykan keselçilikleri bejermek bilen baglanyşykly hyzmatlar;
 - islendik protezleme, şol sanda gözi we dişi protezlemesi;
 - ýörite stomatologiki bejeriş, äňniň ortopediýasy, ortodontozy bejermek, diş kanallaryny aýyrmak, koronkalary we diş köprülerini goýmak.

Ätiyaçlandyryş lukmanlaryň hünär ýalňyşlyklaryna degişli dälidir.

Ätiyaçlandyryşan (ätiyaçlandyrylan adam) aradan çykan ýagdaýynda ätiyaçlandyryjy Ýardam etmek baradaky kompaniýanyň (operasiýa merkezi) üsti bilen ätiyaçlandyryşyň (ätiyaçlandyrylan adamyň) jesedini ibermek we/ýa-da raýatlygy bolan ýa-da adaty ýaşayan ýurdunda çak edilýän jaýlanylýan ýerine has ýakyn bolan aeromenzile gatnatmak boýunça akyllý-başly çykdaýlary tölemek üçin

ähli zerur çäreleri görýär, munuň özi şol sanda jesedi kesip öwrenmek we oňa güwä geçmek, halkara gatnatmalary üçin talap edilýän tabyt hem-de jesediň galyndylaryny jaýlanylýan ýurdundaky aeromenzile daşamak üçin çykdajylary hem öz içine alýar.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynda franşiza göz önünde tutulyp bilner, ol bolsa şertli we şertsiz franşizalara bölünýär.

Şertli franşizada ýetirilen zeleliň möçberi franşizadan geçmeýän bolsa, ätiýaçlandyryjy jogapkärçilikden boşadylýar.

Şertsiz franşizada ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiligi franşizany aýryp, ýetirilen zeleliň möçberi bilen kesgitlenilýär.

Franşizanyň anyk möçberi ätiýaçlandyryş şertnamasy bilen ätiýaçlandyryş pul möçberinden göterimlerde ýa-da belli möçberde kesgitlenilýär.

§ 2.10.3. Ätiýaçlandyryş pul möçberi we ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi. Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) we ätiýaçlandyryş halaty ýüze çykan mahaly taraplaryň borçlary

Ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça çäklerinde öz borçnamalaryny ýerine ýetirmegi üçin jogapkärçilik çekýän pul möçberi ätiýaçlandyryş pul möçberi bolup durýar.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenen tertipde we möhletlerde ätiýaçlandyryş üçin ätiýaçlandyryjanyň ätiýaçlandyryja tölemäge borçly bolan tölegi ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) bolup durýar.

Ätiýaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) möçberi nyrlara laýyklykda ätiýaçlandyryjy tarapyndan belleniýär. Ätiýaçlandyryş nyrhynyň möçberi ätiýaçlandyryjanyň (ätiýaçlandyrylanyň) daşary ýurtda bolan birinji günü üçin ätiýaçlandyryş pul möçberiniň 0,004%-nden we goşmaça tassyklanan baýrak (wznos) bolan 0,006%-nden ybaratdyr. Ätiýaçlandyrylýanyň daşary ýurtda bolýan soňky her günü üçin bolsa ätiýaçlandyryş pul möçberiniň 0,004%-i möçberinde kesgitlenilýär.

Töwekgelçilik gaýtadan ätiýaçlandyryşa geçirilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryşyň şertleri we ätiýaçlandyryş nyrlarynyň möçberleri halkara ätiýaçlandyryş bazaryndaky töwekgelçiligiň bahalanyşyny we gaýtadan ätiýaçlandyryş şertlerini hasaba almak bilen, taraplaryň ylalaşygy boýunça bellenilýär.

Ätiýaçlandyryş baýragy(wznosy) ätiýaçlandyryş pul möçberini bellenen pulunda tölenilýär.

Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) bir wagtda nagt pul ýa-da nagt däl hasaplaşyk arkaly tölenilýär.

Ätiýaçlandyryýan (ätiýaçlandyrylan adam) aradan çykan ýa-da onuň saglygyna zeper ýeten ýagdaýynda ätiýaçlandyryjy ýa-da onuň wekili ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagy hakynda haýal edilmän ätiýaçlandyryýanyň (ätiýaçlandyrylan adamyň) gezenlençden gaýdyp gelen pursatyndan başlap habardar edilmelidir. Ätiýaçlandyryýan (ätiýaçlandyrylan adam) tarapyndan şu talap ýerine ýetirilmedik mahaly, eger ätiýaçlandyryjynyň bu barada wagtynda bilendigi ýa bolmasa ätiýaçlandyryjyda bu baradaky maglumatlaryň bolmazlygy onuň tölegi tölemek baradaky borjuna täsir edip bilmejekdigi subut edilmese, onda ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemekden boýun gaçyrmaga hukugy bardyr.

Eger ätiýaçlandyryýan (ätiýaçlandyrylan adam) ätiýaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisiniň) hereket edýän çäklerinde bolýan mahaly onuň bilen üsti dolunýan betbagtçylykly ýagdaý ýüze çyksa ýa-da ol tötänleýin ýagdaýda kesellese, onda ätiýaçlandyrylan adam aşakdakylara borçludur:

- ätiýaçlandyryş şahadatnamasynda (polisinde) görkezilen telefon belgisi boýunça Ýardam etmek boýunça kompaniýa (hyzmat ediş merkezi) bilen gyssagly ýagdaýda habarlaşmaga hem-de aşakdakylary habar bermäge:
- ätiýaçlandyrylan adam hakyndaky maglumatlary;
- ätiýaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisiniň) belgisini;
- bolup geçen ýagdaýlaryň doly teswirini;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ähli subutnamalaryny, şeýle hem bejeriş, dermanlary, daňy serişdelerini we başgalary satyn almak üçin çykdajylary resminamalar arkaly üpjün etmäge;

Ätiyaçlandyryja bolup geçen ätiyaçlandyryş ýagdaýyny we çekilen çykdaýlaryň möçberini tassyklaýan resminamalary (keseliň teswirini, saglygy goraýyş netijenasasyny we başgalary) bermäge.

Ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş ýagdaýy hakyndaky habary we ätiyaçlandyryş ýagdaýy hakyndaky ähli resminamalary alanyndan soň aşakdakylara borçludyr:

- ätiyaçlandyryş öwezini dolmasynyň möçberini hasaplamaga;
- bellenilen tertipde we möhletlerde ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny ýa-da ätiyaçlandyryş pul möçberini tölemäge.

Ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny ýa-da ätiyaçlandyryş pul möçberini tölemekden boýun gaçyran ýagdaýynda boýun gaçyrmagy delillendirmäge borçludyr.

Eger tötänleýin keselleme ýa-da betbagtçylykly ýagdaý ätiyaçlandyryşanyň (ätiyaçlandyrylan adamyň) ätiyaçlandyryş şertnamasynda görkezilen ýurtda ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe bolup geçen bolsa, ätiyaçlandyryş pul möçberi ýa-da ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy tölenilýär.

Saglygy goraýyş kömeginiň edilmegi bilen baglanyşykly ätiyaçlandyryş ýagdaýy boýunça ätiyaçlandyryşana (ätiyaçlandyrylan adama) saglygy goraýyş kömegi edilen mahaly çykdaýlar ýörite hyzmat ediş gullugy tarapyndan ätiyaçlandyryjynyň adyndan kepillendirilen saglygy goraýyş edarasyna tölenilýär. Ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemek ätiyaçlandyryşana (ätiyaçlandyrylan adama) kömek edilýän mahaly ýörite hyzmatlary we çykdaýlary nazara almak bilen, berlen hasaplary tölemek görnüşinde geçirilýär.

Ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagy netijesinde çekilen çykdaýlar ätiyaçlandyryşanyň (ätiyaçlandyrylan adamyň) özi tarapyndan tölenilen bolsa, onda ätiyaçlandyryş tölegi ätiyaçlandyryjy tarapyndan gönüden-göni ätiyaçlandyryşana (ätiyaçlandyrylan adama) onuň arzasy, ätiyaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) we ätiyaçlandyryja berlen, çekilen çykdaýlary tassyklaýan resminamalar (hasaplar, kepilnamalar we başgalar) esasynda tölenilýär. Şonda ähli hasaplar ätiyaçlandyryşanyň (ätiyaçlandyrylan adamyň) adyna resmileşdirilmelidir we onuň kesellemegi, keselden gutulmagy, ýazylyp berlen dermanlar hakyndaky maglumatlary özünde jemlemelidir.

Ätiýaçlandyryýan (ätiýaçlandyrylan adam) kesellän ýa-da aradan çykan ýagdaýynda ony äkitmek-jesedini (onuň galyndylaryny) eltmek boýunça çykdaýjylaryň öwezini dolmak şol işleri amala aşyran edara ýa-da ynanylan adama ätiýaçlandyryjy tarapyndan şol çykdaýjylaryň esasydygyny tassyklaýan resminamalaryň (saglygy goraýyş kartasy, daşamak we eltmek boýunça hasaplar, esaslandyryjy keseliň teswiri we gatnatmagyň-daşamagyň zerurlygy) esasynda berilýär.

Ätiýaçlandyryş pul möçberini ýa-da ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini almak üçin arza we resminamalar ätiýaçlandyryş ýagdaýy bolup geçen gezelençden gaýdyp gelnen pursatdan başlap (rus we türkmen dilinden başga dillerde düzülen resminamalaryň asyl nusgalarynyň terjimesini goşmak bilen) haýal edilmän ätiýaçlandyryja berilmelidir.

Ätiýaçlandyryş pul möçberi ýa-da ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy ätiýaçlandyryjy tarapyndan ähli zerur resminamalar alnandan soň 7 günüň dowamynda tölenilýär.

Ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemek ätiýaçlandyryş pul möçberiniň çäklerinde ony bankda alyjynyň adyna goýuma geçirmek arkaly ýa-da ätiýaçlandyryjynyň pulhanasyndan nagt pulda tölenilýär.

Ätiýaçlandyryş pul möçberi ýa-da ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy durmuş taýdan ätiýaçlandyrmasy, durmuş üpjünçiligi boýunça we ýetirilen zeleliň öwezini dolmak tertibinde ätiýaçlandyryýana (ätiýaçlandyrylan adama) hasaplanylýan pul möçberlerine garamazdan ätiýaçlandyryjy tarapyndan tölenilýär.

Eger ätiýaçlandyryş döwrüniň dowamynda aşakdakylara ýol berlen bolsa, ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş pul möçberini ýa-da ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemekden dolulygyna ýa-da kem-käs boýun gaçyrmaga hukugy bardyr:

- bellenilen möhletlerde bolup geçen ätiýaçlandyryş ýagdaýy hakynda ätiýaçlandyryjy habardar edilmese;
- ätiýaçlandyryýan (ätiýaçlandyrylan adam) tarapyndan ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagyna getiren bilgeşleýin hereketler amala aşyrylsa;
- ätiýaçlandyryýan (ätiýaçlandyrylan adam) bolýan ýurdunyň kazyýetiniň, prokuraturasynyň, polisiýasynyň çözümleri bilen

tassyklanylýan hukuga ters hereketleri, bilkastlaýyn jenaýatlary amala aşyrsa;

- ätiýaçlandyryja ätiýaçlandyryjanyň tötänleýin ýagdaýda kesellemegi ýa-da betbagtçylykly ýagdaýlary barada ygtybarsyz maglumatlar habar berilse.

Ätiýaçlandyryş pul möçberini ýa-da ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemekden boýun gaçyrmak hakyndaky çözüň boýun gaçyrmagyň sebäplerini düşündirmek bilen, ätiýaçlandyryjana (ätiýaçlandyrylan adama) ýazmaça görnüşde habar berilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ýüze çykyan jedeller Türkmenistanyň ulanylýan kanunçylygyna laýyklykda kazyýet tarapyndan çözülýär.

II.XI bap. Ömri meýletin ätiýaçlandyryş

§2.11.1. Ätiýaçlandyryşy amala aşyrmaklygyň tertibi

Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramalary ömri meýletin ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşýarlar. Ätiýaçlandyryş şertnamalary 16 ýaşdan 77 ýaş aralygyndaky şahsy adamlar bilen, ýöne ätiýaçlandyryş şertnamasynyň möhletiniň tamamlanýan wagtynda olaryň ýaşynyň 78-den ýokary bolmazlyk şerti bilen, 1, 3, 5, 10, 15 we 20 ýyl möhlete baglaşylýar.

Ömrüň meýletin ätiýaçlandyryşy ätiýaçlandyryjanyň hut özüne ýa-da başga bir adama degişli bolup biler. Ätiýaçlandyryjanyň üçünji tarapyň peýdasyna (mundan beýläk ätiýaçlandyrylan adamlar) ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşmaga hukugy bar. Eger ömri meýletin ätiýaçlandyryş şertnamasy üçünji tarapyň peýdasyna baglaşylan bolsa, onda bu adamyň ýa-da onuň kanuny wekiliniň ýazmaça razyçylygy hökmanydyr. Ätiýaçlandyryjana aradan çykan ýagdaýynda ätiýaçlandyryş pul möçberini almak üçin islendik adamy (ýa-da birnäçe adamy) bellemäge hukuk berilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ätiýaçlandyryýan baýraklary (wznoslary) töläň döwlet ätiýaçlandyryş guramasyna ýazmaça görnüşde arza bermek ýa-da bu barada aýratyn görkezme düzmek arkaly üçünji tarapy bellemek hakyndaky görkezmesini üýtgedip biler.

Ätiýaçlandyryş hakyndaky arza, eger adyndan arza berilýän adam işlemeýän I we II topar maýyby bolmasa, äri-aýalyň bir-biriniň adyndan, çagalaryň adyndan ene-atalaryň we ene-atalaryň adyndan çagalaryň gol çekmegine ýol berilýär. Bu ýagdaýda ätiýaçlandyryýan hökmünde adyndan arza gol çekilen adam hasaplanylýar, arza hakyky gol çeken adam bolsa, hatda ol ilkinji we soňraky ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) töläň hem bolsa, ätiýaçlandyryş şertnamasyny boýunça hiç hili hukuklara eýe bolmaýar. Bu adamynyň özüni diňe ätiýaçlandyryýan (ätiýaçlandyrylan) aradan çykan ýagdaýynda ätiýaçlandyryş pul möçberini alyjy hökmünde görkezmäge hukugy bar.

Ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasy, durmuş üpjünçiligi boýunça oňa (olara) degişli pul möçberlerine we zeleliň öwezini dolmak tertibinde degişli bolan pul möçberine garamazdan, şertleşilen pul möçberini ýa-da onuň degişli bölegini ätiýaçlandyryýana ýa-da onuň bellän adamsyna (peýda alyja) tölemäge borçludur.

Ätiýaçlandyryýanyň (ätiýaçlandyrylanyň) ömri, saglygy we ätiýaçlandyryş möhletiniň tamamlanmagy (möhletiniň ahyryna çenli ýaşamak) bilen bagly bolan şahsy bähbitleri ätiýaçlandyryşyň obýekti bolup durýar.

Ätiýaçlandyryş ýagdaýlaryna degişli:

- ätiýaçlandyryş möhletiniň tamamlanmagy (möhletiniň ahyryna çenli ýaşamak);
- aşakdaky ýagdaýlardan başga ýagdaýlarda ätiýaçlandyryýanyň aradan çykmagy almagy:

Ätiýaçlandyryýan ätiýaçlandyryş şertnamasynyň güýje giren gününden (1 ýyl ätiýaçlandyryş möhletinde) üç aý geçmäge we (3 ýyl we ondanam köp ýyla ätiýaçlandyrylanda) 6 aý geçmäge aşakdakylaryň netijesinde aradan çykan ýa-da şikes alan bolsa:

- howply (onkologiki) keselden ýa-da ýürek-damar ulgamynyň keselinden;

- öz-özünü öldürmegiň (janyna kast etmegiň) ýa-da ätiýaçlandyrylanyň öz-özüne bilgeşleýin ten şikeslerini ýetirmeginiň netijesinde, üçünji tarapyň bikanun hereketleriniň netijesinde ýetirililen ýagdaýlar muňa girmeyär;
- ätiýaçlandyryanyň ölümi (şikesi) bilkastlaýyn jenaýatçylykly hereketiniň netijesinde bolan bolsa (ätiýaçlandyryş şertnamasynyň güýje giren gününden näçe wagtyň geçendigine garamazdan);
- ätiýaçlandyryanyň alkogoldan, neşeden ýa-da toksiki maddadan serhoş ýagdaýda içinden otlanylýan hereketlendirijisi ýa-da elektrik hereketlendirijisi bolan islendik özi ýöreyän serişdäni (awtomaşyny, motosikli, motorolleri, mopedi, hereketlendirijili welosipedi, traktory, kombaýny, trolleybusy we başgalary), kateri ýa-da hereketlendirijili gaýygy dolandyrmagy bilen baglanyşykly, şeýle hem ulag serişdesini dolandyrmagy alkogoldan, neşeden ýa-da toksiki maddadan serhoş ýagdaýdaky adama bermegi netijesinde aradan çykmagy ýa-da şikes almagy (ätiýaçlandyryş şertnamasynyň güýje giren gününden näçe wagtyň geçendigine garamazdan).

Aşakdakylar hem ätiýaçlandyryş ýagdaýlarydyr:

- betbagtçylykly hadysanyň netijesinde ätiýaçlandyryanyň alan şikesi;
- ýimit toksikoinfeksiýasyndan (salmonellezden, dizenteriýadan) başga, zäherli ösümlüklerden, himiki maddalaryndan (önümçilik ýa-da durmuşy), ýaramaz hilli ýimit önümlerinden, dermanlardan ýiti zäherlenmegi, asfiksiýa (demikme), sakyrtağa ýa-da sanjymdan soňky ensefalit (ensefalomielit), elektrik togy arkaly (atmosfera elektrigi bilen) zeper ýetmegi, ýylan, awuly mör-möjekleriň çakmagy, bürmek keseli, botulizm;
- çakjagunduz ýa-da sanjymdan soňky ensefaliti (ensefalomiýelit), poliomiýelit, gematogen osteomiýeliti bilen kesellemek;
- patologiki çaga dogurmalary ýa-da agzalaryň (ýatgynyň, ýumurtgalyklaryň, turbalaryň biriniň ýa-da ikisiniň hem aýrylmagy) aýrylmagyna getiren ýatgydan daşky göwrelilik;

- süňkleriň tötänleýin döwür-ýenjigi, çykygy, dişleriň gaçmagy, ýanyklar, nädogry lukmançylyk çäreleriniň geçirilmegi netijesinde synalaryň ýarylmagy (ýaralanmagy) ýa-da olaryň aýrylmagy.

Ýokarda sanalan ýagdaýlar diňe olaryň ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe bolmagy we Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň 2003-nji ýylyň 29-njy sentýabrynda çykaran № 119 buýrugy bilen tassyklanylýan, saglygy goraýyş edarasynyň güwänamasy (195-nji görnüş) bilen tassyklananda ätiýaçlandyryş ýagdaýlary diýlip hasap edilýär.

Ätiýaçlandyryş pul möçberi ätiýaçlandyryşyň we ätiýaçlandyryjynyň arasyndaky ylalaşyk boýunça bellenilip, onuň möçberi Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan bellenen iň pes zähmet hakynyň 10 essesinden az bolmadyk möçberde bellenilmelidir.

§2.11.2. Ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) tölemegiň tertibi we möçberi

Bir ýyl möhlete baglaşylan ätiýaçlandyryş şertnamalary boýunça ätiýaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) möçberi her aýda ätiýaçlandyryş pul möçberiniň 9 göterimini düzýär.

3, 5, 10, 15 we 20 ýyl möhlete baglaşylan ätiýaçlandyryş şertnamalary boýunça ätiýaçlandyryş baýraklarynyň (wznoslarynyň) möçberi ätiýaçlandyryş möhletine, ätiýaçlandyryşyň ýaşyna we ätiýaçlandyryş pul möçberine baglydyr.

Töwekgelçilik gaýtadan ätiýaçlandyryşa geçirilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryş nyrhynyň möçberi, töwekgelçiligiň bahalanyşyny hasaba almak bilen, taraplaryň ylalaşygy esasynda we gaýtadan ätiýaçlandyryjynyň gaýtadan ätiýaçlandyryş şertlerine laýyklykda bellenilýär.

Taraplaryň ylalaşygy boýunça ätiýaçlandyryş baýraklary (wznoslary) bir wagtda ýa-da möhletlere bölünip (her ýylda, her çärýekde, soňky aýyň 1-ne çenli her aýda) tölenilip bilner.

Ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary):

- *nagt däl hasaplaşyk arkaly* – kärhananyň, edaranyň, guramanyň hasaphanasynyň üsti bilen;
- *nagt pul bilen* – ätiyaçlandyryş wekiline ýa-da gönüden-göni ätiyaçlandyryjynyň pulhanasyna tölenip bilner.

Ömri ätiyaçlandyryş şertnamalary boýunça ätiyaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) nagt däl hasaplaşyk arkaly geçirmek üçin ätiyaçlandyryş wekili her aýda iki görnüşde sanaw düzýär we guramanyň hasaphanasyna berýär.

Nobatdaky baýrak (wznos) tölenilmeli aý №183 görnüşli žurnalyň sanawynyň maglumatlarynda görkezilýär.

Atly hasapda birinji ýa-da soňraky ätiyaçlandyryş baýraklarynyň (wznoslarynyň) tölenen senesi hökmünde guramanyň hasaphanasynyň ätiyaçlandyryş guramasynyň hasabyna baýraklary (wznoslary) geçiren güni görkezilýär.

Ömri meýletin ätiyaçlandyryş şertnamalary boýunça ätiyaçlandyryş guramasy tarapyndan baýraklaryň (wznoslaryň) wagtynda tölenilmegine gündelik gözegçilik belllenilmelidir.

Ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary) nagt pulda ätiyaçlandyryş wekiline tölenilse, ätiyaçlandyryş soňky üç ýyl üçin töleg resminamalaryny saklamaga we ätiyaçlandyryş guramasynyň talaby boýunça görkezmäge borçludur. Eger ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe käbir aýlar üçin ätiyaçlandyryş baýraklarynyň (wznoslarynyň) tölenilmändigini anyklanylsa, onda ätiyaçlandyryş möhleti tamamlanandan soň olar ätiyaçlandyryş pul möçberinden tutulyp alynýar.

Ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary) degişli möçberden az tölenen bolsa, onda tutuş ätiyaçlandyryş döwri üçin doly alynmadyk baýraklaryň (wznoslaryň) umumy möçberi ätiyaçlandyryş pul möçberi tölenende tutulyp alynýar. Eger köp möçberde tölenen bolsa, ätiyaçlandyryş pul möçberi tölenende gaýtarylyp berilmäge degişlidir.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy ätiyaçlandyryş tarapyndan gol çekilen bellenen görnüşdäki ýazmaça arzasynyň esasynda baglaşylýar. Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylandygyny tassyklamak üçin ätiyaçlandyryş ätiyaçlandyryş şahadatnamasyny (polisi) berýär.

Ömri meýletin ätiyaçlandyryş boýunça şertnamalaryň hasaby 185-nji žurnalda ýöredilýär.

Her bir baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamasyna №11-b görnüşli žurnal boýunça atly hasabyň nomeri berilýär. Bu belgi ätiyaçlandyryş hakyndaky arzada we ätiyaçlandyryş şahadatnamasynda (polisde) goýulýar.

Ömri meýletin ätiyaçlandyryş şertnamalary boýunça pul möçberlerini tölemek hakyndaky arzalar №184 görnüşli žurnalda hasaba alynýar.

Ätiyaçlandyryş şertnamalary aşakdaky ýagdaýlarda baglaşylmaýar:

- I we II topar maýyplary bilen;
- neşe çekýän, toksiki maddalary ulanýan, şeýle hem arakhorlukdan ejir çekýän adamlar bilen;
- durnukly nerw we psihiki bozulmalar sebäpli psihonewrologiýa dispanserinde hasapda durýan adamlar bilen;
- SPID-den ejir çekýän we WIÇ bilen kesellän adamlar bilen.

Eger ätiyaçlandyryş şertnamasynyň şeýle adamlar bilen baglaşylandygy anyklanylsa, onda şeýle şertnama baglaşylan gününden başlap hakyky däl diýlip ykrar edilýär we ätiyaçlandyryşana töläň ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary) gaýtarylyp berilýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan günü sagat 24.00-da güýje girip, şertnamada göz önünde tutulan möhletiniň soňky günü sagat 24.00-da tamamlanýar.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy aşakdaky ýagdaýlarda ýatyrylýar:

- ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän möhleti tamamlananda (möhletiniň ahyrna çenli ýaşamak);
- ätiyaçlandyryş ätiyaçlandyryşanyň önünde şertnama boýunça borçlaryny doly möçberde ýerine ýetirende;
- ätiyaçlandyryş Türkmenistanyň çäklerinden daşyna hemişelik ýaşamaga gitse.

Ätiyaçlandyryşanyň Türkmenistanyň daşyna hemişelik ýaşamaga gitmegi sebäpli ätiyaçlandyryş şertnamasy ýatyrylan ýagdaýynda oňa töläň ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary), işi alyp barmaklygyň 7% -nden ybarat bolan çykajylaryny tutup galmak bilen, gaýtarylyp berilýär.

Nobatdaky baýraklaryň (wznoslaryň) zygider üç aýyň dowamynda tölenmedik ýagdaýynda dördünji aýyň birinden ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereketi ýatyrylýar. Ýatyrylan şertnama boýunça ätiýaçlandyryşanyň töläň ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny), işi alyp barmaklygyň 7%-nden ybarat bolan çykdaýjylaryny üstünden aýyrmak bilen, almaga hukugy bar. Emma, eger ätiýaçlandyryşanyň ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) ýatymlaýyn bejerişde bolandygy sebäpli tölemedik bolsa, ätiýaçlandyryş şertnamasy güýjüni hassahanadan işe çykan gününden soň, ambulator bejerişe geçirilenden ýa-da maýyplyga geçirilen gününden soň 30 gün geçýänçä öz güýjüni saklaýar. Eger ätiýaçlandyryşanyň bu möhlet tamamlananda wagty geçen, şeýle-de şol aý üçin baýraklary (wznoslary) bir gezekde tölemese, onda ätiýaçlandyryş şertnamasy ýatyrylýar.

Ätiýaçlandyryşanyň ýazmaça arza bermek bilen ätiýaçlandyryş şertnamasyny möhletinden oň ýatyrmagyna hukugy bar. Bu arza berlenden soň ätiýaçlandyryş şertnamasy soňky baýrak (wznos) tölenen aýdan soň gelýän aýyň birinden ýatyrylýar, bu hili ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryşanyň töläň ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny), işi alyp barmaklygyň 7%-nden ybarat bolan çykdaýjylaryny üstünden aýyrmak bilen, almaga hukugy bar.

Satyn alyş pul möçberini ätiýaçlandyryşanyň (ätiýaçlandyrylan), onuň aradan çykan ýagdaýynda bolsa mirasdüşerleri şertnamanyň ýatyrylan gününden üç ýylyň dowamynda almaga hukuklary bar.

Eger ätiýaçlandyryşanyň satyn alyş pul möçberini tölenilmedik we ätiýaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylan möhleti geçmedik bolsa, ätiýaçlandyryşanyň ýatyrylan şertnamany üç ýylyň dowamynda gaýtadan dikeltmäge hukugy bar. Munuň üçin oňa wagty geçen we nobatdaky aý üçin baýraklary (wznoslary) ätiýaçlandyryş işi ýerleşen döwlet ätiýaçlandyryş guramasyna bir gezekde tölemekligi ýeterlikdir.

Ätiýaçlandyryşanyň ýaşayan ýa-da işleýän ýerini üýtgetmegi

Ätiýaçlandyryşanyň ýaşayan ýa-da işleýän ýerini Türkmenistanyň çäklerinde üýtgeden ýagdaýynda ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) tölemegini dowam etdirmek üçin täze ýaşayan (işleýän) ýeri boýunça ätiýaçlandyryş guramasyna oňki baýrak (wznos) töläň ätiýaçlandyryş guramasyndaky goýum hasabyny almagyny haýyş edip,

ýazmaça arza bermeli we ätiyaçlandyryş şahadatnamasyny (polisini), soňky baýragy (wznosy) nagt däl hasaplaşykda töländigi hakyndaky güwänamany bermelidir (ýa-da resminamany, eger soňky baýrak (wznos) nagt pulda tölenen bolsa).

Ätiyaçlandyryşanyň täze ýaşayan (işleýän) ýeri boýunça işleýän ätiyaçlandyryş guramasy onuň öňki ýaşayan (işleýän) ýerine atly hasabyny ibermekleri üçin haýyşnama iberýär.

Atly hasaby soramak boýunça gelen arzalar №175 görnüşli žurnalda bellige alynýar.

Ätiyaçlandyryş guramasy atly hasaby alandan soň üç günüň içinde, atly hasabyna täze nomer bermek we №175-a görnüşli žurnalda bellige almak bilen, bu hasaby alan ätiyaçlandyryş guramasyna ony alandygy hakynda tassyknama ibermäge borçludyr.

Ätiyaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) ýitirilen ýagdaýynda ätiyaçlandyryş arza bermek bilen, ätiyaçlandyryjydan onuň öwezligini sorap biler. Ýitirilen ätiyaçlandyryş şahadatnamasy (polis) ätiyaçlandyryşana öwezlik berlenden soň güýjüni ýitiren hasaplanylýar we ol boýunça tölegler tölenilmeýär.

Ätiyaçlandyryş aradan çykan ýagdaýynda ätiyaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisini) öwezligi berilmeýär we ätiyaçlandyryş şertnamasyna degişli ýüze çykýan ähli meseleler ätiyaçlandyryjyda bolan ätiyaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisini) öwezligi esasynda çözülýär.

§ 2.11.3. Ätiyaçlandyryş pul möçberini tölemegiň tertibi

Ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň bolandygy hakynda ätiyaçlandyryş (ätiyaçlandyrylan) ätiyaçlandyryjyny haýal etmän habardar etmäge borçludyr.

Ätiyaçlandyryş pul möçberini ýa-da satyn alyş pul möçberini almak üçin talap soňky ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) tölenen döwlet ätiyaçlandyryş guramasyna ätiyaçlandyryş ýagdaýy bolan ýa-da ätiyaçlandyryş şertnamasynyň möhletinden öň ýatyrylan gününden soň üç ýylyň dowamynda bildirilip bilner. Bu ýagdaýlarda aşakdaky resminamalar berilmelidir:

- *ätiyaçlandyryş möhleti tamamlananda* ätiyaçlandyryş şahadatnamasy (polis) we soňky baýrak (wznos) nagt pulda tölenen ýagdaýynda tölenendigi hakynda güwänama;
- *şikes alnanda ýa-da 3.2-nji bölümde göz önünde tutulan başga ätiyaçlandyryş ýagdaýy bolanda* bellenen görnüşdäki arza, ätiyaçlandyryş şahadatnamasy (polis), şikes alnan gününde ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýändigini tassyklanýan güwänama, eger baýrak (wznos) nagt pulda tölenen bolsa, bejeriş-sagaldyş edarasynyň №195 görnüşli güwänamasy ;
- *şertnama wagtyndan öň ýatyrylanda* satyn alyş pul möçberini almak hakynda arza, ätiyaçlandyryş şahadatnamasy (polis), soňky baýrak (wznos) nagt pulda tölenen ýagdaýynda tölenendigi hakynda güwänama.

Ätiyaçlandyryş aradan çykanda:

- *peýdasyna ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan adam tarapyndan* arza, ätiyaçlandyryş şahadatnamasy (polis), soňky baýrak (wznos) nagt pulda tölenen ýagdaýynda tölenendigi hakynda güwänama; ätiyaçlandyryş aradan çykandygy hakynda bellenen tertipde tassyklanylýan ölüm şahadatnamasynyň nusgasy, ätiyaçlandyryş aradan çykan ýagdaýynda ätiyaçlandyryş pul möçberini kime tölemelidigi hakyndaky aýratyn düzülen görkezmesi;
- *ätiyaçlandyryş mirasdüşerleri tarapyndan* arza, ätiyaçlandyryş şahadatnamasy (polis), soňky baýrak (wznos) nagt pulda tölenen ýagdaýynda tölenendigi hakynda güwänama, ätiyaçlandyryş aradan çykandygy hakynda bellenen tertipde tassyklanylýan ölüm şahadatnamasynyň nusgasy, mirasa bolan hukuk hakyndaky şahadatnama.

Ätiyaçlandyryş pul möçberini peýdasyna ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan adama tölenilýär. Eger ätiyaçlandyryş aradan çykmagyndan soň, peýdasyna ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan adam hem aradan çyksa we bu adam degişli bolan ätiyaçlandyryş üpjünçiligini alyp ýetişmedik bolsa, onda bu pul möçberini onuň mirasdüşerlerine tölenilýär, olar bolsa ätiyaçlandyryş mirasa bolan hukuk hakyndaky şahadatnamany görkezmelidirler.

Ätiyaçlandyryjy hemme resminamalary alandan soň ätiyaçlandyryş töleglerini 7 günüň içinde töleýär. Ätiyaçlandyryş üpjünçiligi ätiyaçlandyryş pul möçberiniň çäginde alyjynyň bankdaky adyndaky goýumyna geçirmek arkaly, alyjynyň hasabyna poçtaň üsti bilen geçirmek ýa-da ätiyaçlandyryjynyň pulhanasyndan nagt pulda tölemek arkaly amala aşyrylýar. Kämilik ýaşyna ýetmedik tarapa töleg diňe onuň adyndaky goýuma geçirmek arkaly, şol bir wagtda bu hakda hossarlyk guramasyna habar bermek bilen, amala aşyrylýar.

Ätiyaçlandyryş möhleti tamamlananda (ahyryna çenli ýaşamak) ätiyaçlandyryşana (ätiyaçlandyrylana) ätiyaçlandyryş şertnamasynda göz önünde tutulan ätiyaçlandyryş pul möçberi tölenilýär.

Betbagtçylykly hadysanyň ýüze çykmagy bilen baglanyşykly tölemäge degişli bolan ätiyaçlandyryş pul möçberi Türkmenistanyň Prezidentiniň 1992-nji ýylyň 24-nji dekabrynda çykaran №1070 Karary bilen tassyklanan «Howa, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň ýolagçylarynyň hökmany döwlet ätiyaçlandyrmasy boýunça ätiyaçlandyryş pul möçberlerini tölemek üçin bedene ýeten zeperiň agyrylyk derejesini kesgitlemegiň kadalaryna» laýyklykda hem-de saglygy goraýyş edarasynyň №195 görnüşli delilihaty esasynda hasaplanylýar.

Eger ätiyaçlandyryşanyň ýumşak dokumalaryna, görüş, eşidiş ýa-da peşew-jynsy ulgamynyň synalaryna zeper ýeten bolsa, onda ol şeýle zeper ýetmeleriň zyýanly netijelerini kesgitlemek üçin hünärmen lukmana güwä geçilmäge ätiyaçlandyryjy tarapyndan iberlip bilner.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe bolan bir ýa-da birnäçe ätiyaçlandyryş ýagdaýlary boýunça tölenýän tölegleriň umumy möçberi ätiyaçlandyryş pul möçberinden köp bolmaly däldir.

Ätiyaçlandyryjy:

- a) ätiyaçlandyryşany ätiyaçlandyryş şertleri bilen tanyşdyrmaga;
- b) ätiyaçlandyryşana (ätiyaçlandyrylana) ätiyaçlandyryş şahadatnamasyny (polisi) gowşurmaga;
- ç) ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda ätiyaçlandyryşana (ätiyaçlandyrylana) ätiyaçlandyryş pul möçberini ätiyaçlandyryş şertnamasynda bellenilen tertipde we möhletlerde tölemäge;

d) öz hünär işi netijesinde ätiýaçlandyryýan (ätiýaçlandyrylan) hakyndaky alan maglumatlaryny aýan etmezlige borçludyr.

Ätiýaçlandyryýan:

- a) ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) wagtynda tölemäge;
- b) betbagtçylykly hadysa ýüze çykan mahaly şeýle halatyň ýüze çykandygy hakynda ätiýaçlandyryjyny haýal etmän habardar etmäge borçludyr.

II.XII bab. Raýat-hukuk jogapkärçiliginiň meýletin ätiýaçlandyrylyşy

§ 2.12.1. Ätiýaçlandyrmagyň tertibi, obýekti

Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramalary raýatlar (şahsy adamlar) we edara görnüşindäki taraplar (ätiýaçlandyryýanlar) bilen beýleki adamlaryň (üçünji tarapyň) ömrüne, saglygyna ýa-da emlägine zyýan ýetirilmegi netijesinde ýüze çykýan borçnamalar boýunça raýat-hukuk jogapkärçiliginiň meýletin ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşýarlar.

Raýat-hukuk jogapkärçiligini ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe üçünji tarapyň önünde ýüze çykýan jogapkärçilik boýunça ätiýaçlandyryýany üstüne ýüklenilýän borçnamalardan boşatmaga borçludyr.

Üçünji tarapyň (ejir çekenleriň) şahsyýetine ýa-da emlägine ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak boýunça tarapyň borjuna raýat-hukuk jogapkärçiligi diýilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen işi (mundan beýläk ätiýaçlandyrylan iş, raýat-hukuk jogapkärçiliginiň töwekgelçiligi) amala aşyrmagy bilen baglanyşykly üçünji tarapa ýetirilen zyýan netijesinde onda ýüze çykýan borçnamalar bilen baglanyşykly ätiýaçlandyryýanyň şahsy we emläk bähbitleri şu kadalar boýunça ätiýaçlandyryş obýektidir.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça:

- üçünji tarapyň ömrüne we saglygyna ýetirilen zyýan üçin;
- üçünji tarapyň emlägine ýetirilen zyýan üçin;
- üçünji tarapyň ömrüne, saglygyna we emlägine ýetirilen zyýan üçin raýat hukuk jogapkärçiliginiň töwekgelçiligi ätiyaçlandyrylyp bilner.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe bolup geçen waka ätiyaçlandyryş ýagdaýydyr.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwrüniň dowamynda ýüze çykan hem-de:

- üçünji tarapyň ömrüne we saglygyna;
- üçünji tarapyň emlägine;
- üçünji tarapyň ömrüne, saglygyna we emlägine zyýan ýetirilmegine getiren ätiyaçlandyryş ýagdaýy netijesinde üçünji tarapyň özlerine ýetirilen zyýanyň öweziniň dolunmagy hakynda ätiyaçlandyryşana nägilelik bildiren ýagdaýynda ätiyaçlandyryş goragyny berýär.

Ätiyaçlandyryş goragy berilýän işiň anyk görnüşi ätiyaçlandyryş şertnamasynda kesgitlenilýär.

Aşakdakylara ätiyaçlandyryş goragy degişli däldir:

- bilgeşleýin zyýan ýetiren ätiyaçlandyryşana we onuň işgärlerine;
- harby hereketler, köpçülikleýin bidüzgünçilikler netijesinde ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak hakynda islendik talaplara;
- töwekgelçiligiň derejesini mese-mälim ýokarlandyryşan, umumylykda kabul edilen ölçeglere laýyklykda ätiyaçlandyryjy tarapyndan ylalaşylan möhletniň dowamynda düzedilmeginiň zerurdygy görkezilen ýagdaýlaryň ätiyaçlandyryşan tarapyndan düzedilmezligi netijesinde ýüze çykan zyýanyň öwezini dolmak hakyndaky talaplara;
- hapa maddalaryň birsyhly çykarylmagy we dökülmegi, şeýle hem ätiyaçlandyryşanyň işgärleriniň işindäki başdansowmalyk netijesinde ýüze çykan wakalara;
- radioaktiw hapalanmalary, şöhlelenme we ýadro ýangyjyny peýdalanmak bilen baglanyşykly işiň beýleki zyýanly netijeleri sebäpli ýüze çykan wakalara;

- peýdalanylýan, şol sanda ulanmagyň kadalaşdyryjy möhletinden artyk peýdalanylýan gurnamalaryň, enjamlaryň, serişdeleriň könelmegi netijesinde ýüze çykan wakalara;
- ätiýaçlandyryýanyň kanunlary, kararlary, pudaklaýyn we önümçilik kadalaryny, ölçeglerini hem-de kadalaşdyryjy resminamalary bozmagy bilen ýüze çykan wakalara;
- önümçiligiň howpsuzlygyna gözegçilik etmek üçin jogapkär ýolbaşçylaryň we wezipeli adamlaryň günäsi bilen bolup geçen wakalara.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberini ätiýaçlandyryýan bilen ätiýaçlandyryjynyň arasynda ylalaşylyp, töwekgelçiligiň her bir görnüşi (fiziki zeled, emläk babatda ýetirilen zeled) boýunça jogapkärçiligiň bellenen möçberiniň çäklerinde bellenilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylanda her bir ätiýaçlandyryş ýagdaýy boýunça ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemegiň aňryçäk möçberleri (ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň bellenen möçberleri) bellenilýär. Bir ätiýaçlandyryş ýagdaýy boýunça ätiýaçlandyryş öwezini dolmasynyň tölegi hiç bir şertlerde jogapkärçiligiň bellenen möçberinden geçmeli däldir.

Taraplaryň ylalaşmagy boýunça üçünji tarapyň saglygyna zeper ýetmegi ýa-da ölmegi bilen baglanyşykly emläk taýdan ýetirilen zeled, şahsy zeled boýunça aýratynlykda jogapkärçiligiň bellenen möçberiniň çäklerinde ätiýaçlandyryş tölegleriniň aňryçäk möçberleri bellenilip bilner.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynda çekilen zeleleri tölemäge ätiýaçlandyryýanyň hut özüniň gatnaşmagy (franşiza) göz önünde tutulyp bilner. Bu ýagdaýda ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy franşizanyň möçberinden artyk tölenilýär. Franşizanyň möçberinden artmaýan zeleleriň öwezi dolunmaga degişli däldir.

Franşiza şertli ýa-da şertsiz bolup, ol ätiýaçlandyryş pul möçberinden (jogapkärçiligiň bellenen möçberlerinden) göterimlerde ýa-da bellenen möçberde ýetirilen zyýanyň ählisi ýa-da aýry-aýry görnüşleri üçin bellenilýär.

Şertli franşizada ätiýaçlandyryjy, eger ýetirilen zyýan üçin tölegleriň möçberini franşizanyň möçberinden geçmeýän bolsa, onda

ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemek baradaky borçnamalaryndan boşadylýar, eger tölegleriň möçberi franşizadan geçýän bolsa, onda ätiyaçlandyryjy ýetirilen zyýanyň möçberinde ätiyaçlandyryş tölegini töleýär.

Şertsiz franşizada ätiyaçlandyryjy franşizanyň bellenen möçberinde (ýetirilen zyýanyň möçberine doly ýa-da göterim gatnaşygynda) ýetirilen zyýan üçin her bir öwezini dolma boýunça ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemekden boşadylýar.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynda franşizanyň ulanylmagy ätiyaçlandyryş nyrh möçberini azaltmak üçin esas bolup hyzmat edip biler. Franşizany ulanmagyň töwekgelçiligi ätiyaçlandyryşa kabul etmegiň hökmany şerti bolýan ýagdaýlary muňa girmeyär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan güni sagat 24.00-da başlanýar we şertnamada göz önünde tutulýan möhletiň soňky güni sagat 24.00-da tamamlanýar.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy aşakdaky ýagdaýlarda bes edilýär:

- hereket edýän möhleti tamamlananda;
- ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryjanyň önündäki şertnama boýunça borçnamalaryny doly möçberde ýerine ýetirende;
- ätiyaçlandyryan ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) şertnama arkaly bellenen möçberde tölemese;
- edara görnüşindäki tarap bolup durýan ätiyaçlandyryan ýapylanda ýa-da şahsy tarap bolup durýan ätiyaçlandyryan aradan çykanda;
- kazyýetiň çözgüdi boýunça ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereketi bes edilende;
- Türkmenistanyň ulanylýan kanunçylygy arkaly göz önünde tutulan beýleki ýagdaýlarda.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy, onuň şertleri boýunça göz önünde tutulan bolsa ýa-da taraplaryň özara ylalaşygy boýunça ätiyaçlandyryjanyň ýa-da ätiyaçlandyryjynyň talap etmegi bilen möhletinden öň bes edilip bilner.

Taraplar ätiyaçlandyryş şertnamasyny möhletinden öň bes etmek meýli hakynda birek-birege ätiyaçlandyryş şertnamasynyň bes edilmeginiň çak edilýän senesine çenli azyndan 30 gün önünden habardar etmäge borçludur.

Şertnama möhletinden öň bes edilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryşanyň talap etmegi boýunça ätiýaçlandyryjy oňa çekilen çykdaýlary tutup galmak bilen, şertnamanyň geçmedik möhleti üçin ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) gaýtaryp berýär. Eger ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryjy tarapyndan şu kadalary bozmak bilen baglanyşykly bes edilýän bolsa, onda ol ätiýaçlandyryşana onuň töläň ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) dolulygyna gaýtaryp berýär.

Ätiýaçlandyryş, ätiýaçlandyryş guramasynyň talap etmegi boýunça möhletinden öň bes edilen mahaly, ol ätiýaçlandyryşana onuň töläň ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) dolulygyna gaýtaryp berýär. Eger ätiýaçlandyryş guramasynyň talaby ätiýaçlandyryşanyň şu kadalaryň şertlerini ýerine ýetirmezligi bilen şertlenen bolsa, onda ol ätiýaçlandyryşana çekilen çykdaýlary tutup galmak bilen, şertnamanyň geçmedik möhleti üçin ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) gaýtaryp berýär.

Türkmenistanyň raýat kanunçylygynda göz önünde tutulan ýagdaýlarda ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan pursatyndan başlap, hususan-da, eger:

- şertnama ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanyndan soň baglaşylan bolsa;
- kazyýetiň kanuny güýje giren degişli çözüdi esasynda bahasy tölenilmän elden alynmaga degişli emläk ätiýaçlandyrylýan bolsa, hakyky däl diýlip ykrar edilip bilner.

§ 2.12.2. Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) we ony tölemegiň tertibi

Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) ätiýaçlandyryşanyň ätiýaçlandyryş şertnamasyna laýyklykda ätiýaçlandyryja tölemäge borçly bolan ätiýaçlandyryş üçin tölegidir.

Ätiýaçlandyryş baýraklarynyň (wznoslarynyň) möçberi jogapkärçiligiň bellenen möçberlerinden, nyrh möçberlerinden, ätiýaçlandyryş möhletinden we franşizadan ugur alnyp hasaplanylýar (*1-nji goşundy*).

1-nji goşundy

**Bir ýyllyk ätiyaçlandyryş möhleti bilen raýat-hukuk jogapkärçiliginiň meýletin ätiyaçlandyryşy boýunça (ätiyaçlandyryş pul möçberinde %-de)
NYRH MÖÇBERLERI**

№	Töwekgelçiligiň ady	Nyrh möçberi
	Ähli töwekgelçiliklerden raýat jogapkärçiliginiň ätiyaçlandyryşy boýunça, şol sanda:	
	– üçünji tarapyň ömrüne we saglygyna ýetirilen zyýan üçin;	0,5
	– üçünji tarapyň emlägine ýetirilen zyýan üçin;	0,4
	– üçünji tarapyň ömrüne, saglygyna we emlägine ýetirilen zyýan üçin	0,9

Her bir anyk ýagdaýda töwekgelçiligiň derejesinden we ätiyaçlandyryş pul möçberinden ugur almak bilen, ätiyaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) möçberleri bellenilen mahaly peseldiji (1,0-den 0,5-e çenli) we ýokarlandyryjy (1,0-den 5,0-e çenli) derejeleri ulanmak mümkindir.

Ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) nagt pul ýa-da nagt däl hasaplaşyk boýunça tölenilip bilner.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy bir ýyldan az möhlete baglaşylan mahaly ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) bir wagtyň özünde ätiyaçlandyryşyň ähli möhleti üçin tölenilmelidir. 1 ýyl möhlete ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) birnäçe tapgyrlarda (gaýra goýup) tölemek hukugy berlip bilner. Ýöne şonda ol ätiyaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) şertnamada göz önünde tutulan möhletlerde tölemäge borçludyr.

Bir ýyldan az möhlete ätiyaçlandyrylan mahaly ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) hasaplanylýan baýragyň (wznosyň) ýyllyk möçberinden aşakdaky göterimlerde tölenilýär:

1 aý üçin	20%	6 aý üçin	70%
2 aý üçin	30%	7 aý üçin	75%
3 aý üçin	40%	8 aý üçin	80%
4 aý üçin	50%	9 aý üçin	85%
5 aý üçin	60%	10 aý üçin	90%
		11 aý üçin	95%

Eger ätiýaçlandyryş şertleri bilen başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) ätiýaçlandyryş pul möçberiniň kesgitlenilen pulunda tölenilýär.

Ilkinji ýa-da bir gezeklik ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) wagtynda tölenilýänçä ätiýaçlandyryjy öz borçlaryndan erkindir.

Eger ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) wagtynda tölenilmese, ätiýaçlandyryjy ony tölemek üçin iki hepdelik möhleti ýazmaça belläp biler. Şonda möhletiniň geçirilmeginiň getirýän netijeleri görkezilmelidir.

Ätiýaçlandyryjy tarapyndan kesgitlenilen möhlet geçeninden soň ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çyksa we şol wagta çenli ätiýaçlandyryan ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) girizmeginiň ýa-da onuň bir bölegini tölemeginiň wagtyny geçirse, ätiýaçlandyryjy öz borçlaryndan boşadylýar.

Töwekgelçilik gaýtadan ätiýaçlandyryşa geçirilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryşyň şertleri we ätiýaçlandyryş nyrhларыnyň möçberleri halkara ätiýaçlandyryş bazaryndaky töwekgelçiligiň bahalanyşyny we gaýtadan ätiýaçlandyryş şertlerini hasaba almak bilen, taraplaryň ylalaşygy boýunça belleniýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamalary 1 ýyldan az möhlete, 1 ýyla we ondan köp möhlete baglaşylýar.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryjanyň ýazmaça arzasy esasynda baglaşylýar (2-nji goşundy).

2-nji goşundy

_____ döwlet ätiýaçlandyryş guramasyna
_____ tarapyndan
(ätiýaçlandyryjanyň ady, salgysy)

**Raýat-hukuk jogapkärçiliginiň ätiýaçlandyryşy boýunça
ARZA**

Ätiýaçlandyryan _____
(guramanyň ady, şahsy adamyň familiýasy, ady, atasynyň ady)

Hukuk salgysy _____ Telefony _____
(şahsy adamyň ýaşaýan ýeri)

şu töwekgelçilikler:

- a) üçünji tarapyň ömrüne we saglygyna ýetirilen zyýan;
- b) üçünji tarapyň emlägine ýetirilen zyýan;
- ç) üçünji tarapyň ömrüne, saglygyna we emlägine ýetirilen zyýan boýunça raýat-hukuk jogapkärçiligini meýletin ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmagy haýyş edýär.

Ätiyaçlandyryş möhleti: 20__ ý. _____ aýynyň «__»-dan
20__ ý. _____ aýynyň «__» aralygy.

Umumy ätiyaçlandyryş pul möçberi _____
(möçberi ýazmaça)

şol sanda şu töwekgelçilikler boýunça:

- a) üçünji tarapyň ömrüne we saglygyna ýetirilen zyýan _____
- b) üçünji tarapyň emlägine ýetirilen zyýan _____,
- ç) üçünji tarapyň ömrüne, saglygyna we emlägine ýetirilen zeled _____;

Ýyllyk dolanyşygyň möçberi pul beýanynda _____

Kärhananyň önümçilik işi hakyndaky maglumatlar _____

Önümçiligiň barşynyň häsiýeti, çig malyň we serişdeleriň peýdalanylýan görnüşleri, öndürilýän önümler hakyndaky maglumatlar _____

Ätiyaçlandyryşyň töweregindäki çäkler hakyndaky maglumatlar _____

(ilatyň sany, gürlügi, peýdalanylýan meýdanlaryň häsiýeti)

Beýleki maglumatlar _____

_____ 20__ ý. _____ aýynyň «__».
(ätiyaçlandyryşyň goly)

Şertnama baglaşylýan mahaly ätiyaçlandyryş ätiyaçlandyryja onuň orta atan, ätiyaçlandyryş töwekgelçiligine baha bermäge mümkinçilik berýän ähli sowallaryna jogap bermäge borçludyr.

Ätiyaçlandyryş şertnama baglaşylanda howpuň döremegi ýa-da ätiyaçlandyryş ýagdaýy üçin düýpli ähmiýeti bolan, özüne mälum bolan ähli ýagdaýlary ätiyaçlandyryja habar bermelidir. Ätiyaçlandyryşyň şertnamadan ýüz öwürmegine ýa-da ony üýtgedilen mazmun bilen baglaşmagyna täsir edip biljek ýagdaýlar düýpli ýagdaýlardyr.

Ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryýandan ýazmaça aýdyň we düş-nükli ýagdaýda talaby hem düýpli ýagdaý hasap edilýär.

Eger ätiýaçlandyryja düýpli ýagdaýlar barada habar berilmese, onda ol şertnamadan ýüz öwrüp biler. Ätiýaçlandyryjynyň düýpli ýagdaý hakynda habar bermekden öňünden niýet edip boýun gaçyrmagy hem şeýle mana eýedir.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş töwekgelçiligine nyrh kesmäge, hususan-da, raýat-hukuk jogapkärçiliginiň ätiýaçlandyryşyny göz öňünde tutýan ätiýaçlandyryýanyň amala aşyryan işiniň aýratynlyklary bilen tanyşmaga hukugy bardyr.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryýana ätiýaçlandyryjynyň gol çeken ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny(polisini) gowşurmak arkaly resmileşdirilýär (3-nji goşundy).

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) ýitirilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryýana ýazmaça arzasynyň esasynda öwezligi berilýär, şondan soň ýitirilen şahadatnama hakyky däl diýlip hasap edilýär we şol şahadatnama boýunça ätiýaçlandyryş tölegleri tölenilmeýär.

3-nji goşundy

**TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET ÄTIÝAÇLANDYRYŞ
GURAMASY RAÝAT-HUKUK JOGAPKÄRÇILIGINIŇ
MEÝLETIN ÄTIÝAÇLANDYRYŞY BOÝUNÇA
ÄTIÝAÇLANDYRYŞ ŞAHADATNAMASY POLISI № _____
Tapgyry _____*******

ÄTIÝAÇLANDYRYÝAN _____
(guramanyň ady, şahsy adamyň A.,Aa., F.)

(hukuk salgysy, şahsy adamyň ýaşayan ýeri)

ÄTIÝAÇLANDYRYJY _____
Salgysy _____

Ätiyaçlandyryş obýekti _____

Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň möhleti: 20__ý. ____aýynyň «__»-dan
20__ý. _____aýynyň «__» aralygy

Umumy ätiyaçlandyryş pul möçberi _____

(möçberi san bilen we ýazmaça)

şol sanda şu töwekgelçilikler boýunça:

a) üçünji tarapyň ömrüne we saglygyna ýetirilen zyýan _____

_____;

(möçberi san bilen we ýazmaça)

b) üçünji tarapyň emlägine ýetirilen zyýan _____

_____;

(möçberi san bilen we ýazmaça)

ç) üçünji tarapyň ömrüne, saglygyna we emlägine ýetirilen zyýan _____

(möçberi san bilen we ýazmaça)

Şertnama boýunça franşiza _____

Ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy)

Töleg şertleri _____

Birinji ýa-da bir gezekki ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) öz wagtynda
tölenýänçä ätiyaçlandyryjy öz borçlaryndan azatdyr.

Beýleki şertler _____

(welaýat, şäher, etrap)

(goly)

döwlet ätiyaçlandyryş guramasy

Ätiyaçlandyryşyň şertleri bilen tanyşdym _____

(ätiyaçlandyryşyň goly)

20__ý. _____aýynyň «__» ätiyaçlandyryş şahadatnamasy (po-
lisi) berildi.

Bellik: Ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda ätiyaçlandyryşan ýüze
çykan ýagdaý barada ätiyaçlandyryja haýal etmän habar ber-
mäge borçludyr.

§2.12.3. Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan mahaly taraplaryň borçlary

Ätiýaçlandyryşana üçünji tarapa zyýan ýetirilmegi hakynda mählim bolandan soň, ol aşakdakylara borçludyr:

- bolup geçen ýagdaý barada habar bermeginiň ýagdaýyny dogruçyl hasaba almaga mümkinçilik berýän özüne elýeterli usulda ätiýaçlandyryjyny haýal etmän habardar etmäge;
- degişli ygtyýarly edaralara ýetirilen zyýan hakynda haýal etmän habar bermäge;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň sebäplerini, dowam edişini we getirýän zyýanly netijelerini anyklamak üçin ähli zerur çäreleri görmäge;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýy bilen baglanyşykly özüne bildirilýän ähli talaplar hakynda ätiýaçlandyryjyny haýal etmän habardar etmäge;
- ýetirilen zeleliň önüni almak we ony azaltmak boýunça hem-de üçünji tarapyň ömrüni halas etmek boýunça mümkin bolan hem-de maksadalaýyk ähli çäreleri görmäge;
- zeper ýeten emlägi gözden geçirmäge we ýetirilen zyýanyň möçberini bellemäge ätiýaçlandyryjynyň gatnaşmagyny ätiýaçlandyryşana elýeterli bolan derejede üpjün etmäge;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýy boýunça ýetirilen zeleliň öwezni dolmak hakyndaky talaplar bildirilen ýagdaýynda kazyýet goragynda we kazyýete dahylsyz goragda ätiýaçlanadyryja mümkin bolan ähli ýardamy bermäge;
- ätiýaçlandyryja ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň sebäplerine, dowam etmegine we getiren zyýanly netijelerine baha bermäge mümkinçilik berýän özüne elýeterli ähli habar-maglumatlary hem-de resminamalary bermäge;

Ätiýaçlandyryjynyň ýazmaça razylygy bolmazdan zyýan ýetirilmegi bilen baglanyşykly bildirilen talaby ykrar etmezlige, şeýle talaplary düzgünleşdirmek boýunça öz üstüne haýsydyr bir borçnamalary kabul etmezlige, şeýle hem ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagy bilen baglanyşykly üçünji tarapa haýsydyr bir tölegleri tölemezlige.

Üçünji tarapyň emlägine ýetirilen zyýan üçin ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykandygy hakyndaky habary alanyndan soň ätiýaçlandyryjy aşakdakylara borçludyr:

- 3 günüň dowamynda ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykan ýerini gözden geçirmäge, ätiýaçlandyryş ýagdaýy hakynda güwänamany (4-nji goşundy) düzmäge we ätiýaçlandyryan tarapyndan berlen resminamalaryň esasynda ýetirilen zeletiň möçberini kesgitlemäge;

4-nji goşundy

**Raýat-hukuk jogapkärçiliginiň meýletin
ätiýaçlandyryşy boýunça
ÄTIÝAÇLANDYRYŞ HALATY HAKYNDAKY
GÜWÄNAMA**

№ _____ nägilelige

1. Ätiýaçlandyryan _____
2. № _____ ätiýaçlandyryş şahadatnamasy-polisi
3. Ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň senesi _____
4. Nägilelik bildirmegiň senesi _____
5. Gözden geçirmegiň senesi _____
6. Ýetirilen zeletiň teswiri:
 - a) üçünji tarapyň ömrüne we saglygyna ýetirilen zyýan üçin _____
 - b) üçünji tarapyň emlägine ýetirilen zyýan üçin _____
 - c) üçünji tarapyň, ömrüne, saglygyna we emlägine ýetirilen zyýan üçin _____
7. Ätiýaçlandyryan tarapyndan ýetirilen zeletiň baha bermek _____
8. Abatlamak/çalyşmak talap edilýär _____
9. Bellik _____

Ätiýaçlandyryjy

Ätiýaçlandyryan

(goly)

(goly)

- ätiýaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberiniň hasaplamasyny düzmäge;
- bellenilen möhletlerde ätiýaçlandyryş ýagdaýy hakyndaky güwänamanyň, ygtyýarly edaralaryň resminamalarynyň esasynda ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemäge.

Eger ätiýaçlandyryýan görkezilen borçlary ýerine ýetirmese, ätiýaçlandyryjynyň zeleliň ýüze çykmagyna ýa-da möçberiniň artmagyna getiren derejede ätiýaçlandyryş öwezini dolmagy tölemekden boýun gaçyrmaga haky bardyr.

§ 2.12.4. Ätiýaçlandyryş öwezini dolmagy tölemegiň tertibi

Ätiýaçlandyryjy üçünji tarapyň ömrüne we saglygyna zyýan ýetirilmegi bilen baglanyşykly ýetirilen zeleliň möçberini we ätiýaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberini zelel ýetirilmeginiň ýagdaýlary we onuň zyýanly netijeleri hakynda ygtyýarly edaralaryň (saglygy gorayyş edaralarynyň, lukmançylyk-zähmet bilermenler toparlarynyň we başg.) resminamalarynyň esasynda kesgitleýär.

Ätiýaçlandyryş pul möçberiniň betbagtçylykly ýagdaý netijesinde tölenilmäge degişli möçberini Türkmenistanyň Prezidentiniň 1992-nji ýylyň 24-nji dekabrynda çykaran №1070 karary bilen tassyklanylýan «Howa, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynda ýolagçylaryň hökmany döwlet ätiýaçlandyryşy boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberlerini tölemek üçin alnan zeperiň agyrylyk derejesini kesgitlemegiň kadalaryna» laýyklykda we saglygy gorayyş edaralarynyň №195 görnüşdäki delilhatlarynyň esasynda kesgitlenilýär.

Şahsy adamlaryň saglygyna ýetirilen zyýan üçin ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy oňa durmuş taýdan ätiýaçlandyryş we durmuş taýdan üpjün ediş boýunça hasaplanylýan pul möçberlerine garamazdan tölenilýär.

Üçünji tarapyň emlägine ýetirilen zyýan üçin zeleliň möçberini ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş ýagdaýy hakyndaky güwänamanyň (4-nji goşunda ser.) maglumatlarynyň, zeper ýeten emlägiň hakyky bahasynyň, ätiýaçlandyryş pul möçberiniň we beýleki resminamalaryň, ygtyýarly edaralaryň ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagynyň sebäpleri hakyndaky netijenasynyň esasynda kesgitleýär.

Zelet ýetmeginiň sebäpleri we onuň möçberini hakynda talaplaryň arasynda jedeller ýüze çykan ýagdaýynda taraplaryň her biriniň seljermeleri geçirmegi talap etmäge hukugy bardyr. Seljerme ony geçirmegi talap eden tarapyň hasabyna geçirilýär.

Üçünji tarapyň emlägine ýetirilen zyýan üçin ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy aşakdaky ýagdaýlarda tölenilýär:

- emläk doly ýok edilen mahaly bar bolan galyndylaryň bahasyny tutup galmak bilen, onuň hakyky bahasyna barabar möçberde, ýöne ätiyaçlandyryş pul möçberinden (ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň bellenen möçberinden) köp bolmadyk möçberde;
- emläge kem-käs zeper ýeten mahaly dikeldiş çykdaýlaryna, ýagny ätiyaçlandyrylan zatlary gönüden-göni ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykmazynyň oň ýanynda bolan ýagdaýyna dikeltmek üçin zerur bolan çykdaýlara barabar möçberde.

Üçünji tarapa emläk zyýany ýetirilen mahaly, eger şu waka ätiyaçlandyryş ýagdaýy diýlip ykrar edilen bolsa, onda çak edilýän ätiyaçlandyryş ýagdaýy boýunça kazyýetlerde işleri ýöretmek baradaky çykdaýlar ätiyaçlandyryş öwezini dolmasynyň möçberlerine goşulýar.

Töwekgelçilik gaýtadan ätiyaçlandyryşa geçirilen ýagdaýynda ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy daşary ýurtly gaýtadan ätiyaçlandyryjynyň kabul eden jogapkärçiligini nazara almak bilen tölenilýär, ol bolsa gaýtadan ätiyaçlandyryş şertnamasy bilen düzgünleşdirilýär.

Üçünji tarapyň emlägine ýetirilen zyýan boýunça ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemek üçin ätiyaçlandyryýan aşakdaky resminamalary ätiyaçlandyryja bermelidir:

- Ätiyaçlandyryş pul möçberini (ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny) almak üçin arzany (5-nji goşundy).

5-nji goşundy

(welaýat, şäher, etrap)

döwlet ätiyaçlandyryş guramasyna _____ tara-
pyndan (ätiyaçlandyryýanyň ady we salgysy)

A R Z A

_____ bolup geçen
(ýyly, aýy, günü)

_____ bilen baglanyşykly
(ätiyaçlandyryş wakasynyň häsiýetini görkezmeli)

raýat-hukuk jogapkärçiliginiň meýletin ätiýaçlandyryşy boýunça _____

ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemegiňizi Sizden haýyş edýärim.

Arza şu resminamalar goşulýar: _____

20__ ý. _____ aýynyň «__»

(Ätiýaçlandyryşyň goly)

- ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagynyň sebäpleri haýyndaky resminamalary, ygtyýarly edaralaryň netijenasyny;
- wakanyň ýüze çykmagy bilen baglanyşykly ätiýaçlandyryja bildirilýän hak isleg talaplaryny;
- ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny (polisini)(3-nji goşundy);

Üçünji tarapyň ömrüne we saglygyna ýetirilen zyýan boýunça ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemek üçin aşakdaky resminamalary tabşyrmak zerurdyr:

- üçünji tarapyň saglygyna ýetirilen zyýan üçin bellenen görnüşdäki arza (5-nji goşundy), ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) (3-nji goşundy), bejeriş edarasynyň №195 görnüşdäki delilhaty;
- üçünji tarap aradan çykan ýagdaýynda bellenen görnüşdäki arza (5-nji goşundy), ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) (3-nji goşundy), üçünji tarapyň aradan çykandygy haýyndaky şahadatnamanyň kepillendiriş tertibinde güwä geçilen göçürme nusgasy, mirasa hukuk üçin şahadatnama.

Ýokarda sanalyp geçilen wakalar, eger olar ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ýüze çykan, saglygy goraýyş edarasynyň Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň 2003-nji ýylyň 29-njy sentýabrynda çykaran №119 buýrugy bilen tassyklanylýan, №195 görnüşdäki delilhaty bilen tassyklanylýan bolsa, şeýle şertlerde ätiýaçlandyryş ýagdaýy diýlip ykrar edilýär.

Ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy ätiyaçlandyryjy tarapyndan ähli resminamalar alnandan soň 7 günüň dowamynda tölenilýär.

Ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy ony bankda alyjynyň adyna goýuma geçirmek arkaly ýa-da ätiyaçlandyryjynyň pulhanasyndan nagt pul bilen ätiyaçlandyryş pul möçberiniň çäklerinde tölenilýär.

Şertnamanyň hereket edýän döwrüniň dowamynda aşakdakylara ýol berlen bolsa, ätiyaçlandyryş ätiyaçlandyryş tölegini tölemekden boýun gaçyrmaga ätiyaçlandyryjynyň haky bardyr:

- ätiyaçlandyryşanyň (ätiyaçlandyrylan tarapyň) ýa-da peýda alyjynyň ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagyna gönükdirilen bilgeşleýin hereketine;
- ätiyaçlandyryşan ýa-da peýdasyna ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan adam tarapyndan ätiyaçlandyryş ýagdaýy bilen gönüden-göni arabaglanyşygy bolan bilgeşleýin jenaýatyň edilmegine;
- ätiyaçlandyryşan tarapyndan ätiyaçlandyryja ätiyaçlandyryş obýekti, ätiyaçlandyryş töwekgelçiliginde üýtgetmeler we çekilen zeleliň möçberi barada bilgeşleýin galp maglumatlaryň habar berilmegine;
- ätiyaçlandyryş ýagdaýy hakynda ätiyaçlandyryja habar bermegiň möhletiniň bozulmagyna ýa-da zelel ýetirilmeginiň ýagdaýyny we ýetirilen zeleliň möçberini tassyklaýan resminamalaryň berilmezligine;
- mümkin bolan ýitgileri azaltmak üçin ätiyaçlandyryşanyň akyly-başly we özi üçin elýeterli çäreleri bilgeşleýin görmänligi netijesinde zelelleriň ýüze çykmagyna.

Ätiyaçlandyryş tölegini tölemekden boýun gaçyrylmagy baradaky çözügüt ätiyaçlandyryşana boýun gaçyrmagyň sebäplerini esaslandyrmak bilen, ýazmaça görnüşde habar berilýär. Ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryş pul möçberini (ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny) tölemekden boýun gaçyrmagy barada ätiyaçlandyryşan tarapyndan kazyýete şikáyat edilip bilner.

II.XIII bap. Şahsy adamlara degişli mallaryň meýletin ätiýaçlandyrylyşy

§ 2.13.1. Ätiýaçlandyrmagyň tertibi, obýekti

Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramalary şahsy taraplar, şol sanda daşary ýurtly taraplar bilen, bu taraplara eýeçilik hukugynda degişli bolan mallaryň meýletin ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşýarlar. Bu şertnamalara laýyklykda şertnamada göz önünde tutulan töleg – ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) boýunça ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryşana ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenen ätiýaçlandyryş pul möçberiniň çäklerinde ätiýaçlandyryş ýagdaýy sebäpli ýetirilen zeleliň öwezini dolmaga borçludur.

Taraplaryň ylalaşygy boýunça ätiýaçlandyryş şertnamasyna beýleki şertler goşulyp bilner, olar bolsa ätiýaçlandyryş şahadatnamasyna (polisine) aýratyn goşmaçalar bilen resmileşdirilýär. Eger ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, onda ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryş goragy diňe Türkmenistanyň çäğine degişlidir.

Aşakdakylar ätiýaçlandyryş obýektleridir:

- 6 aýdan uly ýaşyndaky iri şahly mal;
- 1 ýaşdan ýokary bolan atlar, düýeler;
- 6 aýdan uly bolan goýunlar we geçiler;
- 6 aýdan uly bolan doňuzlar;
- 6 aýdan uly bolan öý guşlary.

Aşakdaky ýagdaýlarda ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylmaýar:

- diňe keseliň bu görnüşini kabul etmeyän mallaryň ätiýaçlandyryşyndan başga, karantin bellenen ýerlerde;
- eger mallar keselli, hor, dogrumdan önki ýa-da soňky ýagdaýda bolsa, şeýle hem haýwanlaryň soňky bruselýoz ýa-da inçekesel bilen kesellemekleri boýunça geçirilen barlagda, «+» netije bellenen bolsa.

Aşakdakylar netijesinde mallaryň ölýän ýagdaýynda ätiyaçlandyryş geçirilýär:

- keseller, kesel sebäpli mundan beýläk maly ulanmak mümkinçiligini aýyryan weterinariýa gullugynyň hünärmeniniň görkezmesi boýunça mejbury öldürmek ýa-da ýok etmek;
- elektrik togunyň täsiri, gün ýa-da ýylylyk urgysy;
- tebigy betbagtçylyklar (ýer titreme, suw alma, opurylma, gaý, tupan, boran, doly, doňmak, ýangyn, partlaýyş, ýyldyrym urmak);
- betbagtçylyk ýagdaýlary (haýwanlaryň topulmagy, zäherli otlardan ýa-da maddalardan, ýylanyň çakmagyndan ýa-da zäherli mör-möjeklerden birden zäherlenmek, ulag serişdesiniň aşagyna düşmegi, bogulmak we beýleki betbagtçylykly ýagdaýlar);
- eger mal bilen betbagtçylykly hadysa bolan bolsa we oňa ölüm abanan bolsa, onda mejbury öldürmek ýagdaýy.

Ätiyaçlandyryş şertnamalary ätiyaçlandyryşanyň bellenen görnüş boýunça ýazmaça beren arzasynyň esasynda (*1-nji goşundy*) baglaşylýar.

1-nji goşundy

(ätiyaçlandyryş guramasynyň ady, salgysy)

**Şahsy adamlara degişli mallaryň meýletin
ätiyaçlandyryşy boýunça**

ARZA

Ätiyaçlandyryan _____
(familiýasy, ady, atasynyň ady)

Öý salgysy _____

20__ ý. _____ aýynyň «__» dan (den) 20__ ý. _____ aýynyň «__»
çenli möhlete şahsy adamlara degişli mallaryň ätiyaçlandyryş şertnamasyny
baglaşmagy haýyş edýär

Peýda alyjy _____
(familiýasy, ady, atasynyň ady)

Öý salgysy _____

№	Malyň görnüşi			Baş sany	Reňki we bellikleri	Ätiýaçlandyryş pul möçberi (manat)		Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) (manat)
	Görnüşi	Jynsy	Ýaşy			Bir mala	Ähli mallara	
1								
2								
3								
Jemi:								

Ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) tölemegiň möhletleri:

1-nji 20__ ý. _____ aýynyň «__», 2-nji 20__ ý. _____ aýynyň «__»

Mallar aşakdaky ýagdaýlardan ätiýaçlandyrylýar:

- keseller, kesel sebäpli mundan beýläk maly ulanmak mümkinçiligini aýyryan weterinariýa gullugynyň hünärmeniniň görkezmesi boýunça mejburi öldürmek ýa-da ýok etmek;
- elektrik togunyň täsiri, gün ýa-da ýylylyk urgysy;
- tebigy betbagtçylyklar (ýer titreme, suw alma, opurylma, gaý, tupan, boran, doly, doňmak, ýangyn, partlaýyş, ýylдыrym urmak);
- betbagtçylyk ýagdaýlar (haýwanlaryň topulmagy, zäherli otlardan ýa-da maddalardan, ýylanyň çakmagyndan ýa-da zäherli mör-möjeklerden birden zäherlenmek, ulag serişdesiniň aşagyna düşmegi, bogulmak we beýleki betbagtçylykly ýagdaýlar);
- eger mal bilen betbagtçylykly hadysa bolan bolsa we oňa ölüm abanan bolsa mejburi öldürmek ýagdaýy.

Ätiýaçlandyrmak isleýän töwekgelçilikleriňizi görkeziň _____

Ätiýaçlandyryan _____

(F.A.A.a. we goly)

20__ ý. _____ aýynyň «__».

Şahsy adamlara şahsy eýeçilik hukugynda degişli bolan mallaryň meýletin ätiýaçlandyryş şertnamalary 1 ýyla çenli we ondan köp möhlete baglaşylýarlar.

Şertnama hojalykda bar bolan, ýokarda görkezilen ýaşyndaky bu görnüşe degişli sagat mallaryň hemmesini ätiýaçlandyryş şerti bilen baglaşylyp bilner. Munda, bir görnüşe degişli we ýaşlary deň

bolan mallar birmeňzeş ätiyaçlandyryş pul möçberine ätiyaçlandyrylmalydyrlar.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny):

- nagt pulda – ätiyaçlandyryş guramasynyň ätiyaçlandyryş wekiline (işgärine);
- nagt däl hasaplaşyk arkaly – ätiyaçlandyryşanyň işleýän ýeri boýunça guramanyň hasaphanasynyň üsti bilen tölemek arkaly baglaşylyp bilinýär.

Ätiyaçlandyryşan diňe ätiyaçlandyryş şahadatnamasyny alandan soň ätiyaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) tölemäge borçludyr.

Ätiyaçlandyryşanyň işleýän ýeri boýunça guramanyň hasaphanasynyň üsti bilen nagt däl hasaplaşyk arkaly ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) ätiyaçlandyryşanyň bellenen görnüşdäki oňa degişli bolan aýlyk iş hakyndan (aýlygyndan) ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) ätiyaçlandyryş guramasynyň hasabyna geçirmek hakyndaky ýazmaça tabşyrygynyň esasynda tölenilýär. Bu hili tabşyrygy ätiyaçlandyryşan ätiyaçlandyryş guramasynyň ätiyaçlandyryş wekiline (inspektoryna) guramanyň hasaphanasyna tabşyrmak üçin berýär.

Şertnama baglaşylmazyndan öň ätiyaçlandyryjy şahsy barlag arkaly mallary saglyk ýagdaýlary boýunça ätiyaçlandyryşa kabul edilip bilinjekmi ýa-da şol ýerde karantin belleniilmändigini anyklamaga borçludyr.

Ätiyaçlandyryşan şertnama baglaşylanda howpuň döremegi ýa-da ätiyaçlandyryş ýagdaýy üçin düýpli ähmiýeti bolan, özüne mälum bolan ähli ýagdaýlary ätiyaçlandyryja habar bermelidir. Ätiyaçlandyryjynyň şertnamadan ýüz öwürmegine ýa-da ony üýtgedilen mazmun bilen baglaşmagyna täsir edip biljek ýagdaýlar düýpli ýagdaýlar bolup durýar.

Eger ätiyaçlandyryja düýpli ýagdaýlar hakynda habar berilmese, onda ol şertnamadan ýüz öwürüp biler. Ätiyaçlandyryşanyň düýpli ýagdaý hakynda habar bermekden öňünden niýet edip boýun gaçyrmagy hem şeýle mana eýedir.

Ätiyaçlandyryjy gizlenen düýpli ýagdaý hakynda bilen bolsa ýa-da ätiyaçlandyryşan bu hili ýagdaý hakynda habar berilmändiginde günäkär bolmasa, şertnamanyň ýatyrylmagyna ýol berilmeyär.

Eger düýpli ýagdaý hakyndaky habarda nädogry maglumatlar bolsa, ätiýaçlandyryjy şertnamadan ýüz öwrüp biler. Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ätiýaçlandyryýana töwekgelçiligiň derejesinde emele gelen dürli hili düýpli üýtgeşmeler ýa-da ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň möçberini ýokarlandyryp biljek üýtgeşmeler hakynda belli bolsa, ähli üýtgeşmeler hakynda gysga wagtda ätiýaçlandyryja ýazmaça habar bermek ätiýaçlandyryýanyň borjy bolup durýar.

Ätiýaçlandyryýan ätiýaçlandyryja şertnama baglaşylandan soň ýüze çykan howpuň ýokarlanandygy hakynda bir aýyň dowamynda habar bermedik bolsa, onda ätiýaçlandyryjy bir aýlyk möhleti berjaý etmek bilen şertnamany ýatyrmaga ýa-da ätiýaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) degişli artdyrylmagyny talap etmäge haklydyr.

Ätiýaçlandyryjy howpuň güýçlenmegine bilgeşleýin elten bolsa, ätiýaçlandyryjy bir aý möhleti berjaý etmän şertnamany ýatyryp bilýär.

Ätiýaçlandyryýanyň islegi boýunça ätiýaçlandyryş şertnamasy wagtyndan oň ýatyrylsa, ätiýaçlandyryş guramasy çekilen çykdajylary alyp galmak bilen şertnamanyň galan möhleti üçin ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) gaýtaryp berýär. Eger ätiýaçlandyryýanyň talaby ätiýaçlandyryş guramasynyň ätiýaçlandyryş kadalaryny bozmagy bilen bagly bolsa, onda ätiýaçlandyryş guramasy çekilen çykdajylary alyp galmak bilen şertnamanyň galan möhleti üçin ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) gaýtaryp berýär.

Ätiýaçlandyryş guramasynyň talaby boýunça ätiýaçlandyryş ýatyrylsa, onda ol ätiýaçlandyryýana tölenen ätiýaçlandyryş baýraklarynyň (wznoslarynyň) hemmesini gaýtaryp berýär. Eger ätiýaçlandyryş guramasynyň talaby ätiýaçlandyryýanyň ätiýaçlandyryş kadalaryny bozmagy bilen bagly bolsa, onda ol çekilen çykdajylary alyp galmak bilen şertnamanyň galan möhleti üçin ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) ätiýaçlandyryýana gaýtaryp berýär.

Şahsy adamlara degişli bolan mallaryň ätiýaçlandyryş şertnamasy, ätiýaçlandyryýana gowşurylýan bellenen görnüşdäki ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) bilen resmileşdirilýär.

Ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) ýitirilen ýa-da ýok edilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryýan ýazmaça arzasynyň esasynda ätiýaç-

landyryjydan onuň öwezligini sorap biler. Öwezligini bermegiň çyk-dajylaryny ätiyaçlandyryşan çekýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamanyň baglaşylan güni sagat 24.00-da güýje girýär we şertnamada göz önünde tutulan möhletiň soňky güni sagat 24.00-da tamamlanýar.

Ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi doly ätiyaçlandyryş pul möçberinde tölenen ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereketi we ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiligi tamamlanýar. Ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiyaçlandyryş şertnamasynda bellenen ahyrky möhletden ön ätiyaçlandyryş pul möçberinden az möçberde tölenen ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereketi, ätiyaçlandyryş şertnamasynda bellenen pul möçberi bilen tölenen öwezini doluş töleginiň tapawudynda dowam edýär.

3 senenama ýylynyň dowamynda kadalaryň şertlerinde yzygider şertnamalary baglaşan ätiyaçlandyryşana, ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegleriniň bolmadyk ýagdaýynda täze şertnama baglaşmak üçin bir aý ýeňillikli möhlet berilýär. Bu ýeňillikli möhletde baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamasy öňki baglaşylan şertnamanyň möhleti tamamlanandan soň güýje giren ýa-da gaýtadan baglaşylan hasap edilýär. Eger ýeňillikli möhletde ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çyksa, täze şertnama bolsa baglaşylmadyk bolsa, onda ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiyaçlandyryşyň şu görnüşi boýunça öňki şertnamada kesgitlenen pul möçberinden ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) alyp galmak bilen tölenilýär. Mallar şertnamanyň hereketi başlamanka ölseler, olar üçin alnan ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary) ätiyaçlandyryşana gaýtarylyp berilýär.

Şertnamanyň hereket edýän döwründe mallar raýatyň hojalygyndan çyksalar olar üçin tölenen ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary) ätiyaçlandyryşana gaýtarylyp berilmeyär we bu mallar başga hojalykda ölseler hem ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenilmeyär.

Öňki şertnamanyň hereketi tamamlanmaka täze möhlete mallary ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylsa (dikeldilse), täze ätiyaçlandyryş şertnamasy öňki şertnamanyň hereketiniň tamamlanan pursatyndan başlap güýje girýär, şol wagtdan hem ätiyaçlandyryjynyň tebigy betbagtçylyklardan we betbagtçylykly hadysalardan, şeýle hem keseller-

den ölen mallar boyunca ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek jogapkärçiligi başlanýar.

Eger täze möhlete goýunlary we geçileri ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan (dikeldilen) ýagdaýynda, ätiyaçlandyryşa mallaryň bu görnüşinden geçen ýylky şertnama boyunca ätiyaçlandyrylandan köp baş kabul edilýän bolsa, onda bu şertnama boyunca mallar ölen ýagdaýynda ähli ätiyaçlandyrylan başlar üçin ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek borjy şertnamanyň hereketi täzeden başlanan wagtynda ýüze çykýar.

Täze goşmaça ätiyaçlandyryşa kabul edilýän mallaryň beýleki görnüşleri boyunca (iri şahly mallar, atlar we beýlekiler) şertnama ilki başky ýaly aýratyn resmileşdirilýär. Eger şertnamanyň hereket edýän döwründe raýatyň hojalygyndan çykan malyň ýerine bu görnüşe degişli mal gelen bolsa ýa-da hojalykda bolan mal ätiyaçlandyryşa kabul edilýän ýaşa ýeten bolsa, onda bu mal çykan malyň ätiyaçlandyrylan pul möçberinde, ýöne mallaryň bu görnüşini boyunca bellenen ätiyaçlandyryş pul möçberinden we ýaş toparyndan ýokary bolmadyk möçberde ätiyaçlandyrylan hasap edilýär.

§ 2.13.2. Ätiyaçlandyryş pul möçberi, ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary)

Ätiyaçlandyryş pul möçberi taraplaryň ylalaşygy bilen bellenilýär we malyň hakyky bahasyndan ýokary bolup bilmeýär. Ätiyaçlandyryş baýraklarynyň (wznoslarynyň) möçberleri ätiyaçlandyryjy tarapyndan ätiyaçlandyryş pul möçberinden göterimlerde bellenilýär we onuň saklanýş şertlerine, semizligine we beýleki malyň gymmatyny häsiýetlendirýän şertlere, şeýle hem ätiyaçlandyryşyň anyk şertlerine bagly bolup, ýokarlandyryp hem, peseldip hem bolmaýar.

Ätiyaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) ätiyaçlandyryş şahadatnamasynda (polisde) görkezilen möçberlerde we möhletlerde tölemäge borçludyr.

Eger ätiyaçlandyryş şertnamasy 1 ýyla ýa-da ondan köp möhlete baglaşylýan bolsa, onda ätiyaçlandyryş baýragyny

(wznosyny) iki möhletde, ýagny 50%-ni ätiyaçlandyryş şahadatnamasyny (polisi) alandan soň we 50%-ni ätiyaçlandyryş şertnamasynyň güýje giren wagtyndan üç aýdan gije galman tölemäge haky bar.

Birinji ýa-da bir gezekki ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) wagtynda tölenýänçä ätiyaçlandyryjy öz borçlaryndan azatdyr. Eger ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) wagtynda tölenilmese, ätiyaçlandyryjy ony tölemek üçin iki hepde möhlet belläp biler. Şonda tölemezligiň netijeleri hakynda hem görkezilmelidir. Möhlet geçenden soň ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çyksa we bu möhlete çenli ätiyaçlandyryşan ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) ýa-da görterimini tölemek möhletini geçiren bolsa, ätiyaçlandyryjy öz borçlaryndan boşadylýar. Ätiyaçlandyryşan ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) wagtynda tölemese, ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryşana şertnamany ýatyryandygy hakynda bir aý öňünden duýduryp biler we bu möhlet netijesiz geçse, şertnamany ýatyryp biler.

Ätiyaçlandyrylan mallaryň ölen, mejburi ýagdaýda öldürilen ýa-da ogurlanan (ýiten) ýagdaýynda ätiyaçlandyryşan, onuň bolmadyk ýagdaýynda maşgalasynyň kämillik ýaşyna ýeten agzasy:

- ätiyaçlandyryja ýazmaça görnüşde habar bermäge;
- degişli edaralara habar bermäge (weterinariýa, polisiýa we ş.m.) borçly.

Arza gelen güni ätiyaçlandyryjy tarapyndan № 1 (emläk) žurnalda hasaba alynýar.

Ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryşandan ätiyaçlandyryş ýagdaýy hakyndaky arzasyny alandan soň güwänama düzmäge borçludur.

Ätiyaçlandyryş ýagdaýy hakyndaky güwänama ätiyaçlandyryşanyň ýa-da ätiyaçlandyryşanyň maşgalasynyň kämillik ýaşyna ýeten agzasynyň we şaýatlaryň gatnaşmaktarynda düzülýär. Ätiyaçlandyryş ýagdaýy hakyndaky güwänama onuň düzülmegine gatnaşan adamlar tarapyndan gol çekilýär we ätiyaçlandyryjynyň möhüri bilen berkidilýär.

Mallaryň kesellemeginiň sebäpleri we gyrylmagy, mejburi öldürilmegi ýa-da ýok edilmegi hakyndaky netijeleri weterinariýa gullugynyň hünärmenleri berýärler.

Ätiyaçlandyrylan mallar ölende ýa-da ýok edilende ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça bellenen ätiyaçlandyryş pul möçberinde tölenilýär.

Iň ýokary ätiyaçlandyryş pul möçberine ätiyaçlandyrylan mallar mejburi ýagdaýda öldürilende ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi iýmite peýdaly etiň bahasyny aýyrmak bilen ätiyaçlandyryş pul möçberleriniň çäklerinde tölenilýär. Eger mal hakyky bahasyndan pes bolan ätiyaçlandyryş pul möçberine ätiyaçlandyrylan bolsa, onda ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi malyň bahasynyň näçe görteriminde ätiyaçlandyrylan bolsa şol görterimdäki etiň bahasyny aýyrmak bilen tölenilýär.

Etiň bahasy et satylan edara tarapyndan berlen resminamanyň esasynda kesgitlenilýär. Bu hili resminamanyň ätiyaçlandyrylan tarapyndan berilmedik ýagdaýynda etiň bahasy bazar nyrhларыndan ugur alnyp belleniýär. Eger maly mejburi ýagdaýda öldürilmegine getiren sebäpler boýunça et tutuşlygyna iýmite ýarawly däl diýlip hasap edilen bolsa, onda ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ölen malyňky ýaly tertipde belleniýär.

Etiň iýmite ýarawly dældigi öldürilen mallaryň weterinar gözden geçirilişi we etiň we et önümleriniň weterinariýa-arassaçylyk barlagynyň kadalaryna laýyklykda weterinariýa gullugynyň hünärmeni tarapyndan kesgitlenilýär.

Weterinariýa gullugynyň hünärmeniniň görkezmesi boýunça kesellän mal eti gaýtadan işleýiş edarasyna soýmak ýa-da satyn almak üçin berilse, ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiyaçlandyryşanyň degişli edaradan bu et üçin alan pul möçberini aýyrmak bilen, ätiyaçlandyryş pul möçberleriniň çäklerinde tölenilýär. Bu ýagdaýda ätiyaçlandyrylan maly soýmak üçin alan guramanyň resminamasyny görkezmelidir.

Eger malyň ölen gününde ätiyaçlandyryşanda bu görnüşdäki we ýaşdaky mallaryň sany ätiyaçlandyrylandan köp bolsa we haýsy malyň ätiyaçlandyrylandygyny takykklamak mümkin bolmasa, onda bu görnüş we ýaşdaky mallar üçin şertnamada kesgitlenen pul möçberi malyň ölen gününde ätiyaçlandyryşanda bu

hili mallaryň hakykatda bar bolan sanyna bölünýär. Bu ýagdaýda ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi şu malyň paýyna düşýän möçberinde tölenilýär. Galan mallar şertnamanyň möhleti tamamlanýança degişlilikde azaldylan ätiýaçlandyryş pul möçberlerinde ätiýaçlandyrylan hasap edilýärler.

Eger:

- mallaryň ölmegi ýa-da öldürilmegi ätiýaçlandyryşanyň ýa-da onuň maşgalasynyň kämillik ýaşyna ýeten agzasynyň bilkastlaýyn hereketleriniň netijesinde bolan bolsa, diňe mal bilen bolan betbagtçylykly hadysa sebäpli, oňa ölüm abanan ýagdaýynda mejburi öldürilen ýagdaýlaryndan başga ýagdaýlarda;
- weterinar hünärmeniniň ýokanç keseller bilen göreşmek boýunça önüni alyş çärelerini geçirmek barada beren görkezmelerini ýa-da kesellän maly öldürmek hakyndaky kararyny ätiýaçlandyryşanyň ýa-da onuň maşgalasynyň kämillik ýaşyna ýeten agzasynyň bilgeşleýin ýerine ýetirmezliginiň netijesinde mal ölen bolsa ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenilmeýär.

Ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek ýa-da tölemezlilik hakyndaky netijesini ýerlerde barlanylmagyny talap etmeýän ölen ätiýaçlandyrylan mallar hakyndaky güwänama boýunça güwänama gelip gowşandan soň 7 günden gije galman, ýerlerde barlanylmagyna degişli bolan güwänamalar boýunça bolsa 15 günden gije galman kabul edilmelidir.

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölän ätiýaçlandyryja şu pul möçberiniň çäklerinde ätiýaçlandyryşanyň malyň ölmegine günäkär tarapa bolan talap hukugy geçýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ýüze çykýan ähli jedelle-re Türkmenistanyň hereket edýän kanunçylygyna laýyklykda seredilýär. Nägilelikler Türkmenistanyň kanunçylygy arkaly bellenen hak isleg bildirmek dowamlylygynyň çäklerinde bildirilip bilner.

II.XIV bap. Mekdep okuwçylaryny betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiýaçlandyryş

§ 2.14.1. Ätiýaçlandyryşyň tertibi we ýagdaýlary

Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramalary umumy bilim berýän mekdepleriň okuwçylaryny Türkmenistanyň çäklerinde betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşýarlar. Ätiýaçlandyryş şertnamalary Türkmenistanyň bellenen kanunçylygynda göz önünde tutulan tertipde okuwçynyň ata-enesi ýa-da onuň beýleki kanuny wekilleri bilen baglaşylýar.

Mekdep okuwçylaryny betbagtçylykly hadysalardan ätiýaçlandyryş döwlet ätiýaçlandyryş guramalarynda, şeýle hem guramanyň ätiýaçlandyryş wekili ýa-da mekdep işgärleriniň içinden döwlet ätiýaçlandyryş guramasy bilen ylalaşyk boýunça işleýän ätiýaçlandyryş wekili tarapyndan 1-nji sentýabrdan 30-njy noýabr aralygynda mekdepleriň özünde geçirilýär.

Ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan mahaly döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasy, durmuş üpjünçiligi boýunça oňa degişli bolan pul möçberlerine we zeleliň öwezini dolmak tertibinde degişli bolan pul möçberine garamazdan, şertleşilen pul möçberini ýa-da onuň degişli bölegini ätiýaçlandyrylana tölemäge borçludyr.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ätiýaçlandyrylan okuwçy bilen bolan waka ätiýaçlandyryş ýagdaýydyr.

Ätiýaçlandyryş obýekti bolup ätiýaçlandyrylan okuwçynyň ömri we saglygy bilen bagly bolan şahsy bähbitleri çykyş edýär.

Aşakdakylar ätiýaçlandyryş ýagdaýlarydyr:

- betbagtçylykly hadysa netijesinde ätiýaçlandyrylan okuwçynyň alan şikesi;
- zäherli ösümlüklerden, himiki maddalardan (senagat ýa-da durmuş), hili pes önümlerden (iýmit toksikoinfeksiýasyndan, salmonellezden, dizenteriyadan we ş.m.-den başga), dermanlardan tötänleýin ýiti zäherlenme, sakyrta ýa-da sanjymdan

soňky ensefalit (ensefalomielit), poliomiýelit, gematogen osteomiýelit bilen kesellemegi, elektrik togy arkaly (atmosfera elektrigi bilen) zeper ýetmegi, ýylan, awuly mör-möjekleriň çakmagy, bürmek keseli, botulizm;

- süňkleriň tötänleýin döwürmegi, çykmagy, dişleriň gaçmagy, ýanyklar, nädogry saglygy goraýyş çäreleriniň geçirilmegi netijesinde synalaryň ýarylmagy (ýaralanmagy) ýa-da olaryň aýrylmagy.

Ýokarda sanalan ýagdaýlar diňe olaryň ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe bolmagy we Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministriň 2005-nji ýylyň 20-nji awgustynda çykaran №106 buýrugy bilen tassyklanylýan, saglygy goraýyş edarasynyň güwänamasy (195-nji görnüş) bilen tassyklanan ýagdaýynda we Türkmenistanyň Prezidentiniň 1992-nji ýylyň 24-nji dekabryndaky 1070 belgili karary bilen tassyklanan «Howa, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň ýolagçylarynyň hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasy boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberlerini tölemek üçin bedene ýeten zeperiň agyrylyk derejesini kesgitlemegiň kadalaryna» goşulan ätiýaçlandyryş ýagdaýlary sebäpli, ätiýaçlandyryş pul möçberlerini tölemekligiň tablisasynda göz önüne tutulan ýagdaýynda ätiýaçlandyryş ýagdaýlary diýlip hasap edilýär.

Eger ätiýaçlandyrylan okuwçynyň ýumşak dokumalaryna, görüş, eşidiş synalaryna ýa-da peşew ýollaryna zeper ýeten bolsa, onda ol ätiýaçlandyryjy tarapyndan bu zeperiň netijelerini kesgitlemek üçin hünärmen-lukmanyň ýanyna barlaga iberilip bilner.

Ätiýaçlandyrylan okuwçynyň ýokarda görkezilen haýsydyr bir wakanyň netijesinde şertnamanyň hereket edýän döwründe aradan çykmagy, şeýle hem ätiýaçlandyrylanyň dem alyş ýoluna keski zatlaryň tötänleýin aralaşmagyndan, gark bolmakdan, anafilaktiki şokdan, bedeniniň aşa sowamagyndan we gyzmagyndan (sowuklama kesellerinden aradan çykmagy muňa girmeyär) ölmegi ätiýaçlandyryş ýagdaýydyr.

Aşakdakylar sebäpli ätiýaçlandyrylan okuwçynyň alan şikesi (ölümi) ätiýaçlandyryş ýagdaýyna degişli däldir:

X	Jemi:	X		X

Ätiýaçlandyryş wekili _____
 (F.A.A.a. we goly)
 20__ ý. _____ aýynyň «__»

Ätiýaçlandyryşanyň arzasy we ätiýaçlandyryşa degişli bolan okuwçylaryň sanawy esasynda ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny (polisi) resmileşdirýär we ätiýaçlandyryşana gowşurýar.

Ätiýaçlandyryş şertnama baglaşylan güni sagat 24.00-da başlanýar we şertnamada göz önünde tutulan möhletiniň soňky güni sagat 24.00-da tamamlanýar.

Aşakdaky ýagdaýlarda mekdep okuwçylaryny ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereketi ýatyrylýar:

- möhleti tamamlananda;
- ätiýaçlandyryş şahadatnamasynda (polisde) görkezilen doly ätiýaçlandyryş pul möçberi tölenen ýagdaýynda;
- ätiýaçlandyrylanyň ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenen möhletlerde ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) tölemedik ýagdaýynda;
- ätiýaçlandyrylan okuwçynyň Türkmenistanyň daşyna hemişelik ýaşamaga giden ýagdaýynda, bu ýagdaýda ätiýaçlandyryjy işi alyp barmaklygyň çykdaýjylaryny tutup galmak bilen, ätiýaçlandyryş şertnamasynyň galan möhleti üçin ätiýaçlandyryşana ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) gaýtaryp berýär;
- Ätiýaçlandyrylan okuwçy aradan çykan ýagdaýynda.

§2.14.2. Ätiýaçlandyryş pul möçberi. Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy)

Ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça çäklerinde jogapkärçilik çekýän pul möçberi ätiýaçlandyryş pul möçberidir. Ätiýaçlandyryş pul möçberi ätiýaçlandyryjanyň we ätiýaçlandyryjynyň arasyndaky ylalaşyk boýunça bellenilýär.

Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) ätiýaçlandyryş üçin töleg bolup, ýyllyk ätiýaçlandyryş pul möçberinden 0,2% möçberde bellenilýär.

Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) nagt däl hasaplaşyk arkaly ýa-da nagt pulda bir gezekde döwlet ätiýaçlandyryş guramasyna, ätiýaçlandyryş wekiline ýa-da mekdebiň işgärleriniň içinden esasy işinden daşary ätiýaçlandyryş işi bilen meşgul bolýan wekile tölenilýär. Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) öz wagtynda tölenýänçä ätiýaçlandyryjy öz borçlaryndan azatdyr.

Okuwçy ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe başga umumy bilim berýän mekdebe geçen ýagdaýynda, şol sanda Türkmenistanyň içinde ýaşayan ýerine üýtgedende hem ätiýaçlandyrylan hasaplanylýar.

Ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykandygy hakynda ätiýaçlandyrylan okuwçynyň ene-atasy ýa-da beýleki kanuny wekilleri ätiýaçlandyryja haýal etmän habar bermäge borçludyr.

Ätiýaçlandyryş pul möçberiniň tölenilmegi baradaky talap ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan ätiýaçlandyryş guramasyna berilýär. Şonda şu resminamalar berilmelidir:

- ätiýaçlandyrylan okuwçynyň bedenine şikes ýetmegi ýa-da beýleki ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagy sebäpli ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polisi), bellenen görnüşdäki arza, bejeriş edarasynyň №195 görnüşdäki delilhaty;
- ätiýaçlandyrylan okuwçynyň aradan çykan ýagdaýynda ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polisi), bellenen görnüşdäki arza, ätiýaçlandyrylan okuwçynyň ölümi hakyndaky şahadatnamanyň kepillendiriş edarasynda güwä geçilen nusgasy, mirasa bolan hukuk hakyndaky şahadatnama.

Döwlet ätiýaçlandyryş guramalary zerur ýagdaýlarda derňew ýa-da kazyýet edaralarynyň resminamalaryny degişli edaralardan alýarlar.

Ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň bolmagy sebäpli, pul möçberiniň tölegini almak hakyndaky arza bilen ätiyaçlandyryan ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň bolandygyny tassyklaýan ähli zerur resminamalary görkezme bilen, ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň bolan gününden soň üç ýylyň dowamynda ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşan döwlet ätiyaçlandyryş guramasyna ýüz tutup biler.

Mekdep okuwçylaryny ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe bolup geçen bir ýa-da birnäçe ätiyaçlandyryş ýagdaýlary boýunça tölegleriň umumy möçberi ätiyaçlandyryş pul möçberinden geçip bilmez.

Ätiyaçlandyryş pul möçberleri ätiyaçlandyryjy tarapyndan ähli zerur resminamalar alnandan soň 7 günüň dowamynda tölenilýär.

Eger ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagyna sebäp bolan ýagdaýlar boýunça jenaýat işi gozgalan ýa-da kazyýetde garalmagyna başlanan bolsa, töleg tölemek hakyndaky çözgüdi kabul etmek derňew ýa-da kazyýetde işi seljermek tamamlanýança gaýra goýlup bilner.

Ätiyaçlandyrylan okuwçy kazyýet tarapyndan aradan çykan diýlip ygylan edlise, kazyýetiň bu netijesinden ätiyaçlandyrylan okuwçy ölüm howpy abanýan ýagdaýda dereksiz ýitendigi ýa-da onuň haýsydyr bir betbagtçylykly hadysanyň netijesinde aradan çykandygy äşgär bolýan bolsa we onuň dereksiz ýiten ýa-da çak edilýän ölen günü ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwrüne düşýän bolsa ätiyaçlandyryş pul möçberi tölenilýär.

Kazyýet tarapyndan ätiyaçlandyrylan okuwçy dereksiz ýiten diýlip ykrar edilen ýagdaýynda ätiyaçlandyryş pul möçberi tölenilmeýär. Eger ätiyaçlandyryan ätiyaçlandyrylan okuwçynyň janyna bilkastlaýyn kast eden ýa-da onuň aradan çykmagyna getiren şikesleri tenine ýetiren bolsa, onda ätiyaçlandyryş pul möçberi ätiyaçlandyryana tölenilmän, ätiyaçlandyrylan okuwçynyň beýleki mirasdüşerlerine ýa-da wekillerine tölenilýär.

Anyklaýyş, bejeriş we önüni alyş çäreleriniň (derman goýberiş hem muňa girýär) ýaramaz netijeleri ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe bolan ätiyaçlandyryş ýagdaýy sebäpli, geçi-

rilen bejeriş bilen bagly bolmadyk bolsa, ätiýaçlandyryş pul möçberi tölenilmeýär.

Ätiýaçlandyryş pul möçberiniň tölegi alyjynyň bankdaky adyna goýuma geçirmek, çek bermek, alyjynyň hasabyna poçtanyň üsti bilen ibermek ýa-da ätiýaçlandyryjynyň pulhanasyndan nagt pulda ätiýaçlandyrylan okuwçynyň ene-atasyna bermek arkaly tölenilýär.

Kämilik ýaşyna ýetmedik şahsa töleg diňe onuň adyndaky goýuma şol bir wagtda hossarlyk we howandarlyk edaralaryna habar bermek bilen geçirilýär.

Ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polis) ýitirilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryan ýazmaça arzasyny bermek arkaly ätiýaçlandyryjydan onuň öweziligini talap edip biler.

Ätiýaçlandyryşana öwezlik berlenden soň, ýitirilen ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) hakyky däl hasap edilýär.

Ätiýaçlandyryjy aşakdakylara borçly:

- ätiýaçlandyryşany ätiýaçlandyryş kadalary bilen tanyşdyrmaga;
- ätiýaçlandyryşana ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny (polisi) gowşurmaga;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda ätiýaçlandyryş pul möçberini ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenen tertipde hem-de möhletlerde tölemäge.

Ätiýaçlandyryşana aşakdakylara borçly:

- ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) wagtynda tölemäge;
- betbagtçylykly hadysa ýüze çykanda şeýle ýagdaýyň ýüze çykandygy hakynda ätiýaçlandyryjyny ýazmaça görnüşde habardar etmäge.

Ätiýaçlandyryş pul möçberini ýa-da onuň belli bir bölegini almaga hukugy bolan ätiýaçlandyryşana ätiýaçlandyryş pul möçberini almak üçin islendik şahsa bu möçberi almak üçin ynanç hatyny berip biler. Ýöne şahsy tarapyň beren ynanç haty kepillendiriş edarasynda resmileşdirilmelidir.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ýüze çykýan ähli jedeller Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda kazyýet tertibinde çözülýär.

II.XV bab. Betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiýaçlandyryş

§2.15.1. Ätiýaçlandyrmagyň tertibi, obýekti

Türkmenistanyň Döwlet ätiýaçlandyryş guramasy 16 ýaşdan başlap uly ýaşly adamlar bilen ätiýaçlandyryş möhletiniň tamamlanan gününde onuň ýaşy 75 ýaşdan geçmez ýaly hasaplap betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiýaçlandyryş şertnamasyny 1 ýyl möhlete (mundan beýläk ätiýaçlandyryş şertnamasy) baglaşýar.

Çaganyň ata-enesi (ogullyga-gyzlyga alyanlar), beýleki dogan-garyndaşlary, onuň hossary ýa-da howandary bilen 1 ýaşdan uly çaganyň peýdasyna ätiýaçlandyryş möhleti tamamlanan günde onuň ýaşy 15 ýaşdan geçmez ýaly hasaplap ätiýaçlandyryş şertnamalary baglaşylyp bilner.

Ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasy, durmuş üpjünçiligi boýunça oňa (olara) degişli pul möçberlerine we zeleliň öwezini dolmak tertibinde degişli bolan pul möçberine garamazdan, şertleşilen pul möçberini ýa-da onuň degişli bölegini ätiýaçlandyryşana ýa-da onuň bellän adamsyna (adamlaryna) tölemäge borçludur.

Türkmenistanyň edara görnüşindäki taraplaryna we şahsy adamlaryna, kämillik ýaşyna ýeten raýatlaryna, Türkmenistanda hemişelik ýaşayan daşary ýurtly raýatlara we raýatlygy ýok adamlara **ätiýaçlandyryşanlar diýilýär**.

Ulanylýan esasy adalgalar:

Ätiýaçlandyrylan adam – ol tarapyndan beýleki adam Peýda alyjy hökmünde atlandyrylmadyk bolsa, ömri, saglygy we işe ukyplylygy baglanyşykly emläk bähbitlerini ätiýaçlandyrmagyň obýekti bolup durýan, öz peýdasyna ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan şahsy adam.

Ätiýaçlandyryşan – ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşan we ätiýaçlandyryş baýragyny töleýän edara görnüşindäki taraplar we şahsy adamlar. Eger ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryşanyň

peýdasyna baglaşylan bolsa, onda ätiýaçlandyryýan şol bir wagtda ätiýaçlandyrylan bolup çykyş edýär.

Peýda alyjy – ätiýaçlandyrylan adamyň ýazmaça razylygy bilen ätiýaçlandyryş tölegini alýan hökmünde ätiýaçlandyryş şertnamasyna görkezilen şahsy adam ýa-da edara görnüşindäki tarap.

Şertnama boýunça ätiýaçlandyrylan, özi tarapyndan beýleki Peýda alyjy atlandyrylmadyk adam aradan çykan ýagdaýynda Türkmenistanyň ulanylýan kanunçylygyna laýyklykda ätiýaçlandyrylan adamyň mirasdarlary Peýda alyjy diýlip ykrar edilýär.

Ätiýaçlandyryş töwekgelçiligi – ýüze çykan ýagdaýynda ätiýaçlandyryş geçirilýän çäk edilýän waka.

Ätiýaçlandyryş pul möçberi – ätiýaçlandyryş şertnamasy bilen kesgitlenilen pul möçberi, şondan ugur alnyp ätiýaçlandyryş baýragynyň we ätiýaçlandyryş tölegleriniň möçberi kesgitlenilýär.

Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) – ätiýaçlandyryş üçin töleg, muny ätiýaçlandyryýan ätiýaçlandyryş şertnamasy bilen bellenen terpide we möhletlerde ätiýaçlandyryja tölemäge borçludyr.

Ätiýaçlandyryş ýagdaýy – ätiýaçlandyryş şertnamasy bilen göz önünde tutulan, ýüze çykan waka, şonuň ýüze çykmagy bilen bolsa ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş tölegini tölemek borjy ýüze çykýar.

Ätiýaçlandyryş tölegi – ätiýaçlandyryş şertnamasy bilen bellenen ätiýaçlandyryş pul möçberiniň çäklerindäki pul möçberi, ony ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş şertnamasyna laýyklykda ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda tölemelidir.

Betbagtçylykly ýagdaý – dürli daşarky ýagdaýlaryň (fiziki, himiki, tehniki we başgalar) ätiýaçlandyrylan adamynyň erkine bagly bolmazdan ýüze çykan we ätiýaçlandyrylan adamyň bedenine zeper ýetiren, synasynyň sagdyn işlemegini bozan ýa-da onuň aradan çykmagyna getiren, bir pursatda ýüze çykýan duýdansyz täsiri, onuň häsiýeti, ýüze çykan wagty we ýeri bolsa aýyl-saýyl kesgitlenilip bilner.

Ätiýaçlandyryş obýekti – ätiýaçlandyrylan adamyň ömri, saglygy we işe ukyplylygy bilen baglanyşykly bolan şahsy bähbitleri.

Aşakdakylar ätiýaçlandyryş ýagdaýlarydyr:

- betbagtçylykly hadysa netijesinde ätiýaçlandyrylan adamyň alan zeperi;

- tötänleýin ýiti zäherlenme, asfiksiýa (demikme), sakyrtağa ýa-da sanjymdan soňky ensefalit (ensefalomielit), elektrik togy arkaly (atmosfera elektrigi bilen) zeper ýetmegi, ýylan, awuly mör-möjekleriň çakmagy, bürmek keseli, botulizm (ätiýaçlandyryş tölegleriniň möçberi 108-nji madda boýunça ätiýaçlandyryş ýagdaýlary bilen baglanyşykly tölemäge degişli ätiýaçlandyryş pul möçberiniň Sanawy boýunça hasaplanylýar);
- adamyň synasynyň bölekleriniň (ýatgynyň, iki ýa-da bir lüläniň, ýumurtgalyklaryň) aýrylmagyna getiren patologiki çaga dogrulmagy ýa-da ýatgydan daşardaky göwrelilik;
- süňkleriň tötänleýin döwür-ýenjigi, çykmagy, dişleriň gaçmagy, ýanyklar, nädogry saglygy goraýyş çäreleriniň geçirilmegi netijesinde synalaryň ýarylmagy (ýaralanmagy) ýa-da olaryň aýrylmagy.

Ýokarda sanalyp geçilen wakalar, eger olar ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ýüze çykan, saglygy goraýyş edarasynyň delilhaty (195-nji görnüş) bilen tassyklanylsa, ätiýaçlandyryş ýagdaýlary diýlip ykrar edilýär.

Eger betbagtçylykly hadysalaryň sebäpleri aşakdakylar bolsa, 14 ýaşdaky we ondan uly ätiýaçlandyryşanyň ýa-da ätiýaçlandyrylan çaganyň iş ukybynyň ýitirilmegine ýa-da ölümüne getiren betbagtçylykly hadysa ätiýaçlandyryş ýagdaýyna degişli däldir:

- ätiýaçlandyryşanyň ýa-da ätiýaçlandyrylan çaganyň ýa-da ätiýaçlandyryşanyň ýa-da ätiýaçlandyrylan çaga ölen ýagdaýynda ätiýaçlandyryş pul möçberini almak üçin bellenen beýleki adamlaryň bet niýetli hereketleri;
- ätiýaçlandyrylan adamyň alkogoldan, neşeden ýa-da toksiki maddadan serhoş ýagdaýda içinden otlanylýan hereketlendirijisi ýa-da elektrik hereketlendirijisi bolan islendik özi ýöreyän serişdäni (awtomaşyn, motosikl, motoroller, moped, hereketlendirijili welosiped, traktor, kombayn, trolleybus we başgalar), kateri ýa-da hereketlendirijili gaýygy dolandyrmagy bilen baglanyşykly, şeýle hem ulag serişdesini dolandyrmagy alkogoldan, neşeden ýa-da toksiki maddadan serhoş ýagdaýdaky ulag serişdesini dolandyrmaga hukugy bolmadyk adama bermegi netijesinde olaryň bedenine zeper ýetmegi (ölmegi);

- öz-özünü öldürmek (öz-özünü öldürmek için janyna kast etmek) netijesinde bedene zeper ýetmegi (ölmegi) ýa-da zäherlenmek, ätiýaçlandyryanyň üçünji tarapyň hukuga ters hereketleri netijesinde şeýle ýagdaýa ýetirilen ýagdaýlary muňa girmeyär;
- ätiýaçlandyrylan adamyň öz bedenine bilgeşleýin zeper ýetirmegi.

Eger waka aşakdakylar netijesinde bolup geçen bolsa, ol ätiýaçlandyryş ýagdaýy bolmaýar:

- ýadro partlamasynyň, radiasiýanyň ýa-da radioaktiw zäherlenmäniň täsiri;
- her hili harby we terrorçylyk hereketleri, şeýle hem köpçülikleýin bidüzgünçilikler we olaryň getirýän zyýanly netijeleri.

§ 2.15.2. Ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak we onuň hereket edýän möhleti

Ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryanyň dil üsti bilen aýdan arzasy esasynda baglaşylýar, oňa ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) berilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän möhleti ätiýaçlandyryjy bilen ätiýaçlandyryanyň ylalaşygy esasynda belleniýär.

Ätiýaçlandyryş şertnama baglaşylan günde sagat 24.00-da başlanýar we şertnamada göz önünde tutulan möhletiň soňky günü sagat 24.00-da tamamlanýar.

Ätiýaçlandyryşana (ätiýaçlandyrylan adama) aradan çykan ýagdaýynda ätiýaçlandyryş pul möçberini almak üçin islendik adamy (ýa-da birnäçe adamy) bellemek hukugy berilýär.

Ätiýaçlandyrylan çaga aradan çykan ýagdaýynda ätiýaçlandyryş pul möçberi ätiýaçlandyryşana tölenilýär, emma ätiýaçlandyrylan ätiýaçlandyrylan çagany bilgeşleýin öldüren, onuň ölmegine sebäp bolan ýagdaýda bedenine zeper ýetiren bolsa, ätiýaçlandyryş pul möçberi ätiýaçlandyrylanyň mirasdarlaryna tölenilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ätiýaçlandyryş bu barada gönüden-göni özüne ätiýaçlandyryş baýragy.

§2.15.3. Ätiyaçlandyryş pul möçberi, ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy)

Ätiyaçlandyryş pul möçberi ätiyaçlandyryşanyň we ätiyaçlandyryjynyň arasyndaky ylalaşyk boýunça bellenilýär.

Ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) ätiyaçlandyryş pul möçberine göterimlerde bir ýyl we ondan köp möhlet üçin nyrh möçberinden ybaratdyr we aşakdaky möçberde bellenilýär:

- 0,25%-den 1,2%-e çenli – her bir anyk ýagdaýda töwekgelçilik derejesinden we hünärden ugur alyp, uly ýaşlylar üçin ;
- 0,25% – talyplar üçin;
- 0,2% – çagalar üçin.

Bir ýyldan az möhlete baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamalary boýunça ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) ýyllyk baýragyň (wznosyň) möçberinden aşakdaky möçberlerde tölenilýär:

1 aýa	20%		
2 aýa	30%	7 aýa	70%
3 aýa	40%	8 aýa	75%
4 aýa	50%	9 aýa	85%
5 aýa	60%	10 aýa	90%
6 aýa	6 5%	11 aýa	95%

Bir ýyldan köp möhlete baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiyaçlandyryş nyrh möçberi ätiyaçlandyryş möhletine degişlilikde köpeliýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamalary baglaşylanda taraplaryň ylalaşygy boýunça franşiza (ýüze çykan zelesiň öwezini dolmakda ätiyaçlandyryşanyň öz paýy) bellenip bilner.

Töwekgelçilik gaýtadan ätiyaçlandyryşa berlen ýagdaýynda ätiyaçlandyryş nyrlarynyň möçberleri halkara ätiyaçlandyryş bazaryndaky töwekgelçiligiň bahalanyşyny we gaýtadan ätiyaçlandyryş şertlerini hasaba almak bilen taraplaryň ylalaşygy boýunça bellenilýär.

Ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy):

- nagt däl hasaplaşyk arkaly– kärhananyň, edaranyň, guramanyň hasaphanasynyň üsti bilen;
- nagt pul bilen – ätiyaçlandyryş wekiline ýa-da gönüden-göni ätiyaçlandyryjynyň kassasyna tölenilýär.

Betbagtçylykly hadysalardan şertnamalar boýunça nagt pulsuz hasaplaşyk arkaly ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) geçirmek üçin wekil sanawy iki nusgada düzýär we guramanyň hasaphanasyna berýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) birwagtyň özünde hem-de iki möhletde, ýagny 50%-i ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylanda we 50%-i ätiýaçlandyryş şertnamasy güýje girenden soň 4 aýdan gijä galyňman tölenilip bilner.

Eger ätiýaçlandyrylan ikinji möhlet boýunça ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) tölemän aradan çykan bolsa, onda ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) ätiýaçlandyryş töleginden tutulyp alynýar.

Eger ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) wagtynda tölenilmedik bolsa, onda ätiýaçlandyryjy ony tölemek üçin iki hepdelik möhleti ýazmaça kesgitlep biler. Iki hepdelik möhlet geçenden soň ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykýan bolsa we şu wagta çenli ätiýaçlandyrylan baýragyny (wznosyny) tölemegiň möhletini geçiren bolsa, ätiýaçlandyryjy öz borçlaryndan boşadylýar.

Ätiýaçlandyrylan ätiýaçlandyryş şertnamasyny üç we ondan köp senenama ýylynyň dowamynda zygyder baglaşan bolsa we munuň özi degişli ätiýaçlandyryş resminamalary bilen tassyklanylýan bolsa, şonda iň soňky ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwri tamamlanandan soň ätiýaçlandyryşana ýeňillikli aý berilýär. Şol döwürde ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çyksa töleg iň soňky ätiýaçlandyryş şertnamasynyň ätiýaçlandyryş pul möçberinden hasaplanylýp geçirilýär. Emma iň soňky ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereketi edýän möhleti tamamlanandan soň bir aý geçýänçä ätiýaçlandyrylan täze ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşan bolsa we şol şertnamanyň hereket edýän döwründe ätiýaçlandyryş ýagdaýy bolup geçen bolsa, onda töleg şol ätiýaçlandyryş şertnamasynyň ätiýaçlandyryş pul möçberinden hasaplanylýp geçirilýär.

Eger ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykmasa, şol ätiýaçlandyryş şertnamalary boýunça ätiýaçlandyryşana, ätiýaçlandyryşyň üç ýyllyk möhletinde 5%, ätiýaçlandyryşyň dört ýyllyk möhletinde 10% we ätiýaçlandyryşyň baş ýyllyk möhletinde 15% indirim berilýär.

Eger ätiýaçlandyryşanyň öz hünärini (wezipesini) nädogry görkezip we şunuň bilen baglanyşyklylykda onuň şu hünärdäki (wezipedäki) adamlar üçin belläninden az ätiýaçlandyryş baýragyny töländigi anyklanylsa, onda kem alnan baýrak (wznos) ätiýaçlandyryş töleginiň möçberinden tutulyp alynýar.

Ätiýaçlandyryş baýragy ätiýaçlandyryşanyň hünäri (wezipesi) üçin bellenenidäkiden köp möçberde ýalňyşlyk bilen alnan bolsa, şeýle ýagdaýda ätiýaçlandyryş töleginiň möçberinden artyk alnan baýrak (wznos) ätiýaçlandyryşana gaýtarylyp berilýär.

Aşakdaky ýagdaýlarda ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereketi bes edilýär:

- ätiýaçlandyryş möhletiniň tamamlanmagy boýunça;
- ätiýaçlandyryş şahadatnamasynda (polisinde) görkezilen doly ätiýaçlandyryş pul möçberi tölenilen ýagdaýynda;
- Ätiýaçlandyryş tarapyndan ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenen möhletlerde ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) tölenilmedik ýagdaýynda;
- ätiýaçlandyrylan adam ýogalan ýagdaýynda ;
- ätiýaçlandyrylan adam Türkmenistanyň çäklerinden daşaryk hemişelik ýaşayan ýerine giden ýagdaýynda.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň taraplaryň biriniň islegi boýunça ýatyrylyp bilner.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň möhletinden öň bes edilen ýagdaýynda, ätiýaçlandyryş şertnamasynyň gutarmadyk möhleti üçin ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny), edilen çykdajylary aýryp, ätiýaçlandyryşana gaýtaryp berýär.

Eger ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagy bilen, ätiýaçlandyryş öwezini doluş puly tölenen bolsa, onda şol şertnama wagtyndan öň bes edilip bilinmez.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň (polisi) ýitirilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryşanyň ätiýaçlandyryşyndan ýazmaça arza bermegiň üsti bilen, onuň öwezligini alyp biler. Öwezligi berlenden soň ýitirilen ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny (polis) hakyky däl diýlip hasap edilýär we şol boýunça hiç bir töleg tölenilmeýär.

Ätiyaçlandyrylan adamyň aradan çykan ýagdaýynda ätiyaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisiň) öwezligi Peýda alyja berilmeyär we ätiyaçlandyryş şertnamasyndan gelip çykýan ähli meseleler ätiyaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisiň) ätiyaçlandyryş guramasynynda bar bolan nusgasynyň esasynda çözülýär.

§ 2.15.4. Ätiyaçlandyryş pul möçberini tölemegiň tertibi

Ätiyaçlandyryş pul möçberiniň tölenilmegi baradaky talap ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan ätiyaçlandyryş guramasyna berilýär. Şonda aşakdaky resminamalar berilmelidir:

➤ **Ätiyaçlandyrylan adam tarapyndan bedenine zeper ýetmegi ýa-da beýleki ätiyaçlandyryş wakasynyň ýüze çykmagy bilen baglanyşkly** – bellenilen görnüşdäki arza, ätiyaçlandyryş şahadatnamasy – polis, bejeriş edarasynyň №195 görnüşdäki delilhaty.

➤ **Peýdasyna ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan Peýda alyjy tarapyndan** – bellenilen görnüşdäki arza, ätiyaçlandyryş şahadatnamasy – (polisi), ätiyaçlandyryş aradan çykandygy hakyndaky şahadatnamanyň kepillendiriş tertibinde güwä geçilen nusgasy, ätiyaçlandyryş özi aradan çykan ýagdaýynda, şertnama aýratyn düzülen bolsa ätiyaçlandyryş pul möçberini almak üçin kimi belländigi hakyndaky görkezmesi.

➤ **Ätiyaçlandyryş mirasdarlary tarapyndan** – bellenilen görnüşdäki arza, ätiyaçlandyryş şahadatnamasy (polisi), ölüm hakyndaky şahadatnamanyň kepillendiriş tertibinde güwä geçilen nusgasy, mirasa hukuk hakyndaky kepillendiriş edarasy tarapyndan berlen şahadatnama.

➤ **Ätiyaçlandyrylan çaga aradan çykan ýagdaýynda ätiyaçlandyryş tarapyndan** – bellenilen görnüşdäki arza, ätiyaçlandyryş şahadatnamasy – (polisi), ätiyaçlandyrylan çaganyň ölümi hakyndaky şahadatnamanyň kepillendiriş edarasynyda güwä geçilen nusgasy.

Döwlet ätiyaçlandyryş guramalary zerur ýagdaýlarda degişli edaralardan soraşdyrma, derňew ýa-da kazyýet edaralarynyň maglumatlaryny sorap alyp bilerler.

Ätiyaçlandyryş pul möçberi aşakdaky ýagdaýlarda ätiyaçlandyrylan adamyň mirasdarlaryna tölenilýär:

- ätiyaçlandyryan we görkezmede görkezilen adam bir wagtda (bir günde) aradan çykan ýagdaýynda;
- görkezmede görkezilen adam ätiyaçlandyryandan öň aradan çyksa we ol görkezmäni üýtgetmese;
- ätiyaçlandyryş hakynda arza berlen mahaly ätiyaçlandyryan görkezme galdyrmadyk bolsa ýa-da şertnamanyň hereket edýän döwründe ol şol görkezmäni ýatyran bolsa;
- ätiyaçlandyryan görkezmede ätiyaçlandyryş pul möçberiniň olaryň familiýasy görkezilmezden mirasdarlara tölenilmelidigini görkezen bolsa.

Ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagy bilen baglanyşykly ätiyaçlandyryş tölegleriniň möçberi Türkmenistanyň Prezidentiniň 1992-nji ýylyň 24-nji dekabrynda çykan №1070 Karary bilen tas-syklanylýan «Howa, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulag-larynda ýolagçylary döwlet tarapyndan hökman ätiyaçlandyrmak boýunça ätiyaçlandyryş pul möçberlerini tölemek üçin bedene ýe-ten zeperiň agyrylyk derejesini kesgitlemegiň Düzgünlerine» hem-de bejeriş-öňüni alyş edaralarynyň delilhatlaryna (№195 görnüş) laýyk-lykda hasaplanylýar.

Eger ätiyaçlandyrylanyň ýumşak dokumalaryna, görüş, eşidiş ýa-da peşew-jynsy ulgamynyň synalaryna zeper ýeten bolsa, ol şeýle zeper ýetmeleriň zyýanly netijelerini kesgitlemek üçin hünärmen luk-mana güwä geçilmäge ätiyaçlandyryjy tarapyndan iberilip bilner.

Ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda ätiyaçlandyryan ýa-da ätiyaçlandyrylan adam, ýa-da onuň mirasdarlary (peýda alyjy) haýal etmän ätiyaçlandyryja habar etmäge borçludylar.

Ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagy bilen baglanyşykly ätiyaçlandyryş pul möçberiniň tölenilmegi hakyndaky arza, bu ýagdaýy tassyklaýan ähli zerur resminamalary bermek bilen, äti-yaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykan gününden başlap 3 ýylyň do-wamynda ýüz tutulyp bilner.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe bolup geçen bir ýa-da birnäçe ätiyaçlandyryş ýagdaýlary üçin tölegleriň umumy möçberi ätiyaçlandyryş pul möçberinden geçip bilmez.

Ätiýaçlandyryş pul möçberlerini tölemek ätiýaçlandyryjy tarapyndan ähli zerur resminamalar alnandan soň 7 günün dowamynda geçirilýär. Kämilik ýaşyna ýetmedik adama töleg diňe şol bir wagtyň özünde bu barada hossarlyk we howandarlyk edarasyny habardar etmek bilen, onuň adyna ýazylan goýuma pul geçirmek arkaly tölenilýär.

Eger ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagyna sebäp bolan ýagdaýlar boýunça jenaýat işi gozgalan ýa-da kazyýetde şol işe seredilip başlanan bolsa, onda töleg hakyndaky çözüdi kabul etmek derňew ýa-da kazyýetde seljerme tamamlanýança gaýra goýlup bilner.

Eger ätiýaçlandyrylan adam ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagy bilen baglanyşykly ätiýaçlandyryja ýüz tutsa we ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny (polisini), berejiş – öňüni alyş edarasynyň delilhatyny berse, ýöne welin özüne degişli ätiýaçlandyryş pul möçberini alman aradan çyksa, onda şol pul möçberini peýdasyna ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan adama ýa-da onuň mirasdarlaryna tölenilýär.

Ätiýaçlandyrylan adam aradan çykan diýlip kazyýet tarapyndan ygylan edilen mahaly, eger çözütdä ätiýaçlandyrylan adamyň ölümine wehim salýan ýa-da belli bir betbagtçylykly hadysadan ol heläk bolandyr diýip çak etmäge esas berýän ýagdaýlarda dereksiz ýitendigi görkezilse hem-de onuň ýitim bolan ýa-da heläk bolandyr diýlip çak edilýän günü ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwrüne gabat gelse, onda ätiýaçlandyryş pul möçberini tölenilýär.

Kazyýet tarapyndan ätiýaçlandyrylan adam dereksiz ýiten diýlip ykrar edilen mahaly ätiýaçlandyryş pul möçberini tölenilmeýär.

Ätiýaçlandyryş pul möçberini almak üçin ätiýaçlandyrylan ýa-da ony almaga hukugy bolan adam islendik adama ynanç hatyny berip biler. Şunda şahsy adamlara berilýän ynanç haty kepillendiriş tertibinde resmileşdirilmelidir.

Ätiýaçlandyryjynyň borjy:

- ätiýaçlandyryşy ätiýaçlandyryş şertleri bilen tanyşdyrmaga;
- ätiýaçlandyryşy (ätiýaçlandyrylan adama) ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny (polisi) gowşurmaga;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda ätiýaçlandyrylan adama ätiýaçlandyryş pul möçberini ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenilen tertipde hem-de möhletlerde tölemäge;

- öz hünär işi netijesinde ätiýaçlandyryýan (ätiýaçlandyrylan adam) hakyndaky alan maglumatlaryny aýan etmezlige.

Ätiýaçlandyryýan borçly:

- bellenilen möçberde we tertipde ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) wagtynda tölemäge;
- betbagtçylykly hadysa ýüze çykanda şeýle ýagdaýyň ýüze çykandygy hakynda ätiýaçlandyryjyny ýazmaça görnüşde habardar etmäge.

II.XVI bab. Gurluşyk-gurnaýyş işlerini meýletin ätiýaçlandyryş

§ 2.16.1. Ätiýaçlandyryşyň desgalary we obýekti

Türkmenistanyň Döwlet ätiýaçlandyryş guramalarynyň we edara görnüşindäki taraplaryň hem-de edara görnüşindäki tarapy döretmezden telekeçileriň arasynda binalary we desgalary gurmagyň, enjamlary gurnamagyň ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşmak arkaly düzgünleşdirilýär.

Ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryşyň peýdasyna ýa-da eger onuň üstüne gurluşyk-gurnaýyş işlerini ýerine ýetirmek üçin jogapkärçilik yüklenýän bolsa, onda ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenilen beýleki adamyň (mundan beýlak peýda alyjy) peýdasyna geçirilýär.

Ätiýaçlandyryş goragy diňe ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen ýerde üpjün edilýär.

Şu aşakdakylar ätiýaçlandyryş desgalarydyr:

- gurluşyk işleri, şol sanda gurulýan desgalar, gurluşyk serişdeleri we gurluşlar, şeýle hem taslama-sanaw resminamalarynda göz önünde tutulan we gurluşyk işleri amala aşyrylýan zatlar we serişdeler bolup durýan beýleki emläk.
- gurnaýyş işleri, gurulýan desgalar, gurnalýan enjamlar, şeýle hem taslama-sanaw resminamalarynda göz önünde tutulan we gurnaýyş işleri amala aşyrylýan zatlar we serişdeler bolup durýan beýleki emläk.

- gurluşyk meýdançasynyň enjamlary (wagtlaýynça jaýlar we desgalar, ammarlar, inžener ulgamlary we ş.m.).
- gurluşyk-gurnaýyş işlerini amala aşyrmak üçin niýetlenen gurluşyk tehnikasy, mehanizmler we enjamlar.

Eger ätiýaçlandyryş desgasyňa sanalan emlägiň diňe bir bölegi degişli bolsa, onda bu hakda ätiýaçlandyryş şertnamasynda aýdylyp geçilýär.

Taraplaryň ylalaşygy boýunça ätiýaçlandyryş wagtlaýyn desgalara, gurluşyk meýdançasynda ýerleşýän gurluşyk tehnikasyna, gurluşyk we ulag mehanizmlerine degişli edilip bilner.

Gurluşyk-gurnaýyş töwekgelçilikleri ätiýaçlandyrylan mahaly ätiýaçlandyryjy aşakdakylaryň netijesinde ätiýaçlandyrylan emlägiň ýok edilmeginden ýa-da oňa zeper ýetmeginden çekilen zeleliň (göni ýitgileriň) öwezini dolýar:

- ýangynyň, partlaýyşyň;
- ýer titremesiniň;
- suwuň joşmagynyň, suw almagynyň, ýeriň çökmeginiň, süýşmeginiň;
- tupanyň, tüweleýiň, harasatyň, gaýyň;
- elektrik energiýasynyň täsiriniň (gysga utgaşma, elektrik ulgamyna agram salma, atmosferadaky zarýadsyzlanmalar);
- urgalaryň we zynjyrlaryň üzülmeginiň, şaýlaryň we beýleki zatlaryň gaçmagynyň;
- gurluşyk meýdançasyndaky garaşylmadyk we öňünden görüp bolmaýan hadysalaryň bolmagynyň.

Eger ätiýaçlandyryş şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, onda aşakdakylaryň gönüden-göni ýa-da ikinji derejeli täsiri netijesinde emele gelen ýitgiler tölenmäge degişli däldir:

- islendik görnüşdäki harby hereketleriň we harby çäreleriň we olaryň zyýanly täsiriniň, minanyň, bombanyň we beýleki harby abzallaryň ýarylmagynyň, halk tolgunyşyklarynyň, elinden alynmagyň (konfiskasiýanyň), rekewizisiýanyň, gozgamasyz edilmegiň, döwlet edaralarynyň görkezmesi bilen emlägiň zaýalanmagynyň ýa-da ýok edilmeginiň;

- ýadro partlamasynyň, radiasiýanyň ýa-da ätiyaçlandyryşynyň (peýda alyjynyň) ýa-da onuň wekilleriniň gödek biperwaýlygynyň;
- ätiyaçlandyryş ýagdaýyndan öň ätiyaçlandyryşana (peýda alyja) ýa-da onuň wekillerine belli bolan ýalňyşlygyň, ýetmezçiligiň ýa-da kemçiligiň;
- işleriň doly ýa-da bölekleýin ýatyrylmagynyň;
- käbir zatlaryň poslamagynyň, çüýremeginiň, tebigy könelmeginiň, öz-özünden ot almagynyň ýa-da käbir zatlaryň tebigy ýagdaýlarynyň, ýöne şolar sebäpli bolan betbagtçylykly hadysanyň netijesinde şolaryň başga ätiyaçlandyrylan zatlaryň ýetiren zyýanynyň öwezini dolmak şerti bilen;
- synag we gözleg işleriniň;
- daşky faktorlaryň täsiri bilen bagly bolmadyk, gurluşyk tehnikasynyň we ulag serişdeleriniň içki döwürleriniň netijesinde zaýalanmagynyň.

Ätiyaçlandyryjy gurluşykda we gurnaýyşda ulanylýan serişdeleriň, gurallaryň we olaryň bölekleriniň abatlamak, çalyşmak bilen bagly ýa-da şikesini düzetmegiň bahasynyň, şeýle-de işleri geçirmeklikde goýberilen ýalňyşlyklary aýyrmagyň çykdaýylaryny tölemeýär. Ýöne, bu çäklendirme gönüden-göni şikesli serişdelere we gurallara degişli bolmak bilen, dogry gurlan desgalarda, gurallarda we serişdelerde şu hili şikesleriň we işleriň netijesinde ýüze çykan ýitgileri tölemegiň mümkinçiligini aradan aýyрмаýar.

Mundan başga hem, ýangyç-çalgy serişdeleri, himikatlar, sowadyjy suwuklyklar we beýleki kömekçi serişdeler, ätiyaçlandyrylan desganyň öndürýän önümleri (gurluşyk we gurnaýyş işleri üçin zerrur zatlardan başgalary), gymmat bahaly metallar, sungat eserleriniň daşlary, resminamalaryň we gymmatly kagyzlaryň ýitgileri we olara zeper ýetmegi, şeýle hem diňe tükellemegiň netijesinde ýüze çykan ýitirilen girdeji ýa-da şertnama boýunça jerimeler ýaly gytaklaýyn ýitgiler ätiyaçlandyryş bilen üpjün edilmeýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy ätiyaçlandyryşanyň iki nusgada düzülen bellenen görnüşdäki ýazmaça arzasynyň esasynda baglaşylýar. Ätiyaçlandyryş pul möçberi, baýraklary we tölenmeli möhleti gör-

kezilen arzanyň bir nusgasy ätiýaçlandyryjyda galdyrylýar, beýlekisi bolsa ätiýaçlandyryýana berilýär.

Arzada aşakdakylar görkezilýär:

- ätiýaçlandyryýanyň maglumatlary: guramanyň doly ady, hukuk salgysy, bank maglumatlary, telefonynyň/faksynyň nomerleri, ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmaga ygtyýarly adamyň wezipesi, familiýasy, ady, atasynyň ady;
- ätiýaçlandyryş gymmaty we ätiýaçlandyryş pul möçberleri;
- gurluşyk desgasynyň häsiýetnamasy;
- gurluşyk meýdanynyň ýerleşen ýeri;
- işleri geçirmekligiň möhletleri;
- ulanmaklygyň kepillik möhletleri.

Ätiýaçlandyryş, ätiýaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylan günü sagat 24.00-da güýje girýär we şertnamada göz önünde tutulan möhletiň soňky günü sagat 24.00-da tamamlanýar.

Ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşan ätiýaçlandyryýana ätiýaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) berilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy bir ýyla çenli, bir ýyla we gurluşyk birnäçe ýyllaryň dowamynda edilýän bolsa, kesgitlenmedik möhlete baglaşylýar.

Bir ýyldan az möhlete baglaşylan şertnamalar boýunça ätiýaçlandyryş baýraklary (wznoslary) bir wagtda, hasaplanylýan ýyllyk baýragyň (wznosyň) möçberinden şu aşakdaky möçberlerde tölenilýär:

– 1 aý möhlete ätiýaçlandyrylan mahaly-20%, 2 aýa-30%, 3 aýa-40%, 4 aýa-50%, 5 aýa-60%, 6 aýa-70%, 7 aýa-75%, 8 aýa-80%, 9 aýa-85%, 10 aýa-90%, 11 aýa 95%/;

– ikinji bendi dördünji bent diýip hasaplamaly.

Şertnama baglaşylandan soň girizilen üýtgetmeler ätiýaçlandyryjynyň we ätiýaçlandyryýanyň gollary çekilen goşmaçalar bilen resmileşdirilýär, olar bolsa ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hem-de ätiýaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisiniň) bölegi bolup durýarlar.

Taraplaryň ylalaşygy bilen ätiýaçlandyryş şertnamasyna franşiza (ýitginiň tölenmeýän bölegi) girizilip bilner. Franşizanyň anyk möçberi ätiýaçlandyryş şertnamasynyň ätiýaçlandyryş pul möçberinden göterimlerde ýa-da kesgitli pul möçberinde kesgitlenip bilner.

Emläk ätiyaçlandyryş şertnamasynda görkezilen ýeriň çäklerinde ätiyaçlandyrylan hasap edilýär. Eger ätiyaçlandyrylan emläk ätiyaçlandyryş ýeriniň çäklerinden çykarylsa, onda ätiyaçlandyryjynyň bu emläge degişli bolan ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek boýunça borçnamalary bes edilýär. Ätiyaçlandyryş ýeri üýtgedilse, ätiyaçlandyryýan üýtgetmeleriň maglumatlaryny ätiyaçlandyryjy bilen ylalaşmalydyr.

Ätiyaçlandyryýan şertnama baglaşanda ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýa-da howpuň abanmagyna sebäp bolup biljek düýpli ahwalatlar barada ätiyaçlandyryja habar bermelidir. Ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmagyna ýa-da ony üýtgedilen mazmunda baglaşmagyna täsir edip biljek ýagdaýlar düýpli ýagdaýlardyr.

Düýpli ýagdaý hakyndaky habarlarda nädogry maglumatlar bar bolsa, ätiyaçlandyryjy şertnama baglaşmaktan boýun gaçyryp biler.

Ätiyaçlandyryş töwekgelçiliginiň ýokarlanmagyna eltýän ýagdaýlar hakynda habardar edilen ätiyaçlandyryjy, hereket edýän şertnamanyň şertine üýtgemeleri girizmäge ýa-da ätiyaçlandyryş töwekgelçiliginiň ýokarlanan derejesine deňeçerlikde goşmaça ätiyaçlandyryş tölegini talap etmäge haky bardyr.

Aşakdaky ýagdaýlarda şertnama bes edilýär:

- ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän möhleti tamamlananda;
- ätiyaçlandyryjy öz borçlaryny doly ýerine ýetirende;
- edara görnüşindäki tarap bolan ätiyaçlandyryýan ýapylan ýagdaýynda (eger hukuk orun tutujy hakly adam bolmasa) ýa-da şahsy adam bolan ätiyaçlandyryýan aradan çykanda;
- talap boýunça (ätiyaçlandyryjynyň ýa-da ätiyaçlandyryýanyň göreldesi bilen).

Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň möhletinden öň bes edilen ýagdaýynda ätiyaçlandyryş baýraklarynyň gaýdyp berilmegi nagt däl hasaplaşygyň üsti bilen amala aşyrylýar. Şertnamanyň ýatyrylýandygy hakynda ätiyaçlandyryýana bir aý öňünden habar berilmelidir.

§2.16.2. Ätiyaçlandyryş baýraklary, olary tölemegiň tertibi we möhletleri

Ätiyaçlandyryňan ätiyaçlandyryş baýragyny diňe ätiyaçlandyryş şahadatnamasyny alandan soň tölemäge borçludyr.

Ilkinji ýa-da bir gezeklik baýrak wagtynda tölenýänçä, ätiyaçlandyryjy öz borçlaryndan azatdyr.

Ätiyaçlandyryş baýragy ätiyaçlandyryş desgasyň gymmatyndan, ätiyaçlandyryş nyryhndan we her bir töwekgelçilik jogapkärçiliginiň möçberinden ugur alnyp hasaplanylýar.

Her bir anyk ýagdaýda töwekgelçiligiň derejesinden we ätiyaçlandyryş pul möçberinden ugur almak bilen, ätiyaçlandyryş baýraklarynyň möçberleri belenilende köpeldiji ýa-da azaldyjy koeffisiýenti ulanylýar.

Töwekgelçilik gaýtadan ätiyaçlandyryşa berlen ýagdaýynda ätiyaçlandyryş nyryhlarynyň möçberleri halkara ätiyaçlandyryş bazarýndaky töwekgelçiligiň bahalanyşyny hasaba almak bilen, taraplaryň ylalaşygy boýunça belenilýär.

Bir ýyla çenli baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamasy üçin ätiyaçlandyryş baýragy bir gezekde tölenýär.

Bir ýyllyk ýa-da kesgitlenilmedik möhlete baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamasy üçin ätiyaçlandyryş baýragy bir gezekde, şeýle hem dört gezekden köp bolmadyk, birnäçe möhletlerde tölenip bilner. Ätiyaçlandyryjydan ätiyaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) alnandan soň 14 gününň dowamynda birinji baýrak tölenmelidir.

Eger 1 ýyla ýa-da kesgitlenilmedik möhlete baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamalary boýunça ätiyaçlandyryş baýragy birinji möhletde belenen möçberinden az tölense, onda şol şertnamalar baglaşylmadyk hasap edilýär. Bu ätiyaçlandyryş şertnamalary boýunça alnan ätiyaçlandyryş baýragy 10 günden gije goýulman ätiyaçlandyryşana gaýtarylyp berilýär.

Ilkinji baýragyň tölenmezligi sebäpli, wagtyndan oň ýatyrylan ätiyaçlandyryş şertnamasy, ätiyaçlandyryňan tarapyndan ätiyaçlandyryş baýragynyň bergisi üzülen şertinde, bir aýyň dowamynda dikeldilip bilner.

Başgaça ylalaşylmadyk bolsa, ätiýaçlandyryş pul möçberine ätiýaçlandyrylan desganyň doly bahasy, şol sanda serişdeleriň, tehniki resminamalaryň taslama bahasy, ulagly äkitmegiň çykdaýylary, işçi güýjüniň we ş.m. çykdaýylary girýär. Ätiýaçlandyryş pul möçberi ätiýaçlandyrylan desganyň ätiýaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylan mahalyndaky hakyky bahasyndan (ätiýaçlandyryş gymmatyndan) ýokary bolmaly däldir.

Ätiýaçlandyryan ätiýaçlandyryja ätiýaçlandyryş pul möçberiniň üýtgändigini barada, şeýle hem ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylandan soň ýüze çykan ätiýaçlandyryş töwekgelçiliginde bolan üýtgemeler hakynda habar bermäge borçludur. Töwekgelçiligiň derejesini ýokarlandyryan üýtgemeler ätiýaçlandyryja ätiýaçlandyryş şertlerini üýtgetmäge we goşmaça baýrak tölemegi talap etmäge hukuk berýär. Eger ätiýaçlandyryan täze şertler bilen ylalaşmasa ýa-da goşmaça baýragy tölemekden boýun gaçyrsa, onda töwekgelçiligiň ýa-da ätiýaçlandyryş baýragynyň üýtgän pursatyndan başlap ätiýaçlandyryş şertnamasy bozulan hasaplanýar we ätiýaçlandyryana ätiýaçlandyryş döwrüniň galan möhletine degişli baýragyň bir bölegi gaýtaryp berilýär.

Ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiligi, ätiýaçlandyrylan emlägiň gurluşyk meýdançasýnda düşürilen pursatyndan, ýöne ätiýaçlandyryş şertnamasynda şertlenen möhletden öň bolmadyk senede başlanýar, gurluşyk, gurnaýyş, gurallaryň boş ýa-da iş synaglary döwründe dowam edýär we gurluşyk gutaryp desga ulanmaga berlende, ätiýaçlandyryş şertnamasynyň gutaryan möhletinden giç bolmadyk senede tamamlanýar.

Ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň aňryçägi ätiýaçlandyryş pul möçberidir. Eger ätiýaçlandyryş şertnamasynda bir ýagdaý üçin jogapkärçiligiň möçberi kesgitlenen bolsa, onda şol bir ätiýaçlandyryş ýagdaýy üçin, ähli ýitgileriň tölegleri, şol sanda ýitginiň önüni almak ýa-da ýitgini azaltmak we meýdançany arassalamak üçin çykdaýylar, agzalan möçberden ýokary bolmaly däldir.

Eger bir ätiýaçlandyryş ýagdaýy sebäpli ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşan birnäçe taraplar ýitgi çeken bolsa, onda tölegiň umumy möçberi bu taraplaryň arasynda franşizany we üçünji tarapdan alnan tölegi aýyrmak bilen, ýitginiň umumy pul möçberinden her tarapyň ýitgisine deňeçerlikde tölenýär. Ätiýaçlandyryş ýagdaýy

ýüze çykanda ätiýaçlandyrylan emläk boýunça başga ätiýaçlandyryş şertnamalary bar bolsa, çekilen zeled boýunça ätiýaçlandyryş tölegi her bir ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyrylan pul möçberinden deňeçerlikde tölenýär.

Ätiýaçlandyryýana (peýda alyja) bagly bolmadyk sebäpler görä işler üç aýdan köp bolmadyk möhlete durzulan bolsa, bu möhlet üçin ätiýaçlandyryş durzulýar we işler başlanandan soň ätiýaçlandyryşyň möhletini işleriň duruzylan wagtyna görä uzaltmak bilen, goşmaça baýrak tölemeçlik şertinde ýene-de ätiýaçlandyryş şertnamasy güýje girizilýär. Bu ýagdaýda ätiýaçlandyryýan ýa-da peýda alyjy ätiýaçlandyryja işleriň durzulan we başlanan seneleri barada habar bermelidir. Beýleki ýagdaýlaryň ählisinde ätiýaçlandyryş möhleti diňe ätiýaçlandyryýanyň we ätiýaçlandyryjynyň ylalaşygy boýunça, goşmaça baýrak tölemek bilen uzaldylýar, şol baýrak bolsa ylalaşylmaga degişlidir.

Işler güýçli depginde alnyp barylmany netijesinde şertnamada görkezilen möhletinden öň tamamlansa, ätiýaçlandyryş baýragy gaýtarylyp berilmäge degişli däldir.

Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda, ätiýaçlandyryjynyň görkezmelerine garaşman ätiýaçlandyryýan ýa-da peýda alyjy ýitgini azaltmak we üçünji tarapa talap hukugyny üpjün etmek üçin mümkin bolan ähli çäreleri görmelidir we ýitginiň ähli görnüşi barada ýazmaça (teleks, telegramma, telefonogramma bilen) ätiýaçlandyryja habar bermelidir, soňra bolsa, ýitginiň anyk suratlandyrmasyny we dürs hasaplamasyny gowşurmalydyr. Mundan başga hem olar ätiýaçlandyryja şu emläk boýunça beýleki ätiýaçlandyryýanlar bilen baglaşylan şertnamalar barasynda ýazmaça habar bermelidirler.

Ätiýaçlandyryýan ätiýaçlandyryş ýagdaýyndan soňky ýagdaýy düzetmäge (çalyşmak, abatlaýyş işleri) diňe ätiýaçlandyryjynyň wekillerini tarapyndan zaýa bolan emläk we wakanyň bolan ýeri göründen soň ýa-da ätiýaçlandyryjy bilen ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň zyýanly netijelerini ýok etmek üçin etmeli işler ýazmaça ylalaşylandan soň başlap biler.

Ätiýaçlandyryjynyň ýa-da onuň wekilleriniň munuň üçin zerur çäreleri görüp ýa-da görkezip, ätiýaçlandyrylan emlägi halas etmäge we goramaga gatnaşmaga hukugy bardyr. Ätiýaçlandyryjynyň ýa-da

onuň wekilleriniň bu hereketleri ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek borjuna ykrar etmegi däldir. Eger ätiyaçlandyryşan ýa-da peýda alyjy agzalan hukuklaryny amala aşyrmaga ätiyaçlandyryja päsgel berse, onda ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ýitginiň köpelmegine elten möçberine görä azaldylýar.

Haýsy pulda ätiyaçlandyryş baýragy tölenen bolsa, şol pulda-da ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenilýär. Ätiyaçlandyryşan bilen ylalaşygyň esasynda ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy peýda alyjynyň çykdajylary çeken pulunda tölenilip bilner.

Ýok bolan emlägiň öwezini dolmagyň möçberi ätiyaçlandyryş ýagdaýynda ony çalşyrmagyň ýa-da onuň hakyky bahasy bilen, haýsýsy az bolsa soňa baglylykda çäklenilýär.

Eger zeper ýeten emlägi abatlamak üçin harajatlar onuň ätiyaçlandyryş ýagdaýyndaky hakyky bahasyndan ýa-da çalyşmagyň bahasyndan ýokary bolsa, onda emläk doly ýok edilen hasaplanýar. Emlägiň bahasy kesgitlenende onuň diňe ätiyaçlandyryş pul möçberinde nazara alnanlary hasaba alynýar.

Emläge zeper ýeten ýagdaýynda ony ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň oň ýanyndaky ýagdaýyna getirmek üçin gerek bolan abatlaýyş işleriniň çykdajylarynyň öwezi dolunýar.

Ätiyaçlandyryjy ýitginiň oňünü almak ýa-da ýitgini peseltmek maksady bilen edilen çykdajylary, şertnamanyň şertleri boýunça tölemäge degişli bolan ýagdaýynda töleýär. Şeýle hem, ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş ýagdaýyndan soň meýdançany arassalamak üçin paýhasly edilen çykdajylary ätiyaçlandyryş pul möçberiniň, ýöne 2%-den köp bolmadyk möçberinde töleýär.

Arassalaýyş işleriniň çykdajylary diýlip, meýdançany ätiyaçlandyryş ýagdaýyndan soň, dikeldiş işlerini geçirmäge ýaramly etmek üçin edilen çykdajylar hasaplanýar, olar bolsa degişli resminamalar bilen tassyklanylmalýdyr.

Ätiyaçlandyryjy tarapyndan öwezini doluş tölegi üstünden ätiyaçlandyryş şertnamasynda şertleşilen pul möçberini ýa-da göterimi (franşizany) aýyrmak bilen tölenýär. Eger bir ätiyaçlandyryş ýagdaýy boýunça birnäçe ýitgi dörän bolsa, onda doly pul möçberinde ýa-da ätiyaçlandyryş pul möçberiniň göteriminde aňladylan franşiza pul möçberinden diňe bir gezek aýrylýar.

Ýitginiň möçberini, onuň ýüze çykmagynyň häsiýetini we ýagdaýyny kesgitlemek üçin ätiýaçlandyryjynyň wekilleriniň ätiýaçlandyryş ýagdaýy bolan ýere barmaga we ätiýaçlandyryşanyň we peýda alyjynyň degişli resminamalary görmäge erkin hukugy bolmalydyr.

Ýitginiň ýüze çykmagynyň ýagdaýlary, häsiýeti we möçberini barada ätiýaçlandyryjynyň we ätiýaçlandyryşanyň arasynda çaprazlyk ýüze çyksa, mesele aşakdaky tertipde döredilen seljeriş toparý tarapyndan çözülýär:

- her tarap özüniň bilermenini belleýär we bu barada bir-birine habar berýär. Eger bir tarap bilermeni belläninden soň 2 hepdeäniň dowamynda ikinji tarap öz bilermenini bellemese, onda ol bilermen birinji tarapyň haýyşy boýunça seljerme geçirilýän ýeriň Söwda senagat edarasy tarapyndan bellänýär. Bu bilermenleriň ylalaşykly gelen netijesini taraplaryň kabul etmegi hökmanydyr. Eger bilermenler ylalaşyp bilmese, onda olar seljeriş toparýnyň başlygy hökmünde üçünji bilermeni saýlaýarlar. Iki bilermen üçünji bilermeni saýlamakda belli netijä gelip bilmeseler, ol bir tarapyň arzasy bilen seljeriş geçirilýän ýeriň Söwda senagat edarasy tarapyndan bellänýär. Topar sesleriň köplügi bilen karar kabul edýär;
- her tarap öz bilermeniniň hyzmat hakyny töleýär. Seljeriş toparýnyň başlygynyň hakyny iki tarap deň möçberde töleýär.

Eger ätiýaçlandyryşan:

- töwekgelçilik hakynda pikir öwürmek üçin zerur bolan düýpli ýagdaýlar barada nädogry maglumat beren bolsa;
- töwekgelçiligiň şertinde emele gelen düýpli üýtgemeler barada ätiýaçlandyryja habar etmedik we ol barada ätiýaçlandyryjy bilen ylalaşmadyk bolsa;
- ätiýaçlandyryjynyň ýa-da onuň wekilleriniň zezeleň ýagdaýlaryny, häsiýetini we möçberini kesgitlemäge gatnaşmagyna päsgel beren bolsa;
- ýitgini kesgitlemek üçin zerur resminamalary bermedik bolsa, onda çekilen zezele üçin ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemekden doly boýun gaçyrmaga hukugy bardyr.

Ätiyaçlandyryňan ýa-da peýda alyjy tarapyndan zelediň önüni almak we peseltmek üçin ýerlikli işleriň geçirilmezligi sebäpli ýüze çykan zelediň degişli ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini ätiyaçlandyryjynyň tölemeziğe hukugy bardyr.

Ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini töläneninden soň, ätiyaçlandyryja şol tölegiň möçberinde ätiyaçlandyryňanyň ýa-da peýda alyjynyň zeled üçin jogapkär taraplara bolan talap hukugy geçýär.

Ätiyaçlandyryňan günäkär tarapa talap hukugyny amala aşyrmak üçin ähli möhüm resminamalary ätiyaçlandyryja bermäge we zerur çäreleri görmäge borçludyr. Eger ätiyaçlandyryňan ýa-da peýda alyjy bu hukuklaryndan ýüz öwürseler, ýa-da olaryň günäsi bilen bu hukugy amala aşyrmak mümkin bolmasa, onda ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş öwezini doluş töleginiň degişli bölegini tölemekden boşadyýar. Eger töleg doly tölenen bolsa, onda ätiyaçlandyryňan alan öwezini doluş tölegini ätiyaçlandyryja gaýtaryp bermäge borçludyr.

II.XVII bab. Buraw işlerini meýletin ätiyaçlandyryş

§2.17.1. Ätiyaçlandyryşyň tertibi we ätiyaçlandyrylyňan desgalar

Buraw işlerini meýletin ätiyaçlandyryşyň hukuk binýady bolup Türkmenistanyň Raýat Bitewi kanuny, «Ätiyaçlandyryş hakyndaky», «Uglewodorod serişdeleri hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunlary, Türkmenistanyň Prezidentiniň 1997-nji ýylyň 29-njy ýanwarynda çykaran №3001 Karary bilen tassyklanylýan, Türkmenistanyň Döwlet ätiyaçlandyryş guramasy hakyndaky Düzgünnama we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalary çykyş edýär.

Türkmenistanyň Döwlet ätiyaçlandyryş guramasy edara görnüşindäki taraplar bilen nebit, gaz, geotermal, suw hem-de beýleki guýulary, raýat jogapkärçiligini we buraw enjamlaryny ätiyaçlandyryş şertnamalaryny baglaşýar.

Aşakdaky işler geçirilýän nebit, gaz, geotermal, suw we beýleki guýular ätiyaçlandyrylyňan desgaldyr:

- önüm çykarylyp başlanandan şol işler tamamlanýança ýa-da başga sebäpler bilen ätiýaçlandyryş bes edilýänçä burawlamak, çuňaltmak, hyzmat etmek, abatlamak, dikeltmek ýa-da önümi çykaryp başlamaga taýýarlamak boýunça işler geçirilýän;
- nebiti, tebigy gazy ýa-da beýleki suwuk ýa gaz görnüşli gazylyp alynýan peýdaly baýlyklary çykarmaklyk alnyp barylýan;
- nebiti, tebigy gazy ýa-da beýleki gazylyp alynýan baýlyklary çykarmak haýsydyr bir sebäpler boýunça wagtlaýyn bes edilen, petiklenen ýa-da gaýry usul bilen konserwirlenen guýular;
- guýulara önüm berýän nebitli ýa-da gazly gatlaklar boşanyndan soň nebiti, tebigy gazy ýa-da beýleki suwuk ýa gaz görnüşli gazylyp alynýan peýdaly baýlyklary çykarmak bes edilen guýular;
- şertnamalaýyn çäklerde we onuň ýerasty kânlerinde daşky gurşawa ýetirilen zelesiň, şol sanda howanyň, suwuň, topragyň we toprak astynyň hapalanmagynyň zyýanly netijelerini ýok etmek bilen baglanyşykly ýüze çykan çykdaýjylar.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça:

- üçünji tarapyň ömrüne we saglygyna ýetirilen zeled üçin;
- üçünji tarapyň emlägine ýetirilen zeled üçin raýat-hukuk jogapkärçiliginiň töwekgelçilikleri ätiýaçlandyrylyp bilner.

Ätiýaçlandyryan ätiýaçlandyryşa hödürülenilýän guýularyň nähili ýagdaýdadygy, şeýle hem ýokarda görkezilýän işleriň haýsylary geçirilýän wagtynda ätiýaçlandyryşyň baglaşylýandygy barada ätiýaçlandyryjyny habardar etmäge borçludur.

Buraw enjamlary boýunça hem ätiýaçlandyryş goragy berilýär. Ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen aşakdakylara degişlidir:

- buraw enjamlary, nebit we gaz guýularyny ulanmak we olara hyzmat etmek boýunça enjamlar, şeýle hem derrikler, kranlar, gazanlar, boýlerler, buraw turbalary, gurallar, ätiýaçlyk şaýlary, agregatlar, garnituralar we şeýle enjamlara degişli esbaplar, şonuň ýaly-da şunuň ýaly buraw işlerinde ätiýaçlandyryanyň ulanýan beýleki zatlary;

- göçme enjamlar, hereket edýän düzüm, sement, buraw ergini ýa-da buraw garnuwy, himikaliler, çöwlük turbalary, sowma ýollar, çyzgylar, meýilnamalar we resminamalar, şeýle hem ammarlardaky emläk. Şu bölümde atma-at sanalyp geçilen emläk diňe ätiyaçlandyryş şertnamasy arkaly aýratyn göz önünde tutulan bolsa ätiyaçlandyrylan hasap edilýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynda görkezilen enjamlar we emläk diňe ätiyaçlandyrylýan ýeriň çäklerinde ätiyaçlandyrylan hasap edilýär.

Eger şol enjam başga ýere geçirilýän bolsa, bu barada ätiyaçlandyrylan ätiyaçlandyryjyny wagtynda (azyndan 1 aý önünden) önde boljak şonuň ýaly göçürme barada habardar edende ätiyaçlandyryş täze ýerde hereket etmegini dowam etdirýär. Şeýle ýagdaýda ätiyaçlandyryjynyň enjamyň bir ýerden başga ýere geçirilmegi bilen ýüze çykan töwekgelçiligiň üýtgemegine laýyk gelýän baýragyň (wznosyň) möçberini bellemäge hukugy bardyr.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynda göz önünde tutulan aşakdaky ýagdaýlarda we goşmaça baýrak (wznos) tölenilen şertlerde:

- ätiyaçlandyryjynyň kärende şertnamasy, hakyna tutmak ýa-da lizing boýunça alan ýa oňa buýrujy ýa-da başga adamlar tarapyndan berlen ätiyaçlandyrylan guýularda peýdalanylýan buraw enjamyna ýa beýleki enjama, şol sanda, buraw we çöwlük turbalaryna we iş geçirmekde ulanylýan beýleki enjama ätiyaçlandyryjynyň kanuna ýa-da kärende şertnamasyna laýyklykda hakyna tutmaga ýa lizinge laýyklykda ýetirilen zeleliň öwezini dolmaga borçly bolan derejesinde ýetirilen zeleliň;
- ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemäge borjunyň ýüze çykmagyna getirýän waka dörän ýa-da şol wakanyň ýüze çykmak howpy dörän ýagdaýynda enjamlary halas etmek boýunça zerur bolan hem-de maksadalaýyk çykdajylaryň ätiyaçlandyryş arkaly üsti dolunýar.

Şu kadalaryň şertlerinde:

- nebitiň we gazyň önünden görülmedik ýagdaýda atylyp çykmagy;
- kraterleriň, grifonlaryň we çukurlaryň tötänleýin emele gelmegi;

- maçtalaryň, kranlaryň ýa-da derrikleriň gollarynyň ýokary galmagy ýa-da aşak goýberilmegi;
- buraw enjamlarynyň, derrikleriň ýa-da maçtalaryň çökmegi ýa-da guýa sorulmagy;
- ätiýaçlandyryşyň çäklerinde ýerüsti gatnatmalar netijesinde ýüze çykan zeelleriň hem üsti dolunýar.

Ýeriň aşagynda ulanylýan buraw guraly, şeýle hem beýleki enjam diňe:

- nebitiň we gazyň öňünden görülmedik ýagdaýda atylyp çykmagy;
- kraterleriň, grifonlaryň ýa-da çukurlaryň tötänleýin ýagdaýda emele gelmegi;
- ýangyn;
- partlama netijesinde çekilen zeellerden ätiýaçlandyrylan hasap edilýär.

Atylyp çykmagy, bu guýudan buraw ergininiň tötänleýin ýagdaýda we üzül-kesil atylyp çykmagydyr. Şeýle atylyp çykmadan soňra guýunyň çuňluk sütüni üstünden geçýän ýeriň üst tarapyň aşagyndaky haýsydyr bir gatlakda nebitiň, gazyň ýa-da suwuň basyşynyň guýudaky buraw ergininiň sütüniniň basyşyna garanynda ýokary bolmagy netijesinde nebitiň, gazyň ýa-da suwuň gözegçilik edilmeyän ýagdaýda akymy ýüze çykýar, munuň özi bolsa guýynyň gözegçilik ýagdaýdan çykmagyna getirýär.

Gözegçilik edip bolmaýan guýudan çykýan nebitiň, gazyň ýa-da suwuň akymynyň täsiri astynda topragyň haraplanmagy netijesinde guýunyň gözbaşynyň töwereginde çukur görnüşli çuňlugyň emele gelen ýagdaýyna kraterleriň, grifonlaryň ýa-da çukurlaryň tötänleýin ýagdaýda emele gelmegi diýilýär.

Guýuda ýa-da buraw ýerinde ýangyny söndürmek boýunça çyk-dajylaryň, şeýle hem gymmatly we köpürjik emele getirýän düzümleriň ýa-da ýangynlary söndürmek üçin peýdalanylýan islendik beýleki serişdeleriň bahasynyň ýangyn mahaly olara zeper ýetendigine (ýitirilendigine) ýa-da ýangyny söndürmek üçin peýdalanylandygyna garamazdan, ätiýaçlandyryş bilen üsti dolunmaýar.

Kraterleriň, grifonlaryň ýa-da çukurlaryň emele gelmeginiň ýa bolmasa nebitiň, gazyň ýa suwuň atylyp çykmagynyň bes edilmegi ýa-da önüniň alynmagy boýunça islendik çykdajylar hem öwezi dolunmaga degişli däldir.

Ätiyaçlandyryýan aşakdakylara borçludyr:

a) ätiyaçlandyryş şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, ätiyaçlandyrylan enjamlary özbaşdak ýagdaýda we diňe öz işçi güýçlerini peýdalanmak bilen ulanmaga;

b) buraw işleri geçirilýän ýerde aýlawly burawlaýan enjamlar üçin Türkmenistanyň degişli edaralary tarapyndan bellenilen tertibi we kadalary, şeýle hem ähli zerur howpsuzlyk çärelerini berjaý etmäge;

ç) burawlanylýan mahaly buraw ergini hökmünde düzüminde nebit, ýag bolan ýa-da aerirlenen garyndylaryň peýdalanylmagyna ýol bermezlige, emma munuň özi «goşmaça burawlamak», buraw guralyny «tutmak» üçin, şeýle hem ýol berilýän beýleki ýagdaýlarda esasynda ýag bolmadyk garyndylaryň peýdalanylmagynyň mümkinçiligini aradan aýýрмаýar.

Eger kärendä almak ýa-da buraw enjamlaryna hyzmat etmek üçin baglaşylan şertnamalar arkaly kärendä berijiniň ýa-da tehniki taýdan hyzmat edýän guramanyň kärendä berlen işleriň ýa bolmasa olaryň hyzmat edýän buraw enjamlarynyň ygtybarlylygy ýa-da hili barada haýsydyr bir çäklendirmeler göz önünde tutulýan bolsa, onda şeýle çäklendirme şu ätiyaçdandyryş kadalaryna laýyklykda üsti dolunýan ýitgiler boýunça ätiyaçlandyryjynyň regres yglan etmäge bolan hukugyna täsir etmeýär.

Islendik ýagdaýda:

- boş durulmagy, ätiyaçlandyrylan enjamy peýdalanmagyň wagtlaýyn mümkin däldigi we beýleki gytaklaýyn zeeller;
- ogurlanylmagy, ýitirim bolmagy ýa-da gaýry öwsele zeelleri;
- içinde döwürmegi, motoryň partlamagy ýa-da beýleki şonuň ýaly sebäpler netijesinde enjama zeper ýetmegi;
- şeýle enjamy taslamakda, onuň gurnamasynda ýa-da gurluşynda ýalňyşlyklar netijesinde ýüze çykan zeeller öwezi dolunmaga degişli däldir.

Tölenilen ätiýaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberi könelmegini nazara almak bilen, zeper ýeten ýa-da ýok edilen enjamyň hakyky bahasyndan geçmeli däldir.

Eger guýynyň gözbaşyndan ýeriň üst tarapyna, deňziň düýbünden ýa-da beýleki suw howdanlarynyň düýbünden çykýan buraw ergininiň, nebitiň, gazyň ýa-da suwuň akymy duýdansyz we öňünden görülmedik ýagdaýda ýüze çykrsa hem-de şeýle akym:

- buraw işleri geçirilýän ýerde bar bolan, atylyp çykmalaryň öňüni almak üçin niýetlenilen hem-de buraw işlerini geçirmegiň şertlerini nazara almak bilen, buraw işleri geçirilýän ýerde bolmaly preventorlary ýa-da gaýry enjamy ulanmak arkaly ýeterlik derejede çalt durzulyp bilinmese;
- buraw ergininiň sütüniň agramyny ýa-da basyşyny artdyrmak arkaly ýa bolmasa guýa beýleki şolar ýaly serişdeleri goýbermek arkaly ýeterlik derejede çalt durzulyp bilinmese;
- degişli gazylyp alynýan peýdaly baýlyklary çykarmak boýunça buraw işleri geçirilýän ýer we töweregindäkiler üçin howpsuz bolsa;
- şeýle akymyň ýüze çykmagy degişli ygtyýarly edaralar tarapyndan degişli guýularyň gözegçilikden çykan diýlip yglan edilmegine getirse, onda guýy gözegçilikden çykan hasap edilýär.

Eger nebitiň, gazyň, suwuň ýa-da beýleki suwuklyklaryň tötänleýin ýüze çykan akymy ýeriň üstüne çykmazdan, ýeriň aşagynda guýynyň çuňluk sütüninde ýerleşýän bolsa, onda guýy gözegçilikden çykan hasap edilmeyär.

Eger:

- suwuklygyň ýa-da gazyň guýynyň gözegçilikden çykmagyna sebäp bolan akymy buraw işleri geçirilýän ýerde bar bolan degişli enjamy ulanmak bilen buraw işleri geçirilýän ýer we töweregindäkiler üçin howp döretmezligi gazanylsa, durzulsu ýa-da durzulyp bilinse;
- gönüden-göni ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagynyň öň ýanynda guýulary burawlamak, çuňaltmak, gurnamak ýa-da abatlamak boýunça geçirilýän işler ýa-da beýleki şonuň ýaly işler dikeldilse ýa-da haýal edilmän dikeldilip bilinjek bolsa;

- ätiyaçlandyrylan guýy gönüden-göni ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagynyň öň ýanyndaky ýagdaýa getirilse, ýagny ulanyş guýusynda nebiti ýa-da gazy çykarmak dikeldilse we beýleki ýagdaýlarda;
- nebitiň we gazyň guýynyň gözegçilikden çykmagyna sebäp bolan akymy buraw işleri geçirilýän ýer we töweregindäkiler üçin howp döretmezden, degişli gazylyp alynýan peýdaly baýlyklary çykarmak üçin peýdalanylyp bilinjek bolsa, şeýle ýagdaýda gözegçilikden çykan guýa gözegçilik dikeldilen hasap edilýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy ätiyaçlandyryşanyň ýazmaça arzasy esasynda 1 ýyla çenli, 1 ýyla we ondan köp möhlete baglaşylýar.

Arzada guýulary we beýleki desgalary ätiyaçlandyrmak üçin arza berýänler hakyndaky ähli zerur maglumatlar bolmalydyr. Arza ätiyaçlandyryja berlenden soň ätiyaçlandyryş şertnamasynyň bir bölegine öwrülýär.

Ätiyaçlandyryşan ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly ätiyaçlandyryja ätiyaçlandyryşa kabul edilýän emläk babatda töwekgelçiligiň derejesini kesgitlemek üçin düýpli ähmiýeti bolan özüne mälim ähli ýagdaýlar hakynda habar bermäge borçludyr. Şeýle hem ätiyaçlandyryşan ätiyaçlandyrylýan emläk barada töwekgelçiligiň derejesini kesgitlemek maksady bilen, ätiyaçlandyryjynyň onuň önünde goýan ähli meselelerine jogap bermäge borçludyr.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy ätiyaçlandyryşa kabul etmek ätiyaçlandyryjy tarapyndan ýazmaça görnüşde tassyklanylýan pursatyndan başlap baglaşylan hasap edilýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy ätiyaçlandyryşana ätiyaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisiniň) berilmegi bilen resmileşdirilýär.

Ätiyaçlandyryş şertnama baglaşylan güni sagat 24.00-da, ýöne ätiyaçlandyryş şertnamasynda görkezilen seneden soň başlanýar, emma ätiyaçlandyryş goragy:

- ätiyaçlandyryş başlanýan seneden soň burawlanyp başlanýan guýular boýunça burawlanýan pursatyndan başlap;
- ätiyaçlandyryş başlanýan senesinde buraw ýa-da abatlamak işleri, çuňaltmak, gaýtadan enjamlaşdyrmak ýa-da enjamlaýyn

hyzmat etmek boýunça işler alnyp barylýan guýular boýunça işleriň ätiýaçlandyryş başlanýan senesinde alnyp barylýan görnüşi tamamlanýan pursatyndan başlap;

- özleri barada ätiýaçlandyryýanda ätiýaçlandyryşyň başlanýan senesinde ätiýaçlandyryş gyzyklanmasy bolmadyk guýular barada şeýle gyzyklanma ýüze çykan pursatyndan başlap hereket edip başlanýar.

Ätiýaçlandyryş şertnama baglaşylan günü sagat 24.00-da başlanýar we şertnamada göz önünde tutulan möhletin ahyrky günü sagat 24.00-da tamamlanýar. Eger ätiýaçlandyryş şertnamasy baş ýyldan ýokary möhlete baglaşylsa, onda taraplaryň her biri ony ýatyrmak hakda duýdurylandan soň üç aýyň geçmegi bilen şertnamany ýatyryp biler.

Eger şertnama bir ýyldan ýokary möhlete uzaldylsa, ätiýaçlandyryş gatnaşyklary agzalsan olaryň uzaldylyandygy we möhletinden ön togtadylyandygy hakyndaky ylalaşyk hakyky däl. Ätiýaçlandyryýan ätiýaçlandyryşy ýatyrmagyň üç aýlyk möhletini hemişe berjáy etmäge borçludyr.

Emma ätiýaçlandyryş goragy:

- ätiýaçlandyryýanyň islegi boýunça diňe burawlanylýan döwürde ätiýaçlandyrylan guýular boýunça buraw işleri tamamlanan pursatyndan başlap, ýagny guýynyň gözbaşynda sorujy enjam, prewentorlar ýa-da başga hili şonuň ýaly enjam oturdylan ýa-da buraw enjamy buraw meýdançasyndan sökülip aýrylan we aýrylan pursatyndan başlap;
- şertnamada göz önünde tutulan ätiýaçlandyryş möhleti geçýänçä ätiýaçlandyryýanyň ätiýaçlandyryş bähbidi ýitirilen guýular barada şol guýular boýunça şeýle ätiýaçlandyryş bähbidi ýitirilen pursatdan başlap;
- burawlamak buýrujy bilen baglaşylýan şertnama arkaly geçirilýän guýular barada guýy buýruja berlen pursatyndan başlap şertnamada görkezilen ätiýaçlandyryş senesinden ön hem bes edilýär.

Eger ätiýaçlandyryş buraw işleri, guýyny çuňaltmak, ony abatlamak, gaýtadan enjamlaşdyrmak ýa-da oňa enjamlaýyn hyzmat etmek boýunça işler geçirilýän döwürde baglaşylan hem-de ätiýaçlandyryýan

ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) metrleýin möçberler boýunça ýa-da beýleki ýörite möçberler boýunça töläň bolsa, hatda şu işleriň tamamlanýan pursaty ätiyaçlandyryş şertnamasynda göz önünde tutulan seneden soň ýüze çykýan hem bolsa, işleriň şolar barada şeýle ätiyaçlandyryş baglaşylan görnüşleriniň tamamlanmagy boýunça bes edilýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän möhletiniň dowamynda ätiyaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisiniň) şertleri boýunça ätiyaçlandyryjynyň öwezini dolmagyna degişli zeleleri emele getiren ýagdaý ýüze çyksa we şol ýagdaý ätiyaçlandyryş şertnamasy tamamlanan senesinden ýa-da şeýle şertnamanyň bozulan senesinden soň dowam etse, onda şeýle zeleliň şonuň ýaly ätiyaçlandyryş bilen üsti dolunýar hem-de öwezini dolma şol bada ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça jogapkärçiligiň bellenen möçberleriniň çäklerinde tölenilýär.

Ätiyaçlandyrylan guýulara ýa-da ätiyaçlandyrylan beýleki desgalara daşky güýçler arkaly ýetirilýän tötänleýin we önünden görülmedik täsire **ätiyaçlandyryş ýagdaýy diýilýär**, guýularyň gözegçilikden çykmagy ýangyn ýa bolmasa ätiyaçlandyrylan desgalara başga hili zeper ýetmegi ýa-da olaryň ýok edilmegi şol täsiriň netijesi bolup durýar.

Eger guýularyň gözegçilikden çykmagy ýa bolmasa ätiyaçlandyrylan desgalara beýleki zeper ýetmegi ýa-da olaryň ýok edilmegi tebigy betbagtçylyklar, hususan-da, ýer titremesi, wulkan işjeňligi, tupan, harasat ýa-da tüweleý zerarly ýüze çyksa, onda şol tebigy betbagtçylyklar arkaly ätiyaçlandyryş ýerinde şeýle tebigy betbagtçylygyň başlanýan pursatyndan başlap 72 sagadyň dowamynda ätiyaçlandyrylan guýulara ýa-da gaýry ätiyaçlandyran desgalara ýetirilen ähli zeled bir waka bilen ýüze çykan hasap edilýär.

Ýüze çykmagy bilen kanunyň ýa-da ätiyaçlandyryş şertnamasynyň ätiyaçlandyryş guramasy tarapyndan ätiyaçlandyryş öwezini dolmagyň ätiyaçlandyryş möçberini tölemegini baglaşdyran ýagdaý ätiyaçlandyryş ýagdaýy hasap edilýär. Ätiyaçlandyryş ýagdaýynda ýüze çykmagynyň ähtimallygynyň we tötänleýinliginiň alamatlary bolmalydyr.

§2.17.2. Ätiyaçlandyrys töwekgeleşlikleriniň görnüşleri

Baglaşylan ätiyaçlandyrys şertnamasy boýunça ätiyaçlandyryjy:

- ✓ öň gözegçilikden çykan ätiyaçlandyrylan guýulara gözegçiligiň dikeldilmegi ýa-da gözegçiligiň dikeldilmegine synanyşyk bilen baglanyşykly, şeýle hem ätiyaçlandyrylan guýuda gury ýeriň ýokarsynda ýa bolmasa deňziň düýbünde ýüze çykan ýangyn, beýleki guýularda ätiyaçlandyrylan guýynyň gözegçilikden çykmagy netijesinde ýüze çykan ýangyn ýa ätiyaçlandyrylan guýynyň gözegçilikden çykmak ýa-da ýanmak wehimini salýan gaýry ýangyn söndürilen (söndürmäge synanyşyk edilen) wagty ätiyaçlandyrylanyň çeken çykdajylary;
- ✓ eger guýulara zeper ýetmegi ýa-da olaryň ýok edilmegi;
- ✓ guýularyň gözegçilikden çykmagy.

Buraw, abatlaýyş enjamyna ýa-da buraw platformalaryna:

- ýeriň üstünde ýa-da deňziň düýbünde partlama;
- ýyldyrym urmagy;
- ýerüsti, suw ýa-da howa ulag serişdesi bilen çakyşmagy;
- tupan ýa-da harasat, ýer titremesi;
- suw joşmagy;
- buraw diňiniň, derrigiň ýa kranyň ýykylmagy; ýakor, ýakor zynjyry, balyk tutulýan zynjyr bilen çakyşmagy arkaly zeper ýetmegi ýa-da olaryň ýok edilmegi;
- buraw enjamynyň ýolunmagy ýa-da gysylmagy netijesinde bolup geçen bolsa, ätiyaçlandyrylan guýular ýa-da olaryň belli-belli ýerlerini gaýtadan burawlamak ýa bolmasa dikeltmek boýunça çykdajylar barada ätiyaçlandyrys goragyny berýär.

Hapalanmagynyň çeşmesi ätiyaçlandyrylan, gözegçilikden çykan guýular bolan daş-töweregiň haraplanmagy bilen baglanyşykly:

- üçünji tarapyň saglygyna ýa-da emlägine ýetirilen zeled üçin;
- üçünji tarapyň özüne degişli ýa-da özleri tarapyndan kärendä alnan gozgalmaýan emlägi peýdalanmaga mümkinçiliginiň ýokdugy üçin öwezini dolma hökmünde;

- daş-töweregi hapalaýan maddalary toplamagyň ýa-da ýok etmegiň bahasyny, şeýle hem açyk deňizde nebit tegmilini tutup almak boýunça we daş-töweregiň mundan beýläk-de hapalanmagynyň önüni almak boýunça çykadjylary goşmak bilen, tebigaty dikeldiş çäreleriniň geçirilendigi üçin;
- kazyýetlerde we Araçy kazyýetlerde ätiýaçlandyryýana ýa-da ätiýaçlandyryja daş-töweregiň ýokarda görkezilen hapalanmagy bilen olaryň ýetiren zeleliniň öwezini dolmak hakynda üçünji tarap tarapyndan bildirilen hak islegler boýunça işleri ýöretmek baradaky çykadjylaryň, şol sanda kazyýetiň ýa-da Araçy kazyýetiň çözgüdi boýunça ätiýaçlandyryjy öwezini dolmaga borçly bolan hak isleg bildirijiniň kazyýet çykadjylarynyň möçberlerini ätiýaçlandyryjy Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda tölemäge borçludyr.

Diňe taraplaryň ylalaşmagy boýunça we ätiýaçlandyryýan tarapyndan goşmaça baýraklar (wznoslar) tölenilen şertlerinde:

- ✓ ätiýaçlandyryýanda işleýän adamlardan, onuň baş ýa-da kömekçi potratçylaryndan, şeýle hem olara degişli emläkden başga adamlary, haýwanlary we gozgalýan emlägi başga ýere geçirmek boýunça zerur bolan hem-de maksada laýyk çykadjylar babatda, eger şunuň ýaly başga ýere geçirmek ygtyýarly döwlet edaralarynyň görkezmesi boýunça amala aşyrylýan bolsa we şeýle başga ýere geçirmek haýsydyr bir döwlet ýa-da jemgyýetçilik gaznasynyň hasabyna geçirilmeyän bolsa, eger şeýle başga ýere geçirmegiň zerurlygy ätiýaçlandyrylan guýynyň gözegçilikden çykmagy ýa-da nebitiň we gazyň duýdansyz ýagdaýda atylyp çykmagy bilen ýüze çykan gönüden-göni howp ýa-da şeýle atylyp çykmagyň howpy bilen ýüze çykanda ätiýaçlandyryş goragy berilýär.

Aşakdaky ýagdaýlar netijesinde ýetirilen zeled we çekilen ýitgiler öwezi dolunmaga degişli däldir:

- her hili harby hereketler, köpçülikleýin bidüzgünçilikler, döwlet edaralarynyň görkezmesi boýunça ätiýaçlandyrylan emlägiň we zatlaryň bahasy tölenilmän elden alynmagy, tussag edilmegi, ýok edilmegi ýa-da olara zeper ýetirilmegi;

- islendik görnüşde ýadro energiýasynyň täsiri;
- ätiýaçlandyryjanyň ýa-da onuň elinde işleýän adamlaryň bilgeşleýin ýa bolmasa gödek seresapsyzlygy;
- kanunçylyga laýyklykda ýa-da ätiýaçlandyrylan çäklerde hereket edýän häkimiýetleriň beýleki görkezmeleri bilen ätiýaçlandyryjana, onuň kömekçi potratçylaryna ýa-da onuň elinde işleýän adamlara jerimeleriň, puşmana pullarynyň ýa-da pul görnüşindäki jerime çäreleriniň bellenilmegi;
- hususan-da önümleri getirmekde bökdençlikler ýa-da olaryň wagtynda getirilmezligi, önüm çykarmakda arakesmeler, buraw işleriniň möhletleriniň ýerine ýetirilmezligi ýa bolmasa guýularyň wagtynda ulanylmaga berilmezligi, guýularyň önüm öndürjiliginiň azalmagy ýa-da olaryň önüm berijiliginiň pese gaçmagy, nebitli we gazly gatlaklarda basyşyň peselmegi, ätiýaçlandyrylan guýulary peýdalanmagyň mümkin däldigi ýa-da beýleki şonuň ýaly sebäpler bilen ýüze çykan goşmaça ýitgiler, hatda şeýle goşmaça ýitgiler ätiýaçlandyryş ýagdaýlary netijesinde ýüze çykan hem bolsa;
- partladýjy maddalaryň ulanylmagy ýa-da saklanylmagy bilen ýüze çykan detonirlemek ýa-da partlama;
- daş-töweregiň hapalanmagy, eger şeýle hapalanmak gaty, suwuk ýa-da gaz görnüşli maddalaryň daş-töwerege bilgeşleýin goýberilmeginiň netijesinde ýüze çykan bolsa ýa-da ätiýaçlandyryjanyň ýa ätiýaçlandyrylan adamlaryň ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän çäklerinde ätiýaçlandyrylan işler geçirilýän mahaly daş-töweregi goramak boýunça Türkmenistanyň kanunçylygy, merkezi döwlet dolandyryş edaralarynyň hem-de ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet edaralarynyň kadalaşdyryjy hukuk namalary arkaly bellenilen ölçegleri we kadalary ýerine ýetirmezliliginiň netijesi bolsa;
- ätiýaçlandyrylan guýa gözegçiligi dikeltmek ýa-da gözegçiligi dikeltmäge synanyşyk boýunça işleri geçirmek, eger şol guýy ätiýaçlandyryşyň çäklerinde işleýän degişli häkimiýetleriň, inspeksiýa ýa-da gözegçilik edaralarynyň görkezmesi boýunça gözegçilikden çykan diýlip yglan edilen bolsa, ýöne şu

ätiyaçlandyryş şertnamasynyň şertlerine laýyklykda gözegçilikden çykan hasap edilmeýän bolsa;

- ätiyaçlandyryş şertnamasy bilen şertlenilen çäklerden daşarda ätiyaçlandyrylan işleri geçirmek.

Eger munuň özi ätiyaçlandyryş şertnamasynda aýratyn göz önünde tutulmadyk bolsa, aşakdakylar netijesinde ýüze çykan zeeller öwezini dolunmaga degişli däl:dir:

- ✓ guýulary burawlamak, abatlamak, olara hyzmat etmek, olary berkitmek ýa-da çuňaltmak boýunça işleri geçirmek, eger şeýle işler şu şertnama boýunça ätiyaçlandyryş başlanýança başlanyp tamamlanmadyk bolsa;
- ✓ ýer titremesi, wulkan işjeňligi, ýerasty oduň täsiri, şeýle hem ýangyn, partlama ýa-da çabgaly tolkunlar, eger şol hadysalar gönüden-göni şeýle ýagdaýlaryň netijesinde ýüze çykan bolsa;
- ✓ buraw işleri geçirilýän sebitde ýerleşýän buraw, abatlaýyş ýa-da beýleki önümçilik enjamlaryna zeper ýetmegi.

§ 2.17.3. Jogapkärçiligiň bellenilen möçberleri

Ätiyaçlandyryş şertnamalary baglaşylan mahaly her bir ätiyaçlandyryş ýagdaýy boýunça ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegleriniň aňryçäk möçberleri (ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň bellenilen möçberleri) bellenilýär. Bir ätiyaçlandyryş ýagdaýy boýunça ätiyaçlandyryş öwezini dolmagyň tölegi hiç bir şertlerde jogapkärçiligiň bellenilen möçberiniň göwrüminden geçip bilmez.

Buraw enjamy boýunça ätiyaçlandyryş pul möçberi ätiyaçlandyryjynyň we ätiyaçlandyryjanyň ylalaşmagy boýunça aşakdaky ýagdaýlarda ätiyaçlandyrylýan desganyň hakyky bahasynyň çäklerinde bellenilýär:

- eger ätiyaçlandyryş şertnamasynda bellenilen ätiyaçlandyryş pul möçberi ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan pursatynda ätiyaçlandyrylan desganyň hakyky bahasyndan az bolsa, onda ätiyaçlandyryş tölegi ätiyaçlandyryş möçberiniň we ätiyaçlandyrylan desganyň hakyky bahasynyň gatnaşygyna deňçerlikde tölenilýär;

- eger ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen ätiýaçlandyryş pul möçberi ätiýaçlandyrylan desganyň hakyky bahasyndan artýan bolsa, onda ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryş pul möçberiniň şertnama baglaşylan pursatda hakyky bahadan geçýän bölegi babatda hakyky däl bolup durýar.

Taraplaryň ylalaşmagy boýunça ätiýaçlandyryş şertnamasynda emläk babatda ýetirilen zeled, şahsy zeled, şol sanda saglyga ýetirilen zeled we ölüm boýunça aýratynlykda jogapkärçiligiň bellenen möçberiniň çäklerinde raýat jogapkärçiligi boýunça ätiýaçlandyryş tölegleriniň aňryçäk möçberleri bellenenilip bilner.

Her bir senenama ýylynyň dowamynda ýüze çykan ähli ätiýaçlandyryş ýagdaýlary boýunça ätiýaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberi şertnamada bellenen ätiýaçlandyryş möçberlerinden (jogapkärçiligiň ýyllyk bellenen möçberinden) artyp bilmez.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynda çekilen zeelleriň öwezini dolmaga ätiýaçlandyryşanyň hut özüniň gatnaşmagy franşiza göz önünde tutulyp bilner. Franşizalaryň çäklerinde çykdajylar we çekilen zeeller ätiýaçlandyryşanyň hasabyna geçirilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwrüniň dowamynda her bir ätiýaçlandyryş ýagdaýy boýunça öwezini dolma, şol şertnama bilen bellenen franşizalary tutup galmak bilen tölenilýär.

Taraplaryň ylalaşmagy boýunça aýry-aýry ýagdaýlarda franşizalar ätiýaçlandyryş möçberiniň göterimlerinde ýa-da bellenen möçberde bellenenilip bilner.

Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) ätiýaçlandyryş şertnamasynda göz önünde tutulan möçberlerde we möhletlerde tölenilýär. Eger ätiýaçlandyryş şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, ätiýaçlandyryşanyň ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny (polisini) alanýandan soň ilkinji baýragy (wznosy) tölemäge borçludyr.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy bilen buraw işleri boýunça baýraklaryň (wznoslaryň) möçberleriniň aşakdaky görnüşleri bellenenilip bilner:

buraw işleriniň ýa-da guýulary çuňaltmak we gazyp gutarmak işleriniň geçirilýän döwrüne her bir burawlanan metr üçin. Eger ätiýaçlandyryş şertnamasy köp ýyllyk esasyda baglaşylan bolsa, onda metrleýin bahalar boýunça tölenilen ätiýaçlandyryş baýragy

(wznosy) ätiyaçlandyryşana buraw işleri tamamlanylýan nobatdaky ätiyaçlandyryş ýylynyň ahyryna çenli burawlamak tamamlanan guýularyň ätiyaçlandyryş goragyna hukuk berýär;

abatlamak, gaýtadan enjamlaşdyrmak we tehniki taýdan hyzmat etmek boýunça işleriň geçirilýän döwri üçin – wagt boýunça hasaplanylýan esasyda;

Buraw enjamy boýunça we raýat-hukuk jogapkärçiligi boýunça ätiyaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) möçberleri jogapkärçiligiň bellenen möçberlerinden, nyrh möçberlerinden we *1-nji goşundyda* görkezilen ätiyaçlandyryş möhletinden ugur alyp hasaplanylýar.

1-nji goşundy

Ýyllyk ätiyaçlandyryş möhletine görerimde buraw işlerini meýletin ätiyaçlandyryş boýunça nyrh möçberleri

1.	Raýat-hukuk jogapkärçiligi a) ýetirilen şahsy zeel boýunça b) emläk babatda ýetirilen zeel boýunça	2.
2.	Ähli töwekgelçiliklerden enjamlar	2
3.	Guýa gözegçiligiň ýitirmegi	2
4.	Ekologiýa jogapkärçiligi	2,8

Her bir anyk ýagdaýda töwekgelçiligiň derejesinden ugur alyp, ätiyaçlandyryş tölegleriniň möçberleri bellenen mahaly peseldiji (1,0-dan 0,4-e çenli) we köpeldiji (1,0-dan 5,0-a çenli) koeffisiýetleri ulanmak mümkindir.

Bir ýyldan az möhlete ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) ýyllyk ätiyaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) aşakdaky möçberlerinde hasaplanylýar (doly bolmadyk aý doly aý hasap edilýär):

Ätiyaçlandyryş möhleti	Ýyllyk baýrakdan (wznosdan) görerim
1 aý	20
2 aý	30
3 aý	40
4 aý	50

5 aý	60
6 aý	70
7 aý	75
8 aý	80
9 aý	85
10 aý	90
11 aý	95

Eger ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy tölenileninden soň ätiýaçlandyryş möçberini öňki möçberinde dikeltmek maksady bilen goşmaça ylalaşyk baglaşylyan bolsa, ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) aşadaky formula boýunça hasaplanylýar:

$$D = \frac{(B1 - B2)n}{12},$$

bu ýerde D – goşmaça ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy));

$B1$ – şertnama baglaşylanda ätiýaçlandyryş möçberinden ugur almak bilen hasaplanylan bir ýyl üçin ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy);

$B2$ – şertnama üýtgedilen pursatda ätiýaçlandyryş möçberinden ugur almak bilen hasaplanylan bir ýyl üçin ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy);

n – şertnama tamamlanýança galan doly aýlaryň sany.

Ätiýaçlandyryjy ilkinji we bir gezeklik ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) wagtynda tölenilýänçä öz borçlaryndan erkindir.

Eger ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) wagtynda tölenilmedik bolsa, ätiýaçlandyryjy ony tölemegiň iki hepdelik möhletini ýazmaça kesgitläp biler. Şonda möhletiniň geçirilmeginiň getirýän netijeleri barada görkezilmelidir.

Bellenilen möhlet tamamlanandan soň ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çyksa we şol wagta çenli ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) ýa-da göterimleri tölemegiň möhletini geçirse, ätiýaçlandyryjy öz borçlaryndan boşadylýar.

Eger ätiýaçlandyryş şertnamasy möhletinden öň bozulsa, nobatdaky ätiýaçlandyryş ýyly tamamlanýança bes edilse, ol möhletinden

öň güýjüni ýitirýär ýa-da şonuň netijesinde turuwbaşdan hakyky däl bolýar. Ätiyaçlandyryja töwekgelçilik çeken ýa-da şeýle töwekgelçiligi çekmäge borçly bolan döwri üçin ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) hasaplanylýar. Eger ätiyaçlandyryş şertnamasy ätiyaçlandyryan tarapyndan möhletinden öň şertnamada polisde görkezilen iň az baýrakdan (wznosdan) az bolup bilmez.

Töwekgelçilik gaýtadan ätiyaçlandyryşa geçirilen ýagdaýynda ätiyaçlandyryşyň şertleri we ätiyaçlandyryş nyrlarynyň möçberleri halkara ätiyaçlandyryş bazaryndaky töwekgelçiligiň bahalanyşyny we gaýtadan ätiyaçlandyryş şertlerini hasaba almak bilen, taraplaryň ylalaşygy boýunça bellenilýär.

II.XVIII bap. Suw ulag serişdeleriniň utgaşdyrylan meýletin ätiyaçlandyrylyş şertnamasy

§2.18.1. Ätiyaçlandyrmagyň tertibi we obýekti

Suw ulag serişdeleriniň utgaşdyrylan meýletin ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiyaçlandyryjy şertnamada şertleşilen töleg boýunça (ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) şertnamada göz önünde tutulan ýagdaý ýüze çykanda ätiyaçlandyryjana ýa-da peýdasyna şertnama baglaşylan adama (peýda alyja) ätiyaçlandyryş şertnamasy bilen kesgitlenen pul möçberiniň çäklerinde bu ýagdaý sebäpli ätiyaçlandyrylan deňiz (derýa) gämisine ýetirilen zyýanyň, şeýle hem üçünji tarapyň emlägine, saglygyna ýa-da ömrüne ýetirilen zelel sebäpli bolan ýitgileriň öwezini dolmaga (öwezini doluş tölegini tölemäge) borçlanýar.

Üçünji tarap – suw ulag serişdeleriniň utgaşdyrylan ätiyaçlandyryş şertnamasynyň tarapy bolup çykyş etmeyän, olara degişli bolan emläkleriniň zyýan çekmegi sebäpli ýetirilen ýitgileri, şeýle hem ätiyaçlandyryan (peýda alyjy) tarapyndan suw ulag serişdesi dolandyrylanda şahsy adamyň ömrüne we saglygyna ýetirilen zyýan se-

bäpli ýüze çykan ýitgileri bolan edara görnüşindäki taraplar we şahsy adamlardyr.

Suw ulag serişdesi ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça kanun, başga hukuk namasy ýa-da şertnama esasynda bu emlägi goramakda bähbidi bolan başga tarapyň (ätiýaçlandyryň ýa-da peýda alyjynyň) peýdasyna ätiýaçlandyrylyp bilner.

Ätiýaçlandyryş goragy diňe ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen çäklerde (ýa-da ýolunda) üpjün edilýär.

Ätiýaçlandyryş obýekti bolup Türkmenistanyň kanunçylygyna çapraz gelmeýän suw ulag serişdesine, ýüke eýeçilik etmek, ony ulanmak we dolandyrmak bilen bagly bolan, maşynlary, enjamlary, içki bejergisini we beýlekileri içine almak bilen, şeýle hem ätiýaçlandyryň şahsyýetine ýa-da şahsy adamyň emläğine, şeýle hem edara görnüşindäki tarapa ýetiren zeleliň öwezini dolmagy bilen, emläk bähbitleri çykyş edýärler.

Deňiz (derýa) gämisiniň düzüm gurluşyna: ýangyç-ýaglaýjy we beýleki çykdajy materiallaryny aýyrmak bilen, gabarasyna, hereketlendirijisine, gäminiň enjamlaryna we abzallaryna **suw ulag serişdesi diýilýär.**

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça deňiz (derýa) gämileri olaryň etmeli işine, ýüzmeli ýerlerine, gurulan materialyna, hereketlendirijisiniň kysymyna baglylykda we aşakdaky toparlara bölünüşine görä ätiýaçlandyrylyp bilinýärler:

– etmeli işi boýunça – söwda, gulluk, sport, balykçylyk, ýolagçy, gezelenç (lihterler, tirkeg gämileri, buz döwüji gämiler, paromlar, baržalar, katerler we ş.m.).

Söwda gämileri daşayan ýüküniň häsiýetine baglylykda aşakdakylara bölünýärler:

a) gaba salynan we gaplanylmadyk gury ýükleri daşamak üçin niýetlenilen gury ýük daşayan gämiler (refrižeratorlar, agaç daşajylylar, däne daşajylylar, konteýner daşajylylar, paket daşajylylar we ş.m.);

b) suwuk ýükleri guýup daşamak üçin niýetlenilen suwuk ýükleri daşajylylar (tankerler we ş.m.).

Aşakdakylar ätiyaçlandyrylmaýar:

a) gurluş bölekleri (hereketlendirijileri, gabarasy, gurluşy, gämiçilik we beýleki gämi gurnawlary, maşynlary we enjamlary) heläkçilik ýagdaýynda bolan suw ulag serişdeleri;

b) gämileriň döwlet ýazgysyna girizilmedik we degişli buz toparynyň resmi bellige alnyşy bolmadyk suw ulag serişdeleri;

ç) suw gämilerinde bolan we ätiyaçlandyryşana degişli bolmadyk we şertnama gatnaşyklarynyň netijesinde alynmadyk emläk.

Gämileriň gabarasynyň ätiyaçlandyryşy boýunça (kasko) jogapkärçiligiň möçberi aşakdaky şertleriň biriniň esasynda kesgitlenilýär:

«Ýok bolmak we zeper ýetmek üçin jogapkärçilik bilen».

Bu şertlerde baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça aşakdakylaryň öwezi dolunýar:

a) oduň, ýyldyrymyň, boranyň, tüweleýiň we beýleki tebigy betbagtçylyklaryň, çakyşmagyň, ýalpaklyga batmagynyň, buzy içine almak bilen, başga gämi ýa-da islendik hereketsiz ýa-da ýüzýän obýekt bilen çakyşmagynyň ýa-da gäminiň agdarylmagynyň ýa-da gark bolmagynyň netijesinde, şeýle hem ýük ýüklenilende, ýerleşdirilende we düşürilende ýa-da ýangyç alnanda bolan betbagtçylykly hadysanyň netijesinde, gämide partlaýyşyň bolmagynyň, gazanlaryň ýarylmagynyň netijesinde gäminiň doly (hakykatda ýa-da gurluş taýdan) ýok bolmagynyň netijesinde ýüze çykan ýitgiler;

b) goramak üçin ýa-da ýangyny söndürmek üçin edilen çäreleriň netijesinde gämä zeper ýetmeginiň ýitgileri;

ç) umumy heläkçilik boýunça çykdajylar we ýitgiler;

d) gämileriň çakyşmagy sebäpli ätiyaçlandyryşanyň beýleki gäminiň eýesine tölemäge borçly bolan ýitgileri;

e) gämini halas etmek we gorap saklamak üçin, şeýle hem ýitginiň möçberini azaltmak üçin maksada laýyk edilen harajatlaryň, eger ýitgileriň öwezi ätiyaçlandyryş şertnamasynyň şertleri boýunça dolunýan bolsa.

«Zeper ýetmegi üçin jogapkärçilik bilen».

Bu şertlerde baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça aşakdakylaryň öwezi dolunýar:

a) islendik sebäpler boýunça ýüze çykan gäminiň, onuň mehanizmleriniň, maşynlaryň ýa-da enjamlaryň zeperlerini aýyrmak boýunça çykdaýylar;

b) gämi boýunça umumy heläkçiligiň çykdaýylary we ýitgileri;

ç) eger ätiýaçlandyryş şertnamasynyň şertleri boýunça ýitgileriň öwezi dolunýan bolsa, ýitginiň öňüni almak we möçberini kesgitlemek üçin edilen zerur we maksada laýyk harajatlar.

«Diňe gäminiň doly ýok bolmagy üçin jogapkärçilik bilen, halas etmegiň çykdaýylaryny içine almak bilen».

Bu şertlerde baglaşylan ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça diňe gäminiň ýok bolmagynyň ýa-da dereksiz ýitmeginiň ýitgileriniň, şeýle hem gämini halas etmek üçin edilen zerur we maksada laýyk çykdaýylaryň öwezi dolunýar. Hiç bir hili beýleki ýitgileriň, şol sanda umumy heläkçilige degişli bolanlaryň öwezi dolunmaýar.

«Diňe gäminiň doly ýok bolmagy üçin jogapkärçilik bilen».

Bu şertlerde ätiýaçlandyryş boýunça gäminiň ýok bolmagynyň ýa-da dereksiz ýitmeginiň ýitgileriniň öwezi dolunýar. Gämini halas etmek üçin edilen zerur we maksada laýyk çykdaýylaryň öwezi dolunmaýar.

«Zeper ýetmegi üçin jogapkärçilik bolmazdan, diňe çakyşmak ýagdaýlary muňa girýär».

Bu şertlerde ätiýaçlandyryş boýunça zeper ýetmegiň ýitgileri diňe olaryň sebäbi çakyşmak, ýalpaklyga batmak, ýangyn ýa-da gämidäki partlaýyş, gämileriň çakyşmagy ýa-da gäminiň islendik hereketsiz ýa-da ýüzyän obýekt bilen çakyşmagy (buzy içine almak bilen), agdarylmagy ýa-da gäminiň gark almagyndan goramak we ýangyny söndürmek üçin edilen çäreler bolsa, öwezi dolunmaga degişlidir. Ätiýaçlandyryşyň bu şertleri boýunça aşakdakylaryň hem öwezi dolunýar:

a) gäminiň dereksiz ýitmeginiň ýitgileri;

b) umumy heläkçilik boýunça çykdaýylary we ýitgileri;

ç) gämileriň çakyşmagy sebäpli ätiýaçlandyryşyň beýleki gäminiň eýesine tölemäge borçly bolan ýitgileri;

d) gämini halas etmek üçin edilen zerur we maksada laýyk harajatlar.

«Hususy heläkçilik üçin jogapkärçiliksiz».

Bu şertler boýunça umumy heläkçilige degişli bolan ýitgileriň, zeper gäminiň gabarasyna we roluna däl-de, enjamlara, maşynlara we gazanlara degişli bolsa öwezi dolunýar. Diňe ýangyny söndürmegiň ýa-da halas ediş amalary döwründe başga gämi bilen çaknyşmagyň netijesinde gämä yetirilen zeper sebäpli bolan zyýanyň öwezi dolunýar we gäminiň ýalpaklyga batmagy, gämide ýangynyň we partlaýyşyň bolmagy, gämileriň çakyşmagy (halas ediş amalary wagtynda däl) ýa-da gäminiň islendik hereketsiz ýa-da ýüzýän obýekt bilen çakyşmagy (buzy içine almak bilen), agdarylmagy ýa-da gäminiň gark bolmagy netijesinde emele gelen ýitgileriň öwezi dolunmaýar.

Gämi eýesiniň jogapkärçiliginiň ätiýaçlandyryşy boýunça aşakdaky töwekgelçilikler ätiýaçlandyrylyp bilinýär:

- hasaba alnan gäminiň kapitanynyň, deňizçisiniň ýa-da ekipažynyň agzasynyň aradan çykmagynyň, ten şikeslerini almagynyň ýitgileri ýa-da öwezini dolmalary;
- gämide ýüki işläp taýýarlamak üçin hakyna tutulan islendik adamyň ýüki işläp taýýarlaýan wagty aradan çykmagynyň ýa-da ten şikeslerini almagynyň ýitgileri ýa-da öwezini dolmalary;
- kapitanyň ýa-da ekipažyň agzasynyň ölümi, ten şikesleri sebäpli kanun, ýa-da köpçülikleýin ýa-da ýörite ylalaşyk boýunça çekilen çykdajylar;
- hasaba alnan gäminiň kapitanynyň, ekipažynyň islendik agzasynyň ýurduna eltilmeginiň çykdajylary;
- eger zerur bolsa, aradan çykanyň ýa-da ýurduna äkidileniň ýerine ekipažyň agzalaryny hakyna tutmagyň çykdajylary;
- kapitana ýa-da ekipažyň agzasyna ýok edilen emläginiň bahasyny tölemegiň çykdajylary;
- heläkçilik ýagdaýyna düşen deňizçileri boýunça gämi eýesiniň çeken çykdajylary;
- biletsiz ýolagçylary, ten şikeslerini alan adamlary we keselleri düşürmek ýa-da geçirmek bilen bagly bolan port we dewiasıya çykdajylary;
- eger kasko ätiýaçlandyryjylary tarapyndan dolunmaýan bolsa ömri halas etmek boýunça çykdajylar;
- çaknyşyk ýagdaýyna jogapkärçilik;

- ýokardaky bölümçede görkezilen çaknyşygyň ýitgisiniň öwezini dolmasyndan ýokary (meselem, ýokary galma, ýok etmek, gark bolan gämini ýagtylandyрма we ş.m.), çaknyşyk sebäpli bolan çykdaýylar we harajatlar;
- islendik porta, doka, bende, ýere, suwa ýa-da başga hereketsiz ýa-da hereket edýän obýekte (ýöne beýleki gämä ýa-da ondaky emläge däl) ýetirilen zyýan we zeper. Suwlaryň nebit önümleri bilen zaýalanmagynyň zyýany;
- gämileriň çaknyşyk sebäpli bolmadyk zyýanlary;
- eger adaty gäminiň gabarasyny ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça dolunmaýan bolsa, tirkege almak hakyndaky şertnamalar boýunça jogapkärçilik;
- heläkçilik çeken hasaba alnan ätiýaçlandyrylan gämini galdyrmak, aýyrmak, ýok etmek, yşyklandyrmak ýa-da bakenler bilen belgilemek boýunça çykdaýylar we harajatlar;
- gämide äkidilýän ýük boýunça gämi eýesiniň borçnamalaryny bozmagy ýa-da ýüküň, ýa-da başga emlägiň zaýalanmagy üçin jogapkärçilik;
- ätiýaçlandyrylan gämide äkidilýän ýüke çaknyşyk sebäpli ýetirilen ýitgiler üçin jogapkärçilik;
- ätiýaçlandyrylan gäminiň heläk bolmagy ýa-da heläkçilik çekmegi boýunça bähbitleri goramak ýa-da derňemek boýunça çykdaýylar;
- ýerli häkimiýet edaralarynyň goşulmagyny düzgünleşdirmek maksady bilen, çekilen çykdaýylar we harajatlar;
- gämi eýeleriniň kazyýet we beýleki harajatlary.

Ýokarda agzalan ähli şertlerde aşakdakylaryň netijesinde bolan zyýanyň öwezi dolunmaýar:

a) talaňçylygyň, ogrulygyň, beýleki jenaýatçylykly ýa-da bilkastlaýyn hereketleriň, eger olar ätiýaçlandyrylan ýa-da peýda alyjy tarapyndan edilen bolsa;

b) gämi ýola düşmänkä onuň yüzüş ukybynyň ýokdugyny ätiýaçlandyryşyň, peýda alyjynyň ýa-da olaryň wekilleriniň bilmekleri;

ç) gäminiň etmeli işinde göz önünde tutulmadyk ýa-da ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilmedik maksatlar we şertler üçin ulanylmagy;

d) gäminiň ätiyaçlandyryş şertnamasynda ylalaşylan ulanylma-ly ýerinden başga ýerde ulanylmagy, eger bu önüni alyp bolmajak güýjüň netijesinde bolmadyk bolsa;

e) gäminiň, onuň bölekleriniň, maşynlarynyň, enjamlarynyň ýa-da degişli zatlarynyň könelmegi, poslamagy;

ä) gäminiň buz topary bilen bellenilmedik şertlerde ulanylmagy;

f) islendik atom energiýasyny we böleklere bölünýän maddalary ulanmak sebäpli radiasiýanyň ýa-da radioaktiw ýokuşmanyň göni ýa-da gytaklaýyn täsiriniň netijesinde;

g) harby hereketleriniň ýa-da harby çäreleriniň we olaryň zyýan-ly netijeleriniň, raýatçylyk urşunyň, halk tolgunyşyklarynyň, zähmet jedelleriniň netijesinde ýüze çykan ýitgileriň;

h) gämini we ekipažy saklamagyň çykdaýylary;

i) tehniki ulanyş kadalary bilen bellenenden artyk ýolagçylaryň we agyr ýüküň daşalmagy;

j) hökümet edaralary tarapyndan ätiyaçlandyrylan gämä ýetirilen ýitgileriň, diňe ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryş şertnasy boýunça jogapkärçilik çekýän zeled çeken gäminiň hapalanmak howpuny ýok etmek ýa-da aýyrmak üçin geçirilen çäreleriň netijesinde ätiyaçlandyrylan gäminiň ýok bolmagynyň ýa-da zeled çekmeginiň ýitgilerinden başga.

Ýokardaky sanalan sebäpler boýunça ýüze çykan heläkçilik wagtyndaky frahtyň ýitirilmeginden emele gelen ýitgileriň öwezi dolunmaga degişlidir.

Öwezini dolmagyň möçberi frahtyň bir gije-gündize ylalaşylan möçberini heläkçilik ýagdaýynda duran günleriniň sanyna, doly 3 gije-gündizi aýyrmak bilen, köpeltmek arkaly hasaplanylýar, ýöne, eger başgaça ylalaşylmadyk bolsa, heläkçilik ýagdaýynda 180 günden köp durmaly däl.

Heläkçilik ýagdaýynda durmagyň möhleti ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň bolan wagtyndan hasaplanylýar we halas ediş amallaryny we ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň netijesinde bolan zeelleriň önüni almak boýunça bejeriş işlerini öz içine alýar.

Gämini bejerilýän ýerine äkitmegiň wagty ätiyaçlandyryş ýagdaý sebäpli, gämi gatnawyny bes etmäge mejbur bolup, derrew bejeriş işlerine äkidilmeli şertinde heläkçilikde duruş möhletine girizilýär.

Ätiyaçlandyryş ýagdaýy sebäpli zeelleri aýyrmak boýunça bejerişde gäminiň durmagy netijesinde frahty ýitirmegiň ýitgileri, bu bejeriş ätiyaçlandyryş şertnamasynyň möhleti tamamlanandan soň 24 aýyň dowamynda geçirilen bolsa dolunýar.

Frahty ýitirmegiň ýitgileri gämi doly (hakykatda ýa-da gurluşy babatda) ýok edilen ýagdaýynda tölenilmeyär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylanda ätiyaçlandyryýan ätiyaçlandyryjynyň haýyşy boýunça töwekgelçiligiň derejesini kesgitlemek üçin gerek bolan islendik maglumatlary bermäge borçludyr.

Ätiyaçlandyryjynyň bir ätiyaçlandyryş ýagdaýy sebäpli ýüze çykan ähli ýitgiler boýunça jogapkärçiligi ätiyaçlandyryş pul möçberi bilen çäklendirilýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy ätiyaçlandyryýanyň ýazmaça görnüşindäki arzasynyň esasynda gämi hakynda aşakdaky takyk maglumatlary görkezmek bilen baglaşylýar:

- onuň kysymy, baýdagy, gurulan ýyly, görkeziji topary, umumy sygymy;
- ätiyaçlandyryş pul möçberini (gämi boýunça we goşmaça enjam boýunça aýratynlykda), ätiyaçlandyryş şertlerini, ätiyaçlandyryş möhletini – belli möhlete ýa-da bir gatnawa.

Bir gatnawa ätiyaçlandyrylanda gatnawyň başlanýan we tamamlanýan ýerleri, onuň dowamlylygy we girmeli ýerleri, möhlete ätiyaçlandyrylanda bolsa – ýüzüş sebiti we ätiyaçlandyryş möhleti görkezilýär.

Mundan başga-da, ätiyaçlandyryýan ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylanda ätiyaçlandyrylan obýektiň borçlaryna baha kesmek üçin özüne mälim bolan düýpli ähmiýetli ýagdaýlaryň hemmesi hakynda, şeýle hem ätiyaçlandyrylan emläkdäki islendik düýpli özgeriş, şonuň ýaly-da onuň zaýalanmak ýa-da ýok bolmak howpunyň artýandygy hakynda ätiyaçlandyryş guramasyna habar bermelidir.

Soňky ýagdaýda ätiyaçlandyryş guramasynyň ätiyaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) möçberiniň köpeldilmegini talap etmäge ýa-da birtaraplaýyn tertipde ätiyaçlandyryş şertnamasyny togtatmaga haky bardyr.

Gämi ätiyaçlandyryşa kabul edilende ätiyaçlandyryjy öz wekili-niň gatnaşmagy bilen dokda gämini gözden geçirmäge haky bar.

Ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryana ätiyaçlandyryş şahadatnamasyny (polisi) gowşurmaga borçludyr, mundan soň öňki ätiyaçlandyryşy tassyklaýan resminamalar güýjüni ýitirýärler.

Ätiyaçlandyryan ätiyaçlandyryja ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) diňe ätiyaçlandyryş şahadatnamasyny (polisi) alandan soň tölemäge borçludyr. Birinji ýa-da bir gezekki ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) wagtynda tölenýänçä ätiyaçlandyryjy öz borçlaryndan azatdyr. Eger ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) öz wagtynda geçirilmese, ätiyaçlandyryjy onuň geçirilmegi üçin iki hepdelik möhlet ýazmaça kesgitlep biler. Şonda gijä goýmagyň netijeleri hakynda görkezilmelidir. Eger möhlet geçenden soň ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çyksa we şu wagta çenli ätiyaçlandyryan baýrak (wznos) geçirmegi ýa-da göterimleri tölemegi gijikdirse, ätiyaçlandyryjy öz borçlaryndan boşadylýar.

Töwekgelçilik gaýtadan ätiyaçlandyryşa berlen ýagdaýynda ätiyaçlandyryş nyrlarynyň möçberleri halkara ätiyaçlandyryş bazaryndaky töwekgelçiligiň bahalanyşyny we gaýtadan ätiyaçlandyryş şertlerini hasaba almak bilen, taraplaryň ylalaşygy boýunça belleniýär.

Gämi ätiyaçlandyryanyň yglan eden pul möçberine ätiyaçlandyrylan hasap edilýär. Eger ätiyaçlandyryş pul möçberi ätiyaçlandyryş gymmatyndan ýokary bolsa, ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň çägi gäminiň ätiyaçlandyryş gymmaty bolup durýar.

Ätiyaçlandyryş pul möçberi ätiyaçlandyryş gymmatyndan pes bolsa, zeled ätiyaçlandyryş pul möçberiniň gäminiň ätiyaçlandyryş gymmatyna bolan gatnaşygynda tölenilýär.

Eger ätiyaçlandyryş gymmaty ätiyaçlandyryş şertnamasynda görkezilmese, onda ätiyaçlandyryan bilen ylalaşmagyň esasynda ätiyaçlandyryş gymmaty diýlip bu hili gäminiň ätiyaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylýan döwründe hereket edýän dünýä bazaryndaky bahalary hasap edilýär.

Şertnamada franşiza (şertli ýa-da şertsiz) göz önünde tutulyp bilner. Şertli franşiza bellende çekilen zeledniň möçberi franşizanyň möçberinden geçmeýän bolsa, ätiyaçlandyryjy çekilen zeled üçin jogapkärçilikden boşadylýar, eger onuň möçberi franşizanyň möçberinden geçýän bolsa, çekilen zeled dolulygyna öwezi dolunmaga degişli

bolýar. Şertsiz franşızada bolsa ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiligi, franşızany aýryp, çekilen zeleliň möçberi bilen kesgitlenilýär.

Franşıza taraplaryň ylalaşygy boýunça ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşylanda ätiýaçlandyryş pul möçberine göterim gatnaşygynda ýa-da doly ululykda belleniýär. Eger bir ätiýaçlandyryş ýagdaýy sebäpli birnäçe ýitgi çekilen bolsa, onda ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenen franşıza ätiýaçlandyryş öwezini doluş töleginiň möçberinden diňe bir gezek tölenilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasyny möhlete ýa-da gatnawa baglaşylýar. Möhlet ätiýaçlandyryşynda ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiligi ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen senelerde sagat 24.00-da (şertnamanyň berlen ýeriniň wagty boýunça) başlanýar we tamamlanýar. Eger ätiýaçlandyrylan gämi möhletiň tamamlanan wagtynda ýüzüşde bolsa ýa-da heläkçilik çekse, ýa gaçalga ýa-da giriş portunda bolsa, ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereketi gelmeli portuna gelyänçä uzaldylan hasap edilýär. Bu ýagdaýda ätiýaçlandyryjynyň şertnamanyň uzaldylan möhletine degişlilikde ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) almaga hukugy bar.

Gatnawa ätiýaçlandyrylanda ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiligi gäminiň ugraýan portunda urgasy çözüleniden ýa-da labyry taşlandandan soň başlanýar (eger ätiýaçlandyryş şertnamasynda başgaça gepleşilmedik bolsa) we barmaly portunda duralga gelip daýanandan soň ýa-da labyry taşlandan soň tamamlanýar.

Ätiýaçlandyryjy diňe ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenen ýüzüş sebitlerinde ýa-da diňe şol gatnaw boýunça ýüze çykan ýitgiler üçin jogapkärçilik çekýär. Gämi ýüzüş sebitlerinden çykan ýa-da ätiýaçlandyryş şertnamasynda şertleşilen ýoldan üýtgän ýagdaýynda (dewiasiýa) ätiýaçlandyryş ýatyrylýar. Emma şu we beýleki ýagdaýda gäminiň ýüzüş sebitinden çykýandygy ýa-da gatnawyň üýtgedilýändigini hakynda ätiýaçlandyryja habar berilse we eger ätiýaçlandyryjy tarapyndan soralan goşmaça ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) ätiýaçlandyryş tölemäge razy bolsa, onda ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş şertnamasyny güýjünde galdyryp bilýär.

Adam ömrünü, gämileri we ýüki halas etmek üçin bellenen ýoldan sowulmak ýa-da ýüzüş sebitinden çykmak, şeýle hem gatnawyň howpsuzlygyny üpjün etmek zerurçylygy sebäpli soňraky ýoldan

sowulmak ätiyaçlandyryş şertnamasynyň bozulandygyny aňlatmaýar. Şu hili islendik sowulmalar hakynda ätiyaçlandyryýan özüne belli bolan badyna ätiyaçlandyryja habar bermäge borçludyr.

Ätiyaçlandyryýan özüne belli bolan badyna töwekgelçilikde bolan düýpli üýtgeşmeler, ýagny gatnawyň saklanýandygy, gäminiň şertnamada göz önünde tutulan gitmeli ýolundan sowulýandygy, ýüzü sebitinden çykýandygy, ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylanda göz önünde tutulmadyk buzlarda ýüzyändigini, ätiyaçlandyrylan gäminiň beýleki gämileri tirkege alýandygy ýa-da ätiyaçlandyrylan gäminiň kärendä berilendigini we ş.m. hakynda ätiyaçlandyryja habar bermäge borçludyr.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylandan soň töwekgelçilikde bolan we töwekgelçiligiň möçberini köpeldýän üýtgeşmeler ätiyaçlandyryja ätiyaçlandyryş şertlerini üýtgetmäge we goşmaça ätiyaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) tölenilmegini talap etmäge hukuk berýär. Eger ätiyaçlandyryýan ätiyaçlandyryş şertleriniň üýtgedilmegine ýa-da goşmaça ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) tölemäge razy bolmasa, ätiyaçlandyryş şertnamasy töwekgelçilikde üýtgeşmeleriň bolan wagtyndan ýatyrylan hasap edilýär.

Ätiyaçlandyrylan gäminiň synag gatnawlaryny etmegi, heläkçilik düşen gämilere kömek etmegi ýa-da tirkege almagy, ýa-da onuň özüniň kömege mätäç bolup, başga gäminiň tirkeginde bolmagy, ýa-da tirkegde bolup ýüzmek ýerli adatlara ýa-da ätiyaçlandyryş şertnamasyna laýyk gelmegi ýaly ýagdaýlar töwekgelçilikde düýpli üýtgeşmeler diýlip hasaplanylmaýar.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylan wagtynda gäminiň toparynyň hereketiniň üýtgedilen, tamamlanan ýa-da duruzylan ýagdaýynda ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryş şertnamasyny wagtyndan oň ýatymaga haky bardyr. Ätiyaçlandyryýan ätiyaçlandyryjynyň wekiline ätiyaçlandyrylan gämini gözden geçirmäge mümkinçilik bermäge borçludyr. Gözden geçirilişiň netijeleri boýunça ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryş şertnamasyny ýatymaga hukugy bardyr. Gämi hakykatda doly ýa-da gurluş taýdan ýok bolan ýagdaýynda ätiyaçlandyryş şertnamasy ýatyrylýar.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň wagtyndan oň ýatyrylan ýagdaýynda ätiyaçlandyryýan ätiyaçlandyryş şertnamasyny ýatymazdan

bir aydan az bolmadyk möhletde öňünden ätiýaçlandyryja ýazmaça habar bermäge borçludyr.

Bu ýagdaýda baýrak (wznos), hasaplanylýan baýrak (wznos) bilen, işi alyp barmagyň çykdaýjylaryny aýyrmak arkaly, ätiýaçlandyryşyň hakyky möhleti üçin baýragyň (wznosyň) aratapawudy möçberinde gaýtarylýar.

§ 2.18.2. Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda taraplaryň borçlary

Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda ätiýaçlandyryýan ýa-da onuň wekili aşakdakylara borçludyr:

c) ýitginiň öňüni almak, ony azaltmak üçin mümkin bolan ähli çäreleri görmäge, şeýle hem zeled çeken gämini ätiýaçlandyryjynyň wekilleriniň gözden geçirmeklerine we ykrarnama düzmeklerine çenli abat saklanylmagyny üpjün etmäge, günäkär tarapa talap hukugyny bildirmäge;

d) ätiýaçlandyryjyny ýa-da onuň wekilini ätiýaçlandyryş ýagdaýy barada habardar etmäge;

ç) ätiýaçlandyryja bolan ýagdaý sebäpli zeledliň möçberlerini, hakykylygyny we sebäbini kesgitlemek üçin zerur resminamalary bermäge;

d) ätiýaçlandyryjynyň subrogasiýa hukugyny amala aşyrmaga (jogapkärçilik ätiýaçlandyryşyndan başga);

e) üçünji tarapyň özüne bildirilen nägileligi ýa-da talaby hakynda şobada ätiýaçlandyryja habar bermäge, degişli maglumatlary we resminamalary bermäge;

ä) ätiýaçlandyryşyň alamatlary bolan ýagdaýyň ýüze çykmagynyň sebäplerini anyklamak we zeledliň möçberini hasaplamak üçin beýleki zerur bolan resminamalary bermäge;

f) bolan ýagdaýyň netijelerini aýyrmak üçin abatlaýyş kärhanasyny (doky ýa-da gämi ussahanasyny) saýlamagy ylalaşmaga. Eger abatlaýyşyň wagty we ýeri ätiýaçlandyryjy bilen ylalaşylmadyk bolsa, ätiýaçlandyryş öwezini doluş töleginiň möçberi ätiýaçlandyryjy (ýa-da çekilen bilermenler) tarapyndan abatlaýyş üçin ýerlikli we maksada laýyk edilen çykdaýjylardan ugur alnyp kesgitlenilýär.

Abatlaýyşyň öwezi doluş bahasy gämini ätiyaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylan döwründäki ýagdaýyna getirmek üçin zerur bolan çykdaýjalaryň möçberi hökmünde seredilýär, munda gäminiň aýry bölekleriniň zeledini aýyrmagyň bahasy könelişmegini nazara almazdan dolunýar. Eger ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň netijesinde gämi gatnawyny duruzmaga we abatlaýyşa gitmäge mejbur bolsa, gämini abatlaýyş ýerine äkitmek we getirmek üçin esasly we maksada laýyk edilen çykdaýjalar dolunmaga degişlidir. Ähli beýleki ýagdaýlarda ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň netijesinde alnan zeledleri aýyrmak üçin gämini soňky giriş nokadyndan abatlaýyş ýerine äkitmegiň çykdaýjalary bu hili sürüp äkidiş wagtynda edilýän ulanyş çykdaýjalaryndan ýokary geçmeýän möçberde dolunýar.

Abatlaýyşyň bahasynyň öwezi dolunýan bölegine diňe zyýan çeken bölegine düşýän gäminiň gabarasyny arassalamak we reňklemek boýunça çykdaýjalar, gäminiň zyýanyny aýyrmagyň abatlaýyşy gäminiň gabarasynyň soňky reňklenmesinden soň 12 aýyň dowamyndan bolan şerti bilen girizilýär.

Gämini doka salmagyň we ondan çykarmagyň ýa-da elling bilen galdyrmagyň we düşürmegiň çykdaýjalary, şeýle hem gury doky ýa-da ellingi ulanmagyň çykdaýjalary, abatlaýyşyň dolunýan bahasyna dolulygyna abatlaýyş işlerinde diňe ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň netijelerini aýyrmaga gönükdirilen işler geçirilen bolsa girizilýär. Eger ätiyaçlandyryş şertnamasy bilen dolunýan zeledleriň abatlaýyşy ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň netijelerini aýyrmaga degişli bolmadyk işler bilen birlikde geçirilse, abatlaýyşyň dolunýan bahasyna gämini gury doka salmagyň we çykarmagyň ýa-da ellingiň kömegi bilen galdyrmagyň we düşürmegiň çykdaýjalarynyň 50%-i girizilýär. Munda öwezi dolunýan çykdaýjalaryň we gury doky ýa-da ellingi ulanmagyň hasaplamasy ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň netijesini aýyrmak üçin abatlaýyşa gerek bolan wagtdan ugur almak bilen, eger bu hili abatlaýyş aýratyn geçirilen bolsa, hasaplanylýar.

Gämi satylanda, eger gäminiň zyýanlaryny aýyrmak boýunça abatlaýyş geçirilmedik bolsa, ätiyaçlandyryşyň ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň netijesinde emele gelen zyýanyň dolunmagyna hukugy bar. Öwezini doluşyň möçberi ätiyaçlandyryş möhleti tamamlanmaka geçirilip bilinjek, ýöne ätiyaçlandyryş şertnamasynyň şertleri boýunça

dolunýan zeeller sebäpli gäminiň bahasynyň arzanlaýan möçberinden ýokary bolmadyk möçberde, abatlaýyşyň laýyk bahasyndan ugur alnyp kesgitlenilýär. Gämi bölme üçin satylanda bu bölümiň düzgünleri ulanylmaýar.

Doly ätiýaçlandyryş pul möçberinde, ýöne ätiýaçlandyryş nyrhyndan ýokary bolmadyk möçberde öwezini doluş tölegi aşakdaky ýagdaýlarda tölenilýär:

a) gämi hakykatda doly ýok bolanda (gämi dolulygyna ýok edilende we/ýa-da ätiýaçlandyryş üçin hemişelik ýitirilende);

b) gämi dereksiz ýitende (üç aýyň dowamynda gämi hakynda hiç hili habar bolmadyk we gämi hakyndaky soňky habar ätiýaçlandyryş şertnamasynyň möhleti tamamlanmaka alnan bolsa);

ç) gäminiň gurluş taýdan doly ýok bolan ýagdaýynda (gämini dikeltmek ýa-da abatlamak ykdysady taýdan maksada laýyk bolmasa).

Gäminiň gurluş taýdan doly ýok bolmagy, eger ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň netijelerini ýok etmek boýunça çykdaýjalaryň umumy möçberi gäminiň ätiýaçlandyryş nyrhynyň 100%-nden az bolmasa ykrar edilýär.

Ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň netijelerini ýok etmek boýunça çykdaýjalaryň möçberine gämini ätiýaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylan döwründäki ýagdaýyna dikeltmegiň bahasy, şeýle hem halas ediş we abatlaýyş ýerine çenli tirkege almagyň çykdaýjalary we umumy heläkçilikde gäminiň paýy boýunça gatançlary girizilýär.

Gäminiň doly ýok bolmagy ýa-da dereksiz ýitmegi boýunça ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenende, ätiýaçlandyryja tölenen pul möçberiniň çäklerinde ätiýaçlandyrylan gämä bolan eýeçilik hukugy geçýär.

Ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlandyrylan gämä bolan eýeçilik hukugyndan boýun gaçyran ýagdaýynda, ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi ýerlenen emlägiň bahasyny tutup galmazdan tölenilýär. Eger başga ylalaşyklar bolmasa, ätiýaçlandyryş ýagdaý sebäpli bolan çykdaýjalar ilki ätiýaçlandyryş tarapyndan tölenilýär, soňra ätiýaçlandyryjy tarapyndan dolunýar.

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini talap edende ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryş şertlerinde görkezilen ýagdaýyň bolandygyny resmi taýdan subut etmäge we ätiýaçlandyryja ätiýaçlandyryş öwe-

zini doluş töleginiň möçberini kesgitlemek üçin zerur bolan talap resminamalaryny bermäge borçludyr. Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini almak barasyndaky ätiýaçlandyryja bolan talap etmek hukugy, talaba bolan hukuk döränden Türkmenistanyň kanunçylygy arkaly bellenen hak isleg möhletiniň çäklerinde tölenilýär.

Eger ätiýaçlandyryýan:

a) ätiýaçlandyryş töwekgelçiligini bahalandyrmak üçin düýpli ähmiýeti bolan ýagdaýlar hakynda nädogry maglumatlary beren bolsa;

b) ätiýaçlandyryjyny töwekgelçilikde bolan düýpli üýtgeşmeler hakynda habardar etmedik bolsa;

ç) şu kadalarda görkezilen borçnamalaryny ýerine ýetirmedik bolsa, ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemekden boýun gaçyryp bilýär.

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemegiň meselesine garalanda, ätiýaçlandyryjynyň şertnamasy ýa-da ätiýaçlandyryşy tassyklaýan başga resminamany talap etmäge hukugy bar. Eger ätiýaçlandyryýan ýa-da peýda alyjy üçünji tarapdan öwezini doluş tölegini alan bolsa, ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş şertnamasynyň şertleri boýunça tölemeli pul möçberini bilen üçünji tarapdan alnan pul möçberiniň aratapawudyny töleýär.

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenende ätiýaçlandyryja tölenen pul möçberiniň çäklerinde ätiýaçlandyryýanyň ýa-da peýda alyjynyň ýetirilen zeled üçin jogapkär tarapa bolan talap hukugy geçýär.

Ätiýaçlandyryýan ýa-da peýda alyjy ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini alanda özünde bolan ähli resminamalary we subutnamalary ätiýaçlandyryja bermäge we bu hukugy ýerine ýetirmek üçin hemme etmeli zatlary ýerine ýetirmäge borçly. Eger ätiýaçlandyryýan ýa-da Peýda alyjy ýetirilen zeled üçin jogapkär tarapa bolan talap hukugyndan ýüz öwürse ýa-da onuň günäsi sebäpli bu hukugy amala aşyrmak mümkin bolmasa (zeled üçin günäkär tarapa bolan talap bildirmegiň möhletiniň geçirilmegi we ş.m.), onda ätiýaçlandyryjy degişli möçberde ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek borçlaryndan boşadylýar, töleg tölenen ýagdaýynda bolsa ätiýaçlandyryýan ýa-da peýda alyjy alnan öwezini doluş tölegini alnan gününden görkezilen göterimleri bilen gaýtaryp bermäge borçludyr.

II.XIX bab. Howa gämileriniň we awiagatnadyjylaryň jogapkärçiligini meýletin ätiýaçlandyryş şertnamasy

§2.19.1. Ätiýaçlandyryş şertnamasy we obýekti

Türkmenistanyň raýat we döwlet howa gämileriniň döwlet sanawynda hasaba alnan howa gämilerini, şeýle hem ýokarda aýdylyp geçilen ätiýaçlandyrylan howa gämisi tarapyndan üçünji tarapa ýa-da olaryň emläğine ýetirilip bilinjek zeled üçin awiagatnadyjynyň raýat jogapkärçiligini meýletin ätiýaçlandyryş şertnamalaryny Türkmenistanyň Döwlet ätiýaçlandyryş guramasy bilen ätiýaçlandyrylanlaryň arasynda baglaşmaklyk ýola goýlan.

Howa gatnatmalaryny we jemgyýetçilik bähbitleri bilen awiasion işleri ýerine ýetirmek üçin peýdalanylýan howa gämileri we beýleki awiasiya serişdeleri raýat awiasiyasyna degişlidir.

Türkmenistanyň ulanylýan kanunçylygyna laýyklykda aşakdaky edara görnüşli taraplar we şahsy adamlar ätiýaçlandyrylanlar hasaplanylýar:

- howa gämileriniň eýeleri, doly hojalygy ýöretmek ýa-da gündelik dolandyrmak hukugy bilen howa gämilerine eýeleik edýän adamlar;
- kärendeçiler, şeýle hem kanuny esaslarda howa gämilerine eýelik edýän beýleki adamlar.

Howa gämisi ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça şol emlägi gorap saklamakda kanuna, beýleki hukuk namasyna ýa-da şertnama esaslanýan bähbidi bolan tarapyň peýdasyna ätiýaçlandyrylyp bilner.

Awiagatnadyjynyň raýat jogapkärçiliginiň ätiýaçlandyryşy emläk bähbitlerine ýolagçylar gatnadylanda ýa-da ýükler daşalanda ulag serişdeleri peýdalanylýanda ulanylýan kanunçylyk arkaly göz önünde tutulan borçlaryny ätiýaçlandyryanyň tötänden bozmagy bilen zeled ýetirilen üçünji tarapyň peýdasyna geçirilýär.

Töwekgelçilik gaýtadan ätiyaçlandyryş geçirilende ätiyaçlandyryşyň şertleri we ätiyaçlandyryş nyrlarynyň möçberleri halkara ätiyaçlandyryş bazaryndaky töwekgelçiligiň bahalanyşyny we gaýtadan ätiyaçlandyryş şertlerini hasaba almak bilen, taraplaryň ylalaşygy boýunça bellenilýär.

Ätiyaçlandyrmada ulanylýan esasy adalgalary:

HG (howa gämisi) – ýeriň ýa-da suwuň üstündäki howa bilen özara hereket etmekden tapawutlylykda howa bilen özara hereket etmegiň hasabyna atmosferada saklanýan uçýan obýekt.

Howa gämisiniň heläkçilikli ýagdaýda abatlanmagy – hadysa ýüze çykanda zeper ýeteninden soň howa gämisiniň guratlygyny dikeltmek üçin ýerine ýetirilýän meýilnamadan daşarky abatlaýyş.

Agregat – howa gämisiniň şu bölek üçin gönüden-göni abatlaýyşyň aralygyndaky döwürde bellenen işlemek mümkinçiligi bolan we özi barada aýratyn pasport ýa-da formulýar resmileşdirilen düzüm bölegi. Howa gämisiniň hereketlendirijisi bir agregat hasap edilýär.

Howa gämisini dikeltmeklik tehniki taýdan mümkin bolmasa ýa-da ykdysady taýdan maksada laýyk bolmasa, şeýle hem ony göni maksady boýunça peýdalanmak mümkin bolmasa **howa gämisi gurluş taýdan hatardan çykan hasaplanylýar.**

Howa gämisiniň hiç bir agregaty öz göni niýetlenilişi boýunça mundan beýläk peýdalanylýp bilinmese, şol howa gämisi **doly ýok edilen hasaplanylýar.**

Uçuş – howa gämisiniň uçmak üçin bat alyp başlan ýa-da uçmaga synanyşýan pursatyndan başlap hasaplanylýan wagty aňladýar we howada bolunýan wagty öz içine alýar hem-de howa gämisi ýere gonandan soň bat almasyny doly tamamlan pursatynda tamamlanylýar.

Ugrukdyrmak – uçaryň öz hereketlendirijileriniň dartýş güýji astyndaky hereketi. Ugrukdyrmak howa gämisiniň wagtlaýyn durmagy sebäpli tamamlanan hasaplanylmaýar.

Şwartzowka – suwa gonmak we suwdan uçmak üçin niýetlenilen howa gämisi üçin uçuşda ýa-da ugrukdyrmakda däl-de, ýüzüşde bolmaklygy aňladýar we suwa goýberilmek we kenara çekip çykarmak töwekgelçiliklerini özünde jemleýär.

Ýer – howa gämisiniň uçuşda bolmaýandygyny, ugrukdyrylmaýandygyny we suwa şwartzowka edilmändigini aňladýar.

Ätiýaçlandyryanyň ätiýaçlandyryş şertnamasynda (polisinde) görkezilen howa gämisine eýelik etmek, ondan peýdalanmak we oňa ygtyýar etmek, şeýle hem ýolagçylar gatnadylan we ýükler daşalan mahaly ulag serişdeleri ulanylanda ulanylýan kanunçylygynyň tötänden bozulmagy netijesinde üçünji tarapa (ejir çekenlere) ýetirilen zelesiň öwezini dolmak borjy bilen baglanyşykly emläk bähbitleri ätiýaçlandyryş obýektleri bolup durýar.

Kadalara laýyklykda:

a) howa gämisiniň ulanylmagy, ondan islendik adamyň ýa-da zadyň gaçmagy netijesinde üçünji tarapyň ömrüne we saglygyna, şeýle hem ýüzleý ýagdaýda olaryň emlägine;

b) howa gämisiniň uçuş döwründe, ol gonan ýa-da ondan çykylan wagtynda ýolagçylara;

ç) hasaba alnan goş-golama ýa-da ýüke, şeýle hem ýolagçylaryň ýany bilen alyp gidýän zatlarýna ýetirilip bilinjek zeper üçin awiagatnadyjynyň raýat jogapkärçiligi ätiýaçlandyryş diýip kabul edilýär.

Howa gämileriniň ätiýaçlandyryşy:

baglaşylan ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça aşakdakylaryň, ýagny:

a) awiasion hadysanyň, dawanyň ýa-da bolmasa islendik beýleki maddalaşdyrylan wakanyň;

b) ýer titremesiniň, tupanyň, suw joşmasynyň ýa-da beýleki tebigy heläkçiligiň;

ç) howa gämisiniň ýa-da gönüden-göni oňa degişli bolan bölekleriň ogurlanylmagynyň (alnyp gaçylymagyndan başga);

d) ätiýaçlandyryş şertnamasy bilen aradan aýrylmadyk duýdansyz we önünden görülmedik beýleki wakalaryň netijesinde howa gämisiniň heläk bolmagyndan ýa-da oňa zeper ýetmeginden, şeýle hem ýitirmeginden ýeten zelesiň (göni ýitgileriň) ätiýaçlandyryan tarapyndan öweziniň dolunmagy göz önünde tutulýar.

Töwekgelçilikleriň ätiýaçlandyrylyşy ulanyşyň aýratynlykda seçilip alnan döwürleri üçin, ýagny uçuşda, ugrukdyrylan mahaly ýa-da açyk ýerde duranda, awiasion angarda, ýüzüş mahaly (ýer, şwartowka) hem, olaryň utgaşdyrylan görnüşinde hem geçirilýär. Dikuçarlar üçin

aşakdaky töwekgelçilikler: uçuş, ýer, şwartowka (işledilen ýa-da duruzulan hereketlendirijileri bilen), beýleki ýörite töwekgelçilikler: halas ediş işleri mahaly ýeriň, suwuň golaýynda asyl-asyll bolup durmak, nätanys meýdançalara gonmak we ş.m. degişlidir.

Ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryjanyň öňündäki jogapkärçiligiň çägi aşakdaky şertleriň biriniň esasynda taraplaryň ylalaşmagy boýunça bellenilýär.

A – howa gämisiniň hatardan çykmagy ýa-da dereksiz ýitmegi netijesinde zeled ýetirilende ätiyaçlandyryş.

Şu şertlerde ätiyaçlandyrylan mahaly howa gämisiniň doly (hakykatda ýa-da gurluş taýdan) weýran bolmagy ýa-da onuň dereksiz ýitmegi netijesinde ýüze çykýan zeledliň öwezini dolunýar.

B – howa gämisiniň weýran bolmagy, dereksiz ýitmegi ýa-da oňa zeper ýetmegi netijesinde zeled ýeten ýagdaýyna ätiyaçlandyryş.

Şu şertlerde ätiyaçlandyrylan mahaly howa gämisiniň doly (hakykatda ýa-da gurluş taýdan) heläk bolmagy bilen baglanyşykly çekilen zeledleriň, şeýle hem howa gämisiniň gurnamalaryna, onuň enjamlaryna we esbaplaryna zeper ýetmegi netijesinde ýüze çykan çykdajylaryň öwezini dolunýar.

Ç – heläk bolmagy ýa-da zeper ýetmegi netijesinde zeled ýetirilen ýagdaýyna ätiyaçlandyryş, şol sanda halas etmek boýunça çykdajylar.

Görkezilen jogapkärçilik bilen şertler howa gämisiniň doly (hakykatda ýa-da gurluş taýdan) heläk bolmagy ýa-da onuň dereksiz ýitmegi netijesinde ýüze çykýan zeledleriň öwezini dolmagy göz önünde tutýar. Mundan başga hem zeledliň öňüni almak (onuň möçberini azaltmak) boýunça zerur hem-de maksadalaýyk harçlanan çykdajylaryň we howa gämisini halas etmek boýunça çykdajylaryň öwezini dolunýar.

D – howa gämisine zeper ýetmegi netijesinde zeled ýeten ýagdaýyna ätiyaçlandyryş.

Ätiyaçlandyryşyň şu şertlerinde aşakdaky çykdajylaryň öwezini dolunmaga degişlidir:

a) howa gämisine ýeten zeperi düzedilende diňe zeper ýeten düzüm bölekleri we parçalary öwezini dolunmaga degişlidir;

b) eger çekilen zeled ätiyaçlandyryş şertnamasynyň şertleri boýunça öwezini dolunmaga degişli bolsa, zeledliň öňüni almak (möçbe-

rini azaltmak) we onuň möçberini kesgitlemek boýunça zerur bolan hem-de maksadalaýyk edilen çykdaýylar öwezi dolunmaga degişlidir.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwründe ýüze çykýan ähli zeeller babatda ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiligi ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen ätiýaçlandyryş pul möçberi bilen çäklenýär.

Ätiýaçlandyryş pul möçberi howa gämisiniň ätiýaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylýan pursatynda ylalaşyk ýa-da seljeriş taýdan baha bermegiň esasynda kesgitlenilýän hakyky bahasyndan geçmeli däldir. Ätiýaçlandyryş howa gämisini onuň doly bahasynda ýa bolmasa onuň belli bir böleklerini ätiýaçlandyrmaga haklydyr.

Ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy howa gämisi heläk bolan mahaly:

- gämi we hereketlendiriji doly weýran bolanda ýa-da dikeltmäge degişli bolmadyk mahaly, gämi we hereketlendiriji beýleki sebäpler boýunça ätiýaçlandyryş üçin dolanuwysyz ýitirilende,
- dikeltmek üçin çykdaýylar ätiýaçlandyrylýan desganyň ätiýaçlandyryş bahasyna ýetende ýa-da ondan artanda dolulygyna tölenilýär.

Üçünji tarapyň öňündäki jogapkärçiligiň ätiýaçlandyrylyşy

Baglaşylan ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryşanyň Kanuna görä islendik üçünji tarapyň maýyp bolmagy ýa-da aradan çykmagy, onuň emläginiň (şol sanda mallarynyň) ýok edilmegi ýa-da olara zeper ýetirilmegi netijesinde, görkezilen zelet gönüden-göni ätiýaçlandyrylan howa gämisi tarapyndan ýa bolmasa haýsydyr bir adam ýa-da şol gämiden gaçan zat bilen ýetirilen bolsa, üçünji tarapa öwezini dolmaga borçly bolan ätiýaçlandyryşanyň ýitgileriniň öwezini dolmagy göz önünde tutulýar.

Ýüze çykan mahaly peýdasyna ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan üçünji tarapa (ejir çekene) töleg tölemek barada ätiýaçlandyryjynyň borçlary ýüze çykýan waka ätiýaçlandyryş ýagdaýy diýlip ykrar edilýär.

Ulag serişdeleri ulanylan mahaly awiagatnadyjynyň hereket edýän kanunçylygy tötänden bozmagy netijesinde onuň emläk bähbit-

lerine ýetirilen zelesiň öwezini dolmak hakynda kanunçylyk arkaly bellenilen tertipde ätiyaçlandyryşana ejir çekeniniň emläk nägileligini bildirmeginiň ýagdaýy awiagatnadyjynyň raýat jogapkärçiliginiň ätiyaçlandyryşy boýunça ätiyaçlandyryş ýagdaýy diýlip hasaplanylýar.

Şular üçin ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy tölenilmeyär:

- islendik ýolagçynyň bedenine şikes ýetmegi (şol sanda onuň aradan çykmagy) üçin we/ýa-da islendik ýolagçynyň emlägine zelesiz ýetirilmegi üçin;
- iş beriji hökmünde ätiyaçlandyryşanyň jogapkärçiliginden we öz zähmet borçlaryny ýerine ýetiren mahaly işgärleriň ömrüne hem-de saglygyna ýetirilen zelesiň öwezini dolmak barada ätiyaçlandyryşanyň borçlaryndan gelip çykýan zelesiz üçin;
- howa gämisiniň bortunda zähmet borçlaryny ýerine ýetiren mahaly howa gämisiniň ekipažynyň islendik agzasynyň bedenine zeper ýetmegi (şol sanda onuň aradan çykmagy) üçin we/ýa-da ekipažyň islendik agzasynyň emlägine zelesiz ýetirilmegi üçin;
- howa gämisiniň bortunda bolan wagtynda hem, oňa ýüklenilen we ondan düşürilen wagtynda hem eýeçilik, kärende, lizing, karz almak ýa-da wagtlaýyn peýdalanmak şertlerinde ätiyaçlandyryşana degişli emläge ýetirilen zelesiz üçin.

Ýolagçylaryň önündäki jogapkärçiligiň ätiyaçlandyryşy

Ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiyaçlandyryşanyň Kanuna görä howa gämisinde bolan, oňa münen ýa-da ondan düşen wagtynda islendik ýolagçynyň bedenine şikes ýeten (şol sanda aradan çykan) ýagdaýynda, şeýle hem uçar heläkçiligi ýa-da howa gämisi bilen baglanyşykly dawa-jenjel netijesinde islendik ýolagçynyň ýüki hem-de şahsy goş-golamy zaýalanan we oňa zeper ýeten ýagdaýynda öwezi dolunmaly çykdajylaryň ätiyaçlandyryşana öwezi dolunmagy göz önünde tutulýar.

Aşakdakylaryň ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy tölenilmeyär:

- iş beriji hökmünde ätiyaçlandyryşanyň jogapkärçiliginden we zähmet borçlaryny ýerine ýetiren mahaly işgärleriň ömrüne hem-de saglygyna ýetirilen zelesiň öwezini dolmak barada ätiyaçlandyryşanyň borçlaryndan gelip çykýan zelesiz üçin;

- howa gämisinde zähmet borçlaryny ýerine ýetiren mahaly howa gämisiniň ekipažynyň islendik agzasynyň bedenine şikes ýetmegi (şol sanda onuň aradan çykmagy) we ekipažyň islendik agzasynyň emlägine zeledir ýetirilmegi üçin.

Ýük üçin jogapkärçiligiň ätiýaçlandyrylyşy

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryşyň Kanuna görä howa gämisinde daşalan döwründe hasaba alnan ýük ýok edilen, kem çykan ýa-da oňa zeper ýeten ýagdaýynda öwezini dolmaga borçly bolan ätiýaçlandyryşyň çykdajylarynyň öwezini dolmaklyk göz önünde tutulýar.

Aşakdakylar üçin ätiýaçlandyryş öwezini dolmasy tölenilmeýär:

- islendik ýolagçynyň howa gämisinde bolan wagtynda, oňa ýüklenilen we ondan düşürilen wagtynda howa gämisinde gatnatmak şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryşyň jogapkärçilik çekýän emlägine ýetirilene zeledir üçin;
- ýüküň tebigy ýitgisi, temperaturanyň, çyglylygyň ýa-da aýratyn ýagdaýlar we ýüküň tebigy hiliniň netijesinde çekilene zeledir üçin, munuň özi onuň ýok edilmegine, oňa zeper ýetmegine ýa-da onuň zaýalanmagyna (guramagyna, sykylmagyna, öz-özünüň otlanmagyna, heňlemegine we başgalara) getirse, ýüklere gurçuklar, gemrijiler, mör-möjekler bilen zeper ýeten mahaly, daşky gaby abat ýagdaýynda ýük kem çykan mahaly.

Ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak üçin ätiýaçlandyryja bellenen görnüşde ýazmaça arzany berýär. Arzada aşakdakylar görkezilmelidir:

- ätiýaçlandyryşyň ady, salgysy we bank maglumatlary;
- ätiýaçlandyryşyň zatlar we olaryň sany;
- howa gämisiniň serişdeleriniň kysymlary;
- bort belgileri;
- her bir howa gämisi boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberi;
- borda oturdylan enjamlaryň we ätiýaçlyk şaýlaryň sanawy hem-de bahasy;
- ätiýaçlandyryş döwri, uçuşlaryň ugurlary, ekipažlar baradaky maglumatlar;
- şertnamalar belgisi;

- töwegelçiligiň derejesi hakynda pikir öwürmek üçin düýpli ähmiýeti bolan beýleki maglumatlar.

Ätiyaçlandyryja arzadan başga ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak üçin ätiyaçlandyryň hukuk ukybyny tassyklaýan resminamalar, ätiyaçlandyryşa degişli howa gämisiniň eýesiniň ýa-da oňa eýelik edýäniň derejesi, şeýle hem «Howa gämisiniň döwlet tarapyndan hasaba alnandygy hakyndaky şahadatnama», «Howa gämisiniň uçuşlara ýaramlydygy hakyndaky şaýatnama», howa ulagynda howpsuzlygy üpjün etmek üçin döwlet hem-de pudagara dolandyryş edaralarynyň talap edýän resminamalary berilmelidir.

Howa gämisi ätiyaçlandyryşa kabul edilen mahaly ätiyaçlandyryjynyň wekiliniň ony gözden geçirmäge we soňa degişli resminamalar bilen tanyşmaga haky bardyr.

Anyk ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän möhleti taraplaryň ylalaşmagy boýunça bellenilýär. Ätiyaçlandyryş şertnamasy belli bir möhlete ýa-da uçuşa baglaşylyp bilner. Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän in ýokary möhleti bir ýyldan geçip bilmez.

Ätiyaçlandyryş şertnama baglaşylan güni sagat 24.00-da başlanýar we şertnamada göz önünde tutulan möhletiň in soňky gününde sagat 24.00-da tamamlanýar.

Ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiligi howa gämisiniň ätiyaçlandyryşa kabul edilmeginiň ätiyaçlandyryjy tarapyndan ýazmaça görnüşde tassyklanylýan pursatyndan başlap, ätiyaçlandyryň tarapyndan ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosynyň) (baýragyny (wznosyň) taraplar tarapyndan aýdylyp geçilen bir bölegini) töländigi resminamalar arkaly tassyklanylýan mahaly başlanýar.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy (polisi) diňe ätiyaçlandyryjynyň ýazmaça razylygy bilen şondaky geçiriş ýazgysyny (indosso) bermek arkaly başga tarapa ätiyaçlandyryň tarapyndan dolulygyna ýa-da kemkäsleýin berlip bilner.

Taraplaryň razylygy boýunça şertnama (polis) goşmaça ätiyaçlandyryň goşulyp bilner. Şu şertnama (polis) boýunça ätiyaçlandyryň sanyna garamazdan bir ýa-da ähli ätiyaçlandyryň bada ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň umumy möçberi şertnama (polis) tarapyndan bellenen çäklerden (ätiyaçlandyryş pul möçberlerinden, jogapkärçiligiň möçberlerinden) geçmez.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça taraplaryň borçlary

Ätiýaçlandyryýan aşakdakylara borçludur:

- ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan wagty yglan edilen ätiýaçlandyryş pul möçberleriniň esaslandyrylandygyny we ätiýaçlandyryş töwekgelçiliginiň derejesini tassyklaýan, talap edilýän ähli maglumatlary ätiýaçlandyryja bermäge;
- ätiýaçlandyryş töwekgelçiligine baha bermek üçin düýpli ähmiýeti bolan, özüne mälim bolan ähli ýagdaýlar barada ätiýaçlandyryja habar bermäge;
- hödürlenilýän ätiýaçlandyrylýan zatlar barada baglaşylan ýa-da baglaşylýan beýleki ätiýaçlandyryş şertnamalary hakynda ätiýaçlandyryja habar bermäge;
- ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen töwekgelçiliklerdäki düýpli üýtgeşmeleriň ählisi barada (çekilen zeelleriň öwezini dolmaga degişlidigine ýa-da degişli däldigine garamazdan, ätiýaçlandyrylan howa gämisiniň eýeçilige geçmegi, beýleki tarapa girewe ýa-da kärendä berilmegi hakynda, howa gämisine zeper ýetmegi we başgalar hakynda) ätiýaçlandyryja wagtynda habar bermäge;
- ätiýaçlandyryş üçin tölegi (ätiýaçlandyryş baýragy(wznosy) ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenen tertipde wagtynda tölemäge;
- haýal etmän, ätiýaçlandyryjyny bolup geçen ätiýaçlandyryş ýagdaýy hakynda habardar edip, soňra ätiýaçlandyrylan howa gämisi bilen ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagynyň wagty, ýeri hem-de ýagdaýlary hakynda jikme-jik maglumatlary görkezmek bilen ýazmaça habarnamany tassyklamaga;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda zeleliň önüni almak ýa-da möçberini azaltmak üçin ähli zerur bolan çäreleri görmäge;
- hukuk gorajy edaralara bolup geçen ätiýaçlandyryş ýagdaýy hakynda habar bermäge;
- ähli zerur maglumatlary habar bermäge, ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagynyň ýagdaýlaryny we çekilen zeleliň möçberlerini anyklamak üçin zerur resminamalary bermäge, ätiýaçlandyryş ýagdaýlaryny derňemegi geçirmekde ätiýaçlandyryja kömek etmäge;

- üçünji tarapyň özüne bildiren nägilelikleri hakynda haýal etmän ätiýaçlandyryja habar bermäge we şeýle nägileliklere ýa-da hak isleglere degişli ähli maglumatlary we resminamalary bermäge, şeýle hem haýsydyr bir jogapkärçiligi boýun almazlyga hem-de ätiýaçlandyryjynyň ýazmaça razylygy bolmazdan, haýsydyr bir tölegleri tölemezlige (ýa bolmasa wada bermezlige), ätiýaçlandyryja günäkär taraplar barada regres talaplaryny bildirmek hukugyny üpjün etmäge we ätiýaçlandyryjynyň bu hukugyny çäklendirip biljek hiç bir çäreleri görmezlige.

Ätiýaçlandyryjanyň aşakdakylara hukugy bar:

- şertnamanyň çäk edilýän bozulmasynyň senesine çenli azyndan bir aý önünden ätiýaçlandyryjyny hökman ýazmaça habardar etmek bilen, ätiýaçlandyryş şertnamasyny möhletinden ön bozmaga;
- ätiýaçlandyryjynyň şertnamanyň talaplaryny we şertlerini ýerine ýetirişini barlamga.

Ätiýaçlandyryjy aşakdakylara borçludur:

- ätiýaçlandyryjany ätiýaçlandyryşyň kadalary bilen tanyşdyrmaga;
- ätiýaçlandyryjan we onuň emläk ýagdaýy hakyndaky maglumatlary jar etmezlige;
- ätiýaçlandyryjan ätiýaçlandyryş şertnamasyny (polisini) ýitiren mahaly onuň öwezligini bermäge;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan we ätiýaçlandyryjan tarapyndan ýetirilen zeleliň möçberini bellemek üçin zerur bolan resminamalar berlen mahaly anyk ätiýaçlandyryş şertnamasy arkaly bellenen möhletiň dowamynda ätiýaçlandyryş güwänamasyny düzmäge;
- ätiýaçlandyryjana ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemäge «Ätiýaçlandyryş hakyndaky» Türkmenistanyň Kanuny arkaly bellenen esaslary boýunça ätiýaçlandyryş ýagdaýy hakynda güwänama düzüleninden soň 7 günüň dowamynda ätiýaçlandyryş tölegini tölemekden boýun gaçyrmaga;
- ätiýaçlandyryş şertnamasy möhletinden ön bozulanda «Ätiýaçlandyryş hakyndaky» Türkmenistanyň Kanuny arkaly bel-

lenilen tertipde ätiýaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) bir bölegini yzyna gaýtarmaga.

Ätiýaçlandyryjynyň aşakdakylara hukugy bar:

- ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň derňewlerini geçirmäge, gözden geçirmäge gatnaşmaga we ätiýaçlandyryş ýagdaýy bilen ýetirilen zeleliň möçberini kesgitlemäge;
- zeper ýeten emlägi halas etmäge ýa-da gorap saklamaga gatnaşyp, munuň üçin zerur çäreleri görmäge ýa-da görkezmäge;
- ätiýaçlandyryşyň habar beren maglumatlaryny, şeýle hem ätiýaçlandyryşyň şertnamanyň talaplaryny we şertlerini berjaý edişini barlamaga;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykmagy boýunça ygtyýarly edaralara resmi sowallary ýollamaga, üçünji tarapyň haýsydyr bir nägilelikleri boýunça ätiýaçlandyryşyň adyndan gepleşiklerde hem-de ylalaşyklarda çykyş etmäge, şeýle hem şol nägilelikler boýunça kazyýet işlerini ýöretmäge.

Aşakdaky ýagdaýlarda ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereketi bes edilyär:

- hereket etmegiň taraplar tarapyndan bellenilen möhleti geçende ýa-da ätiýaçlandyryşy ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça öz borçlaryny doly möçberde ýerine ýetirende;
- ätiýaçlandyryşyň ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) şertnamada bellenilen möhletlerde tölemese;
- gatnadyjy-daşajy ýolagçylary gatnatmaga we ýükleri daşamaga bolan hukukdan mahrum edilse;
- edara görnüşli tarap bolan ätiýaçlandyryşyň ýapylsa, «Ätiýaçlandyryş hakyndaky» Türkmenistanyň Kanuny arkaly göz önünde tutulan ýagdaýlar muňa girmeýär;
- şahsy tarap bolan ätiýaçlandyryşyň aradan çykan ýagdaýynda, ätiýaçlandyrylan zat barada hukuk oruntutary bolmasa;
- kazyýet tarapyndan ätiýaçlandyryş şertnamasyny hakyky däl diýip ykrar etmek hakyndaky çözüň kabul edilse.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy taraplaryň ylalaşmagy boýunça hem möhletinden öň ýatyrylyp bilner. Taraplar ätiýaçlandyryş şertnamasyny möhletinden öň ýatyrmak baradaky pikiri hakynda ätiýaçlandy-

ryş şertnamasyny ýatymagyň çak edilýän senesine çenli azyndan bir aý öňünden birek-birege ýazmaça görnüşde duýdurmalydyrlar.

Ätiyaçlandyryşanyň talap etmegi boýunça ätiyaçlandyryş şertnamasy möhletinden öň ýatrylanda ätiyaçlandyryjy oňa ätiyaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) çekilen çykdaýjylary tutup galmak bilen şertnamanyň geçmedik möhleti üçin gaýtaryp berýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy şu aşakdaky ýagdaýlarda hakyky däldir:

a) ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykandan soň baglaşylan pursatdan başlap;

b) ätiyaçlandyrylýan obýekt kazyýet hökümi esasynda bahasy tölenilmän elden almaga degişli emläk bolsa;

ç) Türkmenistanyň kanunçylygynda göz öňünde tutulan beýleki ýagdaýlarda.

Ätiyaçlandyrylan obýekte bolan eýeçilik hukugynyň üçünji tarapa geçmegi hakynda kazyýet çözügüt çykarandan soň hem şertnama hakyky däl diýlip ykrar edilýär.

§ 2.19.2. Ätiyaçlandyryş pul möçberi we ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy)

Howa gämisi ätiyaçlandyrylan tarapyndan yglan edilen pul möçberinde ätiyaçlandyrylan hasap edilýär.

Ätiyaçlandyryş pul möçberi hakyky bahasyndan ýokary bolsa, gäminiň hakyky bahasy ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň çägi bolup durýar.

Howa gämisiniň ätiyaçlandyryşy boýunça ätiyaçlandyryş şertnamasynda görkezilen baha ätiyaçlandyryş pul möçberidir.

Howa gämisiniň ätiyaçlandyryş bahasy diýlip könelmegini tutup galmak bilen, ätiyaçlandyryş baglaşylan pursatda şonuň ýaly derejedäki we ölçeğdäki täze howa gämisini satyn almagyň bahasyna ýa-da taraplaryň özara razylaşmagy boýunça howa gämisiniň bahasyna kabul edilýän nyrh kesmäge düşünilýär.

Ätiyaçlandyryş bahasy we ätiyaçlandyryş pul möçberi her bir howa gämisi boýunça ätiyaçlandyryş şertnamasynda aýratynlykda görkezilýär.

Ätiýaçlandyryş howa gämisiniň kysymyny, derejesini, ulanyş we tehniki häsiýetnamalaryny, tehniki ýagdaýyny, bahasyny, onuň könelmegini, uçuşlaryň çäginini hem-de ýygylgyny, ätiýaçlandyryşanyň işgärleriniň hünär derejesini we her bir anyk ýagdaýda düýpli bolan şertleri nazara almak bilen geçirilýär.

Ätiýaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) möçberi ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyryş nyrlaryna laýyklykda ätiýaçlandyryş pul möçberinden (jogapkärçilik möçberlerinden) ugur alnyp bellenilýär. Bir ätiýaçlandyryş şertnamasy bilen birnäçe töwegelçilikler boýunça howa gämisi ätiýaçlandyrylan mahaly umumy ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) töwegelçilikleriň aýry-aýry görnüşleri boýunça ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) jemlemek arkaly kesgitlenilýär (*1-nji goşundy*).

1-nji goşundy

Nyrh möçberleri

Nyrh möçberleri hasaplanylanda statistiki maglumatlary we bilermenlik taýdan baha bermegi seljermäge esaslanan ätiýaçlandyryş portfeliniň hödürülenilýän düzümi nazara alynýar. Awiakasko boýunça 2% we awiagatnadyjylaryň jogapkärçiligi boýunça 0,4%-den ybarat bolan hasaplanylýan ortaça ätiýaçlandyryş nyry anyk ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmagyň aýratynlyklaryny nazara alyp bilmez.

Her bir anyk ýagdaýda töwegelçiligiň derejesinden ugur almak bilen ätiýaçlandyryş tölegleriniň möçberleri bellenen wagty peseldiji (0,3-den 1-e çenli) we köpeldiji (1-den 5-e çenli) koeffisiýentleri ulanmak mümkin. Ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly nyrh möçberiniň ortaça möçberi howa gämisiniň ulanylýan möhletine, onuň tehniki ýagdaýyna we her bir anyk ýagdaýda töwegelçiligiň derejesine düýpli täsir edýän beýleki şertlere baglylykda degişli düzediş koeffisiýentlerine köpeltmek arkaly kesgitlenilýär.

Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) ätiýaçlandyryş tarapyndan ätiýaçlandyryş şertnamasynda görkezilen möhletniň dowamynda ätiýaçlandyryşyň hasaplaşyk hasabyna ýa-da pulhanasyna pullary geçirmek arkaly tölenilýär.

Taraplaryň ylalaşmagy boýunça ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) birwagtyň özünde ýa-da bölekleyin (her çäryekde we başgalarda) tölenilip bilner.

Doly däl aý üçin ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) doly aý hökümünde tölenilýär.

Ätiyaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberi ätiyaçlandyryjy tarapyndan ýok edilen, ýitirilen ýa bolmasa zeper ýeten ätiyaçlandyrylan howa gämisiniň hakyky (ätiyaçlandyryş) bahasyndan ugur alnyp kesgitlenilýär.

Awagatnadyjynyň raýat jogapkärçiligi barada ätiyaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberi her bir ätiyaçlandyryş ýagdaýy boýunça aňryçäk ätiyaçlandyryş pul möçberlerinden (jogapkärçiligiň möçberlerinden) we ätiyaçlandyryşana bildirilýän hak islegler boýunça orta atylýan pul möçberlerinden ugur alnyp kesgitlenilýär. Ätiyaçlandyryş şertnamasynda (ätiyaçlandyryş polisinde) görkezilen jogapkärçiligiň möçberleriniň çäklerinde goýberilen peýdalardan başga ätiyaçlandyryş ýagdaýyny düzgünleşdirmek bilen, ähli kazyýet harajatlary hemde çykdajylary hem tölenilip bilner.

Ätiyaçlandyryş pul möçberi ätiyaçlandyrylan howa gämisiniň hakyky bahasyndan pes bolan ýagdaýynda ätiyaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberi, eger taraplaryň ylalaşmagy boýunça başgaça belenilmedik bolsa, ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan pursatynda ätiyaçlandyryş pul möçberiniň desganyň hakyky bahasyna gatnaşygyna deňeçerlikde kesgitlenilýär.

Zerurlyk ýüze çykan ýagdaýynda ýüze çykan zeleliň sebäplerini we möçberini kesgitlemek üçin şeýle seljermäni geçirmegi talap eden tarapyň hasabyna seljerme geçirmek belenilip bilner.

Howa gämisi doly heläk bolan ýa-da dereksiz ýiten ýagdaýynda ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş pul möçberine deň mukdarda ätiyaçlandyryş tölegini töleýär.

Howa gämisine zeper ýeten ýagdaýynda:

- ätiyaçlandyryjynyň razylygy bolmazdan enjamlary söküp aýyrmak, daşamak ýa-da abatlamak boýunça hiç bir işe başlamaly däldir, munuň özi howpsuzlygyň bähbitleri üçin, howa gämisine mundan beýläk-de zeper ýetmeginiň önüni almak üçin zerur bolan ýagdaýlar ýa-da degişli dolandyryş edaralary tarapyndan çykarylan buýruklar mejburi ýagdaýda ýerine ýetirilýän ýagdaýlar muňa girmeyär;

- ätiýaçlandyryş pul möçberi howa gämisiniň ätiýaçlandyryş bahasyna deň bolanda, ätiýaçlandyryjy has tygşytly usul bilen çekilen şu aşakdaky çykdaýjylary töleýär:

Abatlaýyş işleri üçin hakykatda harçlanýlan çykdaýjylary, şol sanda:

a) kömekçi serişdeleri we ätiýaçlyk şaýlaryny, gurallary, ýan-gyç-çalgý serişdelerini satyn almak, howa gämisiniň bellenilen tehniki mümkinçilikleriniň işlenilip geçilmedik böleginiň şol mümkinçiliklere – ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykan pursatyna çenli has köp iş öndürjiligi bolan ölçegleriň biri boýunça gatnaşygyna deňeçerlikdäki möçberde howa gämisine gözegçilik etmek, ony synagdan geçirmek üçin çykdaýjylary;

b) abatlaýyşyň aralygyndaky mümkinçilikleriň çäklerinde zeper ýetmegi zerarly şol agregatlaryň işlenilip geçilmedik mümkinçiligine (sagatlar, tapgyrlar, gonuşlar) deňeçerlikde zawod şertlerinde abatlanýan ýa-da çalşyrylan her bir agregaty abatlamak üçin çykdaýjylary;

ç) zeper ýeten howa gämisiniň howpsuzlygyny we abat saklanlymagyny üpjün etmek boýunça çykdaýjylary;

d) işçileri, serişdeleri, ätiýaçlyk şaýlaryny we agregatlary zeper ýeten howa gämisiniň bolýan ýerine eltme, şeýle hem hadysanyň bolan ýerinden binýatlyk aerodroma (abatlaýyş kärhanasyna) çenli uçup gelmek boýunça çykdaýjylary;

e) howa gämisi önüni alyp bolmajak güýjüň täsiri bilen ýa-da ýalňyşlyk netijesinde haýsydyr bir ýerde gonsa we şol ýerden uçmak mümkin bolmasa, şeýle ýagdaýda howa gämisini sökmek boýunça çykdaýjylary, şeýle hem haýsy görnüşüň has maksadalaýyklygyna baglylykda, howa gämisini binýatlyk aerodroma ýa-da howa gämisini ulanmak üçin ýaramly bolan, hadysanyň bolan ýeriniň golaýyndaky aerodroma gaýtaryp getirmek üçin akyllý-başly çykdaýjylary;

Ätiýaçlandyryş öz güýçleri bilen howa gämisini abatlaýan ýagdaýynda ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiligi zeper ýeten zatlary çalyşmak hem-de abatlamak üçin zerur bolan şaýlaryň we serişdeleriň hakyky bahasyndan we zähmete hak tölemek üçin çykdaýjylardan artyk bolup bilmez. Mümkin bolan goşmaça haklary, baýraklary we iş wagtyndan daşary işlenilendigi üçin haklary tölemek bilen baglanyşykly çykdaýjylaryň üsti dolunmaýar.

Abatlamak we çalyşmak ätiyaçlandyryňanyň öz güýçleri bilen ýerine ýetirilmeyän bolsa, ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiligi, eger baýraklary we iş wagtyndan artyk işlenilendigi üçin haklary tölemek öňünden ätiyaçlandyryjy bilen ylalaşylmadyk bolsa, olary goşmazdan, ätiyaçlandyryana berilýän hasaplar bilen tassyklanylýan işleriň hakyky bahasy bilen çäklenýär.

Mundan başga hem zeper ýeten bölekleri ýa-da zeper ýeten howa gämisini abatlaýyş ýerine äkitmegiň hem-de olaryň haýsynyň ýakyndadygyna baglylykda, soňra howa gämisiniň heläkçiligiň bolan ýeriniň golaýyndaky aeroporta ýa-da ýerleşýän ýerindäki aeroporta gaýtarylyp getirilmeginiň bahasy çekilen zeleliň möçberine goşulýar. Şonda daşamak ähli usullaryň iň tygşytlysy bilen amala aşyrylmalydyr. Howa gämisiniň aýry-aýry bölekleriniň ýitirilmegi we olara zeper ýetmegi üçin ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiligi hiç bir ýagdaýda howa gämisiniň doly heläk bolmagy üçin ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiliginiň çäklerinden geçmeli däldir.

Ätiyaçlandyryan şol bir ätiyaçlandyrylýan obýektiň hakyky bahasyndan geçýän möçbere birnäçe ätiyaçlandyryjy bilen ätiyaçlandyryş şertnamasyny (goşa ätiyaçlandyryş) baglaşan ýagdaýynda şol zadyň ätiyaçlandyryşy boýunça onuň ähli ätiyaçlandyryjylardan alýan ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy onuň hakyky bahasyndan geçmeli däldir. Şonda ätiyaçlandyryanlaryň her biri şol ätiyaçlandyryňanyň görkezilen desgany ätiyaçlandyrmagyň ähli şertnamalary boýunça umumy ätiyaçlandyryş pul möçberine öz baglaşan şertnamasy boýunça ätiyaçlandyryş pul möçberiniň gatnaşygyna deňeçerlikdäki möçberde ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy töleýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynda başgaça görkezilmedik bolsa, ätiyaçlandyryş ýagdaýy bilen baglanyşykly ähli çykdaýlary ilkibaşda ätiyaçlandyryan çekýär, soňra ätiyaçlandyryjy tarapyndan onuň öwezi dolunýar, howa gämisiniň dolulygyna heläk bolmagy muňa girmeyär.

Nägileligiň bildirilmegi baradaky resminamalar arkaly ýazmaça tassyklama ätiyaçlandyryan tarapyndan alnan pursatyndan başlap emläk nägilelikleri bildirilen hasap edilýär.

Ömre we saglyga ýetirilen zeled üçin öwezini doluş tölegi, durmuş ätiyaçlandyrmasy, durmuş üpjünçiligi boýunça we şahsy äti-

ýaçlandyryş şertnamasy boýunça oňa degişli bolan pul möçberlerine garamazdan, ejir çekene tölenilýär.

Eger ýetirilen zeleliň öwezini dolmagyň Türkmenistanyň Raýat Bitewi kanunyna laýyklykda bellenen möçberi ätiýaçlandyryş şertnamasy arkaly bellenen jogapkärçiligiň çäklerinden geçýän bolsa, onda şeýle ýagdaýlarda ejir çekeniň gönüden-göni zelel ýetiren gatnadyja ýetirilen zeleliň goşmaça öwezini dolmagy hakyndaky hak isleg bildirmäge haky bardyr.

Ätiýaçlandyryş tölegi resminamalary we ätiýaçlandyryjy tarapyndan düzülen ätiýaçlandyryş güwänamasyny (*2-nji goşundy*) goşmak bilen, ätiýaçlandyryjyň (peýda alyjynyň) ätiýaçlandyryş tölegi hakyndaky ýazmaça görnüşindäki arzasy (*3-nji goşundy*) esasynda ätiýaçlandyryjy tarapyndan tölenilýär.

Ätiýaçlandyryş tölegi hakyndaky arzanyň ýanyna aşakdakylar goşulýar:

- ätiýaçlandyryş şertnamasy(polisi);
- howa gämisi bilen bolup geçen hadysalaryň hasaba alnandygy hakyndaky resminamalar, şol sanda, eger munuň özi tehnik taýdan mümkin bolsa, uçuş maglumatlarynyň düşündirişi we uçuş listi (uçuş üçin tabşyryk);
- howa gämisine zeper ýetenden soň ony gözden geçirmegiň tehnik güwänamasy, ol heläk bolan ýagdaýynda bolsa howa gämisiniň hasapdan çykarylmagynyň güwänamasy;
- ätiýaçlandyryjyň ätiýaçlandyryş barada bähbidiniň bardygyny tassyklaýan, howa gämisine onuň eýeçilik (eýelik etmek, peýdalanmak) hukugynyň bardygyna güwä geçýän ýa-da howa gämisi heläk bolan ýa-da oňa zeper ýeten ýagdaýynda onuň eýesiniň öňündäki jogapkärçiliginiň möçberini belleýän resminamalar;
- ätiýaçlandyryjynyň bilermenleri we işleri ýerine ýetirijiler bilen deslapdan ylalaşylan, ätiýaçlandyryş öwezini dolmasynyň möçberini esaslandyrmak üçin zerur bolan, heläkçilik baradaky abatlaýyşyň meýilnamasy hem-de çykadjylaryň sanawy;
- ätiýaçlandyryş ýagdaýlaryna we hakykatda ýetirilen zelele degişli beýleki resminamalar (töleg resminamalary, hyzmat-

lar we işler üçin şertnamalar, karta-naryadlar we başgalar), ätiýaçlandyryşdan ýetirilen zeledi üçünji tarapyň peýdasyna tutup almak hakynda kazyýetiň çözüdi.

2-nji goşundy

**Howa gämileriniň we awiagatnadyjylaryň
jogapkärçiliginiň ätiýaçlandyrylyşy boýunça
ätiýaçlandyryş ýagdaýy hakynda
GÜWÄNAMA**

Ätiýaçlandyryşan _____
(guramanyň ady, F.A.Aa.)

(Ätiýaçlandyryjynyň işgäriniň wezipesi, F.A.Aa.)

Ätiýaçlandyryşyň 20__ ýylyň _____ aýynyň «__» arzasy esasynda şu güwänamany düzüldi:

Değişli resminamalaryň esasynda aşakdakylar belgenildi:

- üçünji tarapa
- ätiýaçlandyrylan howa gämisine
- ýolagça
- ýüke (gereginiň aşagyny çyzmaly) 20__ ýylyň _____ aýynyň «__»

bolup geçen _____
(ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ady)

_____ netijesinde zelel ýetirildi (ýok edildi)

Ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň häsiýetnamasy we onuň sebäbi _____

Ätiýaçlandyryş pul möçberini tassyklaýan resminamalar:

Polis №

--

Inwoýs №

--

Zelediň ýüze çykan ýagdaýyny tassyklaýan resminamalar:

Bolup geçen hadysa hakynda bellik etmek bilen, ulag ýanhatlary:

Awia

--

Konosament

--

Baş güwänama

--

Awia gullugyň täjirçilik güwänamasy _____

Garaşsyz bilermenleriň güwänamasy _____

Kasko boýunça ýetirilen zeleeň möçberini kesgitlemek

Howa gämisiniň ady	Hakyky bahasy	Ätiýaçlandyryş pul möçberi	Zeper ýetmegiň teswiri	Ätiýaçlandyryş ýagdaýy netijesinde nyrhynyň gaçmagynyň görterimi	Ýetirilen zeleeň möçberi

Jogapkärçilik boýunça ýetirilen zeleeň möçberini kesgitlemek

Ätiýaçlandyryş ýagdaýynyň ady	Jogapkärçilik möçberi	Zeper ýetmeginiň teswiri	Ýetirilen zeleeň möçberi

Ätiýaçlandyryjy _____ (goly) M.Ý.
 Ätiýaçlandyryjanyň wekili _____ (goly) 20__ ýylyň _____ aýynyň «__».

3-nji goşundy

Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramasyna
 _____ tarapyndan
 (Ätiýaçlandyryjanyň ady we salgysy)

ARZA

_____ bolup geçen _____
 (ýyly, aýy, güni) (ätiýaçlandyryş wakasynyň häsiýetini görkezmeli
 sebäpli _____ ätiýaçlandyryşy boýunça
 (ätiýaçlandyryşyň görnüşi)

ätiýaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemegiňizi Sizden haýyş edýärim.

Arza şu resminamalary goşýaryn:

20__ ýylyň _____ aýynyň «__»». _____
(Ätiyaçlandyryşanyň goly)

Ätiyaçlandyryş güwänamasy ýokarda görkezilen resminamalar ätiyaçlandyryja gelip gowşandan soň ätiyaçlandyryjy tarapyndan düzülýär we tassyklanylýar.

Ätiyaçlandyryjynyň hasabyndan ätiyaçlandyryş töleginiň möçberini hasapdan çykarylan gün töleg günü hasap edilýär.

Ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy ähli ätiyaçlandyryş pul möçberine barabar dolulygyna tölenileninden soň ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereketi täze şertlere şertnama baglaşylýança durzulýar ýa-da bes edilýär. Eger ätiyaçlandyrylan zat üçin ätiyaçlandyryş öwezini dolmasy ätiyaçlandyryş pul möçberinden geçmeýän möçberde tölenilen bolsa, onda ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereketi onuň tamamlanýan senesine çenli dowam edýär, şonda ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiligi ätiyaçlandyryş pul möçberini bilen tölenilen ätiyaçlandyryş öwezini dolmasynyň arasyndaky tapawuda deň möçberde kesgitlenilýär.

Ätiyaçlandyryja ätiyaçlandyryş öwezini dolmasynyň tölenilmegi baradaky talap Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen hak-isleýiş möhletiniň içinde, töwekgelçilik gaýtadan ätiyaçlandyryşa geçirilen ýagdaýynda bolsa, halkara kadalaryna laýyklykda bildirilip bilner.

Ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny töläň ätiyaçlandyryja öz töläň pul möçberleriniň çäklerinde ätiyaçlandyryşanyň ýa-da ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny alan beýleki adamyň ýetirilen zeled üçin jogapkär adama bolan talap hukugy geçýär.

Ätiyaçlandyryşanyň özünde bar bolan ähli resminamalary we subutnamalary ätiyaçlandyryja bermäge we şol hukugy amala aşyrmak üçin zerur bolan ähli resmilikleri ýerine ýetirmäge borçludur. Eger ätiyaçlandyryşanyň ýetirilen zeled üçin jogapkär adama özüniň talap hukugyndan boýun gaçyryşy bolsa ýa-da şol hukugy amala aşyrmak onuň günäsi bilen mümkin bolmasa (nägilelikleri bildirmek möhletiniň geçmegi we başgalar), onda ätiyaçlandyryjy degişli möçberde ätiyaçlandyryş öwezini dolmasyny tölemek borjundan boşadylýar.

Aşakdakylar ätiýaçlandyryş töleginiň möçberine goşulmaýar:

- goýberilen peýda ýa-da ätiýaçlandyryş ýagdaýyndan soň ätiýaçlandyrylan howa gämisini ýa-da onuň aýry-aýry agregatyňy ulanmagyň mümkin dældigi bilen baglanyşykly goşmaça çykadjylar;
- howa gämisi dereksiz ýiten ýagdaýynda agtaryş işleri üçin çykadjylar;
- bu işler heläkçilik netijesindeki abatlaýyş işleri bilen utgaşyp gelyän bolsa, howa gämisini gaýtadan enjamlaşdyrmak, döwrebaplaşdyrmak, goşmaça işläp geçmek üçin harajalar, şeýle hem ätiýaçlandyryş ýagdaýy bilen baglanyşygy bolmadyk, ýöne ätiýaçlandyryş ýagdaýy bilen baglanyşykly heläkçilik sebäpli abatlaýyş işleri geçirilende ýüze çykarylan zeper ýetmeleri abatlamak üçin harajatlar;
- ätiýaçlandyryşyň ýetirilen zeleliň öwezini dolmak tertibinde töleýän pul möçberleri.

II.XX bab. Oba hojalyk pudagynda ätiýaçlandyryş

§ 2.20.1. Oba hojalyk emläginiň meýletin ätiýaçlandyrylyşy

Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramalary Türkmenistanyň edara görnüşli we şahsy taraplary, şeýle hem oba hojalyk önümlerini öndürýän daşary ýurt döwletleri bilen oba hojalyk emläginiň ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşýarlar.

Ätiýaçlandyryş desgalary

Aşakdakylar oba hojalyk emläginiň ätiýaçlandyryş desgalarydyr:

- 6 aýlykdan ýokary gara mallar, doňuzlar, öý guşlary, bal ary maşgalasy;
- 1 ýaşdan ýokary atlar, düýeler, goýunlar we geçiler;
- binalar, desgalar, oba hojalyk tehnikasy, enjamlar we ulag serişdeleri (traktorlar, kombainlar, buldozerler), önümler, çig mal, serişdeler we beýleki emläkler.

Aşakdakylar ätiýaçlandyrylmaýar:

- keselli mallar, şeýle hem soňky gezek brusellýoz, inçekesel ýa-da leýkoz barada barlaglar geçirileninden soň şol keseller bilen kesellän diýlip anyklanylýan mallar;
- seretmek we saklamak zooweterinariýa düzgünlerini bozmak bilen amala aşyrylýan mallar;
- ýokanç keseller boýunça karantin bellenen ýerdäki mallar, şol keseli özüne kabul etmeýän görnüşdäki mallar muňa girmeyär;
- düýpli gurluşygy tamamlanmadyk desgalar;
- ýeriň opurylmagy, süýşmegi, suw joşmasy we beýleki tebigy betbagtçylyklar howp salýan zolakda bolan binalar, desgalar we beýleki emläk bellenen tertipde şeýle howp hakynda ygylan edilen ýa-da ygtyýarly edaralar (gidrometerologiýa gullugynyň edaralary we başgalar) tarapyndan howply ýagdaýy tassyklaýan degişli resminama (ykrarnama, netijenama we başgalar) düzülen pursatyndan başlap;
- haýsydyr bir hojalyk hajatlary üçin peýdalanmaga ýaramsyz bolan wagtlaýyn çagşan jaýlar;
- iş agaçlary, resminamalar, nagt pullar, gymmatly kagyrlar, gymmat bahaly daşlar, gymmat bahaly metallardan ýasalan önümler, kolleksiyalar, suratlar, özboluşly we gadymy zatlar, radio-tele-wideo-foto-kino-elektron enjamlary, saz gurallary.

Mallaryň ätiýaçlandyryşy ýangyn, hasarat, tupan, siliň gelmegi, suwuň joşmasy, ýyldyrymyň urmagy, keselleriň (şertnamada görkezilen) netijesinde heläk bolan, keselleriň ýaýramagynyň önüni almak maksady bilen mejburi soýulmagy ýa-da başy kesilmegi, ýok edilmegi ýagdaýynda geçirilýär.

Binalaryň, desgalaryň we beýleki emlägiň ätiýaçlandyryşy ýangyn, suw joşmasy, ýer titremesi, çabga, hasarat we siliň gelmegi netijesinde ýok bolmagy ýa-da zyýan ýetmegi ýagdaýynda geçirilýär.

Aşakdakylar ätiýaçlandyryş ýagdaýyna degişli däldir:

- ýangyn döretmedik bolsa elektrik togunyň gysga utgaşmasy netijesinden elektrik gurallarynyň ýok bolmagy we zyýan ýetmegi (ýyldyrym urgusyndan beýleki ýagdaýlarda);

- maşynlaryň we gurnawlaryň özüniň weýran bolmagyna getir-medik bolsa güýç beriji, iş we beýleki maşyndyr gurnawlaryň aýratyn bölekleriniň, şaýlarynyň döwürmegi;
- mallaryň pes hilli iým iýip zäherlenmekden heläk bolmaklary (weterinariýa barlaghanalarynyň barlagynyň esasynda);
- gurluşyk işleri geçirilip durka ýa-da gurluşykda goýberilen ýetmezçilikler, gurnama kemçilikler we düzgün bozulmalar netijesinde gurluşyk gurnamalarynyň (diwar, üstüniň ortük-leri) ýykymalary netijesinden emlägiň ýok bolmagy (zyýan ýetmegi).

Ätiýaçlandyryş şertnamasy 1 ýyla çenli we kesgitlenmedik möhlete baglaşylýar.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyryýanyň 2 nusgadaky ýazmaça arzasynyň № 1-OH, № 2-OH (*1–2-nji goşundylar*) esasynda ätiýaçlandyrylýan emlägi hut özüniň gözden geçirmegi arkaly baglaşylýar. Arzanyň birinji nusgasy ätiýaçlandyryjyda galýar, ikinji nusgasy bolsa meýletin ätiýaçlandyryş hakyndaky arza alnandan soň 5 günden gijä galynman hasaplanylýan ätiýaçlandyryş tölegleri (baýraklary) we olary tölemegiň möhletlerini görkezme bilen, ätiýaçlandyryşana gaýtarylyp berilýär. Ätiýaçlandyryş tölegleri (baýraklary) tölenende ätiýaçlandyryjy şertnamanyň bir nusgasyny ýa-da ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny (polisini) berýär. №3-OH, №4-OH görnüşlere laýyklykda ätiýaçlandyryş şahadatnamasynyň (polisiniň) berilmegi ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmagyň tas-syknamasydyr (*3–4-nji goşundylar*).

Binalaryň, ulag serişdeleriniň, enjamlaryň, önümleriň we beýleki emläkleriň ätiýaçlandyryş şertnamalary emläkleriň ähli görnüşleri hem-de onuň aýratyn toparlary (aýratyn desgalar, emlägiň görnüşleri) barada baglaşylýp bilner.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereketi şertnama baglaşylan güni sagat 24.00-da başlanýar we şertnamada göz önünde tutulan möhletiň ahyrky güni sagat 24.00-da tamamlanýar.

Töwekgelçilikler gaýtadan ätiýaçlandyryşa geçirilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryşyň şertleri we ätiýaçlandyryş nyrlarynyň möç-

berleri halkara ätiyaçlandyryş bazaryndaky töwekgelçilikleriň bahalanyşyny we gaýtadan ätiyaçlandyryş şertlerini hasaba almak bilen, taraplaryň ylalaşygy boýunça belleniýär.

Ätiyaçlandyryş şahadatnamasy (polisi) ýitirilen ýa-da ýok edilen ýagdaýynda kanunçylyga laýyklykda ýitirilen diýilip yglan edilende ätiyaçlandyryşanyň ýazmaça arzasy boýunça öwezligini bermegiň çykdaýylaryny tölemäge borçlanmagy bilen onuň öwezligi berilýär.

1-nji goşundy
№1-OH görnüş

(ätiyaçlandyryş guramasynyň ady)

**Oba hojalyk emläginiň meýletin ätiyaçlandyrylyşy barada
A R Z A**

Ätiyaçlandyryşan _____
 şu kadalarda göz önünde tutulan şertlerde _____ möhlete
 onuň bahasynyň _____ göteriminde _____
 (ýazmaça)

manat möçberde emlägi meýletin ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmagy haýyş edýär.

Şertnamanyň aýratyn şertleri _____

(«seçip almak arkaly ätiyaçlandyryş», «ogurlanan ýagdaýynda ätiyaçlandyryş» haýsy ýagdaýlardan ätiyaçlandyrylýandygyny görkezmeli)

**Ätiyaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) möçberiniň hasaplamasy
we oba hojalyk emläginiň bahasy**

N	Oba hojalyk emläginiň görnüşi	Oba hojalyk emläginiň bahasy	Oba hojalyk emläginiň ätiyaçlandyrylan göterimi	Ätiyaçlandyryş pul möçberini	Ätiyaçlandyryş wznosynyň (baýragynyň) göterimi	Hasaplanýlan ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary) (4 süt x 5 süt) 100
1	4	5	6	7	8	9
Hasaphana taýdan hasaba alnyş we hasabatlylygyň maglumatlary esasynda						

Hasaphana taýdan hasaba alnyş we hasabatlylygyň maglumatlary bolmadyk ýagdaýynda						
--	--	--	--	--	--	--

1. Binalar, desgalar, çekiji enjamlar
2. Oba hojalyk tehnikasy we gurallary, ulag serişdeleri
3. Önümler, çig mal, materiallar

Jemi _____
 ätiýaçlandyrmaga degişli emlägiň bahasy (ätiýaçlandyryş pul möçberi) (ýazmaça)

GOŞUNDYLAR: a) emlägiň bahasynyň delilhaty-hasaplamasy;
 b) emlägiň teswiri

Ätiýaçlandyryýan

Baş buhgalter

_____ (goly)

_____ (goly)

Salgysy _____

M.Ý.

20 __ ý. _____ «__»

Oba hojalyk emlägini meýletin ätiýaçlandyryş kadalary bilen tanyşdym _____
 (Ätiýaçlandyryýanyň goly)

2-nji goşundy
 №2-OH görmüş

_____ (ätiýaçlandyryş guramasynyň ady, onuň salgysy)

**Oba hojalyk emläginiň (mallaryň, guşlaryň we bal ary maşgalalarynyň) meýletin ätiýaçlandyrylyşy boýunça
 ARZA**

Ätiýaçlandyryýan _____
 (familiýasy, ady, atasynyň ady)

Salgysy _____
 _____ möçberine bahasynyň

(ýazmaça)

_____ göteriminde 20 __nji ý. _____ aýynyň «__» -dan 200 __ý. _____ aýynyň «__» aralygyna mallary meýletin ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmagy haýyş edýär.

%	Malyň görnüşi			Baş sany	Mallaryň ätiýaçlandyryşa kabul edilen %-i	Ätiýaçlandyryş pul möçberi (manat)	Ätiýaçlandyryş nyrhy (%)	Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) 7 süt x 8 süt 100
	Görnüşi	Jynsy	Ýaşy					
1	2	3	4	5	6	7	8	9
JEMI:								

Ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) tölemegiň möhleti:
 1-nji 20__ ý. _____ aýynyň «__» 2-nji 20__ ý. _____ aýynyň «__»
 Oba hojalyk emlägini meýletin ätiýaçlandyryş kadalary bilen tanyşdym
 Ätiýaçlandyryşan _____ 20__ ý. _____ aýynyň «__».
 (goly)

Bellik: Görnüşleri we ýaş toparlary boýunça mallaryň sany arza berlen günde hasaba alnys we hasabatlylyk maglumatlary boýunça görkezilýär. Ot-iyým satyn alýan (taýýarlaýan) we mallary ýerleýän hojalyklar (kärendeçiler) boýunça mallaryň ortaça bir ýyllyk baş sany we olaryň bahasy görkezilýär.

3-nji goşundy
 № 3-OH görnüş

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET ÄTIÝAÇLANDYRYŞ GURAMASY

Oba hojalyk emläginiň meýletin ätiýaçlandyryşy boýunça
ÄTIÝAÇLANDYRYŞ ŞAHADATNAMASY-POLISI № _____
Tapgyry__

ÄTIÝAÇLANDYRYŞAN _____
 Salgysy _____
 Telefony/faksy _____
 Bank maglumatlary _____
 ÄTIÝAÇLANDYRYJY _____
 Salgysy _____
 Telefony/faksy _____

Bank maglumatlary _____

PEÝDA ALYJY _____

Salgysy _____

Telefony/faksy _____

Ätiýaçlandyryş desgasy _____

Ätiýaçlandyryş töwekgelçilikleri _____

Ätiýaçlandyryş pul möçberi _____

Franşiza _____

Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) _____

Ätiýaçlandyryş möhleti _____

Ätiýaçlandyryş ýeri _____

BEÝLEKI ŞERTLER _____

Ätiýaçlandyryş baýragynyň

(wznosynyň) möçberi _____

Ätiýaçlandyryş baýragyny

(wznosyny) tölemegiň tertibi _____

M.Ý. ÄTIÝAÇLANDYRYJY _____

(goly)

Oba hojalyk emlägini meýletin ätiýaçlandyryş kadalary bilen tanyşdym

ÄTIÝAÇLANDYRYÁN _____

(goly)

Ätiýaçlandyryş şahadatnamasy-polisi berildi 20__ ý. _____ aýynyň «__»

Ätiýaçlandyryş pul möçberi (Ätiýaçlandyryş öwezini doluş puly) hemme zerur bolan resminamalar alnandan soň 15 gününň dowamynda tölenilýär.

Bellik: Şu şertnama boýunça ýitgi ýüze çykan ýagdaýynda ätiýaçlandyryán bu barada ätiýaçlandyryja haýal etmän, ýöne 3 günden gijä galman habar bermäge borçludyr.

4-nji goşundy
№ 4-OH görnüş

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET ÄTIÝAÇLANDYRYŞ GURAMASY

Oba hojalyk emläginiň (mallaryň, guşlaryň we bal ary maşgalalarynyň) meýletin ätiýaçlandyryşy boýunça

ÄTIÝAÇLANDYRYŞ ŞAHADATNAMASY-POLISI № _____ Tapgyry__

Ätiýaçlandyryan _____
(F.A. Aa.,kärhananyň ady)

Salgysy/Telefony _____

Bank maglumatlary _____

Ätiýaçlandyryjy _____

Salgysy/Telefony _____

Bank maglumatlary _____

Peýda alyjy _____

Salgysy/Telefony _____

Ätiýaçlandyryş möhleti: 20__ý. _____ «__»-dan 20__ý. _____ «__» çenli.

Ätiýaçlandyryşyň hereket edýän ýeri _____

№	Malyň görnüşü			Baş sany	Reňki we almatlary	Töwekgelçiligiň görnüşü	Ätiýaçlandyryş pul möçberi (manat)	Ätiýaçlandyryş nyrhy %	Ätiýaçlandyryş wznosy (baýragy)
	Görnüşü	Jynsy	Ýaşy						
1						Bir mal üçin	Mallaryň hemmesi üçin		
	JEMI:								

Ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) tölemekligiň möhleti:

1-nji 20__ý. _____ aýynyň «__» _____ manat

2-nji 20__ý. _____ aýynyň «__» _____ manat

Ätiýaçlandyryş baýraklarynyň (wznoslarynyň) jemi _____

(ýazmaça)

Beýleki şertler _____

M.Ý. ÄTIÝAÇLANDYRYJY _____
(goly)

Oba hojalyk emläginiň (mallaryň, guşlaryň we bal ary maşgalalarynyň) meýletin ätiýaçlandyryş kadalary bilen tanyşdym

ÄTIÝAÇLANDYRYÁN _____
(goly)

Ätiýaçlandyryş şahadatnamasy-polisi 20__ý. _____ aýynyň «__» berildi
Ätiýaçlandyryş pul möçberi (Ätiýaçlandyryş öwezini doluş puly) hemme
zerur bolan resminamalar alnandan soň 15 gününň dowamynda tölenilýär.

Bellik: Şu şertnama boýunça zeled ýetirilen ýagdaýynda ätiýaçlandyryş bu barada ätiýaçlandyryja haýal etmän, ýöne 3 günden gijä galman habar bermäge borçludyr.

Ätiýaçlandyryş pul möçberi

Emlägiň aşakdaky görkezilen görnüşleri şu bahalarda ätiýaçlandyrylyp bilner:

- mallar – belli bir paýda, ýöne bahasynyň 80 %-nden artyk bolmadyk möçberinde;
- binalar, desgalar we beýleki emläkler – könelmegini aýyrmak bilen, balans ýa-da hakyky bazar nyryhynda (resminama bilen esaslandyrylan), ýa-da hakyky satyn alnan bahasy boýunça (resminama bilen esaslandyrylan) ýa-da bahasynyň belli bir paýynda (göteriminde).

Taraplaryň ylalaşmagy bilen ätiýaçlandyryş şertnamasynda franşiza göz önünde tutulyp bilner.

Franşiza – ätiýaçlandyryjy tarapyndan öwezi dolunmaga degişli bolmadyk ätiýaçlandyryş üçin zyýanyň kesgitlenen bölegi, franşiza şertli we şertsiz bolup biler.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynda şertli franşiza bellenilen mahaly, eger ýetirilen zyýanyň möçberi franşizadan geçmeýän bolsa, şol zyýan üçin ätiýaçlandyryjy jogapkärçilikden boşadylýar, eger zyýanyň möçberi franşizanyň möçberinden geçýän bolsa, onda ol zyýanyň öwezi doly tölenilýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasynda şertsiz franşiza bellenen mahaly ätiyaçlandyryjynyň jogapkärçiligi ýetirilen zyýanyň möçberinden franşizany aýryp, kesgitlenilýär.

Franşiza ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylanda ätiyaçlandyryş pul möçberinden göterimlerde ýa-da doly pul möçberlerde taraplaryň ylalaşmagy boýunça kesgitlenýär.

Ätiyaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny)) tölemegiň tertibi we möhletleri

Ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary) ätiyaçlandyrylan emlägiň bahasyndan we ätiyaçlandyryş baýraklarynyň (wznoslarynyň) (5-nji goşundy) bellenen nyrhларыndan ugur alnyp hasaplanylýar.

5-nji goşundy

Oba hojalyk emläginiň meýletin ätiyaçlandyryşy boýunça nyrh möçberleri ätiyaçlandyryş pul möçberlerine

%-de

Gara mallar	9
Dowarlar, doňuzlar	4,5
Düýeler we atlar	16
Öý guşlary, bal ary maşgalalary	8
Binalar, desgalar, geçiriji enjamlar	0,9
Oba hojalyk tehnikasi we gurallar	1
Ulag serişdeleri	2
Önümler, çig mal we serişdeler	0,1

Töwekgelçiligiň derejesine we ätiyaçlandyryş pul möçberine baglylykda her bir ýagdaýa ätiyaçlandyryş baýraklarynyň (wznoslarynyň) nyrlary kesgitlenilende peseldiji (0,6-dan 1,0 çenli) we ýokarlandyryjy (1,0-den 3,0 çenli) nyrlary ulanmak mümkindir. Ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylanda nyrhyň möçberi esasy nyrhy düzediş koefisiýentine köpeltmek ýoly arkaly kesgitlenilýär.

Ätiyaçlandyryş şertnamasy 1 ýyl we kesgitlenmedik möhlete baglaşylan wagty ätiyaçlandyryşana ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) birnäçe tapgyrlarda (möhletini gaýra goýup) tölemäge hukuk berlip bilner, şonda ol ätiyaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) şertnamada göz önünde tutulan möhletlerde tölemäge borçludyr.

Oba hojalyk emlägi 10 aýa çenli möhlete ätiýaçlandyrylan mahaly baýraklar (wznoslar) her aý üçin ýyllyk baýragyň (wznosyň) 10 göterimi möçberde, 11 aýa ätiýaçlandyrylanda ätiýaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) ýyllyk möçberinde hasaplanylýar. 1 ýyla çenli ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) doly däl aý üçin doly aýyňky ýaly tölenilýär. Ätiýaçlandyryş baýraklary (wznoslary) ätiýaçlandyryjynyň hasabyna bir wagtyň özünde geçirilmelidir.

Oba hojalyk emläginiň ätiýaçlandyryşy boýunça ätiýaçlandyryş öwezini doluş puly tölenende ätiýaçlandyryş şertnamasy şertnamada görkezilen möhletniň ahyryna çenli şertnama arkaly şertleşilen ätiýaçlandyryş pul möçberiniň we tölenilen ätiýaçlandyryş öwezini doluş pul möçberiniň arasyndaky tapawudyň möçberinde öz güýjüni saklaýar.

Eger ätiýaçlandyryş öwezini doluş puly doly ätiýaçlandyryş pul möçberinde tölenen bolsa, onda şertnamanyň hereketi bes edilýär, bu barada ätiýaçlandyryşana habar berilýär. Ýok bolan emlägiň we heläk bolan mallaryň ýerine satyn alnan emläk we mallar üçin täze şertnama baglaşylýar.

Eger 1 ýyla baglaşylan ätiýaçlandyryş şertnamalary boýunça tölegleri tölemegiň bellenilen birinji möhletine çenli tölegleriň ýyllyk möçberiniň 50 göteriminden az möçberi gelip gowşan bolsa, 1 ýyldan az möhlete baglaşylan şertnamalar boýunça bolsa tölegleriň möçberiniň 100 göteriminden az möçberi bir wagtyň özünde gelip gowşan bolsa, onda şeýle şertnamalar baglaşylmadyk hasap edilýär.

Eger ikinji möhlete çenli möhletlere bölünen baýraklar (wznoslar) doly girizilmedik bolsa, onda ätiýaçlandyrylan emläkler ýok bolanda ýa-da olara zyýan ýetende ätiýaçlandyryş öwezini doluş puly bellenen möçberinden aşakdaky ýaly göteriminde tölenýär, ýagny ähli geçirilen tölegleriň ätiýaçlandyryş baýraklaryň (wznoslaryň) ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça hasaplanyp çykarylan umumy pul möçberiniň näçe göterimini tutýan bolsa, şoňa görä tölenýär.

Birinji ýa-da bir gezekki ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) wagtynda tölenýänçä ätiýaçlandyryjy öz borçlaryndan azatdyr.

Eger ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) öz wagtynda geçirilmese, ätiyaçlandyryjy şonuň geçirilmegi üçin iki hepdelik möhleti kesgitläp biler. Şonda gijä goýmagyň getirýän netijeleri hakynda görkezilmelidir.

Eger möhlet geçenden soň ätiyaçlandyryş ýagdaýy bolsa we şol wagta çenli ätiyaçlandyryýan baýrak (wznos) geçirmegini gijikdirse, onda ätiyaçlandyryjy öz borçlaryndan boşadylýar.

Ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda taraplaryň jogapkärçiligi

Ätiyaçlandyryýan ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň bolandygy hakynda şobada ätiyaçlandyryja habar bermäge borçludyr.

Ätiyaçlandyryş ýagdaýy hakynda habary we ýitgini kesgitlemek üçin gerekli ähli resminamalary alandan soňra ätiyaçlandyryjy 5 günüň dowamynda bellenen görnüşlerdäki № 8-OH, № 10-OH ykrnamany düzmäge borçludyr.

Ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryýandan ätiyaçlandyryş ýagdaýynyň ýüze çykandygy hakyndaky arzany alanda ony bellenen görnüşlerdäki žurnallarda bellige alýar we bellenen görnüşler boýunça (mallar, emläk boýunça) ätiyaçlandyryş ýagdaýy hakynda ykrnama düzýär.

Bellenen görnüşlerdäki ykrnamalar ätiyaçlandyryjy tarapyndan ätiyaçlandyryýanyň we daýhan birleşiginiň wekilleriniň, zerurlyk ýüze çykan mahaly bolsa, degişli hünärmenleriň (mal lukmanlarynyň, buhgalterleriň, inženerleriň we başgalaryň) hem hökman gatnaşmagynda düzülýär.

Ykrnama onuň düzülmegine gatnaşan adamlaryň hemmesi tarapyndan gol çekilýär we ätiyaçlandyryş guramasynyň möhüri bilen berkidilýär. Ykrnama gol çeken adamlar onuň dogry düzülendigi üçin jogapkärçilik çekýärler.

Mallaryň heläk bolmagy ýa-da mejburi soýulmagy (ýa-da kesilmegi) hakynda ykrnamalary düzmek.

Ýokanç keseller, ýangynlar we tebigy betbagtçylyklar netijesinde mallaryň heläk bolmagy (mejburi soýulmagy ýa-da kesilmegi) hakyndaky ykrnamalar ýörite görnüşdäki blanklarda ýitgini kesgitlemek üçin zerur bolan ähli resminamalar alnandan soň 5 günüň dowamynda düzülýär. Ätiyaçlandyryýanda şol bir sebäp bilen bir görnüşdäki we bir ýaş toparyndaky birnäçe mallar birwagtyň özünde

heläk bolan ýagdaýynda helak bolan mallaryň sanyny görkezmek bilen, olar ykrarnamada bir setirde ýazylýar.

Mallaryň heläk bolmagynyň ýa-da mejbury soýulmagynyň ýagdaýlaryna we sebäplerine baglylykda ykrarnama aşakdaky resminamalaryň esasynda düzülýär:

– oba hojalyk emläginiň (mallaryň) ätiýaçlandyryşy boýunça ätiýaçlandyryş öwezini doluş puluny tölemek hakyndaky arza;

– mallaryň maslygyny kesip barlamagyň teswirnamasynyň ýa bolmasa döwlet ýangyn gözegçiligi edarasynyň, gidrometeorologiya gulluklarynyň, weterinariya gullugynyň ýa-da wetlaboratoriýanyň kesellemegiň, ölmeginiň ýa-da mejbury soýmagyň sebäpleri hakyndaky netijenamasy;

– mallaryň ýokanç keselleri we başgalar hakyndaky hasabaty;

– mallaryň bahasy hakyndaky delilhatlaryň, olaryň ygtybarlylygy bolsa gönüden-göni hojalykda ýörite görnüşdäki ykrarnama düzülen mahaly barlanylýar;

– mallar we guşlar hasapdan çykarylandygy hakyndaky ykrarnama.

Mallar tebigy betbagtçylyklardan ýa-da ýangyndan köpçülikleýin heläk bolanda ykrarnamany düzüjiler heläk bolan mallaryň sanyny kesgitlemek maksady bilen ýerlere gidýärler.

Mallaryň heläk bolmagy (mejbury soýulmagy) hakynda ykrarnama düzülýän resminamalardan mallaryň heläk bolmagynyň aýry-aýry adamyň günäsi bilen bolup geçendigi ýüze çykýan bolsa, onda ykrarnamada şol adamyň familiýasy atlandyrylmalydyr we onuň günäsiniň näme sebäpli ýüze çykandygy, şonuň günäsi bilen heläk bolan mallaryň görnüşleri, sany we bahasy görkezilmelidir.

Eger ykrarnama düzülýän wagta çenli mallaryň heläk bolmagynda anyk günäkär heniz bellenilmedik, ýöne degişli edaralar tarapyndan derňew geçirilýän bolsa, bu barada ykrarnamada ýazgy ýazylýar.

Mallaryň kesellemeginiň, ölmeginiň we mejbury soýulmagynyň (ýok bolmagynyň) sebäpleri we ýagdaýlary hakyndaky netijenama ölen, mejbury öldürilen ýa-da ýok bolan mallary hut özüniň gözden geçirmeginiň ýa-da oturymly (ambulatoriýa) bejerişiň we weterinariya laboratoriasynyň barlaglarynyň maglumatlarynyň esasynda we-

terinariya lukmanlary (feldşerleri) tarapyndan düzülýär hem-de weterinariya edarasynyň möhüri bilen berkidilýär.

Hojalyklaryň ýokanç kesellerden sagdynlaşyp saplanmagy bilen baglanyşyklylykda mejburi soýmak üçin diri agramdaky et kombinatyna tabşyrylýan näsag mallar üçin hem netijenama berilýär. Brusellýoz keselli bilen kesellän mallar tabşyrylan ýagdaýynda netijenamada weterinariya laboratoriyalarynyň geçiren seljermeleriniň belgisi we senesi, inçekesel mallar tabşyrylan mahaly bolsa inçekesel babatda öwrenmegiň we oňyn reaksiýanyň alnan senesi görkezilýär.

Malyň maslygyny kesip barlamagyň weterinariya gullugynyň hünärmenleri tarapyndan malyň kesellemegine we heläk bolmagyna getiren sebäpler görkezilen teswirnamasy, şeýle hem malyň ýok bolanlygy barada degişli toparyň ykrarnamasy bar bolsa, weterinariya hünärmenden başga netijenama talap edilmeyär.

Eger mallaryň ýangyndan, çabgadan, silden, harasatdan heläk bolandygy ynamdar ýagdaýda anyklansa, onda weterinariya gullugynyň hünärmeniniň netijenamasy talap edilmeyär.

Oba hojalyk emläkleriniň ýitgisiniň we ätiyaçlandyryş öwezini doluş töleginiň möçberini kesgitlemek.

Ätiyaçlandyrylan oba hojalyk emlägi ýok bolan ýa-da oňa zyýan ýeten ýagdaýynda ýitgini we ätiyaçlandyryş öwezini doluş pul möçberini hasaplamak ätiyaçlandyryjy tarapyndan olara resminamalary goşmak bilen, oba hojalyk emläginiň ýok bolmagy ýa-da oňa zyýan ýetmegi hakyndaky ykrarnamanyň esasynda geçirilýär.

Emläk seçip almak arkaly ätiyaçlandyrylanda ýetirilen zyýan we ätiyaçlandyryş öwezini doluş pul möçberi diňe teswirde görkezilen desgalar boýunça kesgitlenilýär.

Oba hojalyk emläginiň ätiyaçlandyryşy boýunça ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ýitginiň möçberi näçe görterimde emläk ätiyaçlandyrylan bolsa, şol görterimde hasaplanylýar.

Baýraklary (wznoslary) tölemegiň ikinji möhletiniň geçmegi boýunça ätiyaçlandyrylan oba hojalyk emlägi ýok bolan ýa-da oňa zyýan ýeten mahaly ätiyaçlandyryş öwezini doluş puly tölegleriň bel-lenilen möçberinden girizilen baýraklaryň (wznoslaryň) ätiyaçlandy-

ryş şertnamasy boýunça tutuşlygyna hasaplanylýan möçberiniň näçe göterimine deň bolsa, şonça göterimde tölenilýär.

Mysal. Ätiýaçlandyryş binalaryň, desgalaryň we beýleki emlägiň ätiýaçlandyryş şertnamasyny olaryň doly bahasyna, ýagny 8000 manada baglaşdy. Tebigy betbagtçylyk netijesinde balans ýa-da hakyky bazar bahasy (resminama bilen esaslandyrylan) könelmegini aýyrmak bilen 508 manat bolan önümçilik jaýlary weýran bolýar. №10OH görnüşindäki ykrarnama düzülende emlägiň hakyky bahasy arza berlen günde 10 000 manada deň bolup çykýar. Weýran bolan binalar üçin ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi ýitginiň 80%-i (8000×100): 10000 manada barabar) möçberde tölenilmelidir. Ýitginiň möçberi 418 manat möçberindäki hasaplama boýunça hasaplanylady, şonda ätiýaçlandyryş öwezini doluş puly 334 manat 40 teňňä (418×80):100 deňdir.

Eger ykrarnama düzülende ätiýaçlandyryş hakyndaky arzada oba hojalyk emläginiň bahasy hakykatdaky möçberinden az görkezilen bolsa, onda şol boýunça emläk ätiýaçlandyrylan göterim degişlilikde azaldylýar.

Mallar heläk bolan ýa-da mejburi soýulan ýagdaýynda ýitgini kesgitlemegiň tertibi

Mallar (gara mallar, doňuzlar, atlar, düýeler, goýunlar we geçiler), öý guşlary, balary maşgalasy heläk bolan ýa-da mejburi soýulan mahaly ätiýaçlandyryş öwezini doluş puly ätiýaçlandyryş pul möçberine deň möçberde, ýöne ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçilik çäginde ýokary bolmadyk möçberde olaryň heläk bolan (mejburi soýulan) gününde mallaryň balans ýa-da hakyky bazar (resminama bilen esaslandyrylan) bahasyndan ugur almak bilen kesgitlenip tölenýär.

Mysal. Gara mal bahasynyň 80 göterimi möçberinde ätiýaçlandyryşa kabul edildi. Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça hasaplanylýan ätiýaçlandyryş baýraklarynyň (wznoslarynyň) umumy möçberi 49 manat. Hakykatda bellenen möhletde hojalyk tarapyndan 31 manat 84 teňňe ýa-da hasaplanylýan möçberiniň 65 göterimi girizilipdir ($31 \text{ man. } 84 \text{ teň. } \times 100$):49.

Şu ýagdaýda malyň haram ölmegi ýa-da mejburi soýlan mahaly ätiyaçlandyryş öwezini doluş puly ýitginiň möçberiniň 52 göterimi (65x80):100 möçberde tölemäge degişlidir.

Gara mallar, goýunlar, geçiler, doňuzlar, atlar, düýeler, şeýle hem öý guşlary ätiyaçlandyryş şertlerinde göz önünde tutulan şertler sebäpli mejburi soýlanda ýitginiň möçberi olaryň arzada görkezilen doly bahasy bilen azyk hökmünde ulanmaga ýaramly eti satmakdan ätiyaçlandyryşanyň alan pul möçberiniň arasyndaky tapawudyň möçberinde kesgitlenilýär. Ätiyaçlandyryş öwezini doluşy mallaryň bahasyndan haýsy göterimde ätiyaçlandyrylan bolsa ýitgiden şol göterimde tölenilýär.

Etiň bahasy özüne et satylan guramanyň beren resminamasy esasynda ýa-da ýerlenilen etiň bazar bahasy hasaba alnyp belleniýär.

Eger maly mejburi soýmak bilen ýüze çykan sebäp boýunça et dolulygyna azyk önümi hökmünde ulanmaga ýaramly däl diýlip ykrar edilen bolsa, ätiyaçlandyryş öwezini doluş puly haram ölen mal hökmünde tölenýär. Etiň azyk önümi hökmünde dolulygyna ýa-da kem-käsleýin ýaramsyzlygy weterinariýa gullugynyň tarapyndan kesgitlenilýär.

Mysal. Hojalykda 1-nji awgustda umumy balans ýa-da hakyky bazar bahasy 4800 manat bolan 20 sany göle bar (1 göläniň bahasy 240 manat). Doly ätiyaçlandyryş pul möçberinden ugur alyp 1 ýyl möhlete ätiyaçlandyryş bilen baglaşylan meýletin ätiyaçlandyryş şertnamasyna laýyklykda ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary) ätiyaçlandyryş guramasynyň hasabyna bir ýylda hasaplanylýan ätiyaçlandyryş baýraklarynyň (wznoslarynyň) ähli möçberine deň möçberde 2-nji awgustda gelip gowuşdy.

16-njy awgustda bolan ýangyn netijesinde 6 göle öldi. Ätiyaçlandyryş öwezini doluş puly 1152 manat möçberinde (240 x 80:100=192 x 6 göle) tölenilmäge degişlidir.

Oba hojalyk emläginiň ätiyaçlandyrylyşy boýunça ýitgini kesgitlemegiň we öwezini doluş puluny tölemegiň tertibi

Ýitginiň möçberiniň hasaplamasy «Oba hojalyk emläginiň ýok bolmagy bilen baglanyşykly ýitginiň hasaplamasy» atly blankada amala aşyrylýar.

Oba hojalyk emlägi ýok edilende (oňa zyýan ýetende) ýitginiň möçberini kesgitlemek ýörite görnüşdäki ykrarnamanyň I, II, III bölümleriniň, şeýle hem zyýan ýeten desga boýunça düzülen ýetmezçilik ykrarnamasynyň maglumatlary esasynda geçirilýär.

Oba hojalyk emlägi ýok bolanda ýitginiň möçberi ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan günü hasaplanylýan köneliş möçberini balans ýa-da hakyky bazar bahasyndan (resminama bilen esaslandyrylan) aýyrmak, emlägi halas etmek we heläkçilikden soň ony tertibe getirmek boýunça harajatlary goşmak hem-de galyndylaryň bahasyny aýyrmak arkaly kesgitlenilýär.

Mysal. Ýangyn netijesinde at ýatagy ýok boldy. Onuň könelmegini hasaba almak bilen, balans ýa-da hakyky bazar bahasy (resminama bilen esaslandyrylan) 574 manat. Ýatagyň binýadynyň bahasy könelmegini hasaba almak bilen 103 manat 32 teňňe, odun üçin ýaramly agaçlarynyň we tagtalarynyň bahasy 5 manat 52 teňňe. Jemi alnanda galyndylaryň bahasy 108 manat 84 teňňe (103 m. 32 teň.+ 5 man. 52 teň.). Galyndylary tertibe getirmek we hapa-hupany alyp gitmek üçin harajatlar 2 manat 96 teňňe. Ýetirilen zyýanyň möçberi 468 manat 12 teňňe (574 -108 man. 84 teň.+ 2 man. 96 teň.).

Aýry-aýry desga boýunça onuň könelmegi ilki başdaky bahasynyň 100 we ondan köp göterimine barabar bolan ýagdaýlarynda, şeýle emläk boýunça ýitgi hasaplanylmaýar.

Oba hojalyk emlägine zyýan ýetirilende ýitginiň möçberi ony dikeltmegiň (abatlamagyň) bahasyndan ugur alnyp kesgitlenilýär, soň bolsa ätiýaçlandyryş ýagdaýyndan soň emlägi halas etmek we ony tertibe getirmek boýunça harajatlar goşulýar we galyndylaryň bahasy ondan aýrylýar.

Zyýan ýeten binalary we desgalary dikeltmek (abatlamak) üçin harajatlar aşakdakylar ýaly kesgitlenilýär:

– dikeltmek (abatlamak) üçin bellenilen tertipde düzülen hasaplama esasynda;

– zyýan ýeten desganyň aýry-aýry böleklerine (gurnama parçalaryna) bir bitewi nyrh kesmegi ulanmak arkaly;

– zyýan ýeten desganyň aýry-aýry böleklerine (gurnama parçalaryna) bahasynyň onuň umumy bahasyna göterimlerdäki gatnaşygyny ulanmak arkaly;

– abatlamagyň dikeltmegiň ygtyýarly guramalar tarapyndan düzülen hasaplamasy esasynda.

Ýetirilen ýitginiň möçberini hasaplamagyň ýokarda görkezilen usullarynyň birini seçip almak ýetirilen zyýanyň häsiýetini we möçberini, zyýan ýeten desganyň gurnamasynyň çylşyrymlylygyny we bar bolan degişli tehniki we nyrh kesiş resminamalary hasaba almak bilen geçirilýär.

Zyýan ýeten güýç beriji işi, beýleki maşynlary, geçiriji enjamlary, ulag serişdelerini, enjamlary, aw awlanylýan gämileri we aw gurallaryny dikeltmegiň (abatlamagyň) bahasy şeýle emlägi abatlaýan kärhanalaryň hasaplamalarynyň esasynda ýa-da dikeltmek (abatlamak) üçin görkezilen kärhanalaryň ölçegleri we nyrlary boýunça düzülen hasaplamalarynyň esasynda kesgitlenilýär.

Zyýan ýeten desgalary, şeýle hem aw gurallaryny dikeltmegiň (abatlamagyň) bahasy kesgitlenilen mahaly aşakdakylary göz önünde tutmak zerurdyr:

– ol ýa-da beýleki desganyň zyýan ýeten böleklerini (gurnama parçalaryny) dikeltmek (abatlamak) üçin diňe zerur bolan işler hasaplama kabul edilmelidir. Ätiyaçlandyryş tarapyndan zyýan ýeten desganyň durkuny täzelemek geçirilýän işler (mysal üçin, ölçegleriniň üýtgedilmegi, gaýtadan gurnamak we başgalar) işleriň sanawyna goşulmaýar;

– aýry-aýry bölekleri (gurnama parçalaryny) dikeltmek (abatlamak) boýunça işleriň möçberini kesgitlenilenende zyýan ýetmek bilen baglanyşykly zerur diýlip ykrar edilen abatlaýyş işlerini, mysal üçin, diňe bir zyýan ýeten ýerlerinde däl, eýsem, jaýyň ähli diwarlaryny reňklemegi we başga işleri hasaplama goşmaga rugsat berilýär;

– eger zyýan ýeten desganyň aýry-aýry böleklerini (gurnama parçalaryny) saklap galmak üçin olary berkitmek boýunça işleri geçirmek zerur bolsa, onda bu iş dikeldiş işleriniň bahasyna goşulýar;

– desganyň zyýan ýeten böleklerini zyýan ýetmezinden öňki ýagdaýyna getirmek üçin diňe işçi güýjüni ulanmak, mysal üçin, gurnama parçalaryny başga ýere geçirmek we olary oturtmak, maşynlaryň detallaryny gönülemek we başga işler talap edilýän ýagdaýlarda diňe işçileriň zähmetine hak tölemek üçin harajatlar, olary dikeltmegiň bahasy goşulýar;

– binalaryň, maşynlaryň ýa-da beýleki emlägiň aýry-aýry böleklerine (gurnama parçalaryna) zyýan ýetende, desga öz niýetlenilen maksady boýunça peýdalanmaga ýaramly bolsa, diňe zyýan ýeten bölekleri (gurnama parçalary) abatlamagyň bahasy hasaba alynýar;

– agaçdan edilen diwarlaryň burçlaryna ep-esli möçberde zyýan ýeten ýagdaýynda zyýan ýeten burça birigýän garyşyk diwarlaryň hem-de şolar bilen baglanyşykly gurnama parçalarynyň zyýan ýeten agaçlaryny çalyşmak (üstüni örtmek) üçin zerur bolan işleri we serişdeleri hasaplamaly;

– ýangynyň ýa-da tebigy betbagtçylygyň tötänleýin ýüze çykmagynyň bes edilmegi boýunça degişli çäreler bilen baglanyşykly sökülen binalar dikeldilende binalary sökmek, serişdeleri we binalaryň böleklerini başga ýere geçirmek üçin çykdajylar hem olary dikeltmegiň bahasyna goşulýar;

– bellenen ölçegler boýunça hasaplamalary düzmegiň bahasy, şeýle hem eger seljerme ätiýaçlandyryjynyň islegi boýunça geçirilen bolsa, seljerme üçin çykdajylar desgany dikeltmegiň bahasyna goşulýar.

Ammardaky önümler, çig mal we serişdeler (şol sanda gymmaty pes we çalt könelýän zatlar) ýok bolanda ýa-da olara zyýan ýetende ýitgini kesgitlemek ýörite görnüşdäki ykrarnamanyň III bölüminiň maglumatlary esasynda geçirilýär. Şonda ýitginiň möçberi aşakdaky tertipde hasaplanylýar: ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan pursatynda bar bolan emlägiň bahasyndan nyrhynyň gaçmagyny hasaba almak arkaly zyýan ýetmedik emlägiň bahasy, şeýle hem galyndylary tertibe getirmek üçin çykdajylary hasaba almak bilen, olaryň bahasy hasaplanylýp aýrylýar. Soňra şu möçberde ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanyndan soň emlägi halas etmek we ony tertibe getirmek boýunça harajatlar goşulýar. Alnan netije ýitginiň möçberini düzýär.

Mysal. Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan pursatynda ammar-daky önümleriň, çig malyň we serişdeleriň umumy bahasy 7400 manada deň, zyýan ýetmedik emlägiň bahasy 2840 manat, bahasynyň gaçmagyny hasaba almak bilen, zyýan ýeten emlägiň bahasy 2220 manat we olary tertibe getirmek boýunça çykdajylary hasaba almak bilen, galyndylaryň bahasy 42 manat 80 teňňe. Emlägi halas

etmek boýunça harajatlar 21 manat. Ýitgi – 2318 manat 20 teňňä deň (7400-2840-2220-42 man. 80 teň. +21).

Ätiyaçlandyryş öwezini doluş pul möçberini hasaplamak «Ätiyaçlandyryş öwezini doluş puluny tölemek üçin delilhaty – hasaplama» atly № 12 - OH görnüşdäki blankda geçirilýär (11-nji goşundy).

Ätiyaçlandyryş ýagdaýy netijesinde ätiyaçlandyrylan oba hojalyk emläginiň ýok bolmagy (oňa zyýan ýetmegi) hakynda ykrarnama bellenen görnüş boýunça ätiyaçlandyryş ýagdaýy bolup geçen etrabyň (şäheriň) çägindäki ätiyaçlandyryjy tarapyndan düzülýär. Eger oba hojalyk emlägi we mallar beýleki etrapda (şäherde) ätiyaçlandyrylan bolsa, onda ykrarnama we ähli resminamalar bilen ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan ätiyaçlandyryja iberilýär.

Ätiyaçlandyryş öwezini doluş puluny tölemek

Ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşan ätiyaçlandyryjy tarapyndan onuň üçin bellenen çäklerde tölenilýär. Eger ätiyaçlandyryş öwezini doluş pul möçberi şol bellenen çäklerden geçýän bolsa, onda öwezini doluş tölegi degişli ýokarda durýan guramasy tarapyndan ätiyaçlandyryş öwezini doluş pul möçberi tassyklanylandan soň tölenilýär. Ätiyaçlandyryş öwezini doluş puly nagt pulda ýa-da ätiyaçlandyryşyň hasabyna geçirmek arkaly tölenilýär.

Baglaşylan şertnamalaryň sany we şolar boýunça tölenen ätiyaçlandyryş öwezini doluş pul möçberi žurnallarda bellige alynýar.

Ätiyaçlandyryjynyň baş buhgalteri ätiyaçlandyryş öwezini doluş puly tölenilýänçä ýitginiň we ätiyaçlandyryş öwezini doluş pulunyň möçberini kesgitlemek boýunça resminamalaryň dogry resmileşdirilendigini barlamaga borçludur. Baş buhgaltere şolarda degişli gollar we möhürler bolmadyk namalary we hasaplamlary tölege kabul etmek gadagan edilýär.

Eger ätiyaçlandyryş ýitginiň öwezini dolmak hakynda üçünji tarapa talap bildirip bilýän bolsa, onda şol talap, eger ol ätiyaçlandyryş ýetirilen zyýanyň öwezini dolýan bolsa, ätiyaçlandyryja geçýär. Eger ätiyaçlandyryş üçünji tarap baradaky öz talabyndan ýa-da onuň talabyny üpjün etmek baradaky hukukdan boýun gaçyrsa, onda ätiyaçlandyryjy öz çykadajylarynyň öweziniň dolunmagy üçin hukuky ama-

la aşyrmak netijesinde ýa-da bildirilen talap bilen baglanyşyklylykda onuň alyp biljek möçberinde ýitginiň öwezini dolmak borçlaryndan boşadylýar.

Eger ýitginiň öwezini dolmak üçin ätiýaçlandyryşyň talap etmek hukugy onuň bilen bile ýaşayan maşgala agzasyna degişli bolsa, onda şol hukugyň başga birine geçmegi aradan aýrylýar, maşgala agzasynyň bilgeşleýin ýetiren zyýany muňa girmeyär.

Eger ätiýaçlandyryş pul möçberi emlägiň ätiýaçlandyryş bahasyndan pes bolsa we ätiýaçlandyryş şertnamasynyň şertleri bilen başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, onda ätiýaçlandyryş öwezini doluş pul möçberi ätiýaçlandyryş pul möçberiniň emlägiň ätiýaçlandyryş bahasyna deňeçer gatnaşygynda kemeldilýär.

Ätiýaçlandyryjynyň aşakdaky ýagdaýlarda ätiýaçlandyryş öwezini doluş puluny dolulygyna ýa-da kem-käsleýin tölemekden boýun gaçyrmaga hukugy bardyr:

- eger ätiýaçlandyryşan bellenen möhletde emlägiň ýok bolandygy ýa-da oňa zyýan ýetendigi barada habar bermese, şol sebäpli hem ýitginiň hakyky möçberini kesgitlemek mümkin bolmasa;

- eger ätiýaçlandyryşan howpuň ýokarlanandygy hakynda habar bermese ýa-da emlägiň ýok bolmagyny ýa-da oňa zyýan ýetmegini bilgeşleýin ýüze çykaran bolsa ätiýaçlandyryş şertnamasyny bozmaga we ätiýaçlandyryş öwezini doluş puluny tölemekden boýun gaçyrmaga;

- eger ätiýaçlandyryşan ätiýaçlandyryş arkaly göz önünde tutulan ýagdaýy bilgeşleýin ýa-da gödek seresapsyzlygy netijesinde ýüze çykaran bolsa.

Eger ätiýaçlandyryşan bejerip bolmajak kesellän maly soýmak barada mal lukmanynyň (feldşeriň) görkezmesini ýerine ýetirmese we ol mal ölse ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi tölenilmeyär.

Şeýle hem ätiýaçlandyryşan tarapyndan ätiýaçlandyryş ýagdaýy bolan mahaly we ondan soňraky wagtda oba hojalyk emläkleriň gorap saklanmagy we onuň mundan beýläk zyýan ýetmeginiň önüniň alynmagy üçin çäreleri görmezligi netijesinde ýetirilen goşmaça ýitgileriň öwezi dolunmaýar.

Ätiýaçlandyryşyň Ýangyn howpsuzlygy müdirliginiň ýa-da beýleki Döwlet gözegçiligini amala aşyryş edaralaryň görkezme

ýazgylaryny ýerine ýetirmezligi netijesinde, şeýle hem işleriň önümçilik tehnologiýasyny bozmaklary, zatlary saklamak kadalaryny ýerine ýetirmezlikleri netijesinde dörän ýangyn we beýleki ýaramaz wakalar sebäpli ätiyaçlandyrylan oba hojalyk emläkleriniň ýok bolan (oňa zyýan ýeten) mahalynda, mallary ekologiýa taýdan ýaramaz zolaklarda saklanylmagy netijesinde olaryň heläk bolan (gyrylan) mahalynda ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi 30 göterim azaldylýar. Görkezilen görkezmeleriň we talaplaryň ýerine ýetirilmezligi ýangyn howpsuzlygy edaralarynyň we beýleki ygtyýarly edaralaryň resminamalary esasynda kesgitlenilýär.

Eger ätiyaçlandyrylan oba hojalyk emläkleriniň ýok bolmagy ýa-da olara zyýan ýetmegi üçünji tarapyň jenaýatçylykly hereketiniň netijesinde bolan, şol sebäpli hem iş gozgalan bolsa, günäkär tarapa bildirilen regres talaby jenaýat işi diňlenilen wagtynda kazyýet tarapyndan serediler ýaly etmek üçin, ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiyaçlandyryşana derňew geçirilýän döwürde ýa-da onuň tamamlanan wagtynda tölenilýär.

Ätiyaçlandyryş öwezini doluş puluny töläň ätiyaçlandyryja tölenen pul möçberiniň çäklerinde ätiyaçlandyryşanyň ýetirilen zyýan üçin jogapkär tarapa bolan talabynyň hukugy geçýär.

Kazyýetiň hökümi (çözgüdi) boýunça ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak ýetirilen zyýan üçin jogapkär adam tarapyndan geçirilýän bolsa, ätiyaçlandyryşan ätiyaçlandyryş öwezini doluş puluny almaga bolan hukugyny ýitirýär.

Eger ätiyaçlandyryş üçünji tarap barada öz talabyndan ýa-da onuň talabyny üpjün etmäge bolan hukugyndan ýüz öwürse, onda ätiyaçlandyryjy öz çykdajylarynyň öwezini dolmaga bolan hukugy amala aşyrmagyň netijesinde ýa-da talap bildirmek bilen baglanyşykly onuň aljak möçberindäki ýitginiň öwezini dolmak borçlaryndan boşadylýar.

Ätiyaçlandyryş öwezini doluş puly ätiyaçlandyryjy tarapyndan ätiyaçlandyrylan oba hojalyk emläginiň ýok bolmagy (oňa zyýan ýetmegi) hakynda ykrarnama düzülen we ygtyýarly edaralardan zerur resminamalar alnan günden başlap 15 gün möhletde tölenilýär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynyň ýatyrylmagy

Ätiýaçlandyryş şertnamasy aşakdaky ýagdaýlarda ýatyrylýar:

- ätiýaçlandyryş şertnamanyň hereket edýän möhleti geçse;
- ätiýaçlandyryşanyň talaby (başlangyjy) boýunça, eger ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylandan soň ätiýaçlandyryjynyň öwezini doluş tölegini tölemäge ýagdaýynyň ýokdugy bilinse;
- ätiýaçlandyryjynyň talaby (başlangyjy) boýunça, ätiýaçlandyryşanyň ätiýaçlandyryş kadalaryny bozan ýagdaýynda.

Hojalygyň işi onuň ýapylmagy bilen baglanyşykly bes edilen ýagdaýynda, ätiýaçlandyryş şertnamasynyň hereketi ýapylmagyň tamamlanmagy üçin bellenen günde bes edilýär, hojalyk gaýtadan guralan (goşulan, bölünen, bölünip aýyrlan) mahaly bolsa, gaýtadan gurlan günden başlap 15 günden şertnama hukuk oruntarynda gaýtadan resmileşdirilýär, ýöne ähli ýagdaýlarda şertnamanyň hereketiniň tamamlanýan möhletinden gijä galyňman geçirilýär.

Şonda täzededen döredilen hojalyklaryň şol görnüşli ähli oba hojalyk emlägi görkezilen 15 günüň dowamynda ätiýaçlandyrylan hasaplanýar:

- şeýle paýda (göterimde) iki ýa-da birtopar hojalyk bir hojalyga goşulan mahaly;
- täze döredilen hojalygyň emläginiň ähli bahasyndan şol hojalyklaryň emlägini ätiýaçlandyryşyň hereket edýän şertnamalary (şertnamasy) boýunça ätiýaçlandyryş pul möçberiniň düzüşi ýaly täze döredilen hojalygyň emläginiň bahasyndan;
- hojalyk bölünen mahaly – şeýle paýda (göterimde) täze döredilen hojalygyň emläginiň bahasyndan hereket edýän ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyrylan emlägiň bahasyndan.

§ 2.20.2. Oba hojalyk ekinlerini we köp ýyllyk agaçlary meýletin ätiýaçlandyryş

Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramalary Türkmenistanyň edara görnüşli we şahsy taraplary hem-de oba hojalyk önümlerini öndürýän daşary ýurt döwletleri bilen oba hojalyk ekinleriniň we köp ýyllyk agaçlaryň ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşýarlar.

Ätiyaçlandyryş desgalary aşakdakylar bilen bagly bolan ätiyaçlandyryşanyň emläk bähbitleridir:

- oba hojalyk ekinleriniň hasyly we köp ýyllyk agaçlar (bede üçin tebigy ýetişýän otlardan we örülerden beýlekiler);
- agaçlar we miweli, beýleki köpyllyk gyrymsy agaç nahallary.

Aşakdakylar ätiyaçlandyrylmaýar:

- ätiyaçlandyryşanyň (üç-bäş ýyllap) eken, ýöne bir ýyl hem hasyl alyp bilmedik oba hojalyk ekinleriniň hasyly;
- ätiyaçlandyryşanyň ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmazdan ozalky geçen baş ýylyň dowamynda hasylyny alyp bilmedik miwe getirýän ýaşdaky köp ýyllyk agaçlarynyň hasyly;
- könelişme 70%-den we ondan-da ýokary möçbere ýeten köp ýyllyk agaçlar, baglarda selçeňlik 70% we ondan-da ýokary bolanda, täzeden gurnamalar we çapyp aýyrmalar, tebigy guramak, zaýalanmak we beýlekiler bilen baglanyşykly hasapdan çykarmaga degişliler we beýlekiler, kesellän ösümlükler (fillokser, gara rak we beýlekiler);
- opurylmak, suw basmak ýa-da beýleki tebigy betbagtçylyklar howp salýan zolakda ýerleşýän ekinler, şeýle wehim barada bellenen tertipde ygılan edilen ýa-da ygtyýarly edaralar (gidrometeorologugy edaralary we beýlekiler) tarapyndan howpuň ýagdaýyny tassyklaýan degişli resminama, çözgüt ykranamasy we ş.m. düzülen pursatyndan başlap, öňki şertnamanyň möhleti tamamlanmanka şol şertnamada görkezilen ätiyaçlandyryş pul möçberine täze möhlete ätiyaçlandyryş şertnama baglaşylan (dikeldilen) kadadan çykma ýagdaýlaryndan başgalar.

Oba hojalyk ekinleriniň we köp ýyllyk agaçlaryň hasylynyň gurakçylygyň, çabganyň, dolynyň, tupanyň, gaýyň, suw almagynyň, ýangynyň, doňaklygyň, doňmagyň, siliň, suwaryş çeşmelerinde suwsuzlygyň ýa-da suw ýetmezçiliginiň, bu ýerler üçin adaty bolmadyk meteorologik ýa-da başga tebigy ýagdaýlaryň bolmagynyň, ýabany haýwanlaryň ýok etmeginiň, şeýle hem keseller we ösüm-

liklere zyýan berijiler netijesinde ýok bolmagy ýa-da zaýalanmagy ätiýaçlandyryş ýagdaýlarydyr.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy goralýan toprakda ösdürilýän oba hojalyk ekinleriniň hasylynyň tebigy betbagtçylyklar, heläkçilikler we ýangynlar netijesinde elektrik energiýasynyň berilmeginiň kesilendigi sebäpli olaryň ýok bolmak ýa-da zaýalanmak ýagdaýlarynda baglaşylýar.

Miwe-bakja, tehniki, tokaý gorag sypatly we beýleki köp ýyllyk gyrymsy ekinleriň ätiýaçlandyryşy bu ekinleriň gurakçylygyň, aýazlaryň, bu ýerler üçin adaty bolmadyk köp garyň, çabganyň, dolynyň ýagmagynyň, tupanyň, gaýyň, ýangynyň, suw almagynyň, ýeriň süýşmeginiň, opurylmagynyň, partlaýyşyň, heläkçiligiň, sil almagynyň, ýer titremeginiň, ýerasty suwlaryň hereket etmekleriniň, keseller we ösümliklere zyýan berijiler netijesinde bu ösümlikleriň hemmesiniň (100%) ýa-da agaçlarynyň (şahalarynyň) belli bir bölekleriniň ýok bolmak ýa-da zaýalanmak ýagdaýlarynda geçirilýär.

Şonda doly ýok bolmak ýagdaýlaryna aşakdakylar degişlidir:

- agaçlaryň we şahalarynyň ýerasty we ýerüsti bölekleri guran-da, pudakdyr, şahalar ýa-da kök ulgamy güýçli derejede zaýalanyp bu ekinler köwüp aýyraýmaga degişli bolan ýagdaýlar;
- düýp kökli we sapylan üzüm şahalarynyň ýerüsti bölegi zaýalananda, şeýle hem käbir citrus we subtropiki ösümlikleri, olaryň kök ulgamlary saklanyp özlerini täzedan ösmegi üçin kesmeli bolan ýagdaýlar.

Ätiýaçlandyryş şertnamalary ätiýaçlandyryşyň 2 nusgada beren ýazmaça № 5 – OH görnüşdäki (*1-nji goşundy*) arzasynyň esasynda, ätiýaçlandyryş desgasy gözden geçirmek arkaly baglaşylýar. Arzanyň birinji nusgasy ätiýaçlandyryjyda galýar, ikinji nusgasy bolsa şu kadalar boýunça meýletin ätiýaçlandyryş hakyndaky arza alnandan soň 5 günden gijä galynman hasaplanylýan ätiýaçlandyryş baýraklary (wznoslary) we olary tölemegiň möhletlerini görkezmek bilen ätiýaçlandyryşana gaýtarylyp berilýär.

(welaýat, şäher, etrap)

döwlet ätiyaçlandyryş guramasyna

**Oba hojalyk ekinleriniň we köp ýyllyk agaçlaryň
meýletin ätiyaçlandyrylyşy boýunça**

ARZA

(Ätiyaçlandyryşanyň F.A.A.a./hojalygyň ady)

Salgysy _____

şu Kadalarda göz önünde tutulan şertlerde aşakdaky oba hojalyk ekinleriniň we köp ýyllyk agaçlaryň 20__ý. hasyly boýunça ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmagy haýyş edýär:

№	Oba hojalyk ekinleriniň ady	Meýdany, ga	1 ga ýerden alynýan hasyllyk, sentnerde	1 sentneriň manatdaky bahasy	1 ga ekininiň hasyllynyň bahasy (5süt.x4süt.)	Ähli meýdanyň bahasy, manatda (6süt.x3süt.)	Hasylyň ätiyaçlandyryşa kabul edilýän göterimi	Ätiyaçlandyryş pul möçberi (7süt.x8süt.) 100	Ätiyaçlandyryş wznosynyň (bayragyň) nyrh möçberi
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Jemi									

Oba hojalyk ekinlerini we köp ýyllyk agaçlary meýletin ätiyaçlandyryş Kadalary bilen tanyşdyryldym:

Ätiyaçlandyryşan

_____ (goly)

Oba hojalyk ekinleriniň hasylynyň ätiýaçlandyryş şertnamasy her bir ekin boýunça aýratyn ýa-da ekinleriň bir topary boýunça bilelikde ýitginiň öwezini dolmak bilen baglaşylyp bilner.

Oba hojalyk ekinleriniň hasylynyň ätiýaçlandyryş şertnamasy ätiýaçlandyryşanyň arzasynda göz önünde tutulan oba hojalyk ekininiň umumy ekiş (oturdyş) meýdanyna baglaşylýar. Geçen ýyllarda ekilen (oturdylan) köp ýyllyk oba hojalyk ekinleriniň (ekilen köpýyllyk otlar we ş.m.) hasylynyň ätiýaçlandyryşy öri meýdan üçin ulanmaga niýetlenen meýdany aýyrmak bilen, bu ekinleriň tutuş ekiş (oturdyş) meýdanyndan ugur alyp, köp ýyllyk agaçlar, şol sanda ätiýaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylýan ýyly miwe getirýän ýaşa ýetýän agaçlar üçin bolsa, miwe getirýän agaçlaryň meýdanyndan ugur alyp baglaşylýar.

Oba hojalyk ekinleriniň hasylynyň ätiýaçlandyrylyşy:

- bir ýyllyk we köp ýyllyk tohum sepilip ekilýän we oturdylýan ekinleriň, şol sanda bu ekinleriň gyslyk ekişiniň, şeýle hem köp ýyllyk ekilen otlaryň – ekilen (oturdylan) we ätiýaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylan güni sagat 24.00-da;
- miwe getirýän ýaşynda bolan köp ýyllyk miwe-bakja, üzüm we beýleki agaçlaryňky – gysa giden (ösümlikleriň gögerişi bes edilen) gününden, şol sanda miwe getirýän ýaşyna girýän agaçlaryňky – miwe getirýän ýaşa girjek ýylyndan öňki ýylda gysa giden (ösümlikleriň gögerişi bes edilen) gününden;
- nahalhanalarda: tohumdan gögeren ösümlikleriň – ekilen gününden, nahallaryňky – oturdylan gününden başlanýar.

Oba hojalyk ekinleriniň ätiýaçlandyryşy hojalykda hasyl ýygnamaklyk tamamlanan güni sagat 24.00-da bes edilýär, ýagny hasylyny ýygnamak döwek bilen bagly bolan daneli, daneli kösükli we beýleki ekinler, döwülen ýa-da küdelenen bolsa;

- gowaçanyň, gant şugundyrynyň, kartoşkanyň, gök önümleriň, bakja ekinleriniň, ot-ýimlik köki miwelileriň, baglaryň, miwe, üzüm agaçlarynyň hasyly meýdandan (bagdan) tabşyrylýan, saklanylýan ýa-da gaýtadan işlenilýän ýerine äkidilen bolsa, köki miweli ösümlikleriň hasyly bolsa meýdanda saklamaga

goýulanda çukurlara, garymlara basyrylyp, üýşmek edilip salnan bolsa;

- ekilen otlaryň bedesi meýdandan äkidilen bolsa ýa-da üýşürilen (küdelenen) bolsa; siloslyk ekinleriň gök hasyly silos çukurlaryna, garymlaryna, diňlere we beýlekilere salynan bolsa;
- açyk toprakda gýşlaýan köp ýyllyk gülli ösümlikleri – gülleri ýygnalan-kesilen, şitili gazylyp alynan bolsa;
- nahalhanalarda: nahallar (tohumdan gögeren ösümlükler) gazylyp alnan bolsa;
- açyk toprakda gýşlamaýan gülli ösümlikleri (bir ýyllyk we köp ýyllyk ösümlükler) – güller, saplary aýyrlan-kesilen bolsa.

Oba hojalyk ekinleriniň hasylynyň ätiýaçlandyryş şertnamalary bu ýer üçin bellenen ekişiň senenama möhletinden gije galynman baglaşylýar (2-nji goşundy).

Köp ýyllyk agaçlar boýunça ätiýaçlandyryş şertnamasy olaryň gýşa gitmezinden (ösüş kesilmezinden) öň baglaşylýar.

2-nji goşundy

Oba hojalyk ekinlerini ekmekligiň Türkmenistan boýunça bellenen senenama möhletleri

Oba hojalyk ekinleriniň atlary	Oba hojalyk ekinlerini ekmegiň senenama möhletleri
Gowaça	5 aprel
Güýzlük dänelik ekinler	15 sentýabr
Ýazlyk dänelik ekinler	20 mart
Hyýarlar	5 aprel
Bakjalar	5 aprel
Kartoşka	1 mart
Sarymsak	1 sentýabr
Düýp sogan (ýazky)	20 fewral
Düýp sogan (güýzki)	15 oktyabr
Mekgejöwen	1 aprel
Sudan oty	25 mart
Ýoronja	20 mart
Şitil oturtmak:	
Kelem	25 fewral
Pomidor	5 aprel

Ekiniň ekilip başlanmagyndan öň yglan edilen ekiş meýdany köpelen ýagdaýynda, ätiýaçlandyryýan esasy şertnama boýunça bellenen we ätiýaçlandyrylan ekiş meýdany bilen arzasyndaky ekiş meýdanyň tapawut edýän meýdanyna goşmaça ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmaga haky bardyr. Goşmaça şertnama ätiýaçlandyryşa kabul edilýän degişli ekin üçin bu ýerde bellenen ekişiň senenama möhletinden gijä galman baglaşylmalydyr.

Gaýtadan ekmek ýok bolan (zaýalanan) öň ätiýaçlandyrylan ekin meýdanýnda geçirilen bolsa, gaýtadan ekilen meýdana goşmaça ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylmaýar. Ätiýaçlandyryjy ilkibaşda ekilen ekiniň ätiýaçlandyryş şertnamasyna görä, täzedan ekilen ekin-den alynan anyk hasyly hasaba almak bilen, bu meýdan üçin jogapkärçilik çekýär.

Köp ýyllyk agaçlaryň ätiýaçlandyryş şertnamasy hemme agaçlar ýa-da agaçlaryň bir topary boýunça, ýöne bu topara degişli bolan agaçlaryň hemmesini (çigiden, şänikden gögeren we ş.m.) ätiýaçlandyrmak şerti bilen baglaşylyp bilner.

Oba hojalyk ekinleriniň we köp ýyllyk agaçlaryň hasylyny kesgitlenen paýda onuň bahasynyň 70%-nden ýokary bolmadyk möçberde ätiýaçlandyrmak bolýar.

Oba hojalyk ekinleriniň hasylynyň bahasy soňky 4 ýylda 1 gaýerden alynýan ortaça hasyllylykdan ýa-da şonuň ýaly oba hojalyk ekinleriniň ortaça hasyllylygyny nazara almak bilen kesgitlenilip, şertnamada görkezilýär.

Köp ýyllyk agaçlaryň bahasy olaryň şertnama baglaşylan gününe balans ýa-da hakyky bazar bahasyndan ugur (resminama bilen tassyklanan) alnyp kesgitlenilýär. Şonda miwe getirýän ýaşyndaky köp ýyllyk agaçlaryň bahasy könelişmegini aýyrmak bilen kesgitlenilýär.

Eger ätiýaçlandyryş şertnamasy bilen kesgitlenilen ätiýaçlandyryş pul möçberiniň ätiýaçlandyryş bahasyndan geçýän bolsa, ol şertnama baglaşylan pursatda emlägiň ätiýaçlandyryş bahasyndan geçýän ätiýaçlandyryş pul möçberiniň bölegi hakyky dälendir.

Taraplaryň ylalaşmagy bilen ätiýaçlandyryş şertnamasynda franşiza göz önünde tutulyp bilner.

Franşiza – ätiýaçlandyryjy tarapyndan öwezi dolunmaga degişli bolmadyk ätiýaçlandyryan üçin zyýanyňyň kesgitlenen bölegidir, ol bolsa şertli we şertsiz franşiza bolup biler.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynda şertli franşiza bellenilen mahaly, eger ýetirilen zeleliň möçberi franşizadan geçmeýän bolsa, şol zyýan üçin Ätiýaçlandyryjy jogapkärçilikden boşadylýar, eger zyýanyň möçberi franşizanyň möçberinden geçýän bolsa, onda ol zyýanyň öwezi doly dolunýar.

Ätiýaçlandyryş şertnamasynda şertsiz franşiza bellenilen mahaly ätiýaçlandyryjynyň jogapkärçiligi ýetirilen zyýanyň möçberinden franşizany aýryp, kesgitlenilýär.

Franşiza ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylanda ätiýaçlandyryş pul möçberinden göterimlerde ýa-da pul möçberlerde taraplaryň ylaşmagy boýunça kesgitlenilýär.

Ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) ätiýaçlandyrylan oba hojalyk ekinleriniň bahasyndan we ätiýaçlandyryjy tarapyndan bellenen ätiýaçlandyryş nyrhларыnyň göteriminden ugur alnyp ekinleriň her biri boýunça ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) hasaplanyp çykarylýar (3-nji goşundy).

3-nji goşundy

Oba hojalyk ekinleriniň we köp ýyllyk agaçlaryň meýletin ätiýaçlandyryş boýunça ÄTIÝAÇLANDYRYŞ NYRHлары

(ätiýaçlandyryş pul möçberi, %-de)

Güzlük danelik ekinler	8,0
Ýazlyk danelik ekinler	3,0
Orta süýümlü gowaça	16,0
Inçe süýümlü gowaça	15,0
Tehniki ekinler	15,0
Kartoşka, gök önümler, bakjalar	17,0
Ot-iymlik ekinler	1,0
Miwe ekinleri	24,0
Köp ýyllyk agaçlar	2,0

Töwekgelçiligiň derejesine we ätiýaçlandyryş pul möçberine baglylykda her bir ýagdaýda ätiýaçlandyryş baýrakларыnyň (wznos-

larynyň) nyrlary kesgitlenilende peseldiji (0,7-den 1-e çenli) we ýokarlandyryjy (1-den 5-e çenli) nyrlary ulanmak mümkindir.

Ätiýaçlandyryýan ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) ätiýaçlandyryş şahadatnamasyny (polisini) alandan soň tölemelidir.

Birinji ýa-da bir gezekki ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) wagtynda tölenýänçä ätiýaçlandyryjy öz borçlaryndan azatdyr. Eger ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) öz wagtynda geçirilmese, ätiýaçlandyryjy şonuň geçirilmegi üçin iki hepdelik möhleti ýazmaça kesgitläp biler, şonda gijä goýmagyň netijeleri hakynda görkezilmelidir.

Ätiýaçlandyryýan ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) öz wagtynda geçirmese, ätiýaçlandyryjy bir aý öňünden şertnamany ýatyrmak hakynda ätiýaçlandyryýana duýduryp hem-de bu möhlet netijesiz gutaranda ony ýatyryp biler. Eger möhlet geçenden soň ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çyksa we şu wagta çenli ätiýaçlandyryýan ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) tölemedik bolsa, ätiýaçlandyryjy öz borçlaryndan boşadylýar.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) nagt pulda ýa-da nagt däl hasaplaşyk arkaly bir wagtda (ätiýaçlandyryş baýragynyň (wznosynyň) ýyllyk möçberinde) ýa-da iki möhletde: bir ýyla hasaplanylýan ätiýaçlandyryş baýraklarynyň (wznoslarynyň) möçberiniň 50%-nden az bolmadyk möçberde birinji ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy), ätiýaçlandyryş şertnamasynyň güýje giren wagtyndan üç aýdan gijä galman bolsa ikinji ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) 50% möçberinde tölenýär.

Ätiýaçlandyrylan oba hojalyk ekinleri we köp ýyllyk agaçlar ýok bolan ýa-da olara zyýan ýeten ýagdaýynda ýitginiň we ätiýaçlandyryş öwezini doluş töleginiň möçberini hasaplamak ätiýaçlandyryjy tarapyndan oba hojalyk ekinleriniň ýok bolmagy ýa-da olara zyýan ýetmegi hakyndaky ykrarnamanyň esasynda, oňa resminamalary goşmak bilen geçirilýär.

Oba hojalyk ekinleriniň we köp ýyllyk agaçlaryň hasylynyň ätiýaçlandyryşy boýunça ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi ýitginiň möçberinden näçe göterimde emläk ätiýaçlandyrylan bolsa, şol göterimde hasaplanylýar.

Ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) tölemegiň ikinji möhletiniň geçmegi boýunça ätiýaçlandyrylan emläk ýok bolan ýa-da

oňa zyýan ýeten mahaly ätiyaçlandyryş öwezini doluşy tölegleriniň bellenilen möçberinden girizilen baýraklarynyň (wznoslarynyň) ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça tutuşlygyna hasaplanylýan möçberiniň näçe göterimine barabar bolsa, şonça göterimde tölenilýär.

Mysal. Güýzlük bugdaýyň bahasynyň 70%-ine barabar möçberde baglaşylan ätiyaçlandyryş şertnamasy boýunça 118 manat 80 teňňe möçberinde ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) hasaplanylýdy. Hakykatda bellenen töleg möhletinde hojalyk tarapyndan 85 manat ýa-da hasaplanylýan möçberiniň 71,5%-i tölenildi ($85 \times 100 : 118 \text{ man } 80 \text{ teňňe}$). Şu ýagdaýda ol ýa-da beýleki ätiyaçlandyrylan ekin ýok bolan ýa-da oňa zyýan ýetende ýitginiň hasaplanylýan möçberiniň 50,1%-i ($71,5 \times 70$):100 möçberinde ätiyaçlandyryş öwezini doluş puly tölenilmäge degişlidir.

Eger ykranama düzülende meýletin ätiyaçlandyryş hakyndaky arzada oba hojalyk ekinleriniň we köp ýyllyk agaçlaryň bahasy hakykatdaky bahasynyň möçberinden az görkezilen bolsa, onda oba hojalyk ekinleri we köp ýyllyk agaçlary boýunça ätiyaçlandyrylan göterim degişlilikde azaldylýar.

Oba hojalyk ekinleriniň ýok bolmagy ýa-da olara zyýan ýetmegi bilen baglanyşykly ätiyaçlandyryşyň çekýän ýitgisi ätiyaçlandyryjy tarapyndan № 14-OH görnüşinde «Oba hojalyk ekinleriniň ýok bolmagy ýa-da olara zyýan ýetmegi hakyndaky» ykranama esasynda kesgitlenilýär.

Ýitginiň möçberiniň hasaplamasy «Oba hojalyk ekinleriniň ýok bolmagy ýa-da olara zyýan ýetmegi bilen baglanyşykly ýitginiň we ätiyaçlandyryş öwezini doluş pulunyň hasaplamasy» atly № 15 OH görnüşli blankynda geçirilýär.

Ýitgi hojalykda ähli meýdanda ekilen (oturduylan), ätiyaçlandyrylan ekininiň esasy önümi bolan hasylyň mukdar babatda ýitgisiniň hasaplamasy ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly 1 gektardaky hasylyň bahasy bilen şol ýylda alnan hasylyň hakyky bahasynyň arasyndaky tapawut boýunça hasaplanylýan bahasyndan ugur alnyp kesgitlenilýär.

Şeýle ýagdaýda, ýagny ätiyaçlandyryş şertnamasy baglaşylandan soň ätiyaçlandyrylan ekinleriň önümleri üçin satyn alnyp nyrlary ýokarlandyrylsa hasylyň bahasyny gaýtadan hasaplamak geçirilmeýär.

Ýitginiň möçberi şertnama baglaşylan mahaly olaryň ätiýaçlandyryşa nähili kabul edilendigine baglylykda her bir ekin boýunça aýratynlykda ýa-da ekinleriň topary boýunça tutuşlygyna kesgitlenilýär. Şonda hakykatda alnan hasylyň bahasy ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan mahaly hasaplamaga kabul edilen nyrhlar boýunça hasaplanylýar.

Oba hojalyk ekinleri ýok bolandan (olara zyýan ýetenden) soň mallary bakmakda peýdalanmak üçin meýdanda galdyrylan oba hojalyk ekinleriniň bahasy ýitgi kesgitlenen mahaly hasaplamaga kabul edilmeyär.

Oba hojalyk ekinleri gaýtadan ekilen ýa-da goşmaça ekilen ýagdaýynda gaýtadan ekmek (goşmaça ekmek) boýunça harajatlaryň ortaça bahasy we gaýtadan ekilen ekinleriň hakykatda alnan hasylynyň bahasy nazara alynýar.

Eger zyýan ýeten dänelik ekinleriň deregine beýleki ekin ekilen bolsa, onda goşmaça ekilen ekiniň hasylynyň bahasy ýitgi kesgitlenen mahaly şol ýylda alnan önümlerden we garyşyk däne garyndysynyň satyn alnş nyrhlaryndan ugur alnyp hasaplanylýar.

Ätiýaçlandyrylan, däne üçin ekilen ekinler (dänelik we dänelik-kösüklü ekinler, mekgejöwen, günebakar) ýok bolan ýa-da olara zyýan ýeten ýagdaýynda, ýöne welin tebigy betbagtçylyk bilen baglanyşykly olar gök ot-íým we silos üçin orulsa ýetirilen zyýanyň möçberi däne üçin ätiýaçlandyryş şertnamasyndan görkezilen meýdana hasaplanylýp kesgitlenilýär. Şonda ilkibaşdaky niýetlenilen maksady üçin peýdalanylmaryk ekilen ekinlerden hakykatda alnan bedäniň, gök ot-íýmiň we silosyň hasylynyň bahasy hasaba alynýar.

Açyk toprakda ekilen esasy we beýleki gök ekinler, üsti örtülip goralýan meýdanda ekilen tohumlyk ekinler (azyklyk gök we bakja ekinleri, ot-íýmlük köki miweli ekinler) boýunça ýitginiň möçberi şertnama baglaşylan mahaly nähili ätiýaçlandyrylandygyna baglylykda kesgitlenilýär.

Köp ýyllyk we bir ýyllyk otlar boýunça ýetirilen ýitginiň möçberi 1 gektardaky hasylyň hakykatda hasyl ýygnalan meýdana hasaplanylýan (hasyly doly ýok bolan meýdanlar hem girýär) ortaça agramy çekilen bahasyndan, ýöne ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylan ma-

haly kabul edilenden köp bolmazdan ugur alnyp, alnan önümleriň ähli görnüşleri hasaba alnyp kesgitlenilýär.

Hojalykda topragyň üstüni örtmeýän, şu ýyl ekilen köp ýyllyk ot bar bolsa, ol ekilen ýyly hasyl berýän we geçen ýyllarda ekilen köp ýyllyk otlar bilen bilelikde ätiyaçlandyrylan bolsa, ýitgini kesgitlemek haýsy ýylda öňýändigine we önümiň haýsy görnüşiniň ýok bolandygyna ýa-da oňa zyýan ýetendigine garamazdan, bu otlaryň ähli topany boýunça tutuşlygyna alnanda bir hasap boýunça bilelikde geçirilýär.

Ösýän birinji ýylynda hasyl bermeyän ätiyaçlandyrylan oba hojalyk ekinleri ýok bolan mahaly ýitigi 1 gektar üçin hakykatda harçlanylan harajatlaryň bahasyndan we bu ekinler ýok bolan meýdandan ugur alnyp her bir ekin boýunça aýratynlykda kesgitlenilýär.

Köp ýyllyk agaçlaryň ätiyaçlandyrylan hasyly ýok bolan ýa-da oňa zyýan ýeten ýagdaýynda ýitigi hasyl berýän ýaşynda şertnamada görkezilen ösümlikleriň meýdanyna hasaplanylýp, 1 gektarda ätiyaçlandyryşa kabul edilen bahasyndan ugur alnyp, olaryň her bir topany boýunça (çigitli, şanikli, hoz berýän, subtropiki ekinler, üzümler we başgalar) kesgitlenilýär.

Ýitginiň möçberi könelmek möçberini aýyrmak bilen şertnama baglaşylan günü hasaplanylýan ösümlikleriň balans ýa-da hakyky bazar bahasyndan (resminama bilen tassyklan) ugur alnyp kesgitlenilýär. Şonda ýitginiň möçberi ösümlikleriň toparlary boýunça aýratynlykda kesgitlenilýär. Köwläp aýyrmak boýunça işleriň bahasy ýitgä goşulmaýar. Bagda bar bolan miweli agaçlaryň, subtropiki agaçlaryň we üzümleriň 70 we ondan köp göterimi harap bolan ýagdaýynda şu ýagdaý bilen baglanyşykly tutuş bag (üzüm ekilen ýerler) köwlenip aýrylanda şol ekindäki agaçlaryň we beýleki ösümlikleriň ählisiniň bahasy ýitgini hasaplamaga kabul edilýär.

Şpaler oturdylan palmetde üzümler ýa-da baglar köwlenip aýrylan ýagdaýynda olar üçin ýitginiň möçberi aýratynlykda kesgitlenilýär, sebäbi ösümlükler we şpaler üçin köneliş bahasynyň göterim görkezijisi aýry-áýry bellendir. Şonda peýdalanmaga ýaramly sü-tünleriň we simiň bahasy şpaleriň balans ýa-da hakyky bazar bahasyndan aýrylýar.

Miwe berýän üzüm düýpleriniň (köki bilen oturdylan we sapy-
lan) ýeriň ýokarysyndaky bölegi doly ýok bolan, şeýle hem sitrus we
subtropiki ösümlükleriň hem-de olaryň kök ulgamy saklanyp galan
mahaly olar köwlenip aýrylman, eýsem, zaýalanan ýerlerini kesip
aýyrmak ýa-da has çynlakaý kesip aýyrmak (sepleşýän ýerindäki jan-
ly şahasyna çenli) arkaly dikeldilen ýagdaýynda, dikeldiş döwri üzüm
agaçlarynda azyndan 2 ýyl, sitrus we subtropiki agaçlarda azyndan
3–4 ýyl bolanda ýetirilen ýitgi üzüm düýplerinden 30%, sitrus we
subtropiki ösümlüklerden – 32% möçberini aýyrmak bilen balans ýa-
da hakyky bazar bahasyndan (resminama bilen tassyklanan) ugur al-
nyp kesgitlenilýär. Üzüm düýpleri boýunça şondan başga hem, eger
şpalerler üzüm düýpleri bilen bilelikde balansda hasaba alynýan bol-
sa, şpaleriň bahasy aýrylýar. Ätiýaçlandyryş öwezini doluş puly diňe
hakykatda kesilip aýrylan düýpler (agaçlar) boýunça tölenilýär.

Ýaş baglaryň, üzüm düýpleriniň we beýleki köp ýyllyk agaçlaryň
ýer üstündäki bölegi doly ýok bolanda (birinji ýyl ösýän ösümlükler
ýaly) gaýtadan ösmegi üçin kesilen mahaly ýetirilen ýitgi diňe olaryň
oturdylan pursatyndan başlap tebigy betbagtçylygyň bolan gününe
çenli hakykatda harçlanylan harajatlaryň bahasyndan ugur alnyp kes-
gitlenilýär.

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiýaçlandyryş şertnamasyny
baglaşan ätiýaçlandyryjy tarapyndan onuň üçin bellenen çäklerde
tölenilýär. Eger ätiýaçlandyryş öwezini doluş pul möçberi şol belle-
nilen çäklerden geçýän bolsa, onda öwezini doluş tölegi degişli ýo-
karda durýan guramasy tarapyndan ätiýaçlandyryş öwezini doluş pul
möçberi tassyklanylandan soň tölenilýär.

Baglaşylan şertnamalaryň sany we şolar boýunça tölenilen äti-
ýaçlandyryş öwezini doluş pul möçberi žurnalda bellige alynýar.

Ätiýaçlandyryjynyň baş buhgalteri ätiýaçlandyryş öwezini do-
luş puly tölenilýänçä ýitginiň we ätiýaçlandyryş öwezini doluş pu-
lunyň möçberini kesgitlemek boýunça resminamalaryň dogry res-
mileşdirilendigini barlamaga borçludyr. Degişli gollar we möhürler
bolmadyk ykrarnamalary we hasaplamalary tölege kabul etmek baş
buhgaltere gadagan edilýär.

Ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyryş öwezini doluş puluny dolulygyna ýa-da belli bir bölegini aşakdaky ýagdaýlarda tölemekden boýun gaçyrmaga haky bardyr:

- eger ätiyaçlandyryş oba hojalyk ekinleriniň we köp ýyllyk agaçlaryň ýok bolandygy ýa-da olara zyýan ýetendigi hakynda bellenen möhletde habar etmese, onda şol sebäpli ýitginiň hakyky möçberini anyklamak mümkin bolmasa;
- eger ätiyaçlandyryş howpuň ýokarydygy hakynda habar bermedik bolsa ýa-da betpälligi bilen oba hojalyk ekinleriniň we köp ýyllyk agaçlaryň ýok bolmagyna elten bolsa;
- eger ätiyaçlandyryş oba hojalyk ekinleriniň, köp ýyllyk agaçlaryň ýok bolmagy ýa-da olara zyýan ýetmegi üçünji tarapyň jenaýatçylykly hereketiniň netijesinde bolan bolsa, bu sebäpli hem iş gozgalan bolsa, günäkär tarapa bildirilen regres talaby jenaýat işi diňlenilen wagtynda kazyýet tarapyndan serediler ýaly etmek üçin, ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiyaçlandyryşana derňew geçirilýän döwürde ýa-da onuň tamamlanan wagtynda tölenilýär.

Ýitginiň möçberi kesgitlenilýän wagtynda oba hojalyk ekinleriniň hasylynyň az ýygnaýmagyna ätiyaçlandyryşanyň ygtyýarly edaralar tarapyndan bellenen agrotehniki düzgünlerini berjaý etmezliginiň netijesinde bolandygy anyklanylsa (ekiş, oňa gözegçilik, dökün dökme, suwaryş düzgünleri, hasyly ýygnamak we beýlekiler), ätiyaçlandyryjy tölemeli ätiyaçlandyryş öwezini doluş töleginiň möçberini 50%-ne çenli azaldyp biler. Bellenen görkezmeleriň ýerine ýetirilmändigi ygtyýarly edaralaryň resminamalarynyň esasynda kesgitlenilýär.

Ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini töläň ätiyaçlandyryja töläň ätiyaçlandyryş pul möçberiniň çäklerinde ýitgi üçin jogapkär bolan ätiyaçlandyryşanyň günäkär tarapa bildirjek talaplary geçýär.

Kazyýetiň çözüdi (netijesi) boýunça ýitginiň öwezini zyýan üçin jogapkär bolan günäkär adam tarapyndan dolunsa, ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini almak hukugyny ýitirýär. Eger ätiyaçlandyryş ýitgini tölemek barada üçünji tarapa talap bildirip bilýän bolsa, ol ätiyaçlandyryşana ýitginiň öwezini dolýan bolsa, onda bu talap ýitgini töläň ätiyaçlandyryja geçýär. Eger ätiyaçlandyryş üçünji tarap babatda öz talabyndan ýa-da onuň talabyny üpjün etmäge bo-

lan hukugyndan ýüz öwürse, onda ätiýaçlandyryjy öz çykadjylarynyň öwezini dolmaga bolan hukugy amala aşyrmagyň netijesinde ýa-da talap bildirmek bilen baglanyşykly onuň aljak möçberindäki ýitginiň öwezini dolmak borçlaryndan boşadylýar.

Ätiýaçlandyryjy tarapyndan ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi ygtyýarly edaralardan zerur resminamalar alnandan soň 15 gün möhletde tölenilýär. Eger ätiýaçlandyryş ýagdaýy sebäpli emlägiň uly möçberi ýok edilen bolsa we ýitginiň doly hasaplamasyny 15 gününň içinde düzmek mümkin bolmasa, ätiýaçlandyryşanyň ýazmaça arzasynyň esasynda ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş öwezini doluş töleginiň deslapky hasaplanan möçberiniň 50% möçberinde hakujy tölemäge hukugy bar. Tölenen hakujy hakynda bellenen görnüşdäki ykrarnamada degişli bellik edilýär.

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegi ätiýaçlandyryşanyň bank edaralaryndaky hasabyna geçirmek arkaly ýa-da nagt pulda tölenilýär. Eger ätiýaçlandyryşana ýetirilen ýitginiň öwezini dolmagy talap etmek hukugy onuň bilen bile ýaşayan maşgala agzasyna degişli bolsa, hukugyň geçmegi aradan aýrylýar, maşgala agzasynyň ýetiren ýitgini bilgeşleýin ýüze çykaran ýagdaýy muňa girmeyär.

Ätiýaçlandyryş şertnamasy aşakdaky ýagdaýlarda ýatyrylýar:

- şertnamanyň hereket edýän möhleti tamamlananda;
- ätiýaçlandyryjy şertnama boýunça borçlaryny doly möçberde ýerine ýetiren ýagdaýynda;
- ätiýaçlandyryşanyň ýa-da ätiýaçlandyryjynyň guramasy ýapylsa;
- ätiýaçlandyryşanyň ätiýaçlandyryş baýraklaryny (wznoslaryny) ätiýaçlandyryş şahadatnamasynda (polisinda) bellenen möçberlerde we möhletlerde tölemese;
- ätiýaçlandyryşanyň talaby (başlangyjy) boýunça, ätiýaçlandyryşanyň ätiýaçlandyryş Kadalaryny bozan ýagdaýynda.

Ätiýaçlandyryşanyň talaby (başlangyjy) boýunça, eger ätiýaçlandyryş şertnamasy baglaşylandan soň ätiýaçlandyryşanyň öwezini doluş tölegini tölemäge ýagdaýynyň ýokdugy bilinse.

Şertnama wagtyndan öň ýatyrylanda, ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy) töwekgelçilik ätiýaçlandyryşa alnan wagtyna degişlilikde ätiýaçlandyryş baýragyny (wznosyny) we işi alyp barmaklygyň çykadjylaryny aýyrmak bilen, gaýtarylyp berilýär.

DAŞARY ÝURLARDA ÄTIÝAÇLANDYRYŞ IŞI

III.I bap. Halkara ätiýaçlandyryş institutlary

§3.1.1. Halkara ätiýaçlandyryş institutlaryna häsiýetnama

Halkara ätiýaçlandyryş ulgamynda ätiýaçlandyryş institutlaryna esasy orunlar degişlidir. Ätiýaçlandyryş bazarynda hereket edýän institutlar şu aşakdakylardyr:

➤ **Aktuariýleriň Halkara guramasy (AHG)**

Bu gurama, Belgiýada Aktuariýleriň 1-nji halkara kongresiniň geçirilmegi bilen 1895-nji ýylda döredildi. Ştab-kwartirasy Brýusselde ýerleşýär. Halkara hyzmatdaşlygyny amala aşyrýar we birnäçe ýurtlaryň aktuariýleriniň milli assosiasiyalarynyň işjeňligini kadalaşdyrýar, şol sanda aktuariýleriň halkara kongresslerini geçirmek boýunça taýýarlyk işlerine gözegçilik edýär. Ätiýaçlandyryş matematikasynyň ulgamyndaky ylmy barlaglara ýardam edýär, kongressleriň materiallaryny, aktual meseleler boýunça beýleki ylmy edebiýatlary çap edýär. Aktuariýleriň Halkara guramasynyň tertipnamasy, maksatlary we meseleleri bilen razylaşýan aýratyn hünärmen-aktuariýler hem bu guramanyň agzalary bolup bilýärler.

➤ **Özara ätiýaçlandyryş jemgyýetleriniň halkara assosiasiyasy (ÖÄJHA)**

Özara ätiýaçlandyryş jemgyýetleriniň halkara assosiasiyasy (ÖÄJHA) 1963-nji ýylda döredildi, onuň ştab-kwartirasy Amster-

dam şäherinde (Niderlandlar) ýerleşýär. Bu assosiasıya 26 döwle-
tiň 200-den gowrak özara ätiýaçlandyryş jemgyýetlerini özünde
jemleýär.

Onuň maksady dürli döwletleriň özara ätiýaçlandyryş jemgy-
ýetleriniň arasyndaky işjeňligi kadalaşdyrmak, tejribe we maglumat
alyş-çalşygydyr.

ÖÄJHA halkara gurnalarynda (Ýewropa Bileleşiginde we ş.m.)
öz agzalarynyň bähbitlerini araýar, aýratyn döwletleriň özara äti-
ýaçlandyryş jemgyýetleriniň milli federasiýalary (birleşmeleri) bilen
hyzmatdaşlygy ösdürýär.

ÖÄJHA-nyň ýokary guramasy assosiasıyanyň agzalarynyň umu-
my ýygnağynda (2 ýyldan bir gezek ýygnaşýar) ýokary ýolbaşçylyk
edarasy bolan ÖÄJHA-nyň Komitetini saýlaýar (her agza-döwletleriň
wekillerinden 2 sanysynyň gatnaşmagynda).

Assosiasıyany dolandyrmak üçin Baş sekretariat döredilýär. Ol
assosiasıyanyň gündelik işjeňligini kordinirleýär we şu aşakdaky
hemişelik hereket edýän işçi toparlaryň işini gurnaýar:

- umumy bazardaky özara ätiýaçlandyryş meseleleri boýunça
işçi topar;

- özara ätiýaçlandyryş jemgyýetleriniň (ÖÄJ) salgyt we maliýe
meseleleri boýunça işçi topar;

- ÖÄJ-niň işjeňligi baradaky milli kanunçylygy kämilleşdirmek
boýunça işçi topar;

- halkara hyzmatdaşlygy boýunça işçi topar.

ÖÄJHA özara ätiýaçlandyryş jemgyýetleriniň işjeňligine degişli
usulyýet we tejribe meselelerini öz içine alýan ýöriteleşdirilen döwür-
leýin neşirleri çap edýär.

► **Klassifikasiya jemgyýetleriniň halkara assosiasıyasy (KJHA)**

Klassifikasiya jemgyýetleriniň halkara assosiasıyasynyň ştab-
kwartirasy London şäherinde (Angliya) ýerleşýär. Ol assosiasıyanyň
agzalary bolup, gämileri klassifikasiya etmeklik bilen meşgullanýan
jemgyýetler (90-a golaý) çykyş edýär. Bu guramanyň esasy maksady,
gämileri klassifikasiya etmekligiň umumy ülnülerini (standartlaryny)
kesgitlemek.

➤ **Tankerleri ätiýaçlandyrmak boýunça halkara assosiasiyasy (TÄHA)**

Tankerleri ätiýaçlandyrmak boýunça halkara assosiasiyasy (TÄHA) hapalanma ýagdaýynda tankerleriň eýeleriniň jogapkärçiligini çäklendirmek boýunça halkara federasiýadyr. Bu assosiasiýa 1969-njy ýylda London şäherinde dünýäniň 7 sany belli nebit kompaniýalarynyň, ýagny «Britiş Petroleum», «Esso», «Galf oýl», «Mobil oýl», «Şell», «Standart oýl» we «Teksako» firmalaryň gatnaşmagynda döredildi.

TÄHA-nyň esasy maksady, nebitiň dökülmegi zerarly hapalanmany aradan aýyrmak boýunça tankerleriň eýeleriniň ylalaşygyny gazanmak we tankerleriň eýelerine hapalanmany arassalamak üçin edilen çykdaýlary ätiýaçlandyryş öwezini dolmalaryň hasabyna amala aşyrmaklyga mümkinçilik döretmek.

TÄHA-nyň meselesi kenary (kenaryäka etraby, beýleki ýerleri) nebit hapalanmasyndan goramak bolup durýar.

Nebiti we nebitönümlerini daşamak üçin niýetlenen tankerleriň eýeleriniň islendigi TÄHA-nyň agzasy bolup bilýärler. Häzirki wagtda dünýäniň tanker flotunyň eýeleriniň 90%-i TÄHA-nyň agzalarydyr.

➤ **Ätiýaçlandyryş hukugy boýunça halkara assosiasiyasy (ÄHHA)**

Döwlete dahylsyz bu halkara gurama ätiýaçlandyryş işini ösdürmekdäki ylmy-tejribe meseleleri öwrenmek boýunça işleri alyp barýar. ÄHHA – ätiýaçlandyryş hukugy ulgamyndaky birnäçe iri alymlaryň-hukukçylaryň başlangyçlary (inisiatiwasy) boýunça 1962-nji ýylda döredildi, ol özüne Ýewropa döwletleriniň Ätiýaçlandyryş hukugy boýunça milli assosiasiyalarynyň birnäçesini jemleýär. Ýyllyk hasabatlary çap edýär, wagtly-wagtynda gurultaýlary (4 ýyldan bir gezek) we konferensiýalary geçirýär. ÄHHA-nyň üns merkezinde – Ýewropa Bileleşiginiň agzasy bolan döwletlerde ýeke-täk ätiýaçlandyryş bazaryny düzmekdäki meseleler, şeýle hem Gündogar Ýewropa döwletlerinde ätiýaçlandyryş işiniň monopoliýasyna ýol bermezlik. ÄHHA-nyň garamagynda ätiýaçlandyryş ulgamynda degişli birnäçe ylmy-tejribe žurnallar çap edilýär.

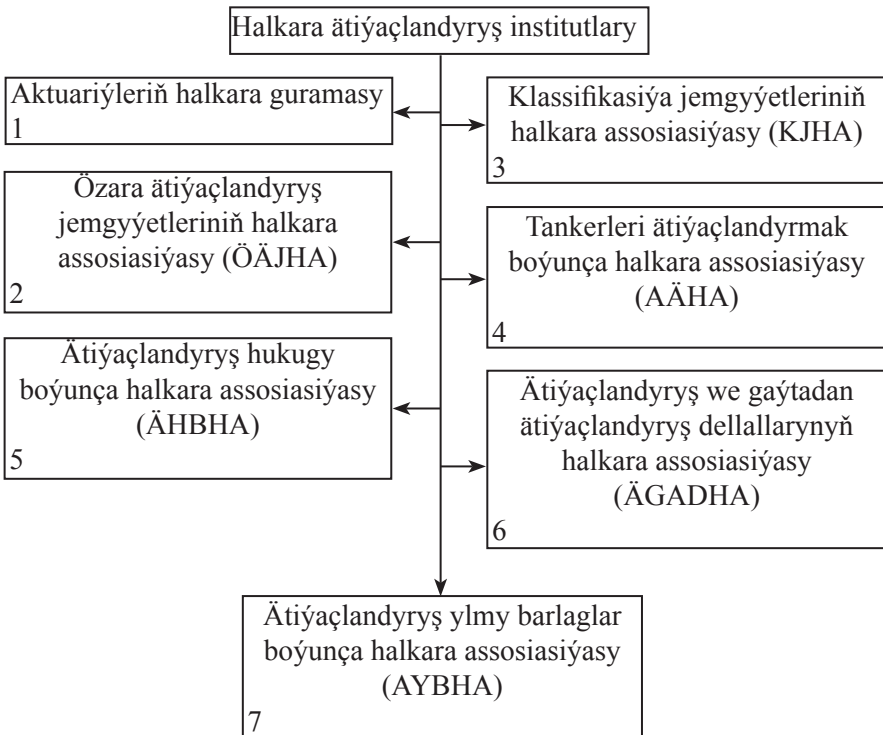
➤ **Ätiyaçlandyrys we gaýtadan ätiyaçlandyrys dellallarynyň halkara assosiasıyasy (ÄGÄDHA)**

ÄGÄDHA – bu ätiyaçlandyrys işewürligi bilen bagly ätiyaçlandyrys wekilleriniň, ätiyaçlandyrys dellallarynyň we beýleki araçylaryň halkara birleşigidir. Birleşik 1937-nji ýylda döredilip, onuň ştab-kwartirasy Fransiýanyň Pariž şäherinde ýerleşýär. Ol 225 sany ätiyaçlandyrys wekilleriniň we dellallarynyň, şeýle hem olaryň sebitleýin guramalarynyň bähbitlerini araýar (göz önünde tutýar). ÄGÄDHA-nyň maksady – halkara hyzmatdaşlyga we ätiyaçlandyrys bazaryndaky dellallaryň arasynda maglumat alyşma ýardam etmek, ätiyaçlandyrys meseleleri boýunça ylmy barlaglary, ätiyaçlandyryşda marketing barlaglary geçirmek we beýlekilerdir. Birnäçe döwletleriň hökümetleri bilen ysnyşykly işleşýär. ÄGÄDHA-nyň Ýokary guramasy ýylda ýygmanyşyan Baş assambleýadyr, şeýle hem assosiasıyanyň halkara kongressleri döwürleýin geçirilýär.

➤ **Ätiyaçlandyrys ylmy barlaglar boýunça halkara assosiasıyasy (ÄYBHA)**

ÄYBHA – başgaça Ženewa assosiasıyasy, ätiyaçlandyrys işiniň nazaryýeti we tejribesi boýunça ylmy-barlaglar bilen meşgullanýan ylmy jemgyýetçiligiň halkara birleşigidir. Ylmy-barlaglaryň esasy meselesi – ätiyaçlandyryşyň we töwekgelçiligiň seljermesidir. ÄYBHA-nyň assosirlenen agzalary bolup, ABŞ-nyň we Günbatar Ýewropanyň 16 sany iri ätiyaçlandyrys kompaniýalarynyň prezidentleri we Baş dolandyryjylary çykyş edýärler. Birleşik 1973-nji ýylda döredilip, onuň ştab-kwartirasy Şweýsariýanyň Ženewa şäherinde ýerleşýär. Guramanyň maksady ätiyaçlandyrys ulgamyndaky, şeýle hem meňzeş ylymlardaky ylmy barlaglaryň ösüşine ýardam etmek, ätiyaçlandyrys baradaky bilimi ýaýratmak, ýörite ylmy işleri gurnamak we olara gözegçilik etmektir. ÄYBHA wagtly-wagtynda ätiyaçlandyrys meselesi (problematikasy) boýunça ylmy-amaly konferensiýalary, seminarlary, simpoziumlary geçirýär. Birleşik ätiyaçlandyrys boýunça giň göwrümlü ylmy kitaphana eýedir. Birnäçe döwürleýin neşirleri çap edýär. Ätiyaçlandyrys meseleleri boýunça ylmy neşirleriň we ylmy barlaglaryň awtorlaryna hormatly baýraklary we sylaglary berýär (3.1.1.1-nji şekil).

Halkara ätiýaçlandyryş ulgamynda hereket edýän ätiýaçlandyryş institutlary

III.II bap. ABŞ-nyň ätiýaçlandyryş bazary

§ 3.2.1. ABŞ-nyň ätiýaçlandyryş bazaryna häsiýetnama

Amerikanyň ätiýaçlandyryş bazary özüniň giň gerimi bilen tapawutlanýar we dünýäde özüne taýy ýokdur. Amerikanyň ätiýaçlandyryş kompaniýalary dünýäniň industrial taýadan ösen döwletleriniň ätiýaçlandyryş bazarlarynyň 50%-ne golaýyny gözegçilikde saklaýar. ABŞ-da 8 müňden gowrak emläk ätiýaçlandyrmasy bilen

meşgullanýan kompaniýalar we 2 müňe golaý ömür ätiýaçlandyryşy boýunça kompaniýalar hereket edýär.

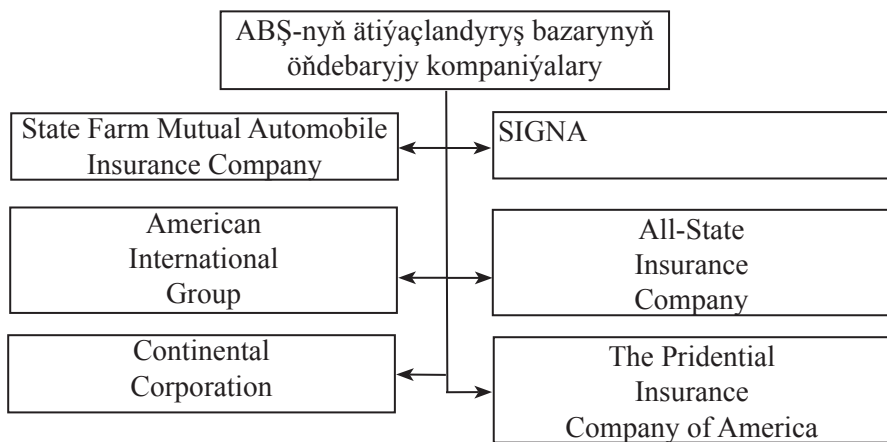
ABŞ-nyň her bir ştatynyň özüniň ätiýaçlandyryş işi barada kanunçylygy we gözegçilik edýän guramasy bardyr. Ýeke-täk federal ätiýaçlandyryş kanunçylygy we ätiýaçlandyryş işjeňligine gözegçilik edýän guramasy ýokdur.

Her bir ştat ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň maýasynyň (kapitalynyň) iň pes derejesine bildirilýän talaplary özi öňe sürýär, olary barlaýar (derňeýär) hem-de ätiýaçlandyryş kompaniýalaryna, brokerlere (dellallara) we wekillere ygtyýarnama bermek bilen ätiýaçlandyryş işini gözegçilikde saklamagy amala aşyrýar.

ABŞ-da ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň iki görnüşi, ýagny paýdarlar jemgyýetleri görnüşindäki we özara ätiýaçlandyryş jemgyýetleri görnüşindäki tertipde hereket edýärler. Döwlet ätiýaçlandyryş firmalary hereket etmeýär (3.2.1.1-nji şekil).

3.2.1.1-nji şekil

ABŞ-nyň ätiýaçlandyryş bazarynyň öňdebaryjy kompaniýalary

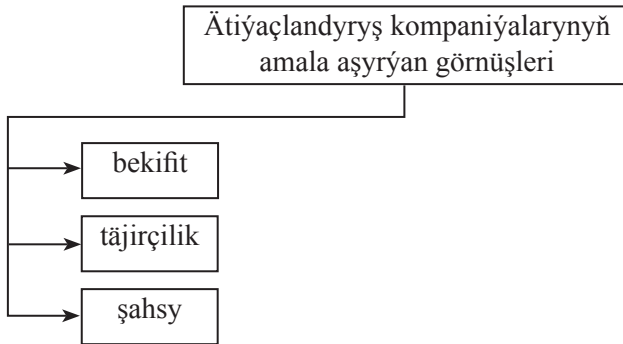
Ätiýaçlandyryş kompaniýalary ätiýaçlandyryşyň 3 görnüşini amala aşyrýarlar:

- bekifit (ömür we saglyk, lukmançylyk, pensiýa, süýşürintgiler we ş.m. ätiýaçlandyryşy);

- täjirçilik;
- şahsy (raýatlaryň jaýlarynyň, awtoulaglarynyň we beýleki emläkleriniň ätiýaçlandyryşy (3.2.1.2-nji şekil).

3.2.1.2-nji şekil

Ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň amala aşyran görnüşleri

Ätiýaçlandyryş kompaniýalaryny özleriniň amala aşyran amallaryna görä ýöriteleşdirmelik kanunçylykda belenlendir. Ähli ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň aktiwleriniň jemi 1,6 trln. ABŞ-nyň dollaryna barabardyr. ABŞ-nyň ätiýaçlandyryş kompaniýalaryna birnäçe Pension gaznalary öz serişdeleri bilen dolandyrmaklygy ynanýarlar. Ätiýaçlandyryş kompaniýalary ol serişdeleri dolandyranlygy üçin ortaça dolandyrylýan serişdeleriň 0,1%-i möçberinde hak alýarlar we millionlarça girdeji gazanýarlar.

ABŞ-nyň iri ätiýaçlandyryş kompaniýalary maliýe konglomeratlary hökmünde çykyş edýärler we özleriniň golçur kompaniýalarynyň üsti bilen ätiýaçlandyryş işinden başga-da, karz amallaryny amala aşyrýarlar, müşderilere çek hyzmatlaryny edýärler, gozgalmaýan emläkler, gymmatly kagyzzar bilen bagly geleşikleri baglaşýarlar, müşderileriň tabşyrygy boýunça maliýe serişdeleriniň we emläkleriniň dolandyrmasyny ýerine ýetirýärler.

ABŞ-da şahsy ätiýaçlandyryş has uly derejede ösendir. Ätiýaçlandyryşyň bu görnüşiniň paýyna ähli ätiýaçlandyryş şertnamalaryň $\frac{3}{4}$ bölegi düşýär.

Karz-maliye ulgamyndaky ätiyaçlandyryş ABŞ-da ikinji orunda durýar.

ABŞ-nyň ätiyaçlandyryş bazarynyň häsiýetli aýratynlygy bolup, ol ätiyaçlandyryş işinde dürli araçylaryň çykyş etmekligidir, ýagny ätiyaçlandyryş şertnamalary (polisleri) ätiyaçlandyryş wekillerinden (agentlerinden) ýa-da dellallaryndan (brokerlerinden) alynýar. Ýurtda olaryň umumy sany 500 müň adama ýetýär.

Ätiyaçlandyryş wekilleri, köplenç, bir ätiyaçlandyryş firmasy bilen şertnama baglaşyp, olaryň ätiyaçlandyryş şertnamalaryny (polislerini) onuň adyndan satyp, uzak möhletleýin esasda işleýärler.

Garaşsyz dellallar (brokerler) ilkibaşda müşderiden kesgitli şertlerde ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak üçin tabşyrygy alýarlar we şondan soňra laýyk gelýän ätiyaçlandyryş firmalary tapýarlar.

Aýratyn şahslar bilen birlikde ýöriteleşen firmlaram («Marş end Maklenns» «Aleksandr end Aleksandr» we başgalar) dellallçylyk bilen iş salyşýarlar.

§ 3.2.2 ABŞ-nyň ätiyaçlandyryş bazarynyň öňdebaryjy kompaniýalary

ABŞ-nyň ätiyaçlandyryş bazarynyň öňdebaryjy kompaniýalaryna aşakdakylar degişlidir:

«Steýt farm múuçel otomobil inşurens kompani» (Blumington, Illinoýs). («State Farm Mutual Automobile Insurance Company» (Bloomington, Illinois).

Bu emlägi ätiyaçlandyryş boýunça iri transmilli kompaniýa. Ol 1922-nji ýylda esaslandyrylan. Ätiyaçlandyryş şertnamalarynyň dürli görnüşlerini, ýagny şahsy we köpçülikleýin, ulag serişdeleriniň ätiyaçlandyryşy, howa ulaglaryny ätiyaçlandyryş we gaýtadan ätiyaçlandyryş we ş.m. baglaşýar. Öz işjeňligini ABŞ-nyň we Kanadanyň çäklerinde amala aşyrýar.

«SIGNA» – ABŞ-nyň öňdebaryjylarynyň biri bolan giň diwersifisirlenen ätiyaçlandyryş kompaniýasydyr. Ol, «Konnektikut jeneral korp.» we «INA korp.» kompaniýalaryň birleşmegi netijesinde 1982-nji ýylda esaslandyryldy. «SIGNA» holdinginiň ştab-kwartirasy Filadelfiýada ýerleşýär. Korporasiýanyň esasy bähbitleri emlägi we

jogapkärçiligi ätiýaçlandyrmak bilen bagly bolup, birnäçe golçur firmalary pensiýa we şahsy ätiýaçlandyryş, dellallçylyk amallary bilen meşguldyrlar. Kompaniýanyň golçur firmalary 160 ýurtda hereket edýärler, olarda 48 müň adam zähmet çekýär.

«Amerikan interneşnl grup», AIG («American International Group») ABŞ-da söwda we senagat töwekgelçiliklerini ätiýaçlandyryjy iri kompaniýadyr. 1919-njy ýyldan bäri hereket edýän, ştab-kwartirasy Nýu-Ýorkda ýerleşen, dünýäniň 44 sany golçur kompaniýasyny gözegçilikde saklaýan holding kompaniýadyr. Kompaniýanyň düzümünde 92 müň işgär işleýär we 130 döwletiň çägindeki 50 mln. müşderä hyzmat edýär. ABŞ-da ömür ätiýaçlandyryşy boýunça 1-nji orunda durýar.

«Olsteýt inşurens kompani» («All-State Insurance Company») emlägi ätiýaçlandyryş boýunça iri transmilli kompaniýalaryň biri bolup, 1972-nji ýylda Illinoýs ştatynda esaslandyryldy. Bu kompaniýa ätiýaçlandyryş şertnamalarynyň dürli görnüşlerini, ýagny ýan-gyndan, suw almadan, ýer titremeden, awtoulag heläkçiliginden, betbagtçylykly hadysalardan, howa ulaglarynda ätiýaçlandyryşy baglaşýar. Kompaniýa 15 sany golçur firmany özünde jemläp, işjeňligini ABŞ-da we daşary ýurtlarda amala aşyrýar.

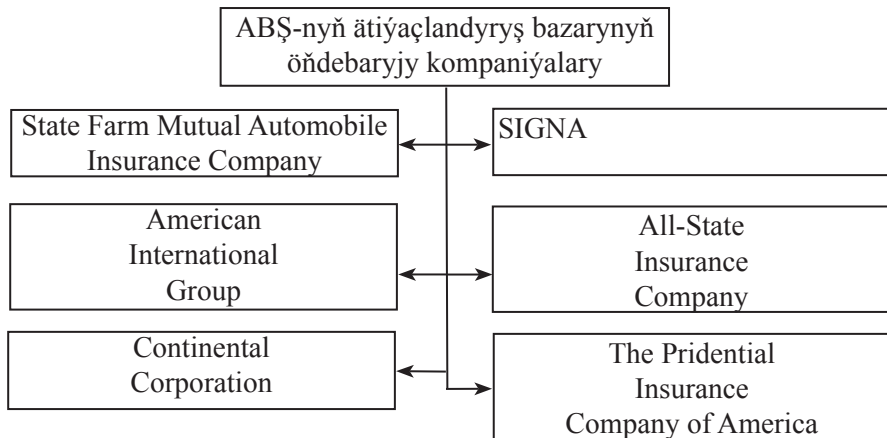
«Kontinental korporeýşn» («Continental Corporation») ABŞ-da göwrümi boýunça dördünji orunda duran ätiýaçlandyryş kompaniýa bolmak bilen, ol 1863-nji ýylda esaslandyryldy. Bu diwersifisirlenen kompaniýada 16,5 müň adam işleýär. Kompaniýa dünýäniň 100-den gowrak ýurtda ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň giň göwrümini hödürleýär. Soňky ýyllarda kompaniýa öz işjeňligini, transmilli kompaniýalar bilen işewür aragatnaşyklary saklamak babatda ösdürýär. Daşary ýurtlardaky işewürligini, esasan, Germaniýada, Kanadada, Günorta – Gündogar Aziýada amala aşyrýar. Kompaniýa ulag ätiýaçlandyryşynda we gaýtadan ätiýaçlandyryşda ýöriteleşendir.

«Prudenşl inşurens kompani of Amerika» («The Prudential Insurance Company of America») ömri ätiýaçlandyryş boýunça iri transmilli kompaniýalaryň biri bolup, 1873-nji ýylda esaslandyrylypdyr. Kompaniýa, 1979-njy ýylda «Soni» kompaniýasy bilen bilelikde Ýaponiýada ömür ätiýaçlandyryşy boýunça ätiýaçlandyryş kompaniýasyny döredýär we onuň 50%-ni özünde jemleýär. Bu

kompaniýanyň baglaşýan ätiýaçlandyryş şertnamalary dürli-dürli bolmak bilen, şahsy we köpçülikleýin ätiýaçlandyryş, ömür ätiýaçlandyryşy, pensiýa we lukmançylyk ätiýaçlandyryşy öz içine alýar (3.2.2.1-nji şekil).

3.2.2.1-nji şekil

ABŞ-nyň ätiýaçlandyryş bazarynyň öňdebaryjy kompaniýalary

III.III bap. Beýik Britaniýanyň ätiýaçlandyryş bazary

§ 3.3.1. Beýik Britaniýanyň ätiýaçlandyryş bazaryna häsiýetnama

Beýik Britaniýanyň ätiýaçlandyryş bazary Germaniýanyň bazary bilen, dürli görkezijiler boýunça dünýäde 3–4-nji orunlary paýlaşýarlar. 2002-nji ýyl ýagdaýyna jemi ätiýaçlandyryş baýraklarynyň möçberi ABŞ-nyň 237 mlrd.dollaryna deň bolup, onuň 12,8%-i ulagätiýaçlandyryşa, 19,8%-i ýangyn we betbagtçylykly hadysalar ätiýaçlandyryşa, 1,0%-i awiasion we ulag ätiýaçlandyryşa, 67,3%-i ömür ätiýaçlandyryşa degişlidir.

Beýik Britaniýanyň ätiýaçlandyryş işewürligi birnäçe ýylyň dowamynda dünýäniň maliýe merkezi bolan Londonda jemlenen-

dir. Iri ätiýaçlandyryş bazarlarynyň biri bolan, Londonyň halkara ätiýaçlandyryş bazary birnäçe döwletleriň we kompaniýalaryň maliýe çeşmelerine hyzmat edýär. Londonyň halkara ätiýaçlandyryş bazarynyň abraýy, ätiýaçlandyryş işinde özlerini professionallyk derejeleri bilen tanadan hünärmenlere, bazaryň ýokary derejede ösen infrastrukturasynda, şeýle hem dünýä belli bolan «Lloyd» korporasiýasynyň bu maliýe merkezinde ýerleşmekligine esaslanýar. Dünýäniň iri ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň wekilçilikleri ýa-da golçur firmalary Londonda ýerleşendir. Bu ýerde has gadymy we abraýly klassifikasion jemgyýet – «Lloyd» gämi gatnaw Registri işleýär. Londonda işjeňlikleri halkara häsiýetli bolan, birnäçe halkara ätiýaçlandyryş guramalaryň ştab-kwartiralary ýerleşýär.

Beýik Britaniýada şahsy ätiýaçlandyryşda ýöriteleşen ätiýaçlandyryş kompaniýalary, pension gaznalary (fondlary), şeýle hem ilata gozgalmaýan emläkleri ýerleşän (satýan) investision kompaniýalar (gurluşyk jemgyýetleri) tarapyndan amala aşyrylýar. Ätiýaçlandyryşyň bu ugry boýunça ýygnaýan tölegler soňky ýyllarda durnukly ösüş häsiýetine eýe boldy.

Beýik Britaniýada pensiýa kanunçylygynyň kabul edilmegi bilen, zähmete ukyply ilat tarapyndan hususy pension ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň ätiýaçlandyryş şertnamalary (polisleri) satyn alynýar we ol pudak boýunça tölegleriň möçberi artýar.

Ilatyň arasynda emläk ätiýaçlandyryşy eýýäm döp bolup gelýän görnüşleri boýunça, ýagny hususy ýeňil awtoulaglaryň we jaýlaryň, öý emläkleriniň, raýat jogapkärçiliginiň ätiýaçlandyryşy boýunça amala aşyrylýar. Emläk ätiýaçlandyryşy hem özünüň ösüş depgini bilen durnukly häsiýetlendirilýär.

Beýik Britaniýanyň ätiýaçlandyryş bazarynyň gurluş düzümi hususy eýeçilik – paýdarlar jemgyýetleri görnüşindedir. Halkara ähmiýetli, milli ätiýaçlandyryş bazarynyň özbaşdak iri pudagy bolan «Lloyd» ätiýaçlandyryş korporasiýasydyr.

Beýik Britaniýada ätiýaçlandyryş işini amala aşyrmak üçin ygtyýarnamasy bolan 800-den gowrak ätiýaçlandyryş kompaniýalary hereket edýär. Bu dünýäniň ätiýaçlandyryş bazarynyň 20%-ne deň diýmekdir.

Britaniýanyň ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň dünýäniň 43 döwletinde 608 sany bölümi işleýär we dünýäniň ätiýaçlandyryş baýraklarynyň 10%-ne eýedir.

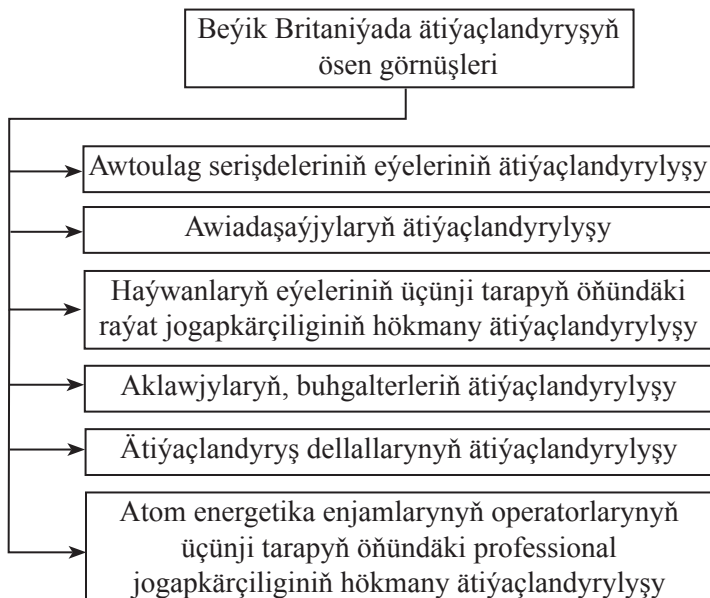
Ýewropa Bileleşiginiň direktiwalary esasynda Beýik Britaniýanyň ätiýaçlandyryş kompaniýalary ätiýaçlandyryş işewürliginden başga biznes bilen meşgul bolmaklyga hukugy ýokdur.

Beýik Britaniýada giňden ösen ätiýaçlandyrylyşyň görnüşleri:

- awtoulag serişdeleriniň eýeleriniň ätiýaçlandyrylyşy;
- awiadaşajyklaryň ätiýaçlandyrylyşy;
- haýwanlaryň eýeleriniň üçünji tarapyň öňündäki raýat jogapkärçiliginiň hökmany ätiýaçlandyrylyşy;
- aklawjylaryň, buhgalterleriň ätiýaçlandyrylyşy;
- ätiýaçlandyryş dellalarynyň ätiýaçlandyrylyşy;
- atom energetika enjamlarynyň operatorlarynyň üçünji tarapyň öňündäki professional jogapkärçiliginiň hökmany ätiýaçlandyrylyşy (3.3.1.1-nji şekil).

3.3.1.1-nji şekil

Beýik Britaniýada ätiýaçlandyryşyň ösen görnüşleri

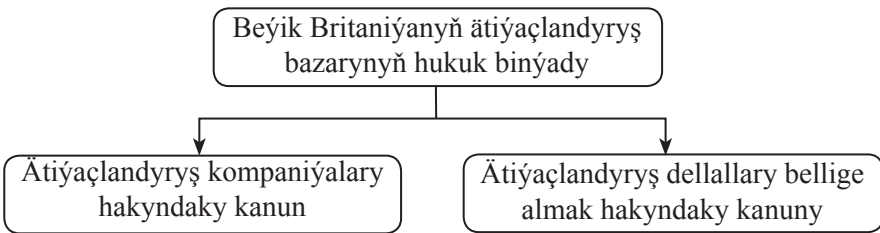
Beýik Britaniýada ätiýaçlandyryş işjeňligi 1982-nji ýylda kabul edilen «Ätiýaçlandyryş kompaniýalar hakyndaky» kanun (Insurance Companies Act) bilen düzgünleşdirilýär.

Beýik Britaniýada ätiýaçlandyryş araçylarynyň işjeňligi 1977-nji ýylda kabul edilen «Ätiýaçlandyryş dellallary bellige almak hakyndaky» kanun (Insurance Brokers Registration Act) bilen düzgünleşdirilýär (3.3.1.2-nji şekil).

Beýik Britaniýada Döwletiň ätiýaçlandyryş gözegçisi wezipesini Söwda we senagat Departamentiniň ätiýaçlandyryş bölümi amala aşyrýar.

3.3.1.2-nji şekil

Beýik Britaniýanyň ätiýaçlandyryş bazarynyň hukuk binýady

§ 3.3.2. Beýik Britaniýanyň ätiýaçlandyryş bazarynyň kompaniýalary

Döwletiň ätiýaçlandyryş ulgamynda hereket edýän öndebaryjy kompaniýalaryna aşakdakylar degişlidirler:

➤ «*Royal Insurance Company Ltd.*» («*Royal Insurance Company, Ltd.*»).

Ýangyn we betbagtçylykly hadysalar ätiýaçlandyryşy, şeýle hem senagat ätiýaçlandyryşy bilen meşgullanýan bu kompaniýa 1845-nji ýylda esaslandyrylan. Öz işini ABŞ-nyň, Kanadanyň, Niderlandlaryň we Awstraliýanyň çäklerinde amala aşyrýar. Mundan başga-da «Roýal» Beýik Britaniýada ýerleşen «Roýal reinsürens» gaýtadan ätiýaçlandyryş kompaniýasyny gözegçilikde saklaýar. Onuň ABŞ-da – 80-den gowrak, Kanadada – 56, Awstraliýada – 36 sany bölümleri

işleýär. Bu kompaniýa dünýäniň ýene-de 53 döwletinde özüniň halkara işjeňligini amala aşyrýar.

➤ «*Prudensl eşurens kompani Ltd.*» («*Prudential Assurance Company, Ltd.*»).

Britaniýanyň öňdebaryjylarynyň biri bolan, ömür ätiýaçlandyryşy boýunça işleýän kompaniýadyr. Ol 1848-nji ýylda esaslandyryldy we ömri ätiýaçlandyryşy bilen meşgullanýan firmalaryň arasynda onluga girýär.

➤ «*Merkantayl end jeneral reinsurens kompani PLK.*», («*Mercantile and General Reinsurance PLC*»).

Beýik Britaniýanyň gaýtadan ätiýaçlandyryş iri kompaniýasydyr. Ol 1907-nji ýyldan bäri hereket edýän we dünýäniň köp ýurtlarynda gaýatadan ätiýaçlandyryşyň dürli görnüşlerini amala aşyrýan köpugurly kompaniýadyr. Onuň ätiýaçlandyryş baýraklarynyň esasy bölegi yangyn we betbagtçylykly hadysalar ätiýaçlandyryşyndan gelýär we ikinji orunda deňiz we awiasion ätiýaçlandyryşyndan alnýan tölegler durýar.

➤ *Lloyd's of London, Londonyň Lloýdy ýa-da Lloýd.*

Bu dünýä belli ätiýaçlandyryş bazaryna, köplenç ýalňyşlyk bilen ätiýaçlandyryş kompaniýasy hem diýilýär. Ol ýerde anderraýterler ätiýaçlandyryş dellalary bilen ätiýaçlandyryş we gaýtadan ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşmak üçin duşuşýarlar.

Lloýd öz adyny kafeniň (kofeýnýäniň) eýesi Edward Lloýdyň adyndan alýar. Ol kafe XVII asyrdan (1688ý.) deňizçileriň, söwdagärleriň, gämileriň eýeleriniň arasynda meşhur ýer bolupdyr we olar öz aralarynda täzelikleri paýlaşypdyrlar.

1871-nji ýylda Angliýanyň Parlamenti tarapyndan Lloýdyň akty (Lloyd's Act) kabul edilýär we bu resminama onuň işiniň hukuk esasy bolup durýar. Şol seneden bäri Lloýd ätiýaçlandyryş korporasiýasy hökmünde çykyş edýär.

Lloýd korporasiýasynda adamlaryň we firmalaryň iki görnüşi bolup, olaryň birinjileri korporasiýanyň agzalarydyr, ikinjileri bolsa,

korporasiýanyň agzalaryna ätiýaçlandyryş we gaýtadan ätiýaçlandyryş şertnamalaryny baglaşmak üçin Lloýdyň müşderilerini hödürleýän professional dellallar, wekillerdir.

2009-njy ýylyň başyna Lloýdyň düzümi aşakdaky görnüşde bolupdyr:

Korporasiýanyň agzalary:

- 1238 sany korporatiw agza;
- 773 sany jogapkärçiligi çäklendirilmedik agza.

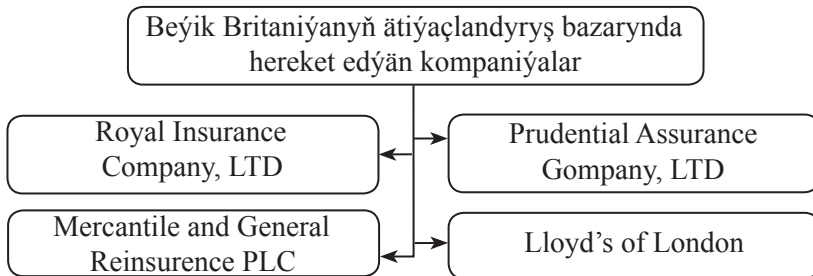
Bazara gatnaşyjylar:

- 51 sany wekil;
- 87 sany sindikat
- 176 sany sertifisirlenen dellallar.

Lloýdyň syýasaty dürli görnüşdäki obýektleri we töwekgelçilikleri ätiýaçlandyrmakdyr. Lloýdyň adaty bolmadyk, seýrek duş gelýän (unikal) töwekgelçilikleri ätiýaçlandyrmak tejribesi hem bardyr (3.3.2.1-nji şekil).

3.3.2.1-nji şekil

Beýik Britaniýanyň ätiýaçlandyryş bazarynda hereket edýän kompaniýalar

III.IV bap. Germaniýanyň ätiýaçlandyryş bazary

§3.4.1. Germaniýada ätiýaçlandyryş bazarynyň gurnalyşy

Germaniýanyň ätiýaçlandyryş bazary birnäçe aýratynlyklary bilen tapawutlanýar.

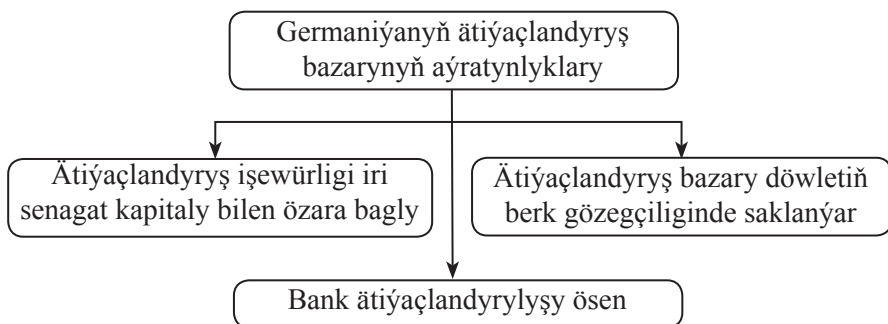
Birinjiden, ätiýaçlandyryş biznesi iri senagat kapitaly bilen özara bagly gatnaşykda, ýagny kapitalla we dolandyryşa bile gatnaşýarlar.

Ikinjiden, ätiýaçlandyryş bazary döwletiň berk gözegçiliginde saklanýar. Germaniýada ätiýaçlandyryş işi, ätiýaçlandyryşyň hukuk esaslaryny özünde jemleýän «Döwlet ätiýaçlandyryş gözegçiligi haýyndaky» Kanun esasynda kadalaşdyrylýar. Germaniýada hereket edýän milli we daşary ýurt ätiýaçlandyryş kompaniýalary döwlet ätiýaçlandyryş gözegçiligine hökmany degişlidir. Germaniýada bu wezipe, ätiýaçlandyryş guramalarynyň işjeňligine gözegçilik boýunça Federal edara (BAV) tarapyndan ýerine ýetirilýär. Beýleki döwletlerde bolşy ýaly, bu gözegçilik edarasynyň maksady, ätiýaçlandyryşlaryň bähbitlerini goramakdyr.

Üçünji esasy aýratynlygy, bank ätiýaçlandyrylyşy ösen (bankosýurens) (banklar bank hyzmatlaryndan başga ätiýaçlandyryş amallary bilen hem meşguldýrlar) (3.4.1.1-nji şekil).

3.4.1.1-nji şekil

Germaniýanyň ätiýaçlandyryş bazarynyň aýratynlyklary

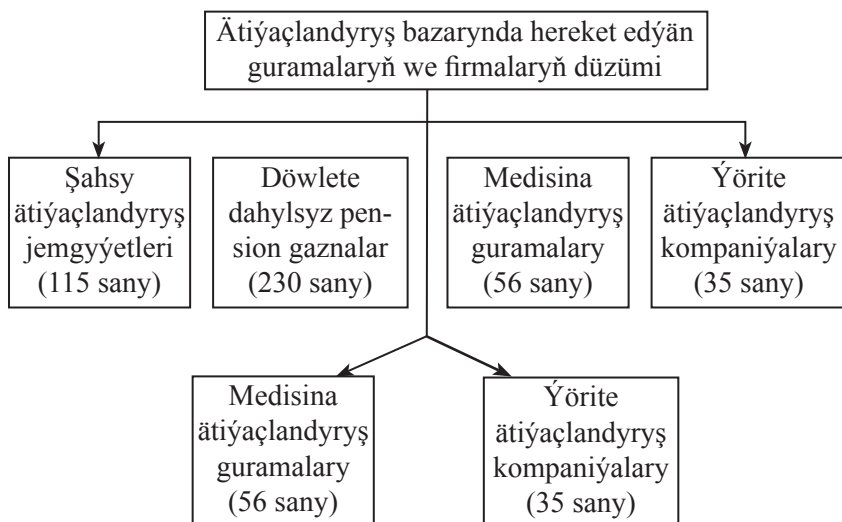

Germaniýada daşary ýurt kapitalyna hiç hili kanunçylyk tarapyndan gadaganlyk bolmasa-da, nemesleriň ätiýaçlandyryş bazary ýapyk hasaplanýar. Bu ilatyň psihologiýasy bilen bagly, ýagny nemesler öz ätiýaçlandyryjylaryny ileri tutýarlar. Ätiýaçlandyryş hyzmatlary döp bolup gelýän hyzmatlar, Germaniýanyň ätiýaçlandyryjylary töwekgelçilikli hyzmatlaryň tarapdary däl. Germaniýanyň ätiýaçlandyryş bazarynda emläk ätiýaçlandyryşy – 51%-e, şahsy ätiýaçlandyryş – 37% -e we lukmançylyk ätiýaçlandyryşy – 12% -e deňdir.

Germaniýada 115 sany şahsy ätiýaçlandyryş bilen meşgullanýan ätiýaçlandyryş jemgyýetleri, 230 sany döwlete dahylsyz pension gaznalary, 56 sany lukmançylyk ätiýaçlandyryş guramalary, 35 sany ýörite gaýtadan ätiýaçlandyryş kompaniýalary we başga-da 330 sany ätiýaçlandyryjy firmalar hereket edýär. Germaniýanyň ätiýaçlandyryş bazarynda daşary ýurtly ätiýaçlandyryjylaryň paýyna 13% düşýär, olaryň arasynda Şweýsariýanyň ätiýaçlandyryjy kompaniýalary liderligi (9%) eýeleýär (3.4.1.2-nji şekil).

3.4.1.2-nji şekil

Ätiýaçlandyryş bazarynda hereket edýän guramalaryň we firmalaryň düzümi

Germaniýanyň ätiýaçlandyryş bazarynda paýdarlar ätiýaçlandyryş jemgyýetleri, özara ätiýaçlandyryş jemgyýetleri we döwlet ätiýaçlandyryş korporasiýalary öz işlerini amala aşyrýarlar.

Germaniýanyň ätiýaçlandyryjylarynyň ätiýaçlandyryş işinden başga iş bilen meşgul bolmaklyga hukuklary ýokdur.

Germaniýada hökmany ätiýaçlandyryş hem amala aşyrylýar. Federal kanun esasynda, iş berijiler özleriniň hakyna tutup işledýän işgärleriniň öňündäki jogapkärçiliklerini (önümçilik şikes alanda ýa-da zähmetiň zyýanly şertleri üçin) hökmany ätiýaçlandyrmaga degişli, şeýle hem, awtoulag serişdeleriniň eýeleriniň, awiadaşajyýlar, awçylaryň üçünji taraplaryň öňündäki raýat jogapkärçiliginiň hökmany ätiýaçlandyryşy;

– adwokatlaryň, buhgalterleriň, atom energetika stansiýalarynyň (enjamlarynyň) operatorlarynyň üçünji tarapyň öňündäki professional jogapkärçiliginiň hökmany ätiýaçlandyryşy bellendir. Käbir federal sebitlerde ýangyna garşy hökmany ätiýaçlandyryş hem ýola goýulandyr.

1871-nji ýyldan bäri Germaniýada degişli kanun hereket edip, oňa laýyklykda islendik adam başga adamlara ýetiren zyýanynyň öwezini dolmaly, eger-de ol bilgeşleýin bolmasa-da. Olara ätiýaçlandyryş kompaniýalaryny saýlamaklyga şert döredilýär. Mysal üçin, awtoulaglaryň eýeleri özleriniň raýat jogapkärçiligini ätiýaçlandyrmazdan ýeke awtoulagam ýol hereketine goýberilmeýär. Germaniýada häzir bu ätiýaçlandyryş hyzmatyny hödürleýän 120 sany ätiýaçlandyryş kompaniýa hereket edýär. Awtoulagyň eýesi adamyň ömrüne şikes ýetirmekden ätiýaçlandyryşy 1 mln.nemes markasy möçberinde we emläge zyýan ýetirmekden ätiýaçlandyryşy 400.000 nemes markasy möçberinde ätiýaçlandyrmaga borçludur.

Germaniýanyň «Hermes» döwlet ätiýaçlandyryş firmasy nemes eksportýorlarynyň töwekgelçiliklerini öz üstüne alýan ätiýaçlandyryjy hökmünde dünýä bellidir.

Iri ätiýaçlandyryş kompaniýalaryň hatarynda «Koloniýa» ätiýaçlandyryş jemgyýetini, «Gerling» ätiýaçlandyryş konsernini we «Allianz» ätiýaçlandyryş kompaniýasyny görkezmek bolýar.

Germaniýada «Allianz» lider ätiýaçlandyryjy guramadyr. Bu kompaniýa özüniň 100 ýyllygyny 1990-njy ýylda bellän ätiýaçlandyryş

gurama bolup, dünýäde belli 10 kompaniýanyň sanawyna goşulýar we Germaniýanyň ätiýaçlandyryş bazarynyň 20%-ni özünde saklaýar hem-de ömür ätiýaçlandyryşyň 42%-ni we ätiýaçlandyryşyň beýleki pudaklarynyň 38%-ni özünde jemleýär. «Allianz» Ýewropada iri ätiýaçlandyryş kompaniýalaryň biri hasaplanýar.

Germaniýada ikinji orunda «R+V» ätiýaçlandyryş guramasy durýar. Bu kompaniýa oba ilatynyň we oba hojalyk önümçiliginiň ätiýaçlandyryşy boýunça ýöriteleşen kooperatiwidir.

Germaniýa gaýtadan ätiýaçlandyryşyň dünýä merkezi bolmak bilen, özünde 1846-njy döredilen Kýoln gaýtadan ätiýaçlandyryş guramasyny, Mýunhen gaýtadan ätiýaçlandyryş guramasyny jemleýär.

Soňky ýyllarda nemes ätiýaçlandyryş kompaniýalaryna öz işjeňliklerini iternasionallaşdyrmak häsiýeti mahsusdyr. Halkara ätiýaçlandyryş amallary daşary ýurtlardaky şahamçalarynyň we wekilçilikleriniň üsti bilen gözegçilikde saklanýar. Şahamçalarynyň köp bölegi günbatar ýewropa döwletlerinde ýerleşmek bilen beýleki ýerlerde ätiýaçlandyryş jemgyýetleriniň kapitalyna gatnaşmak arkaly öz orunlaryny berkidýärler.

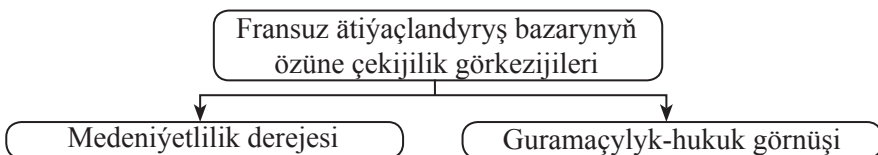
III.V bap. Fransiýanyň we Italiýanyň ätiýaçlandyryş bazarlary

§ 3.5.1. Fransiýanyň ätiýaçlandyryş bazaryna häsiýetnama

Fransuz ätiýaçlandyryş bazary Ýewropa Bileleşiginiň çäklerinde iň iri ätiýaçlandyryş bazarlaryň biridir. Ol ilkinji nobatda ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň medeniýetlilik derejesi we guramaçylyk-hukuk görnüşleri bilen ünsi özüne çekýär (3.5.1.1-nji şekil).

3.5.1.1-nji şekil

Fransuz ätiýaçlandyryş bazarynyň özüne çekijilik görkezijileri

Fransuz ätiyaçlandyryş bazary dünýäde 5-nji orny eýeleýär. Belige alnan ätiyaçlandyryjylaryň sany 600-e golaý bolup, olardan 98-i ömür ätiyaçlandyryşy we 360-y ätiyaçlandyryşyň beýleki görnüşleri bilen bilen meşgullanýar.

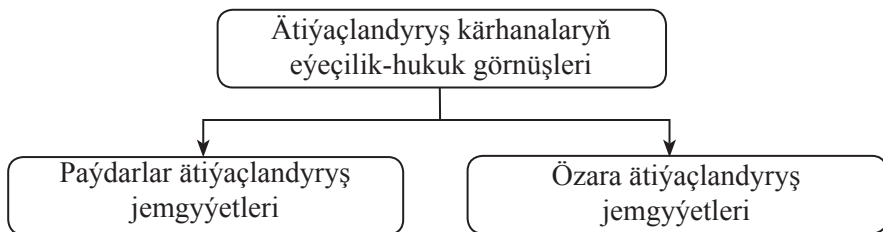
Fransuz ätiyaçlandyryş kompaniýalary we olaryň daşary ýurtlardaky şahamçalary tarapyndan her ýylda ýygnaýan ätiyaçlandyryş baýraklarynyň umumy möçberi ABŞ-nyň 125 mlrd. dollaryndan gowrak bolup, onuň 64%-ni ömür ätiyaçlandyryşy boýunça alynýan ätiyaçlandyryş tölegler tutýar.

Fransiýanyň ätiyaçlandyryş bazarynyň 40%-ne golaýyny 5 sany iri ätiyaçlandyryjylar eýeleýärler, 58%-ne golaýyny 10 sany ätiyaçlandyryjy kompaniýalar tutýar. Häzirki wagtda ätiyaçlandyryş dellal kompaniýalaryň arasynda birikmeklik işi işjeň geçýär, bu bolsa globallaşma tarap ymtylyşyň bardygyna şaýatlyk edýär.

Fransiýada ätiyaçlandyryş işjeňligini düzgünleşdirýän kanunçylyk nama bolup Ätiyaçlandyryş Kodeksi (Code d'assurances) çykyş edýär. Şol Kodekse laýyklykda ätiyaçlandyryjy özüniň amala aşyryjak bolýan ätiyaçlandyryş amallarynyň her görnüşi boýunça Maliýe ministrliginden aýratyn rugsat almaklyga borçludur. Kodeksde ätiyaçlandyryş kompaniýalarynyň paýdarlar ätiyaçlandyryş jemgyýetleri we özara ätiyaçlandyryş jemgyýetleri diýen iki görnüşi göz önünde tutulandyr. Gaýtadan ätiyaçlandyryş kompaniýalar paýdarlar jemgyýetleri, kommandit birleşikleri ýa-da özara ätiyaçlandyryş jemgyýetleri görnüşinde döredilip bilinýär (3.5.1.2-nji şekil).

3.5.1.2-nji şekil

Ätiyaçlandyryş kärhanalaryň eýeçilik-hukuk görnüşleri

Fransiýada ätiýaçlandyryş işine gözegçiligi amala aşyran gurama bolup, 1989-njy ýylda döredilen garaşsyz gurama – Ätiýaçlandyryş işjeňligine gözegçilik Topary (Комиссия по контролю за страховой деятельностью) çykyş edýär. Topar 5 sany agzadan ybarat bolup, olar Fransiýanyň Maliýe ministrligi tarapyndan 5 ýyl möhlete belenilýär.

Fransiýada beýleki edara görnüşli taraplar ýaly, ätiýaçlandyryş kompaniýalar hem peýda salgydyny tölemeli bolýarlar, onuň möçberi 33%-e deň. Fransiýanyň salgyt kodeksine laýyklykda ätiýaçlandyryş kompaniýalary GBÜS-den (goşulan baha üçin salgytdan) boşadylandyrlar.

Ätiýaçlandyryş hyzmatlary 17 müňden gowrak araçy dellallaryň we wekilleriniň üsti bilen, şeýle hem ätiýaçlandyryjylaryň ofislerinde amala aşyrylýar. Ömür ätiýaçlandyryşy hakyna tutma gullukçylaryň üsti bilen goşmaça amala aşyrylýar.

Fransuz ätiýaçlandyryjylarynyň işjeňliginde täze ugur – halkara ätiýaçlandyryş geleşikleri döredi. Bu işjeňlik boýunça dünýäde Beýik Britaniýadan we Şweýsariýadan soň Fransiýa üçünji orny eýeleýär. Fransuz ätiýaçlandyryjylary dünýäniň 60-dan gowrak döwletinde öz işjeňliklerini ýaýbaňlandyrdylar we olaryň 460-dan gowrak şahamçalary bar.

Fransiýada iri ätiýaçlandyryş bileleşik Ýunion des assurans de Pari (UAP) (Union des assurances de Paris) bileleşigidir. Bu kompaniýa dünýäniň 33 sany öňdebaryjy ätiýaçlandyryş jemgyýetleriniň içinde ýeke-täk fransuz kompaniýasydyr. Kompaniýanyň Fransiýada 4 şahamçasý we daşary ýurtlarda (Italiýada, Niderlandlarda, Belgiýada, Ispaniýada, Germaniýada) 13 sany şahamçasý bolup, gaýtadan ätiýaçlandyryş amallaryny işjeň amala aşyýar.

Fransiýanyň iri gaýtadan ätiýaçlandyryş jemgyýeti «SKOR» («Societe Commerciale de reassurance») dünýäniň öňdebaryjy 15 sany gaýtadan ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň hataryna girýär. Onuň gaýtadan ätiýaçlandyryşa alýan baýraklarynyň möçberi ýylda ortaça 4 mlrd. ýewro golaýlaýar we kompaniýanyň dünýäniň öňdebaryjy gaýtadan ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň hatarynda saklanmaklygyna ýardam edýär.

AXA Re, Sorema Mutuelles Agricoles, SAFR ýaly gaýtadan ätiýaçlandyryş kompaniýalaryny hem belläp geçmek bolar.

Kurtýe – ätiyaçlandyryş dellaly, ol ätiyaçlandyryş kompaniýalarynyň öňünde öz müşderileriniň bähbitlerini gorayar.

Esasy fransuz kurtýeleri:

- Cesar et Jutheau;
- Gras & Savoye;
- Le Blanc & de Nicolay.

§3.5.2. Italiýanyň ätiyaçlandyryş bazarynyň gurnalyşy

Italiýada ätiyaçlandyryş işiniň taryhy köki orta asyrlardan gaýdyr. Taryhdan belli bolşuna görä ilkinji ätiyaçlandyryş şertnasy 1347-nji ýylda Genuýede resmileşdirilendir. 1751-nji ýylda deňiz ätiyaçlandyryşyny amala aşyrmak üçin ilkinji ätiyaçlandyryş jemgyýeti, 1752-nji ýylda ýangyn ätiyaçlandyryşy boýunça birinji jemgyýet, 1826-njy ýylda bolsa ömür ätiyaçlandyryşy boýunça ilkinji kompaniýa döredildi.

Häzirki wagtda ätiyaçlandyryş kompaniýalary beýleki döwletlerde bolşy ýaly Italiýanyň ykdysadyýetinde uly orny tutmaýarlar. Italiýanyň häzirki zaman ätiyaçlandyryşynyň esasy sypatlary – ätiyaçlandyryş ulgamynyň konserwatizmligi, täzelikleri haýallyk bilen girizmekligi, ätiyaçlandyryş kompaniýalarynyň işleriniň ähli tarapdan berk döwlet gözegçiliginde bolmaklygy bilen tapawutlanýar.

Italýan ätiyaçlandyryş kompaniýalarynyň umumy düýpli maýa goýumларыnyň möçberi 320 milliard ýewro deňdir, jemi ätiyaçlandyryş baýrakларыnyň möçberi bolsa 100 milliard ýewrodan hem geçdi.

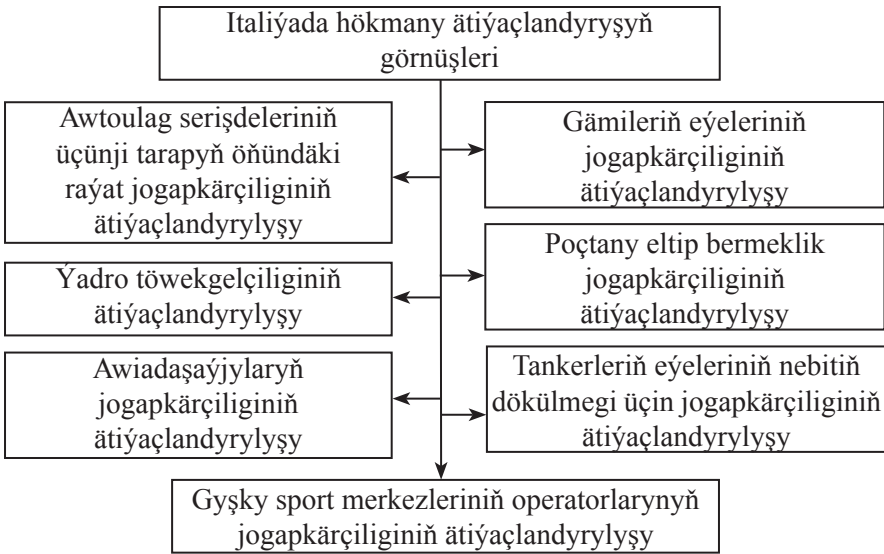
Italiýada hökmany ätiyaçlandyryşda aşakdakylar degişlidir:

- awtoulag serişdeleriniň üçünji tarapyň öňündäki raýat jogapkärçiliginiň ätiyaçlandyrylyşy;
- gämileriň eýeleriniň jogapkärçiliginiň ätiyaçlandyrylyşy;
- ýadro töwekgelçiliginiň ätiyaçlandyrylyşy;
- poçtany eltip bermeklik jogapkärçiliginiň ätiyaçlandyrylyşy;
- awiadaşajylaryň jogapkärçiliginiň ätiyaçlandyrylyşy;
- tankerleriň eýeleriniň nebitiň dökülmegi üçin jogapkärçiliginiň ätiyaçlandyrylyşy;

- gýşky sport merkezleriniň operatorlarynyň jogapkärçiliginiň ätiýaçlandyrylyşy (3.5.2.1-nji şekil).

3.5.2.1-nji şekil

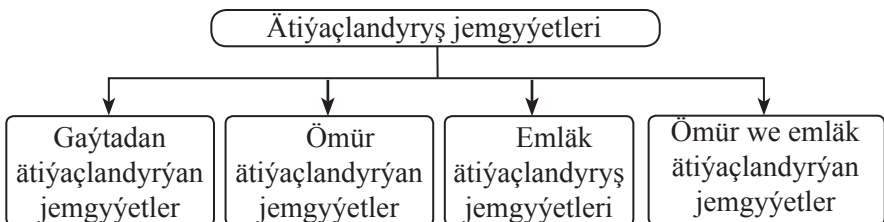
Italiýada hökmany ätiýaçlandyryşyň görnüşleri

Italiýada 211 sany ätiýaçlandyryş jemgyýeti hereket edip, olaryň 6-sy diňe gaýtadan ätiýaçlandyryş, 25-i ömür ätiýaçlandyryşy, 27-si ömür we emläk ätiýaçlandyryşy, galan 135-i diňe emläk ätiýaçlandyryşy bilen meşgullanýar (3.5.2.2-nji şekil).

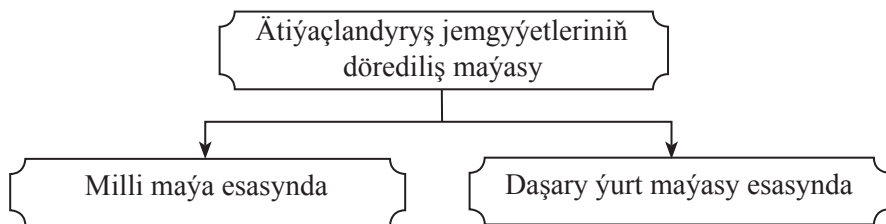
3.5.2.2-nji şekil

Ätiýaçlandyryş jemgyýetleri

211 jemgyýetiň 163 sanysy milli kapital esasynda we 48 sanysy daşary ýurt kapitalynyň gatnaşmagynda döredilendirler (3.5.2.3-nji şekil).

Ätiýaçlandyryş jemgyýetleriniň dörediliş maýasy

Umumy ätiýaçlandyryş baýraklarynyň 50%-ne golaýy awtoulaglar bilen bagly töwekgelçiliklere degişlidir. Ätiýaçlandyryş kompaniýalaryň köpüsi hususy paýdarlar jemgyýetleridir.

Italiýanyň iri ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň biri bolup, 1831-nji ýylda esaslandyrylan «Assikurasioni jenerali» (Assicurazioni Generali) çykyş edýär.

«Fortune» zurnalynyň neşir edýän dünýäniň iri korporasiýalarynyň sanawyndaky 500 sany kompaniýalaryň içinde «Assikurasioni jenerali» 29-njy orunda durýar. Onuň kapitaly 52 müňe golaý paýdarlara degişli bolup durýar. Ol kompaniýa dünýäniň öňdebaryjy 10 sany ätiýaçlandyryş jemgyýetleriniň hataryna goşulýar we daşary ýurtlarda giň gerimli şahamçalara eýedir hem-de ol ätiýaçlandyryşyň ähli görnüşleri (emlak, ömür ätiýaçlandyryşy, gaýtadan ätiýaçlandyryş) bilen işleşýär. Häzirki wagtda onuň paýyna Italiýan ätiýaçlandyryş bazarynyň 20–22%-i düşýär. Kompaniýanyň ýyldaky umumy alýan ortaça ätiýaçlandyryş baýraklarynyň jemi 50 milliard ýewro golaýlaýar. Bu kompaniýanyň ätiýaçlandyryş baýraklary, esasan, halkara ätiýaçlandyryş amallaryndan alynýar, italiýan bazaryndan çeken serişdeleri umumy alan serişdeleriniň 40%-ni düzýär. «Assikurasioni jenerali» Izraýylyň ätiýaçlandyryş bazarynyň 20-ni we Wengriýanyň bazarynyň 18%-ni gözegçilikde saklaýar. Italiýanyň ömür ätiýaçlandyryş bazarynyň 12%-nden az bolmadyk göwrümünü we emlak ätiýaçlandyryş bazarynyň 8%-nden az bolmadyk möçberini özünde jemleýär.

Soňky ýyllarda «Assikurasioni jenerali» diňe bir ýewropa bazarynda öz abraýyny artdyрман, eýesem dünýä derejesinde öz hyzmatlaryny hödürleýän firma hökmünde tanadýar. Kompaniýa tara-

pyndan Hytaýyň bazarynda hem uly işler alnyp barylýar, hususanam «Assikurasioni jenerali» bilen Hytaýyň milli nebit kompaniýasynyň (CNPC) hyzmatdaşlyk gatnaşygyny mysal getirmek bolýar.

Italýan ätiýaçlandyryş biznesi diňe mega-kompaniýalara daýanman, eýsem orta topardaky ätiýaçlandyryş kompaniýalara hem bil baglaýar. Olaryň biri-de «Unipol» (uniwersal polis) ätiýaçlandyryş kompaniýasydyr, onuň baş ofisi Bolonýe şäherinde ýerleşýär. Bu ýaş kompaniýa 1973-nji ýylda söwda, gurluşyk, oba hojalyk we hyzmat pudaklarynda işleýän kooperatiwler we hususy kärhanalar tarapyndan döredildi. «Unipol» italýan kärdeşler arkalaşyklarynyň hem kompaniýasy hasaplanylýar, sebäbi onuň 51% paýnamasy kärdeşler arkalaşygyna degişlidir, galan 49%-i fond biržalarynda erkin söwdada satylýar. Kompaniýa ýylda jemi ortaça 7 mlrd. ýewro ätiýaçlandyryş baýraklaryny ýygnaý, italýan ätiýaçlandyryş bazarynyň 7,7%-ni eýeleýär. Müşderileriniň sany 6200000-e ýetýär, düýpli maýa goýumlarynyň möçberi 29 mlrd. ýewro barabardyr.

Italýan ätiýaçlandyryş bazary näçe özüni berk tutan hasaplan-sa-da onuň içinde täze gatnaşyjylara-da orun berilýär. Muňa ömür ätiýaçlandyryşy bilen meşgullanýan «Poste Vita» kompaniýasyny mysal getirmek bolýar. Ol öz binýadyny ozaldan hereket edýän poçta guramalaryndan alyp gidýar. Dört ýylyň içinde bu ätiýaçlandyryjy 1 185.000 müşderini özüne çekmegi başaryar we dördünji ýylyň jemi boýunça 34 million ýewro peýda gazanýar.

III.VI bap. Ýaponiýanyň ätiýaçlandyryş bazary

§ 3.6.1. Döwletiň ätiýaçlandyryş bazarynyň düzümi

Ýaponiýanyň ätiýaçlandyryş bazary dünýäde özüniň göwrümi boýunça ABŞ-dan soň ikinji orny eýeleýän milli bazardyr. Umu-mydunýä ätiýaçlandyryş baýraklarynyň 40%-i Ýaponiýanyň paýyna düşýär (675 mlrd.dollar, şol sanda 61%-i ömür ätiýaçlandyryşyna we 39%-i ätiýaçlandyryşyň beýleki görnüşlerine degişli).

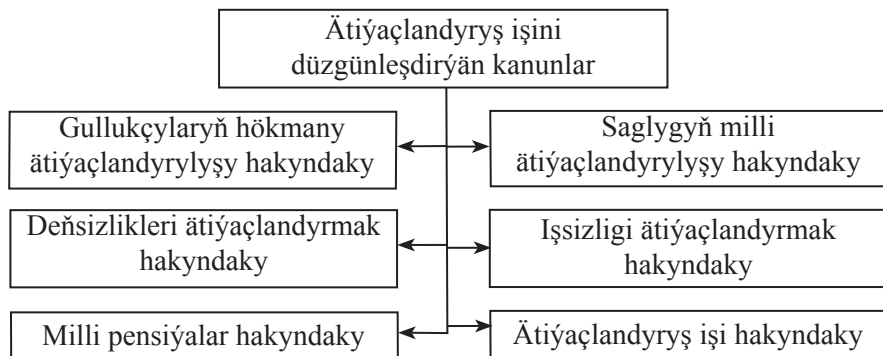
Ýaponiýada ätiýaçlandyryş işiniň ösüşi Meýdzi dinastiýasynyň (1867–1868ý.) dikeldilmeginden soň başlanýar. «Ätiýaçlandyryş hakynda» ilkinji kanunyň kabul edilen pursatyna çenli eýýäm 43 sany ätiýaçlandyryş kompaniýasy hereket edýärdi. Ýaponiýada ätiýaçlandyryş işini düzgünleşdirmeklik 1898-nji ýylda «Täjirçilik kodeksiň» (Kommerçeskiý kodeks) kabul edilmegi bilen başlanýar. Ol kodeksde ätiýaçlandyryjylaryň işjeňligini gözegçilikde saklamak baradaky düzgünler öz ornuny tapypdyr. Kanundan başga-da, «Ýaponiýanyň çäklerinde daşary ýurtly ätiýaçlandyryjylar we olaryň işine gözegçilik hakyndaky» Imperatoryň permany çykarylypdyr.

Ätiýaçlandyryjylaryň işine gözegçilik etmek üçin 1900-nji ýylda Oba hojalyk we telekeçilik işleri boýunça Ministrligiň ýanyndaky Biznes we senagat boýunça Býuronyň düzüminde ätiýaçlandyryş boýunça bölüm döredilýär. 1941-nji ýylda ätiýaçlandyryş biznesine gözegçilik etmeklik wezipesi Ýaponiýanyň Maliýe ministrligine berilýär.

Gözegçilige ygtyýarly guramanyň teklip etmegi bilen, Ýaponiýada «Gullukçylaryň hökmany ätiýaçlandyrylyşy hakyndaky» (1922 ý.), «Saglygyň milli ätiýaçlandyrylyşy hakyndaky» (1938 ý.), «Deňizçileri ätiýaçlandyrmak hakyndaky» (1939 ý.), «Işsizligi ätiýaçlandyrmak hakyndaky» (1947 ý.) we «Milli pensiyalar hakyndaky» (1959 ý.), «Ätiýaçlandyryş işi hakyndaky «kanunlar kabul edildi (3.6.1.1-nji şekil).

3.6.1.1-nji şekil

Ätiýaçlandyryş işini düzgünleşdirýän kanunlar

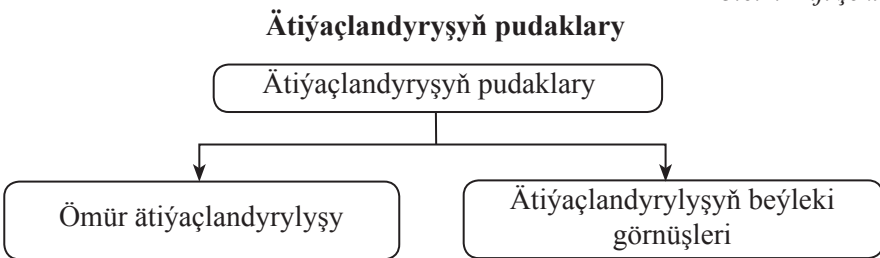

«Ätiýaçlandyryş işi hakyndaky» kanuna birnäçe gezek gaýtadan seredildi we soňky sapar oňa 1996-njy ýylda üýtgeşmeler girizildi. Bu üýtgeşmeler şu aşakdaky ýörelgelere esaslanýlar:

- bäsdeşlige ukyplylygy güýçlendirmek we ykdysadyýete döwletiň goşulmakygyny peseltmekligiň hasabyna netijeliligi ýokarlandyrmak;
- ätiýaçlandyryş biznesini liberallaşdyrmak;
- ätiýaçlandyryş işi geçirilende deňligi we adalatlylygy üpjün etmek.

«Ätiýaçlandyryş işi hakyndaky» kanuna laýyklykda ätiýaçlandyryş ömür ätiýaçlandyrylyşy we ätiýaçlandyrylyşyň beýleki görnüşleri diýen iki pudaga bölünýär (3.6.1.2-nji şekil).

3.6.1.2-nji şekil

Ätiýaçlandyryjylara bir wagtda ol pudaklaryň ikisi bilen işlemeklik gadagan edilýär. Ýaponiýada, esasan, milli ätiýaçlandyryjylar hereket edýärler, daşary ýurtly ätiýaçlandyryjylaryň paýy 5%-den geçmeýär.

Ýaponiýada ätiýaçlandyryşyň esasy töwekgelçilikli görnüşleri bolup, ulag serişdeleriniň ätiýaçlandyryşy çykyş edýär. Olaryň 90%-i ätiýaçlandyryş wekilleriniň üsti bilen satylýar. Ýaponiýada 600 müňe golaý ätiýaçlandyryş wekilçilikleri ýörite ygtyýarnama esasynda işleýär. Wekilçilikleriň hyzmatlary ätiýaçlandyryjylar üçin gymmata düşýär, olara edilýän harajatlar ätiýaçlandyryjylaryň çykdajylarynyň 38%-ini tutýar. Brokerleriň (brokerleriň) işjeňligine 1996-njy ýylda rugsat berilýär we ätiýaçlandyryş hyzmatlaryny ýerlemekde olaryň paýyna 1% düşýär. Soňky wagtlarda ätiýaçlandyryş hyzmatlaryny göni satmaklyk ýaýbaňlanýar.

§ 3.6.2. Ýapon ätiýaçlandyryş kompaniýalary dünýä ätiýaçlandyryş bazarynda

Ýapon ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň dördüsi dünýäniň öňdebaryjy ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň onlugyna goşulýar we dokuzsy ellilige girýär.

Olara şu aşakdakylar degişlidir:

➤ *Nippon Life Insurance Company*

Ýaponiýanyň iri ätiýaçlandyryş kompaniýasy, ätiýaçlandyryş baýraklarynyň möçberi boýunça, satýan ätiýaçlandyryş şertnamalarynyň (polisleriniň) sany we aktiwleriniň jemi boýunça öňdebaryjy hasaplanylýar. 1889-njy ýylda döredilen «Nippon Life» kompaniýasy ömür ätiýaçlandyryşyň ähli görnüşlerini amala aşyrýar. Onuň Tokioda we Osakada iki sany şahamçasy bolup, ýurduň dürli künjeginde köp sanly wekilçilikleri we ätiýaçlandyryş işi bilen meşgul bolmaýan birnäçe golçur kärhanalary hereket edýär. Bu kompaniýa halkara ätiýaçlandyryşa uly üns berip, ABŞ-da, Kanadada we Günbatar Ýewropada birnäçe şahamçalary bilen öz işjeňligini amala aşyrýar.

➤ *Dai-Ichi Mutual Life Insurance*

Bu kompaniýa Ýaponiýada ikinji we dünýäde 6-njy orny eýeleýär. Ol 1902-nji ýylda esaslandyrylyp, ömür ätiýaçlandyryşyň ähli görnüşleri bilen meşgul bolýar. Birnäçe kompaniýalaryň we banklaryň maýasyna (kapitalyna) gatnaşýar, korporasiýalaryň pension gaznalaryny dolandyrýar, söwda-senagat kompaniýalaryny karz serişdeleri bilen üpjün edýär. Dünýäniň birnäçe ýurtlarynda, şol sanda Beýik Britaniýada, ABŞ-da, Braziliýada wekilçilikleri we şahamçalary eýedir. Daşary ýurt ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň köpüsi bilen işjeň hyzmatdaşlygy alyp barýar, gaýtadan ätiýaçlandyryş amallaryny amala aşyrýar, sindikatlary dolandyrmakda öňdebaryjylygy saklaýar.

➤ *Sumitomo Life Insurance Company*

Bu kompaniýa Ýaponiýada üçünji we dünýäde 8-nji orny eýeleýär. 1907-nji ýylda esaslandyrylyp, «Sumitomo» holdinginiň düzümine girýär. 1947-nji ýylda ömür ätiýaçlandyryşy bilen meşgul jemgyýet diýen derejä eýe bolýar. Kompaniýa «Sumitomo» toparyna

girýän söwda-senagat kompaniýalary bilen ysnyşykly hyzmatdaşlygy saklaýar. Halkara karz amallaryna gatnaşmak bilen, halkara arenasynda işjeň orny eýeleýär.

➤ *Meiji Life Insurance Company*

Bu kompaniýa Ýaponiýada dördünji we dünýäde 15-nji orny eýeleýär. Kompaniýa «Mitsubishi» holdinginiň (dzaýbasunyň) bir düzüm birligi hökmünde 1881-nji ýylda esaslandyrylan. Ömür ätiýaçlandyryşyň ähli görnüşleri bilen meşgul bolýar. «Mitsubishi Bank» we «Mitsubishi» toparyna girýän söwda-senagat, maliýe kompaniýalary bilen hyzmatdaşlygy saklaýar. Ol hyzmatdaşlyklar paýnamalar eýe bolmaklyk bilen, pension fondlary dolandyrmaga, kompaniýalary karz serişdeleri bilen üpjün etmäge hyzmat edýär. Ýaponiýanyň çäklerinde 1500 sany wekilçilikleri we iri şäherlerinde şahamçalary bar. Daşary ýurt kompaniýalarynyň birnäçesiniň Maýasyna (kapitallaryna) paýly gatnaşýar.

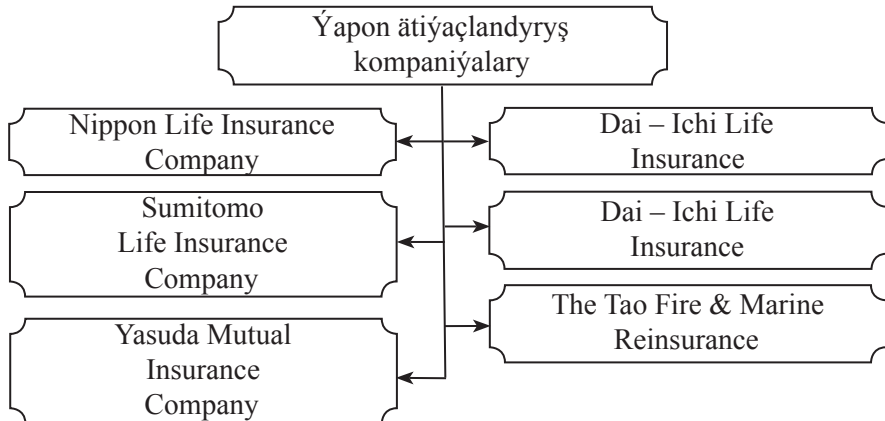
➤ *Yasuda Mutual Life Insurance Company*

Bu kompaniýa 1888-nji ýylda esaslandyrylan, ol ilkinji bolup ýangyn ätiýaçlandyryşyny amala aşyryp başlaýar. Kompaniýanyň ýurduň çäginde 520 sany we daşary ýurtda 37 sany ofisi hereket edýär hem-de onuň jemi 12413 işgäri bar. Ömür ätiýaçlandyryşyň ähli görnüşlerini amala aşyrýar.

➤ *The Tao Fire & Marine Reinsurance*

Ýaponiýanyň iň iri gaýtadan ätiýaçlandyryş bu kompaniýasy 1940-njy ýylda döredildi. Ozal gaýtadan ätiýaçlandyryş amallary «Lloýdyň» üsti bilen amala aşyrylýardy. Soňra ýurtda syýasy ýagdaýlaryň üýtgemegi sebäpli, «Lloýdyň» hyzmatlaryndan peýdalanmaklyga bökdençlikler döreyär we şonda Ýapon ätiýaçlandyryş kompaniýalary özleriniň «Tao Re» gaýtadan ätiýaçlandyryş kompaniýasyny döredýärler. «Tao Re» kompaniýasynyň esaslyk maýasynyň 60%-i ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň eýeçiliginde we 40%-i ýapon banklarynyň gözegçiligindedir. Bu kompaniýanyň ätiýaçlandyryş baýraklarynyň 80%-ni ýapon ätiýaçlandyryş kompaniýalaryndan alnan we 20%-ni daşary ýurt ätiýaçlandyryş kompaniýalaryndan çekilen baýraklar tutýar (3.6.1.3-nji şekil).

Ýapon ätiyaçlandyryş kompaniýalary

III.VII bab. Şweýsariýanyň we Kanadanyň ätiyaçlandyryş bazary

§3.7.1. Şweýsariýanyň ätiyaçlandyryş bazarynyň gurnalyşy

Şweýsariýa ýokary derejede ösen bank ulgamly we taryhy halkara ykdysady gatnaşyklary gurnan döwlet bolmak bilen, ol ätiyaçlandyryş işiniň içerki bazarda hem-de daşarky bazarda ýokary ösen derejesine eýedir.

Ätiyaçlandyryş işiniň içerki bazardaky ösen derejesi, orta tapdaky maşgalanyň býujetinde ätiyaçlandyryş tölegleri üçin niýetlenilýän serişdeleriň möçberiniň has ýokary bolmaklygy bilen häsiýetlendirilýär. Onuň möçberi 15%-e barabardyr. Şeýlelikde orta derejedäki şweýsar maşgalasy iýmitlenmä sarp edýän harajatlaryna garanynda, ätiyaçlandyryş töleglerini tölemeklige has köp serişdeleri sarp edýär.

Içerki ätiyaçlandyryş bazarynda şahsy ätiyaçlandyryş has ösendir, ätiyaçlandyryjylar özleriniň toplaýan ätiyaçlandyryş baýraklarynyň ýarysyndan gowragyny ätiyaçlandyryşyň şol görnüşinden alýarlar.

Dünýäniň ätiyaçlandyryş bazarynda şweýsar ätiyaçlandyryjylary gaýtadan ätiyaçlandyryş amallaryny aşyrmak bilen has berk orunlary

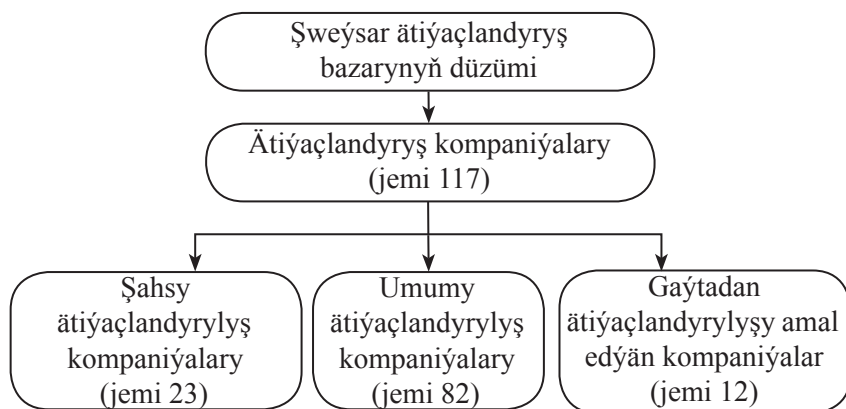
eýeleýärler. Daşary ýurtlardan gelyän ätiýaçlandyryş baýraklarynyň ýarysyndan gowrak möçberi şol amallaryň paýyna düşýär.

Şweýsariýada ätiýaçlandyryjylaryň işine gözegçilik etmeklik Ätiýaçlandyryşyň federal ofisi tarapyndan amala aşyrylýar.

Şweýsar ätiýaçlandyryş bazarynda jemi 117 sany ätiýaçlandyryş kompaniýalary hereket edýär, olardan 23-i şahsy ätiýaçlandyryş, 82-si umumy ätiýaçlandyryş bilen meşgullanýan ätiýaçlandyryş kompaniýalary we 12-si gaýtadan ätiýaçlandyryş bilen işleýän jemgyýetler (3.7.1.1-nji şekil).

3.7.1.1-nji şekil

Şweýsar ätiýaçlandyryş bazarynyň düzümi

Milli we daşary ýurt kapitalynyň berk bagly bolmaklygy, köplenc ýagdaýda şweýsar ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň ösen halkara gatnaşykly transmilli korporasiýalar bolmaklaryna getirýär. Olaryň has irileri hökmünde aşakdaky kompaniýalary bellemek bolýar.

Olardan ilkinjisi, 1872-nji ýylda esaslandyrylan, umumy ätiýaçlandyryş bilen meşgul bolýan «Sýurih ferziherungsgezelshaft» (Zurich Versicherungsgesellschaft) konsernidir. Bu konserniň düzüminde içerki bazarda we daşary ýurtlarda hereket edýän 34 sany golçur kärhanalary hereket edýär. «Surih» toparyna şweýsar bazarynyň şahsy ätiýaçlandyryş boýunça üçünji orunda durýan «Wita» kompaniýasy we umumy ätiýaçlandyryş bilen meşgullanýan iki sany «Albina» we Turegum» kompaniýalary degişlidir. Konserniň ABŞ-da has köp

bähibitleri bardyr, ýagny onuň ol ýerde alty sany golçur kärhanasy hereket edýär. Has irisi «Sýurih ameriken», ol özüniň ätiyaçlandyryş baýraklarynyň möçberi boýunça ABŞ-nyň iri 40 sany ätiyaçlandyryş kompaniýasynyň düzümine girýär. Germaniýada «Sýurihiň» bähbitlerini ýedi sany ätiyaçlandyryş kompaniýasy gorayar. Bulardan başga-da, konserniň Kanadada, Beýik Britaniýada, Fransiýada, Italiýada, Awstraliýada, Awstriýada we birnäçe beýleki döwletlerde wekilçilikleri hereket edýär.

1875-nji ýylda döredilen «Wintertur Şweýsarişe ferziherungsgezelshaft» (Winterthur Schweizerische Versicherungsgesellschaft) konserni Şweýsariýada ikinji orunda durýan ätiyaçlandyryş kompaniýasydyr. Has berk orunlary ömür we ulag ätiyaçlandyryşynda eýeleýär.

«Wintertur» konserniniň daşary ýurtlarda giň gerimli şahamçalary hereket edýär we onuň ätiyaçlandyryş baýraklarynyň ýarysyndan gowragy şol ätiyaçlandyryş kompaniýalaryndan gelip gowuşýar. Konsern Ýewropa Bileleşigine girýän döwletlerde berk orunlary tutýar. Belgiýada we Daniýada daşary ýurt kapitally iň iri ätiyaçlandyryş kompaniýa hökmünde tanalýar. Fransiýada we Italiýada daşary ýurt ätiyaçlandyryş kompaniýalaryň arasynda birinji orny eýleýär. Konserniň şahamçalary Germaniýada, Awstriýada, Portugaliýada, Beýik Britaniýada we ABŞ-da hereket edýär.

1863-nji ýylda döredilen «Şweýsarişe Rýukferziherungsgezelshaft» (Schweizerische Ruckversicherungsgesellschaft) gaýtadan ätiyaçlandyryş kompaniýasy dünýäde iri kompaniýalaryň biri hasaplanylýar. «Şweýserrýuk» kompaniýasynyň işjeňligi halkara häsiýetlidir. Kompaniýanyň ätiyaçlandyryş baýraklarynyň 95%-ne golaý möçberi daşary ýurtlardan çekilýär. Konsern ABŞ-da, Kanadada, Germaniýada, Fransiýada, Italiýada, Günorta Afrika ýurtlarynda (IOAP), Gongkongda, Ýaponiýada we birnäçe beýleki döwletlerde işjeň hereket edýär.

1857-nji ýylda esaslandyrylan «Şweýsarişe lebensferziherungs und rentenanstalt» (Schweizerische Lebensversicherungs und Rentenanstalt) köpçülikleýin ätiyaçlandyryş bilen meşgul kompaniýa Günbatar Ýewropada iri kompaniýalaryň biri hasaplanylýar. Maýa goýumlarynyň we girdejileriniň möçberi boýunça kompaniýa ähli

şweýsar ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň arasynda birinji orny eýeleýär. Umumy ätiýaçlandyryş baýraklarynyň 2/3 bölegi ýurduň içinde alnan tölegler. Kompaniýanyň şahamçalary Belgiýada, Beýik Britaniýada, Ispaniýada, Niderlandlarda, Germaniýada, Fransiýada, Lýuksemburgda işjeň hereket edýärler. Kompaniýanyň has berk orny nemes ätiýaçlandyryş bazarynyň köpçülikleýin ömür ätiýaçlandyryşy ulgamynda eýeleýär.

§3.7.2. Kanadanyň ätiýaçlandyryş bazarynyň gurnalyşy

Kanadada ätiýaçlandyryş işi özüniň maýa goýum kapitalyny çekmekdäki göwrümi boýunça bank işinden soň ikinji orunda durýar.

Kanadada ätiýaçlandyryş kompaniýalary ömür ätiýaçlandyryşy we ätiýaçlandyryşyň beýleki görnüşleri bilen meşgullanýan kompaniýalara bölünýärler.

Kanadada şu günki günde 305 kompaniýa federal derejede hasaba alnan, olardan 96-sy ömür ätiýaçlandyryşy (46 ýerli we 50 daşary ýurtly), 190-sy ätiýaçlandyryşyň beýleki görnüşleri bilen (92 we 98), şeýle hem, 19 sany täjirçilik däl jemgyýetler meşhullanýar (olaryň işjeňligine ätiýaçlandyryş hyzmatlary hem girýär) (11 we 8) (3.7.2.1-nji şekil).

Ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň 52%-i paýdarlar görnüşinde, 48%-i bilelikdäki eýeçilikde, ýagny ätiýaçlandyryş şertnamasyny satyn alan kompaniýanyň eýeleriniň biri bolýar we bir sese eýe bolýar (ätiýaçlandyryş polisiniň möçberine garamazdan).

Kanadanyň ätiýaçlandyryş bazarynda 6%-den köp bolan göwrümi eýeleýän bir kompaniýa-da ýokdur. Kanadanyň ätiýaçlandyryş bazarynda toplanan jemi ätiýaçlandyryş baýraklaryň möçberi 78 753 mln. amerikan dollaryna deň bolup, ol dünýäde ýygynalan ätiýaçlandyryş baýraklaryň 2,3%-ni tutýar. Olardan 34 456 mln. amerikan dollary ömür ätiýaçlandyryşyna degişli we 44 267 mln. amerikan dollary ätiýaçlandyryşyň beýleki görnüşlerine degişlidir.

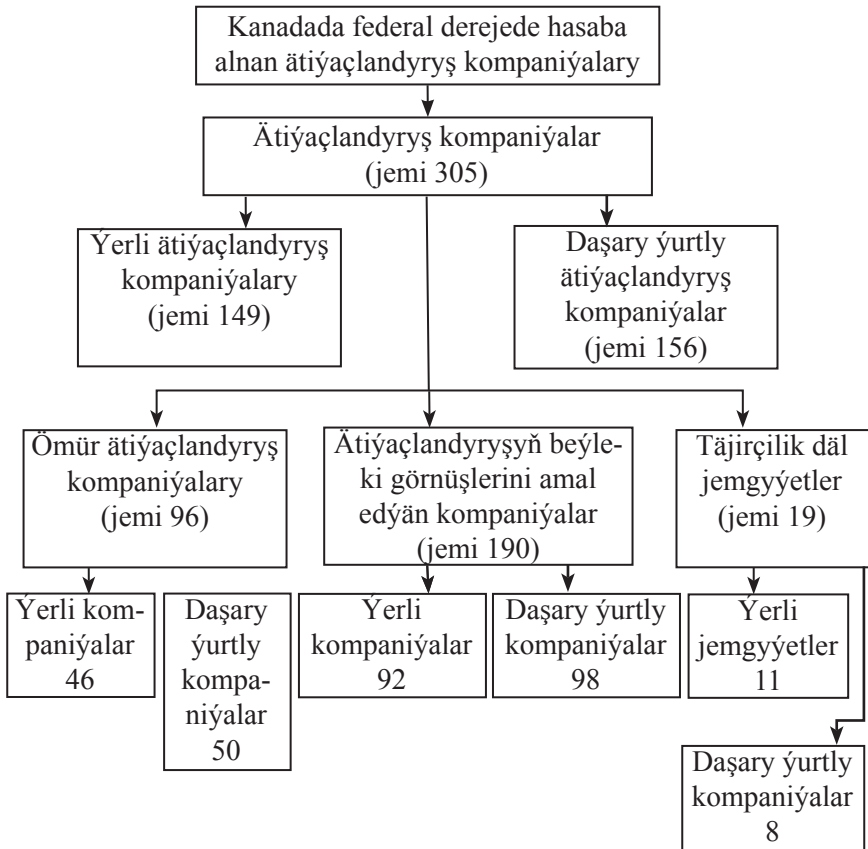
Transport ätiýaçlandyryşy Kanadada ätiýaçlandyryşyň dürli görnüşleriniň arasyndan tapawutlanýan pudakdyr. Awtoulag seriş-

deleriniň üçünji tarapyň öňündäki raýat jogapkärçiliginiň ätiýaçlandyryşy Kanadada hökmany görnüş bolup durýar.

Ätiýaçlandyryş baýraklarynyň möçberi boýunça ikinji orunda gozgalmaýan emläkleriň ätiýaçlandyryşy durýar, üçünji ýerde jogapkärçiligiň ätiýaçlandyryşy eýeleýär.

3.7.2.1-nji şekil

Kanadada federal derejede hasaba alnan ätiýaçlandyryş kompaniýalary

Kanadada Federal derejede Maliýe edaralarynyň müdirliği döredilen, ol Kanadanyň Maliýe ministrliginiň düzüm birligi bolup durýar. Onuň wezipesine maliýe edaralaryna we ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň işjeňligine gözegçilik etmeklik girýär.

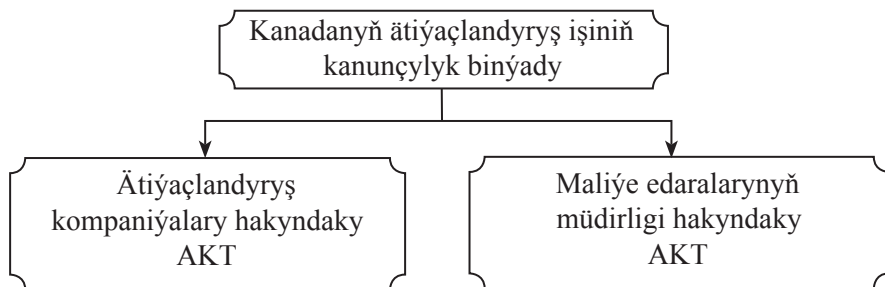
Ätiýaçlandyryş işjeňligini düzgünleşdirýän esasy kanunlar bolup, «Ätiýaçlandyryş kompaniýalar hakyndaky Akt» we «Maliýe edaralarynyň müdirliگی hakyndaky Akt» çykyş edýär. (3.7.2.2-nji şekil).

Esasy milli ätiýaçlandyryş kompaniýalar: ING, Aviva Canada, Cooperators General, Economical Ins Group, Meloche Monnex, State Farm Ins Co's, Desjardins General, Royal & SunAUiance, Wawanesa Mutual, Lloyd's.

Esasy transmilli kompaniýalar: Sun Life of Canada, London Life, Manufacturers Life, Great-West Life, Industrial Alliance, Trans-america Life, Canada Life Financial Corp., AIG Life, RBC Life.

3.7.2.2-nji şekil

Kanadanyň ätiýaçlandyryş işiniň kanunçylyk binýady

III.VIII bap. Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşygyna girýän ýurtlaryň ätiýaçlandyryş bazary

§3.8.1. Russiýa Federasiýasynyň ätiýaçlandyryş ulgamy

Russiýa Federasiýasynyň ätiýaçlandyryş bazary durnukly depginler bilen ösýän bazar hasaplanyp, ol GDA girýän döwletleriň arasynda iň iri ätiýaçlandyryş bazarlarynyň biridir.

Russiýanyň ätiýaçlandyryş bazary Halkara ätiýaçlandyryş guralary tarapyndan birnäçe talaplar birldirilýän bazar bolup durýar. Ol talaplardan ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň ýolbaşçylarynyň

eýeleýän wezipesine laýyk gelmeklik talabyny, kompaniýanyň paý-darlaryna we eýelerine gözegçiligi güýçlendirmek talabyny bellemek bolýar.

Russiýa Federasiýasynda ätiýaçlandyryş işi baradaky kanunlary hemişe kämilleşdirilýär we ätiýaçlandyryş bazarynda professionallaryň geriminiň giňemegine hem-de netijeli ätiýaçlandyryş işjeňligiň ýola goýulmagyna şertler döredilýär.

Russiýanyň ätiýaçlandyryş bazary dünýäde 25-nji orny eýeleýär. Döwletiň bellige alyş reyestrinde hasaba alnan ätiýaçlandyryjylaryň sany 857 sany bolup, olardan 251-si gaýtadan ätiýaçlandyryş bilen işleýän ätiýaçlandyryjylardyr.

Russiýanyň ätiýaçlandyryş kompaniýalary we olaryň daşary ýurtlardaky şahamçalary tarapyndan her ýylda ýygnaýan ätiýaçlandyryş baýraklarynyň umumy möçberi 763,6 mlrd. rubldan gowrak bolýar, ol serişdeleriň 58%-ni emläk ätiýaçlandyryşyndan, 23%-ni şahsy ätiýaçlandyryşyndan, 4%-ni meýletin jogapkärçilik ätiýaçlandyryşyndan, 14%-ni awtoulaglaryň eýeleriniň üçünji taraplaryň öňündäki jogapkärçiliginiň hökmany ätiýaçlandyryşyndan we 1%-ni beýleki hökmany görnüşdäki ätiýaçlandyryşdan alynýan ätiýaçlandyryş tölegleri tutýar.

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş pul tölegleriň möçberi 473,8 mlrd. rubl bolup, olar ähli ätiýaçlandyryş baýraklaryň 62%-ne barabardyr.

Russiýanyň ätiýaçlandyryş bazarynyň 27,8%-ni 5 sany iri ätiýaçlandyryş kompaniýalary, 40,6%-ni 10 sany iri ätiýaçlandyryjylar eýeleýär, 56,1%-ni 20 sany ätiýaçlandyryjy kompaniýalar tutýar.

Russiýada ätiýaçlandyryş işjeňligini düzgünleşdirýän kanunçylyk nama bolup «Ätiýaçlandyryş işini gurnamak hakyndaky» Kanun we hökmany ätiýaçlandyryşa degişli kanunçylyk namalar çykyş edýär. Şol Kanuna laýyklykda ätiýaçlandyryjy özüniň amala aşyryjak bolýan ätiýaçlandyryş amallarynyň her görnüşi boýunça Maliýe ministrliginden aýratyn rugsat almaklyga borçludyr.

Russiýada ätiýaçlandyryş işine gözegçilik edýän gurama bolup, RF-nyň Maliýe ministrliginiň ätiýaçlandyryş gözegçiligi departamenti çykyş edýär. Russiýada beýleki edara görnüşli taraplar ýaly,

ätiýaçlandyryş kompaniýalar hem peýda salgydyny tölemeli bolýarlar, onuň möçberi 30%-e deň. Russiýanyň salgyt kodeksine laýyklykda ätiýaçlandyryş kompaniýalary GBÜS-den (goşulan baha üçin salgytdan) boşadylandyrlar.

Ätiýaçlandyryş baýraklarynyň möçberi boýunça Russiýanyň ätiýaçlandyryjylaryny şu aşakdaky tertipde orunlara bölmek bolýar:

1. «Rosgosstrah» topary (gruppa) Russiýada iri ätiýaçlandyryş kompaniýalaryň biri bolmak bilen, ol ätiýaçlandyryş bazarynyň ýagdaýyna uly täsir ýetirýär. Ol holdingiň düzümünde OAO «Rosgosstrah» jemgyýeti, 10 sany sebitde ýerleşen köpugurly ätiýaçlandyryş kompaniýalary, ömür ätiýaçlandyryşy we meýletin pensiýa ätiýaçlandyryşy bilen meşgul «СК «РГС-ЖИЗНЬ»» kompaniýasy, şeýle hem hökmany lukmançylyk ätiýaçlandyryş bilen meşgul ООО «РГС-Медицина» kompaniýasy hereket edýär. Rosgosstarh – özüniň şahamçalarynyň sany boýunça, Russiýanyň Poçtasy we Russiýanyň Sberbanky bilen deňleşýän ýeke-täk ätiýaçlandyryş kompaniýadyr. Onuň düzümine 3000-e golaý agentlikler, girýär. Rosgosstrahyň umumy işgärleriniň sany 97 müň adamdan geçýär, olaryň 60 müňüsi ätiýaçlandyryş wekilleri (agentleri). Kompaniýa ozalky 1921-nji ýylda esaslandyrylan RSFSR-iň Gosstrahynyň binýadynda 1992-nji ýylda döredildi. Kompaniýa uniwersal ätiýaçlandyryş gurama bolup, ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň dürli görnüşlerini amala aşyrýar.

2. «Ingosstrah» ätiýaçlandyryş kompaniýasy halkara we içerki bazarda eýýäm 1947-nji ýyldan bäri hereket edip gelýän Russiýanyň iri kompaniýalarynyň biridir. «Ingosstrah» ätiýaçlandyryş kompaniýasynyň ýokary işewürlik abraýyny tassyklaýan 2002-nji ýylda berlen (häzirki wagtda saklanýan) A++-iň ýokary reýtingi «Эксперт РА» reýting agentligi tarapyndan kesgitlenendir. «Ingosstrah» ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň has giň gerimini hödürleýär. Özüniň halkara hyzmatdaşlygyny dünýäde belli ätiýaçlandyryş we gaýtadan ätiýaçlandyryş kompaniýalary bilen ýola goýandyr. «Ingosstrahyň» düzümünde 83 sany şahamçasý bolup, onuň agentlikleri Russiýanyň 220 şäherinde hereket edýär. Daşary ýurtlarda «Ingosstrahyň» alty sany wekilçiligi hereket edip, olaryň ofisleri Azerbaýjanda, Gaza-

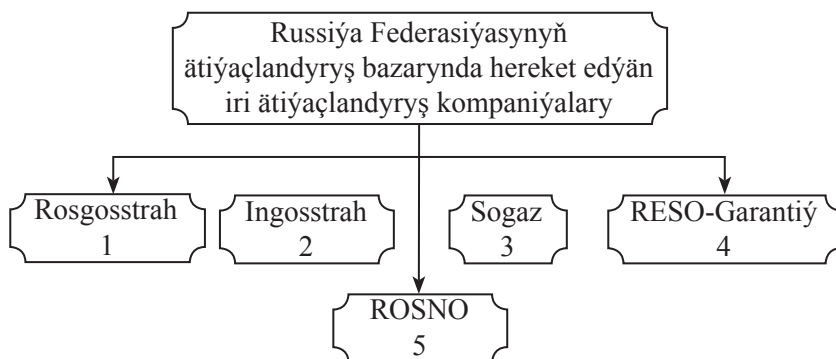
gystanda, Özbekistanda, Ukrainada, Hindistanda we Hytaýda ýerleşendir. Bu kompaniýa 2008-nji ýylyň jemi boýunça «Ýylyň ätiýaçlandyryş kompaniýasy» diýen baýrakly ada we birnäçe hormatly atlara mynasyp bolandyr.

3. «СОГАЗ» ätiýaçlandyryş kompaniýasy 1993-nji ýylda döredilen. Holdingiň düzümine СК «СОГАЗ-Жизнь» we МСК «Газпроммедсервис» kompaniýalary girýär. Kompaniýanyň 15 şahamçasy we 350-den gowrak agentlikleri hereket edýär. СК «СОГАЗ», esasan, şahsy taraplary ätiýaçlandyrmak bilen meşgul kompaniýadyr, onuň has iri müşderileriniň düzüminde «Сбербанк», «Газпромбанк», «ВТБ», «РЖД», «Газпром», «РАО ЕЭС», НК «Роснефть», «ТНК-ВР» ýaly Russiýada we halkara bazarda belli firmalary görmek bolýar.

4. ОСАО «РЕСО-Гарантия» 1991-nji ýylda döredildi. Bu köpugurly ätiýaçlandyryş kompaniýasy 102 görnüşli ätiýaçlandyryş hyzmatlaryny amala aşyrýar hem-de gaýtadan ätiýaçlandyryş hyzmatlaryny hödürleýär. «РЕСО-Гарантия» kompaniýasynyň düzüminde 19 müňden gowrak professional ätiýaçlandyryş wekiller işleýär. Russiýa boýunça kompaniýanyň müşderileriniň sany 7 milliona ýetýär. Kompaniýanyň esaslyk maýasynyň – 37%-i Germaniýanyň АХА kompaniýasyna degişli, galan bölegi bolsa russiýaly şahsy adamlara (doganlar Sarkisow S.E we Sarkisow N.E.) 54,4% degişlidir. Ätiýaçlandyryş baýraklarynyň möçberi 30 382 mln.rubla deň we öwezini doluş pul tölegleriniň jemi 15 723 mln. rubla deň.

5. «РОСНО» ätiýaçlandyryş toparы Russiýada öňdebaryjy ätiýaçlandyryş kompaniýalaryň hataryna girýär. «РОСНО» toparыnyň düzümine ОАО СК «РОСНО», «РОСНО МС», «РОСНО Центр», СК «Медэкспресс», «Альянс РОСНО» we «Allianz Украина» kompaniýalary girýär. Kompaniýanyň ätiýaçlandyryş şertnamalaryny 17 milliondan gowrak adamlar we 50 müňden gowrak kärhanalar we guramalar satyn alandyrlar. Kompaniýanyň 100 şahamçasy we 300 sany agentlikleri Russiýanyň ähli ýerli subýektlerinde hereket edýärler (3.8.1.1-nji şekil).

Russiýa Federasiýasynyň ätiýaçlandyryş bazarynda hereket edýän iri ätiýaçlandyryş kompaniýalary

§3.8.2. Gazagystan Respublikasynyň ätiýaçlandyryş bazary

Häzirki döwürde Gazagystan Respublikasynyň ätiýaçlandyryş bazary işjeň we durnukly depginler bilen ösýän bazar hasaplanýar. Bu ýagdaý ätiýaçlandyryş baýraklaryň möçberiniň döwletiň JIÖ-niň düzümünde 0,9%-i tutýandygy bilen hem häsiýetlendirilýär. Ozalky ýyllarda bu görkeziji 0,3 – 0,6% derejededi. Hökümetiň maksady ätiýaçlandyryş baýraklarynyň möçberini JIÖ-niň düzümünde 2%-e ýetirmekdir. Gazagystanlylar bu ösüşiň esasy çeşmesi hökmünde milli ykdysadyýetiň ýokary ösüşini we döwletiň kanunçylyk binýadynyň kämilleşdirilmegini görýärler. Ätiýaçlandyryş baýraklarynyň adam başyna düşýän möçberi boýunça (74\$) dünýäde 67-nji orny eýeleýär (Russiýa–209\$, ABŞ-1922\$, Beýik Britaniýa–5730\$).

2009-njy ýylyň 1-nji oktýabryndaky ýagdaýa görä Gazagystanda jemi 43 sany ätiýaçlandyryş (gaýtadan ätiýaçlandyryş) kompaniýalary hereket edýärler. Olardan 8-i ömür ätiýaçlandyryşy we 35-i umumy ätiýaçlandyryş bilen işleşýän kompaniýalar. Mundan başga-da ygtyýarnama alan 12 sany ätiýaçlandyryş brokerleri we 56 sany aktuariýler hereket edýärler. 2008-nji ýylyň jemi boýunça umumy ätiýaçlandyryş baýraklarynyň möçberi 133 mlrd.teňňe (890 mln.\$)

deň bolup, onuň 22,5%-i hökmany ätiýaçlandyryşa, 14,1%-i şahsy ätiýaçlandyryşa we 63,4%-i emläk ätiýaçlandyryşyna degişlidir.

Ätiýaçlandyryş öwezini doluş pul tölegleriniň möçberi 27 mlrd. teňne bolup, olar ähli ätiýaçlandyryş baýraklarynyň 20%-ne barabardyr.

Gazagystanyň ätiýaçlandyryş bazarynyň 53%-ni 5 sany iri ätiýaçlandyryş kompaniýasy eýeleýär, 77% möçberini bolsa 10 sany iri ätiýaçlandyryjylar tutýar.

Gazagystanda ätiýaçlandyryş işjeňligini düzgünleşdirýän kanunçylyk nama bolup «Ätiýaçlandyryş işi hakyndaky» Kanun we hökmany ätiýaçlandyryşa degişli kanunçylyk namalar çykyş edýär.

Gazagystanda ätiýaçlandyryş işine gözegçilik edýän gurama bolup, Maliýe bazaryny we maliýe guramalaryny düzgünleşdirmek we gözegçilik boýunça Gazagystan Respublikasynyň Agentligi (Агентство Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций (АФН РК)) çykyş edýär.

Ätiýaçlandyryş baýraklarynyň möçberi boýunça Gazagystanyň ätiýaçlandyryjylaryny şu aşakdaky tertipde orunlara bölmek bolýar:

1. АО «Страховая компания «Евразия» – 1995-nji ýylda döredilen, Gazagystanda iri ätiýaçlandyryş kompaniýalaryň biri bolmak bilen, ol ätiýaçlandyryş bazarynda ilkinji orny eýeleýär, has takygy onuň ýygnan ätiýaçlandyryş baýraklarynyň möçberi 26 mlrd.teňne (173 mln.\$) bolup, umumy bazaryň 25%-ni özünde jemleýär. Kompaniýa köpugurly ätiýaçlandyryş gurama bolmak bilen, ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň dürli görnüşlerini we gaýtadan ätiýaçlandyryş amallaryny amala aşyrýar.

2. АО «СК Халык-Казахинстрах» ätiýaçlandyryş kompaniýasy 12 ýylyň dowamynda Gazagystanyň ätiýaçlandyryş bazarynda hereket edip, köpugurly ätiýaçlandyryjy hökmünde özüni tanatdy we ätiýaçlandyryş baýraklarynyň möçberi boýunça Gazagystanda ikinji orny eýeleýär. Onuň ýygnan ätiýaçlandyryş baýraklarynyň möçberi 11 mlrd.teňne (73 mln.\$) bolup, umumy bazaryň 10,5%-ni özünde jemleýär. Kompaniýanyň Gazagystanyň çäklerinde giňden ýaýran şahamçalary we agentlikleri bolup, olaryň düzüminde 2000-den gowrak ätiýaçlandyryş wekilleri zähmet çekýärler. Kompaniýanyň ussat

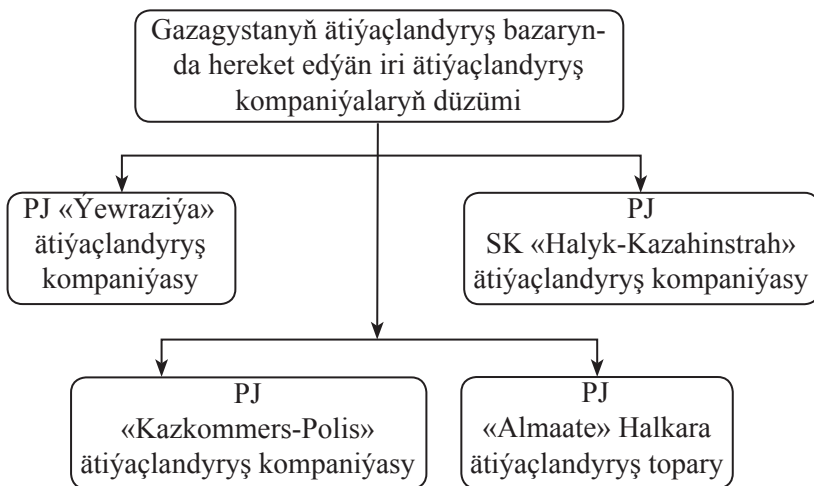
hünärmenleri Gazagystanyň ätiýaçlandyryş bazaryny aýaga galdyrmakda uly roly oýnadylar we ätiýaçlandyryş işinde ýokary kwalifikasiýa eýedirler. Kompaniýa ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň 30-dan gowrak görnüşlerini hödürleýär.

3. АО «Казкоммерц-Полис» ätiýaçlandyryş kompaniýasy 1996-njy ýylda döredilip, ol АО «Казкоммерцбанкуň» golçur edarasydyr. Bu kompaniýanyň esasy ýardamçysy ÝÖÖБ (Ýewropanyň Ösüş we özgerdiş banky) çykyş edýär. Kompaniýa ätiýaçlandyryş amallarynyň 22 görnüşini amala aşyrmaklyga ygtyýarnama alandyr. Kompaniýa ätiýaçlandyryş bazarynda durnukly ösüş depginleri bilen ösýän ätiýaçlandyryjy adyna eýe bolan gurama hökmünde tanalýar.

4. АО «Алматинская Международная Страховая Группа» ätiýaçlandyryş kompaniýasy Gazagystanda önbaşçylygy saklaýan ätiýaçlandyryjylaryň biri hasaplanýar. Kompaniýa АО «СК «Банк «Каспийский»» bankunyň 100% eýeçiligindäki golçur guramadyr. Bu kompaniýa 14 ýylyň dowamynda özüni has gowy ätiýaçlandyryjy hökmünde tanatdy. Kompaniýa ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň köpdürli görnüşlerini ISO – 9001-2000 standartlarynda, ýokary derejede hödürlep, müşderileriň ynamyny gazanan guramadyr (3.8.2.1-nji şekil).

3.8.2.1-nji şekil

Gazagystanyň ätiýaçlandyryş bazarynda hereket edýän iri ätiýaçlandyryş kompaniýalar

PEDALANYLAN EDEBIÝATLAR

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy. I, II tomlar. Aşgabat. TDNG, 2010.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň ykdysady strategiýasy: halka daýanyp, halkyň hatyrasyna. Aşgabat. TDNG, 2010.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. Aşgabat, 2007.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanda saglygy goragyşy ösdürmegiň ylmy esaslary. Aşgabat, 2007.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. I tom. Aşgabat, 2008.
6. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. II tom. Aşgabat, 2008.
7. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap . Saýlanan eserler. III tom. Aşgabat, 2009.
8. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhbelentligiň ýurdy. Aşgabat, 2007.
9. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Eserler ýygyndysy. Aşgabat, 2007.
10. «Türkmenistanyň Prezidenti *Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedow*. Gysgaça terjimehal». Aşgabat, 2007.
11. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Täze Galkynyş eýýamy: wakalaryň senenamasy. 2007. Aşgabat, 2008.
12. Türkmenistanyň Prezidenti *Gurbanguly Berdimuhamedowyň* ýurdy täzeden galkyndyrmak barada syýasaty. Aşgabat, 2007.
13. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Döwlet adam üçindir. Aşgabat, 2008.
14. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Halkyň saýlany we ynam bildireni. Aşgabat, 2007.
15. Türkmenistanyň Prezidenti *Gurbanguly Berdimuhamedowyň* Türkmenistanyň Ýaşulularynyň maslahatynyň mejlisinde sözlän sözi (Daşoguz, 2010-njy ýylyň maý aýy), «Türkmenistan» gazetini, 2010-njy ýylyň 15-nji maýy.
16. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Älem içre at gezer. Roman. Aşgabat, TDNG, 2011.
17. «Türkmenistanda nebitgaz senagatyny ösdürmegiň 2030-njy ýyla çenli döwür üçin Baş ugry Milli maksatnamasy». Aşgabat, 2006.
18. «Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini öz-

- gertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasy». Aşgabat, 2007.
19. «Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011–2030-njy ýyllar üçin Milli maksatnamasy». Aşgabat, 2010.
 20. Türkmenistanda hususlaşdyrmagyň döwlet maksatnamasy. «Türkmenistan» gazetini, 1994-nji ýylyň 12-nji oktýabry.
 21. Türkmenistanda gymmatly kagyrlar bazaryny ösdürmegiň 2012–2016-njy ýyllar üçin Döwlet maksatnamasy.
 22. Türkmenistanyň bank ulgamyny ösdürmegiň 2011–2030-njy ýyllar üçin döwlet maksatnamasy.
 23. Türkmenistanyň 2030-njy ýyla çenli durmuş-ykdysady ösüşiniň esasy görkezijileri. Aşgabat, TDNG, 2009.
 24. Türkmenistanyň Konstitusiýasy. Aşgabat, 2008.
 25. «Walýuta operasiýalaryny düzgünleşdirmek hakynda» Türkmenistanyň kanuny «Türkmenistan» gazetini, 1993-nji ýylyň 30-njy oktýabry.
 26. Türkmenistanyň kanuny «Haryt çig-mal biržalary hakynda», 1994.
 27. «Býujet sistemasy hakynda» Türkmenistanyň kanuny. «Türkmenistan» gazetini, 1996-njy ýylyň 11-nji iýuly.
 28. «Eýeçiligi döwletiň garamagyndan aýyrmak we hususlaşdyrmak hakynda» Türkmenistanyň kanuny (täze redaksiýada). «Türkmenistan» gazetini, 1997-nji ýylyň 30-njy iýuny.
 29. «Paýdarlar jemgyýetleri hakynda» Türkmenistanyň kanuny. «Türkmenistan» gazetini, 1999-njy ýylyň 26-njy noýabry.
 30. Türkmenistanyň kanuny «Kärhanalar hakynda», 2000.
 31. «Ýer hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanuny. «Türkmenistan» gazetini, 2004-nji ýylyň 30-njy oktýabry.
 32. «Suw hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanuny. «Türkmenistan» gazetini, 2004-nji ýylyň 30-njy oktýabry.
 33. «Durmuş üpjünçiligi hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanuny. «Türkmenistan» gazetini, 2007-nji ýylyň 19-njy marty.
 34. «Daýhan hojalygy hakynda» Türkmenistanyň kanuny. «Türkmenistan» gazetini, 2007-nji ýylyň 31-nji marty.
 35. «Daýhan birleşikleri hakynda» Türkmenistanyň kanuny. «Türkmenistan» gazetini, 2007-nji ýylyň 31-nji marty.
 36. «Arçynlar hakynda» Türkmenistanyň kanuny «Türkmenistan» gazetini, 2007-nji ýylyň 31-nji marty.
 37. Türkmenistanyň kanuny. «Işni aýry-aýry görnüşlerini ygtyýarlylandyrmak hakynda», 2008.

38. Türkmenistanyň kanuny. «Daşary ýurt maýa goýumlary hakynda» (täze redaksiýada), 2008.
39. Türkmenistanyň kanuny. «Kiçi we orta telekeçiligi döwlet tarapyndan goldamak hakynda», 2009.
40. Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» Bitewi kanuny. Aşgabat, 2008. 2009, 2010, 2011-nji ýyllarda girizilen üýtgemeler we goşmaçalar bilen bilelikde.
41. Türkmenistanyň «Zähmet hakynda» Bitewi kanuny, 2009.
42. Türkmenistanyň kanuny.«Türkmenistanyň Merkezi banky hakynda», 2011.
43. Türkmenistanyň kanuny. «Karz edaralary we bank işi hakynda», 2011.
44. «Awaza» milli syýahatçylyk zolagy hakynda Türkmenistanyň Prezidentiniň Karary. «Türkmenistan» gazetiniň 2007-nji ýylyň 23-nji iýuly.
45. Türkmenistanda döwlet ýokary hünär bilim edaralary hakynda Düzgün-nama, 2011.
46. «Bilim hakynda» Türkmenistanyň kanuny, 2009.
47. «Ätiýaçlandyryş hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, 26-njy iýun 1992 ý.
48. Şahow W.W. «Strahowaniýe» okuw kitaby, ÝUNITI neşirýaty, Moskwa 2001.
49. Ýermasow S.W., Ýermasowa N.B. «Strahowaniýe» okuw kitaby, ÝUNITI neşirýaty, Moskwa 2004.
50. Ю.Т. Ахведиани, В.В. Шахов «Страхование» okuw kitaby. Москва 2006.
51. Halowa G.O. «Ýapon ykdysady täsinligi». «Altyn asyryň ykdysadyýeti», Aşgabat, 2002.
52. B.G. Boldyrew «Daşary dowletleriň maliýesi», M. 1985.
53. Ефимов. С.Л. Страховой рынок в Италии 2006.
54. Жук. И.И. Автомобильное страхование. Москва 2004.
55. И.Т. Балабанов. Страхование. 2003 г.
56. А.Г. Адамчук., Р.Т. Юлдашов. «Страховые рынки ведущих стран Азии» (На примере Китая и Японии) 2004.
- 61.«Türkmenistanyň ätiýaçlandyryş pudagy boýunça gollanma». Aşgabat 2005.

MAZMUNY

Giriş7

**I BÖLÜM. ÄTIÝAÇLANDYRYŞ IŞINIŇ
NAZARYÝETI****I.I bap. Ätiýaçlandyryşyň
ykdysady mazmuny**

- § 1.1.1. Ykdysady kategoriýa hökmünde ätiýaçlandyryşyň
ykdysady mazmuny10
- § 1.1.2. Ätiýaçlandyryş goraglylygynyň meseleleri boýunça
onuň toparlara bölünişi14
- § 1.1.3. Ätiýaçlandyryş gaznasy barada düşünje.
Ätiýaçlandyryşyň ykdysady tebigaty17
- § 1.1.4. Ätiýaçlandyryşyň wezipeleri19

**I.II bap. Ätiýaçlandyryş işindäki
esasy düşünjeler**

- § 1.2.1. Ätiýaçlandyryş işinde ulanylýan adalgalar20
- § 1.2.2. Halkara ätiýaçlandyryşda ulanylýan esasy adalgalar22

**I.III bap. Ätiýaçlandyryş bazary
we onuň gatnasyjylary**

- § 1.3.1. Ätiýaçlandyryş bazary barada düşünje27
- § 1.3.2. Ätiýaçlandyryşyň meselesi we görnüşleri28
- § 1.3.3. Ätiýaçlandyryş şertnamasy we kadalary29

**I. IV bap. Ätiýaçlandyryş amallaryny
toparlamak**

- § 1.4.1. Ätiýaçlandyryşy toparlandyrmagyň esaslary33
- § 1.4.2. Hökmany we meýletin ätiýaçlandyryş35

**I.V bap. Ätiýaçlandyryş işini
guramak**

- § 1.5.1. Döwlet ätiýaçlandyryş gözegçiliginiň mazmuny
we wezipeleri37
- § 1.5.2. Ätiýaçlandyryş işini ygtyýarlandyrmak39

**I.VI bap. Ätiýaçlandyryşdaky
marketing**

- § 1.6.1. Ätiýaçlandyryşyň marketingi48

§ 1.6.2. Ätiýaçlandyryş bazaryny segmentlemek.....	51
§ 1.6.3. Ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň bäsdeşligi we bäsdeşlige ukyplylygy	53

I.VII bap. Ätiýaçlandyryşyň tarifleriniň nazaryýet esaslary

§ 1.7.1. Ätiýaçlandyryşyň tarifleriniň manysy we meselesi.....	54
§ 1.7.2. Tarif möçberi	55
§ 1.7.3. Ätiýaçlandyryş işini ýöretmek üçin çykadjylar – tarif möçberiniň bir elementi hökmünde. Ätiýaçlandyryş statistikanyň görnüşleri	57
§ 1.7.4. Ätiýaçlandyryş tölegleriniň manysy. Ätiýaçlandyryş baýraklarynyň görnüşleri	59

I.VIII bap. Ätiýaçlandyryş işiniň guramaçylyk hukuk esaslary

§ 1.8.1. Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramasy	60
--	----

II BÖLÜM. ÄTIÝAÇLANDYRYŞ IŞI

II.I bap. Ätiýaçlandyryşyň goraglylygynyň meseleleri boýunça onuň toparlara bölünişi

§ 2.1.1. Ätiýaçlandyryşyň hökmany görnüşleri.....	69
§ 2.1.2. Meýletin ätiýaçlandyryşyň görnüşleri	70

II.II bap. Türkmenistanyň harby gullukçylarynyň we harby borçlularyň, içeri işler edaralarynyň hatarçylar hem-de ýolbaşçylar düzüminden bolan adamlaryň, gümrük gulluklarynyň işgärleriniň hökmany döwlet şahsy ätiýaçlandyryşy

§ 2.2.1. Ätiýaçlandyrmagyň tertibi.....	72
§ 2.2.2. Ätiýaçlandyryş tölegleri üçin resminamalary resmileşdirmekligiň tertibi	73
§ 2.2.3. Ätiýaçlandyryş pullarynyň tölenilişi	78

II.III bap. Ulaglaryň ähli görnüşleriniň ýolagçylarynyň, howa ulagynyň ekipažlarynyň agzalarynyň, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň işgärleriniň hökmany döwlet ätiýaçlandyryşy

§ 2.3.1. Ätiýaçlandyrmagyň tertibi.....	80
---	----

§ 2.3.2. Ätiýaçlandyryş pul möçberleri, ätiýaçlandyryş tölegleri we ätiýaçlandyryş gorlary, ätiýaçlandyryş ýagdaýlary	82
§ 2.3.3. Ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemek üçin resminamalaryň resmileşdirilişi	84
§ 2.3.4. Ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemek	85
§ 2.3.5. Ulaglarda betbagtçylykly hadysalaryň önüni almak baradaky çäreleri maliýeleşdirmek üçin ätiýaçdaky gory döretmegiň we ony harçlamagyň tertibi	87
§ 2.3.6. Ulaglaryň ähli görnüşleriniň ýolagçylarynyň, howa ulagynyň ekipažlarynyň agzalarynyň, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň işgärleriniň hökmany döwlet ätiýaçlandyryma boýunça özara hasaplaşyklarynyň tertibi	91

II.IV bap. Awtoulag serişdeleriniň eýeleriniň (gatnadyjylaryň) üçünji tarapyň önündäki raýat jogapkärçiliginiň hökmany döwlet ätiýaçlandyryşy

§ 2.4.1. Ätiýaçlandyrmagyň tertibi we maksady	92
§ 2.4.2. Resminamalaryň görnüşleri	95
§ 2.4.3. Awtomobil ulagynyň eýeleriniň (gatnadyjylaryň) üçünji tarapyň önündäki raýat jogapkärçiliginiň hökmany döwlet ätiýaçlandyryş boýunça özara hasaplaşyklarynyň tertibi	104
§ 2.4.4. Ätiýaçlandyryma hadysasy ýüze çykan ýagdaýynda taraplaryň özara gatnaşyklary	106
§ 2.4.5. Ätiýaçlandyryma möçberini we ätiýaçlandyryma öwezini doluş töleglerini tölemek	108

II.V bap. Ýokary töwekgelçilikli önümçilik şertlerinde işleýän işgärleriň betbagtçylykly hadysalardan we hünär kesellerinden hökmany şahsy ätiýaçlandyrylyşy

§ 2.5.1. Ätiýaçlandyrmagyň tertibi	111
--	-----

II.VI bap. Awtoulag serişdeleriniň meýletin ätiýaçlandyrylyşy

§ 2.6.1. Awtoulag serişdeleriniň meýletin ätiýaçlandyrylyşynyň hukuk binýady	112
§ 2.6.2. Ätiýaçlandyryş töwekgelçilikleriniň görnüşleri	114
§ 2.6.3. Ätiýaçlandyryş pul möçberini we ätiýaçlandyryş baýraklary	117
§ 2.6.4. Ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak	120
§ 2.6.5. Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda taraplaryň özara gatnaşyklary	122

§ 2.6.6. Ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek	125
--	-----

**II. VII bap. Raýatlaryň eýeçilik
hukugyna degişli bolan öýleriň
meýletin ätiyaçlandyrylyşy**

§ 2.7.1. Ätiyaçlandyryşyň tertibi	130
§ 2.7.2. Ätiyaçlandyryş pul möçberleri we baýraklary (wznoslary)	134
§ 2.7.3. Franşiza we ätiyaçlandyryş şertnamasynyň hereket edýän döwri	135
§ 2.7.4. Ätiyaçlandyryş öwezini dolmagyň möçberini kesgitlemek we tölemek	137

**II. VIII bap. Kärhanalaryň emläginiň
meýletin ätiyaçlandyrylyşy**

§ 2.8.1. Ätiyaçlandyrylyşyň tertibi	143
§ 2.8.2. Ätiyaçlandyryş töwekgelçilikleri	145
§ 2.8.3. Ätiyaçlandyryş pul möçberleri	148
§ 2.8.4. Ätiyaçlandyryş baýragy we şertnamasy	150
§ 2.8.5. Töwekgelçiligiň derejesiniň üýtgemegi. Ätiyaçlandyryş ýagdaý ýüze çykanda ätiyaçlandyryýanyň borçlary	154
§ 2.8.6. Ätiyaçlandyryş öwezini doluş töleginiň tölenilişi	158
§ 2.8.7. Ätiyaçlandyryş pul möçberi, franşiza we ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy)	164
§ 2.8.8. Ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmaklygyň tertibi, hereket edýän möhletleri we bozulmagy	167
§ 2.8.9. Ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegini tölemek	173

**II. IX bap. Guramanyň serişdesiniň hasabyna
guramanyň işgärleriniň toparlaýyn betbagtçylykly
hadysalardan meýletin ätiyaçlandyrylyşy**

§ 2.9.1. Ätiyaçlandyryşyň tertibi, obýekti we pul möçberi	179
§ 2.9.2. Ätiyaçlandyryş baýraklary. Ätiyaçlandyryş pul möçberlerini tölemekligiň tertibi	182
§ 2.9.3. Ätiyaçlandyryş şertnamasynyň ýatyrylmagy. Taraplaryň hukuklary we borçlary	185

**II. X bap. Daşary ýurtlara gidýän
raýatlaryň saglygyny meýletin
ätiyaçlandyrmak**

§ 2.10.1. Ätiyaçlandyryşyň tertibi, obýekti we ýagdaýy	186
--	-----

§ 2.10.2. Ätiyaçlandyryş jogapkärçiliginiň möçberi	190
§ 2.10.3. Ätiyaçlandyryş pul möçberi we ätiyaçlandyryş öwezini doluş tölegi. Ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) we ätiyaçlandyryş halaty ýüze çykan mahaly taraplaryň borçlary	194

II. XI bap. Ömri meýletin ätiyaçlandyryş

§ 2.11.1. Ätiyaçlandyryşy amala aşyrmaklygyň tertibi	198
§ 2.11.2. Ätiyaçlandyryş baýragyny (wznosyny) tölemegiň tertibi we möçberi	201
§ 2.11.3. Ätiyaçlandyryş pul möçberini tölemegiň tertibi.....	205

II.XII bap. Raýat-hukuk jogapkärçiliginiň meýletin ätiyaçlandyrylyşy

§ 2.12.1. Ätiyaçlandyrmagyň tertibi, obýekti.....	208
§ 2.12.2. Ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy) we ony tölemegiň tertibi	212
§ 2.12.3. Ätiyaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykan mahaly taraplaryň borçlary	218
§ 2.12.4. Ätiyaçlandyryş öwezini dolmagy tölemegiň tertibi	220

II. XIII bap. Şahsy adamlara degişli mallaryň meýletin ätiyaçlandyrylyşy

§ 2.13.1. Ätiyaçlandyrmagyň tertibi, obýekti.....	224
§ 2.13.2. Ätiyaçlandyryş pul möçberi, ätiyaçlandyryş baýraklary (wznoslary).....	230

II. XIV bap. Mekdep okuwçylaryny betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiyaçlandyryş

§ 2.14.1. Ätiyaçlandyryşyň tertibi we ýagdaýlary	234
§ 2.14.2. Ätiyaçlandyryş pul möçberi. Ätiyaçlandyryş baýragy (wznosy).....	238

II. XV bap. Betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiyaçlandyryş

§ 2.15.1. Ätiyaçlandyrmagyň tertibi, obýekti.....	241
§ 2.15.2. Ätiyaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak we onuň hereket edýän möhleti	244

§ 2.15.3. Ätiýaçlandyryş pul möçberi, ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy)	245
§ 2.15.4. Ätiýaçlandyryş pul möçberini tölemegiň tertibi	248

II. X VI bap. Gurluşyk-gurnaýyş işlerini meýletin ätiýaçlandyryş

§ 2.16.1. Ätiýaçlandyryşyň desgalary we obýekti	251
§ 2.16.2. Ätiýaçlandyryş baýraklary, olary tölemegiň tertibi we möhletleri	256

II. X VII bap. Buraw işlerini meýletin ätiýaçlandyryş

§ 2.17.1. Ätiýaçlandyryşyň tertibi we ätiýaçlandyrylýan desgalar	261
§ 2.17.2. Ätiýaçlandyryş töwegelçilikleriniň görnüşleri	270
§ 2.17.3. Jogapkärçiligiň bellenen möçberleri	273

II. X VIII bap. Suw ulag serişdeleriniň utgaşdyrylan meýletin ätiýaçlandyryş şertnamasy

§ 2.18.1. Ätiýaçlandyrmagyň tertibi we obýekti	277
§ 2.18.2. Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda taraplaryň borçlary	288

II. XIX bap. Howa gämileriniň we awiagatnadyjylaryň jogapkärçiligini meýletin ätiýaçlandyryş şertnamasy

§ 2.19.1. Ätiýaçlandyryş şertnamasy we obýekti	292
§ 2.19.2. Ätiýaçlandyryş pul möçberi we ätiýaçlandyryş baýragy (wznosy)	303

II. XX bap. Oba hojalyk pudagynda ätiýaçlandyryş

§ 2.20.1. Oba hojalyk emläginiň meýletin ätiýaçlandyrylyşy	312
§ 2.20.2. Oba hojalyk ekinlerini we köp ýyllyk agaçlary meýletin ätiýaçlandyryş	334

III BÖLÜM. DAŞARY ÝURTLARDA ÄTIÝAÇLANDYRYŞ IŞI

III.I bap. Halkara ätiýaçlandyryş institutlary

§ 3.1.1. Halkara ätiýaçlandyryş institutlaryna häsiýetnama	349
--	-----

III.II bap. ABŞ-nyň ätiýaçlandyryş bazary

§ 3.2.1. ABŞ-nyň ätiýaçlandyryş bazaryna häsiýetnama	353
§ 3.2.2 ABŞ-nyň ätiýaçlandyryş bazarynyň öňdebaryjy kompaniýalary	356

III.III bap. Beýik Britaniýanyň ätiýaçlandyryş bazary

§ 3.3.1. Beýik Britaniýanyň ätiýaçlandyryş bazaryna häsiýetnama	358
§ 3.3.2. Beýik Britaniýanyň ätiýaçlandyryş bazarynyň kompaniýalary	361

III.IV bap. Germaniýanyň ätiýaçlandyryş bazary

§ 3.4.1. Germaniýada ätiýaçlandyryş bazarynyň gurnalşy	364
--	-----

III. V bap. Fransiýanyň we Italiýanyň ätiýaçlandyryş bazarlary

§ 3.5.1. Fransiýanyň ätiýaçlandyryş bazaryna häsiýetnama.....	367
§ 3.5.2. Italiýanyň ätiýaçlandyryş bazarynyň gurnalşy	370

III. VI bap. Ýaponiýanyň ätiýaçlandyryş bazary

§ 3.6.1. Döwletiň ätiýaçlandyryş bazarynyň düzümi	373
§ 3.6.2. Ýapon ätiýaçlandyrylyş kompaniýalary dünýä ätiýaçlandyryş bazarynda	376

III. VII bap. Şweýsariýanyň we Kanadanyň ätiýaçlandyryş bazary

§ 3.7.1. Şweýsariýanyň ätiýaçlandyryş bazarynyň gurnalşy	378
§ 3.7.2. Kanadanyň ätiýaçlandyryş bazarynyň gurnalşy	381

III. VIII bap. Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşygyna girýän ýurtlaryň ätiýaçlandyryş bazary

§ 3.8.1. Russiýa Federasiýasynyň ätiýaçlandyryş ulgamy	383
§ 3.8.2. Gazagystan Respublikasynyň ätiýaçlandyryş bazary	387

**Abdykerim Muhanow, Ahmet Myradow,
Perhat Begenjow**

ÄTIÝAÇLANDYRYŞ IŞI

Ýokary okuw mekdepleri üçin
okuw kitaby

Redaktor	<i>E. Berdiýewa</i>
Teh. redaktor	<i>O. Nurýagdyýewa</i>
Neşir üçin jogapkär	<i>H. Hajygurbanow</i>

Çap etmäge rugsat edildi 16.11.2012. Ölçeği 60x90 $\frac{1}{16}$.
Ofset çap ediliş usuly. Şertli çap listi. Şertli reňkli ottiski.
Hasap-neşir listi Çap listi 25,0. Sargyt № 2539. Sany 1300

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000. Aşgabat, Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744004. Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.